RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

D. Filol

KNJIGA 172.

RAZREDI HISTORIČKO-FILOLOGIČKI I FILOZOFIČKO-JURIDIČKI.

69.

U ZAGREBU 1908.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE)
(GJURO TRPINAC.)

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Hrvatske preradbe Grigelyevih „Institutiones Grammaticae“. Od Vladoja Dukata	1—100
Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku. Od dra. Augusta Musića. (Svršit će se)	101—219
Rodu o jeziku. Od Ivana viteza Trnskoga . . .	220—240

Digitized by Google

Digitized by Google

Hrvatske preradbe Grigelyevih „Institutiones Grammaticae".

Primljeno u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 13. siječnja 1906.

Napisao Vladoje Dukat.

O autoru djela „*Institutiones Grammaticae*", Josipu Grigelyu, nalazimo u zborniku „Magyar Irók élete és munkái" od Josipa Szinnyeija (III. sv., Budapest 1894.) ove biografske podatke: Josip (József) Grigely, doktor filozofije, rodio se u Hámoru u spiškoj (Szepes) županiji 26. veljače 1760. od oca Ivana (János) i matere Katarine (Katalin) rođene Paschay. Škole je svršio u Budimu. 1. studenoga 1777. stupi u Privigyu (Privigye) u red pijaristâ, pa izuči filozofiju u Kecskemétu i Budimu; godine 1790. istupi iz reda i postade gimnazijski profesor. Umr'o je 31. svibnja 1818. U vrijeme, kad je pisao naprijed kazano djelo, bijaše, kako sam veli, „in Regio Archi-Gymnasio Budensi II. Humanitatis Professor publ. ord. et Senior" (= prodirektor). Književni mu je rad vrlo obilat: pored pjesama navodi pomenuta Szinnyeijeva knjiga 16 drugijeh djela njegova pera. Koliko se živo zanimao obukom u latinskom jeziku, dokazuje i to, što je osim naprijed kazanijeh „Institutiones Grammaticae" izdao još i „*Institutiones Poeticae*", „*Institutiones Oratoriae*", pa knjigu o pravopisu latinskom *(Orthographia linguae latinae)*.

Djelo „Institutiones Grammaticae" opseže četiri sveske. Potpuni mu natpis glasi: „*Institutiones Grammaticae in usum scholarum grammaticarum regni Hungariae et adnexarum provinciarum*". Djelo je, kako čitamo u pomenutom „Magyar Irók", izišlo godine 1809.; predgovori pojedinijeh svezaka ovako su datirani: prve sveske: 1. listopada 1807., druge: 5. studenoga 1807., treće: 5. studenoga 1808., četvrte: 1. kolovoza 1809. Za kojijem se nače-

Digitized by Google

lima autor povodio pišući ovaj udžbenik za latinske škole, pokazuje predgovor prve sveske: Ova je gramatika, veli on otprilike, izrađena najviše prema načelima Emanuela Alvareza[1]. Učeni je Isusovac tijem svojijem udžbenikom stvorio „opus quoddam excellens atque opinione omnium doctorum absolutissimum", no kolikogod to djelo za učitelja bilo korisno, ipak, po mnijenju autorovu, za učenika nije zgodno, jer je „et mole grandius et rebus ipsis, de quibus agebat, multis in locis subtilis, quam ut a discipulis facile et parari, et gestari, et tractari, ac intelligi posse videretur"[2]. Pri tome valja držati na umu, da je Alvarez u prvom redu pisao za „Luzitance"[3]; kasnije su doduše učeni muževi prerađivali njegovu gramatiku prema potrebama drugijeh naroda — prvi Horatius Turselinus (Tursellinus, Torsellini), koji ju je priudesio za Talijance, a njegovo je djelo bilo ugledom za druge slične preradbe[4] — no ovako je knjiga s vremenom dobila sasvijem nov oblik, a i mnoge su se pogrješke u nju uvukle. Stoga se autor, izrađujući svoju gramatiku, najviše trudio oko toga:

1) ut Regulae Alvarianae ad fidem meliorum exemplarium exigerentur et ea, quae de octo partibus Orationis hinc inde sparsa erant, in unum collecta suo loco comparerent;

2) ut iuxta Sciographiam (= nacrt) in novissime inducto Systemate literario praescriptam Scholis Grammaticis, in quadriennium in posterum divisis, singula accommodarentur[5];

---

[1] De institutione grammatica libri tres. Prvi put štampano g. 1572. Isp. Sommervogel, Bibliothèque de la compagnie de Jésus s. v.

[2] Alvarezova gramatika bijaše od svoga prvoga izdanja ovamo općeni udžbenik za latinski jezik u jezuitskijem gimnazijama. Do potkraj XVIII. vijeka gospodovaše ona gotovo nespriječeno i u našijem latinskijem školama, napose u školama hrvatskoga provincijala. Istom kad su se jezuitske gimnazije u austrijskim zemljama u XVIII. vijeku počele ukidati, nestajaše pomalo i Alvarezove gramatike iz latinskijeh škola.

[3] Alvarez se rodio u mjestu Ribeira Brava na ostrvu Madeiri.

[4] Prvo izdanje te prerađene gramatike (Emmanuelis Alvari . . . . de Institutione Grammatica libri tres: ad commodiorem rationem clarioremque revocati) izađe 1588. (Romae, apud Franciscum Zanettum). Isp. Sommervogel (p. d.) s. v.

[5] Autor pomišlja na novu „Ratio educationis publicae totiusque rei literariae", koja je izrađena prema prijedlozima bečkoga revizionog povjerenstva (1795.) te g. 1806. zavedena u zemljama krune sv. Stjepana. Prema toj „ratio" dijelila se gimnazija u 6 razreda; niža četiri zvahu se „gramatikalni razredi" (ili svaki napose: parva, principia,

Digitized by Google

3) ut adhibitis e praestantissimis tam veteribus, quam recentioribus, qualis inprimis Schellerus[1], et Broederus[2] sunt, Grammaticis adminiculis reviderentur omnia: errores, si qui fortasse in hactenus usitatas Grammaticas quoquo demum modo irrepsissent, auctoritate classicorum auctorum corrigerentur, atque defectus, cum dies diem perpetuo doceat, supplerentur . . . . . .

Grigelyeva je gramatika ovako udešena: prva sveska, koja sadržava potpunu gramatiku za početnike, podijeljena je u četiri dijela („Sectio"): I. De Orthoepia II. De Orthographia III. De Etymologia IV. De Syntaxi. Najopsežniji je dio „De Etymologia"; tu se u osam odjeljaka („Caput") raspravlja: 1. De Nomine 2. De Pronomine 3. De Verbo 4. De Participio 5. De Praepositione 6. De Adverbio 7. De Interiectione i 8. De Coniunctione.

Prva i druga „Sectio" jesu dakako kud i kamo kraće od treće; četvrta „Sectio" sadržava nekoliko sintaktičnijeh pravila i naredbi („Quattuordecim praecepta"), koliko je baš početniku najpotrebnije da znade. Cijeloj je svesci dodana čitanka (Lectiones Latinae), koja opseže nekoliko izabranijeh Esopovijeh basana, zbornik moralnijeh rečenica („e praestantissimis veterum auctorum libris collectae") i svakidašnjijeh razgovora („dialogi familiares"), najzad neku vrstu rječnika (Syllabus Primitivorum I. Ordinis).

Druga sveska gramatike ima istu razdiobu kao prva, no s tom razlikom, da su pojedini dijelovi naširoko obrađeni, pri čemu se (na pr. kod imenicâ i glagolâ) osobiti obzir uzima na nepravilne gramatičke pojave ili t. zv. izuzetke. I sintaktički je dio opsež-

---

grammatica, syntaxis), viša dva „humaniora" (poësis, rhetorica). Latinski se jezik u gramatikalnijem razredima obučavao po 54 sata nedjeljno. — Isp. o tome: Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb 1896. Str. 231. — Cuvaj, Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije. Zagreb 1907. Str. 637. d.; 705. — Potpuna je „ratio" razložena u knjizi: Ratio Educationis Publicae totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Budae, Typis et Sumtibus Regiae Univers. Hungaricae. 1806. Potkraj knjige ima „Ordo Studiorum Pro Scholis Grammaticis Latinis" (razređenje sati za niže razrede gimnazije: Tab. V. i VI.) i „O. S. Pro Scholis Literarum Humaniorum" (za V. i VI. razred; Tab. VII.).

[1] Immanuel Johann Gerhard Scheller (1735—1803), znamenit filolog XVIII. vijeka i autor nekolikih latinskih udžbenika. Isp.: Allgem. deutsche Biographie s. v.

[2] Christian Gottlieb Broeder (1745—1819), autor latinskijeh udžbenika, koji su u svoje vrijeme bili vrlo cijenjeni. Isp.: Allgem. deutsche Biographie s. v.

Digitized by Google

nije obrađen. Dodana je opet čitanka (Selecta Latini Sermonis Exemplaria) s ovijem sadržajem: Joannis Stobaei sententiae, Apophthegmata seu dicta memorabilia, Adagia, Colloquia familiaria, Selectae fabulae Phaedri, Excerpta ex Severo Sulpicio.

Treća sveska ima kratak pregled gramatike, a onda obrađuje sintaksu: „De Syntaxi seu de octo partium orationis constructione". Razdioba je ova:

I. De Syntaxi Intransitiva seu Concordantiae;

II. De Syntaxi Transitiva seu Regiminis.

Četvrta najzad sveska raspravlja o stilistici i metrici; dijelovi su joj ovi:

I. De Syntaxi Ornata;

II. De Formandis Periodis, scribendis epistolis, narrationibus, dialogis;

III. De Elementis artis poeticae.

Ova je četvrta sveska „prodromi instar ad Institutiones Oratorias et Poëticas", koje je, kako smo pomenuli, također Grigely izradio[1].

Grigelyeva je gramatika pisana latinski, a slogom okretnijem i kićenijem, no tu i tamo — na pr. uz paradigme u deklinacijama i konjugacijama — dodavao je autor prijevod ili tumačenje „sermone vernaculo"[2], i to redovno u tri jezika: madžarski, njemački i slovački, a gdjegdje (obilatije u prvoj i drugoj svesci) još i hrvatski, i to napose kajkavski, napose štokavski ikavskoga izgovora[3]. Prema tome mogla se knjiga upotrebljavati u svoj Ugarskoj izuzevši one krajeve, gdje žive Rumunji, a zacijelo se i morala upotrebljavati, jer je, na pr., u Hrvatskoj (kako to pominju sami

[1] „Ratio educationis" bijaše odredila, da za I. i II. razred gimnazije ima služiti „Aluari Principia Linguae Latinae recognita, et emendata, rectumque in ordinem redacta; seu Institutionum Grammaticarum Liber primus" (Rat. Educ. str. 59.); za III. razred „Inst. Gramm. Lib. secundus de Syntaxi, seu constructione octo partium Orationis" (str. 60.); za IV. razred „Syntaxis ornata, et Grammaticae Latinae Lib. tertius de dimensione Syllabarum" (str. 61.). Grigely je prvu svesku Alvarezove gramatike preradio u dvije knjige, tako da sada i I. i II. razred gimnazije imadu svoj posebni latinski udžbenik.

[2] I to je učinjeno prema odredbi „rat. educ.", koja je naredila, da bude „(Liber) Lectionis Latinae vario typorum, seu literarum genere distinctum, et cum aliis Regni Hungariae, vel Croatiae, Sclauoniaeque idiomatis compactum" (Rat. Educ. str. 26.).

[3] Ovaj štokavski dio dašto nije određen za učenike Srbe, već u prvom redu valjada za katoličke Bunjevce ili Šokce, a onda i za Slavonce. Zato i jesu štokavske riječi pisane latinskijem slovima.

Digitized by Google

prerađivači) bila propisana kao školski udžbenik. Ali sa svijem tim, što se Grigely osvrtao i na maternji jezik hrvatskijeh učenika, ipak se u našijem krajevima naskoro osjećala potreba, da se mjesto Grigelyeve gramatike, ili dajbudi pored nje, uvede u škole gramatika, koja će učenicima, a osobito učenicima nižih razreda, tumačiti pravila latinskoga jezika uopće njihovijem vlastitijem maternjijem govorom. Već desetak godina izakako su prvi put štampane Grigelyeve „Institutiones", zaredile su u nas preradbe toga općenoga udžbenika, čas kraće čas opsežnije, prema potrebama pojedinijeh zavoda, a to se prerađivanje nastavljalo sve do pedesetih godina prošloga vijeka, dok nijesu Thunovom reorganizacijom i naše gimnazije dobile novu osnovu. Budući pak da je u krajevima, koji su potpadali pod krunu sv. Stjepana, Grigelyeva gramatika — uza sve to, što je bilo domaćijeh preradbi — i dalje ostajala propisana školska knjiga, prerađivali su se u nas obično samo pojedini dijelovi onoga udžbenika, i to redovno oni, koji su određeni za najmlađe početnike; u drugijem krajevima, kuda nije sezala vlast ugarskoga namjesničkog vijeća (na pr. u Bosni i Hercegovini), istisnule su sistematske preradbe Grigelyeva djela posve sam original. Te su se preradbe održale u životu još desetak godina duže negoli preradbe u Hrvatskoj.

U ovoj ću raspravi ogledati deset preradbi Grigelyeve gramatike, koje potječu od osam hrvatskijeh prerađivača[1]. Među njima vodi kolo bosanski Franjevac *Stjepan Marianović*, uz kojega pristaju njegovi zemljaci *Ambroz Matić*, *Filip Kunić* i Hercegovac *Anđeo Kraljević;* posebnu grupu sačinjavaju prerađivači iz hrvatskoga provincijala, a to su: Varaždinci *Antun Rožić* i *Henrik Hergović*, zatijem *Antun Mažuranić* i jedan nepoznati autor. Prema dijalektu, kojijem su preradbe napisane, možemo ih podijeliti na kajkavsku i štokavsku skupinu: dvije su preradbe pisane kajkavski, sedam štokavski (i to dvije zapadnijem, pet južnijem izgovorom[2]); jedna je pisana latinski s ikavsko-štokavskijem bilješkama. Po mjestu štampe dijele se preradbe ovako: jedna je štampana u Spljetu, dvije u Varaždinu, dvije u Zagrebu, jedna u Budimu, jedna u Osijeku, jedna u Mlecima, a jedna najzad u Rimu. Najstarija preradba štampana je god. 1820. (u Budimu), najmlađa

[1] Više ih nijesam mogao naći, a valjada ih više nije ni bilo.
[2] Zapravo je tekst Matićeve knjižice pola ikavski pola ijekavski.

Digitized by Google

1863. (u Rimu); ostale su izišle u ovijem godinama[1]: 1821., 1822., 1823., 1832., 1839., 1840., 1851., 1857.

Zajednički okvir, koji okuplja sve te preradbe u jednu cjelinu, jest zajedničko vrelo, iz kojega su sve potekle, no povrh toga dadu se one još napose svrstati u posebne grupe prema tome, u kakvom su odnošaju jedna prema drugoj. Obaška stoje one, koje su proizišle izravno iz Grigelyeva djela, a to su: dvije preradbe Marianovićeve i dvije preradbe Rožićeve. Uz Marianovića se prislanjaju Matićeva i Kunićeva preradba, jer se obje pored Grigelya još služe i jednom preradbom Marianovićevom; malo dalje stoji, ali još pripada u istu grupu, preradba Kraljevićeva, koji je Grigelya valjada jedva i poznavao, ali se zato u prvom dijelu svoje knjige obilato poslužio Marianovićem, a štošta je uzeo i iz Kunića. Drugu grupu čine Rožićeve preradbe s preradbama Mažuranića i Hergovića; Mažuranić se naime pored samoga originala služi još i trudom Rožićevim, a Hergović, uzato što mu je ugledom Rožić, ponajviše ispisuje Mažuranića. U istu grupu pripada i nepoznati autor, koji se uvelike služi Mažuranićem, a pomanje i samijem Grigelyem. Mažuranićeva gramatika udružuje obje grupe, jer je Kunić crpao jednako iz njega kao i iz Marianovića.

Grafički bi se dakle odnošaj između pojedinijeh prerađivača i njihova originala dao prikazati ovako:

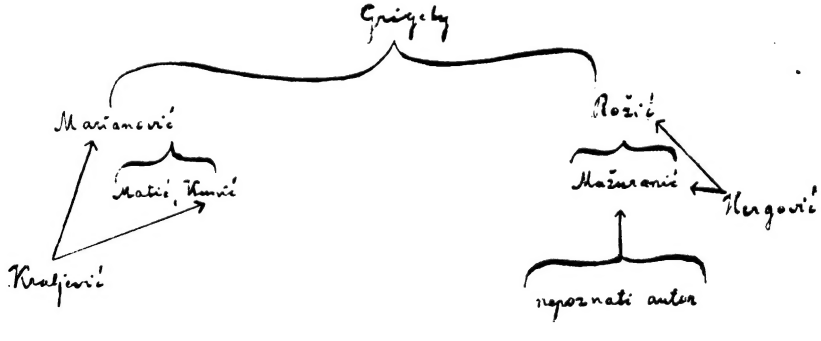

[1] Osvrćem se samo na godine prvoga izdanja.

Digitized by Google

Pomenuti još treba, da su pojedini prerađivači tamo amo upotrebljavali i druge gramatike[1]; za Kraljevića treba napose istaći, da on — osim u prvom dijelu knjige, gdje se služi Marianovićem — uzima sve ostalo iz jedne preradbe Alvarezove gramatike, koja je različita od preradbe Grigelyeve. Prema tome će se o njegovoj gramatici govoriti izbliže samo toliko, koliko ona ide u okvir ove rasprave kao izdanak Grigelyeva udžbenika.

* * *

Na prvo sam mjesto postavio Marianovićevu gramatiku, jer ona unekoliko nadovezuje na starije gramatike iz Bosne i Primorja, a k tome je prva znatnija i zaokružena preradba Grigelyeve gramatike.

Marianovićeva[2] je gramatika štampana g. 1822. Potpuni joj natpis glasi:

INSTITUTIONES | GRAMMATICAE LATINAE | IDIOMATE ILLYRICO | PROPOSITAE | AC | AD USUM JUVENTUTIS PROVINCIAE | *BOSNAE ARGENTINAE* | COMPILATAE | STUDIO ET OPERA | P. STEPHANI MARIANOVICH | EJUSDEM PROVINCIAE ALUMNI. | PRO CLASSE PRIMA. | U SPLITU 1822. |

U Sctamparii Ivana Demarchi. | S' Dopuschegnem Vladagna. |

Knjiga ima oblik 8°, a str. XXV + 277. Ispod riječi „Pro Classe Prima“ ima sličica: anđelak sjedeći na oblacima desnicom drži krug (priliku suncopasa), ljevicom vrvcu, na kojoj je napisano: Senza di noi cosa sarebbe il mondo. Na stražnjoj strani natpisnoga lista čitamo motto: Nihil ex Grammatica nocuerit, nisi quod super-

[1] Na pr. Mažuranić Billrotha, Kunić Vebera, Matić Mikloušića.

[2] Biografijske podatke o Marianoviću ima djelo: O. J. Matković, Bibliografia Bosanskih Franjevaca. Tiskane knjige. U Sarajevu 1896. — Godinu smrti ne pominje Matković, no u „Slovníku Naučnom“ (s. v.) čitamo, da je umr'o god. 1847. Pored djelâ, što ih Matković navodi kao književni rad Marianovićev, pominje „Slovník Naučný“ još i ovo: „Také napsal kroniku své doby a lat. spisek Origo Vicariae Bosnae (Spalati 1823.)“. Imenjak je našem gramatiku brodski pjesnik iz ilirskoga vremena Stjepan Marianović (Marjanović; 1802.—1860.).

Digitized by Google

vacaneum est. Quint.[1] „Praefatio“ opseže str. III—X., pisana je latinski, no stilom ponešto naduvenijem i bombastičnijem, koji se dosta razlikuje od elegantnog stila Grigelyeva. Glavne su misli prefacije ove:

Autor veli, da mu se doduše čini znak „summae temeritatis“ kao mladiću zaći među Feste i „Ausconije“ (sic) — prema onoj: *Quid anser strepit inter olores* — ali da se ipak odvažio na taj korak, jer ga je nagnala ljubav prema mladeži, „quam in gremio nostro sobolem Seraphici Instituti futuram educamus“, i želja, da njenoj koristi i on štogod pridonese. Ova ga je želja osobito živo zaokupila, otkad je, učeći u Budimu („in Apostolico-Hungarici Regni Athenaeis“), vidio, kako lako tamo mladež uči latinski, dok u Bosni učitelji i poslije pet godina muke malo uspjeha postižu — nešto zato, što bosanski učitelji imaju i drugijeh poslova i briga, a nešto, što nemaju valjanijeh knjiga[2]. Tome nedostatku da su poglavari kušali doskočiti tako, da su učitelje rješavali drugijeh poslova pa za manastirske škole naručivali Grigelyevo „Inst. Gramm.“, ali Grigely nije zgodan za mladež, jer piše suviše naširoko i potanko (fusiore subtilioreque..... calamo), pa onda jer „scribens nominum et verborum interpretationes suae patriae hominibus adcommodarit; ex eoque pluralitate deinceps adjectarum vernacularum, praeterquam quod molem partium auxerit, speciem quamdam confusionis quoque attulisse videatur“. Osim toga su „Inst. Gramm.“ priudešene „ad tenorem Sciographiae in Systemate literario per Hungariam praescriptae“ i prema tome podijeljene u četiri sveske; počem biva, da Grigely često iste stvari ponavlja te jedamput nakratko, drugi put obilato o njima raspravlja, što je po autorovu mnijenju sve zališno. A kud ćeš u Bosnu dobavljati „tanta

[1] I, 7, 34. Ova se rečenica Kvintilijanova rado uzimala za motto u gramatikama.

[2] Istu otprilike argumentaciju nalazimo u predgovoru Šitovićeve (Lovro Ljubuški) „Grammatica Latino-Illyrica“ (. . . . . A Patre F. Laurentio de Gliubuschi. Venetiis 1713[1], 1742[2], 1781[3]; citiram djelo „Š.“ i to po trećem izdanju, koje je sasvijem jednako drugomu; prvo izdanje nijesam imao u rukama) [str. III.]: „Jurje tebi [štiocu] oçito, da mnozi Narodi, tò jeſt, Franczezi, Spagnoli, Italianczi, Nimczi [,] Ungari &c. laſcgne nauçe Grammatiku, nego mi Harvati. Jer? jerbo oni ſtampaju [sic] Grammatike ù ſvoje vlaſtite jezike iſtomaçene, i tako nje [= nije] gnimi muka nauçit Regule Grammatiçke, kako nami, jerbo mi neimamo Grammatikah ù naſc jezik iſtomaçenih. I Premda jeſſu kojgodi Nauçitegli Grammatike iſtomaçili Declinatione, Imenah, i Conjugatione Verabah harvaski; niſctanemagne niſſu (ſcto ja mogu znat daſſam vidio) ſvih Regulah zadoſta izrekli, ni obratili.“

Digitized by Google

volumina“, pa uz toliki trošak (oko „10 piastras“)? Stoga je autor, da zemljake svoje oprosti sviju neprilika, preduzeo „Has paululum ab illis distinctas Institutiones de annutu et applausu Superiorum ..... idiomate Illyrico concinnandas [sumsi]“. Uzorom mu bijaše najviše Grigely („facem mihi potissimum laudatus Grigely praeferebat“), ali on je dvije njegove knjige složio u jednu i drugo mnogo štošta promijenio pa cijelu građu znatno stegnuo. Pošto je taj posao srećno svršio, on samo još želi, da bi mu milost Božja (Superum clementia) udijelila toliko života, da bi mogao još izdati i nastavke ovoga djela („ut spe non excidens de successu hujus partis reliquum quoque eadem manu, et mente usque ad Poësim perficere lucique publicae dare possim“)[1]. Za kritiku se ne boji; on se tješi poslovicom: „Nie majstorie skuditi, vech lipshe, i bolje naçiniti.“ Završetak je prefacije:

„Quo ad [sic] demum Orthographiam Illyricam, is mihi litem moveat, qui necdum hac eruditorum calamo stabilita, suam omnibus arridere probarit. Quam vero ipse adhibuerim, en ex mox adjecta Epistola perspicere poteris, quam tum honoris causa, quo ducor erga virum litterarum amantem, tum ne in legendo cespites, lubens, gratusque heic appono“[2].

Pismo uvaženoga prijatelja opseže str. XI.—XVII. Kao natpis štampano je ovijeh 7 slova:

K. A. S. S. M. Z. X.[3]

Sadržaj mu teče otprilike ovako:

„Xelechi Ti,“ otpočinje uvaženi prijatelj, „jednu liepu, koristnu, i potrebitu za nashu mlagjariu Gramaticu na svitlost dati, pitashme,

[1] Isto obećanje ponavlja autor na str. 1. uz riječi „Syntaxis“ i „Prosodia“ ispod retka: „De his duabus tractabitur sequentibus annis“, no izvršio je samo jedan dio toga svoga obećanja izdavši god. 1823. sintaksu.

[2] Potpis je: Scribebam Suttiskae die 1. Martii 1821. Auctor.

[3] Nema sumnje, da se u ono pet posljednjijeh slova kriju riječi: „svome Stipanu Marianovichu zdravlje želi (xeli)“, a prva dva da su početna slova u imenu uvaženoga prijatelja. No tome se imenu nijesam mogao dosjetiti; možda je Kujundžić (Kujuncxich) Andrija, koji je, po svemu što znamo, bio „vir litterarum amans“. U pismu, što ga Ig. Al. Brlić 20. studenoga 1834. piše knjižaru Franju Suppanu, čitamo među ostalijem i ovo: „Geschickte vielleicht sehr wichtige Mitarbeiter an der Danica könnte d. H. Redakteur in Bosnien an P. Andreas Kujuncxich Gvardian in Kreshevo, an P. Stephan Marjanovich Consultor provinciae in Sutiska, an P. Andreas und P. Joannes Barukcxich etc. etc. finden“ (Šurmin, Sitni prilozi za hrv. prep. [Nast. Vjesn. XI, 406]).

Digitized by Google

kakobise imo u pisanju Nashkiè rieçi, i slaganju slovà vladati? Koja stvar, premdabi i drugoga çovika, i drugo (: dulje :) vrime iziskivala, nishtanemanje Tvoje Priateljstvo silluje mene, da, kolikosam moguch, otienju Tvomu zadovoljim.“

Mi se, nastavlja prijatelj, služimo latinskijem slovima, malo preinačenima, da bi pristajala iliričkom izgovoru, ali nevolja je, što svak drukčije piše. „A to ne zaradi drugog uzroka, nego shto nikakvie svārū toga *Uprava* neçuvshi u mlada doba kanoti xitke shivçice obiklise po svakom vitru prighibati“ — a time „naš jezik“ postaje „nemio i mārzak“[1]. Stoga dakle, da „ovu smetnju Babilonsku“ makne, sastavit će mu pravila „od Lipopisanja“ — i to „sve Pisaoce Iliriçke naslidujuchi, nego po naçin pçelicu iz svakoga czvieta slatki med, i dragoçinjeni vosak izvaditi nastojachu trojù[2] i otrov odbacivshi“. Ako mu tkogod bude prigovarao, bit će mu drago slušati njegove razloge i na njih odgovoriti.

Sada pisac prelazi na stvar i razlaže autoru knjige natanko, kako će najbolje da udesi svoj pravopis. Iz ove njegove raspravice vadim nasumce ova dva primjera na ogled:

1. Pred r (samoglasno) neka se piše ä. „Prikosavski Pisaoci pishu per E, alli nemetnuvshi nikakva zlamenja, svakche shtiti kanoti çisto E, n. p. Servia.“ Ni prosto a (na pr.: sarce) ne valja. „Niti valja ona obchenska Uprava Relkovicha[3], koi veli, da kolikogod puta E, pritiçe R sa slidechim koim *consonantom*, imase po naçin prie reçeni izgovoriti, shto svidoçi rieç *Servia*, kako takoger ni A, nevalja, bu-

[1] Josip Gjurin [Giurin], jedan od prethodnika Marianovićevih („Slovkigna | Slavnoj Slovinskoj | Mladosti Diaçkim, Illiriçkim, | I Talianskim Izgovorom | Napravglena . . . . . U Mleczi Na MDCCXCIII.“; çitiram djelo „G.“ i pominjem, da Zlatović [u knjizi „Franovci države presvet. odkupitelja i t. d.“ Zagreb 1888.] autora ove knjige zove „Gjurinić“), kojemu pitanje pravopisa također zadaje brigâ, navodi drugi razlog: „Zatim pak moj Millogliubni sctioçe znaj, da ù izgovoru piscuchi Diaçki slovi neslagajuse jednokupno Illiriçki pisaoczi, i nechiese sloxiti doçim nebudu pisati svoimi vlastitim slovi . . . . .“

[2] Ivekovič-Brozov rječnik ima: troha = mrva.

[3] Matija Antun Reljković (u djelu: Nova Slavonska, I Nimacska Grammatika; Zagreb 1767., str. 11.): „Kollikògod pûtàh *vocalis* e. pretecsé neglaſovitò slovo. r. s' drugim koim neglaſovitim slovom, kakono rb. rc. rd. rg. rh. rk. rl. rm. rn. rp. rs. rt. rv. rx. rz &c. pakse na niki nácſin odgrizè, da niti viſokoga, niti niskoga glàſa imà, negoſe onà dvà *conſonanta* potrèsavshi jezikom, kako da nebi e ni bio medju njima, izreknù . . . . . .“ (Reljkovićevu gramatiku citiram „R.“)

Digitized by Google

duchi da ova rieç Marva, neznam brez zlamenja illi zlamenuje Märva-Mica, illi Márva-Pecus, etc:“

2. Glas č neka se piše „Ç“. — „Gdikoi pishu *Ocsi*-oculi, a gdikoi *oci*. Alli ni jedni dobro. Ne pärvi, dase nebi shtilo *oksi;* ne drughi: jerbo po gori spomenutoj Upravi *Oci* zlamenuje *Patres;* a ako ono C) na naçin Talianski samo izgovaraju, onda neizgovaraju vishe, nego ono nashe ch): *Ochi*. A ako to nije pokvariti rieç, da shtoje?“ I stari naši služili su se onijem ç „(uti patet ex ult. Columna Lam. Aur. Vind. a Katançio in sua Philol. cit. p. 85 Ch:[1])“.

[1] Matija Petar Katančić u „Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum (Zagreb 1795)“, str. 85., raspravlja o natpisu na „Aurea Lamina Vindobonensis“, gdje u posljednjem retku ima slovo, koje otprilike izgleda kao ç. Katančić naime dokazuje, da je onaj natpis hrvatski („ilirski“). — Uostalom, „uvaženi prijatelj“ nije se trebao sezati za Katančićem, jer onijem „ç“ služili su se baš neki prethodnici Marianovićevi, pisci latinskijeh gramatika, kojima se i sam Marianović poslužio. Ti su pisci, pored pomenutijeh već Š.-a i G.-a, pisac rječnika (Blago Jezika Slovinskoga illi Slovnik) i talijansko-hrvatski gramatik Jakov Mikalja (Grammatika | Talianska | U Kratho [sic] | Illi | Kratak Nauk | Za Naucitti | Latinski [= talijanski] Jezik. | Koga zlovinski [sic] upiſa Otaç Jacov Mikaglja . . . . . U Loretv . . . . . M.DC.XLIX; citiram to djelo „M.“) i Toma Babić [Thomas Babych] (Prima Grammaticae Institutio . . . . . Venetiis 1719[1], 1745[2]; citiram djelo „B.“ i to po drugom izdanju, koje je „clarior, & difusior“; do prvoga izdanja nijesam mogao doći).

Na ovome mjestu bilježim još dva starija pisca latinsko-hrvatskijeh gramatika, kojima se Marianović mogao poslužiti, a to su: Marijan Lanosović [Lanoſſovich] (Uvod | U | Latinsko Ricsih Slaga- | nje S' Nikkima | Nimacskog Jezika Bilixkama | . . . . . U Ossiku, ... Godine MDCCLXXVI.) i Franjo Appendini (I Primi Elementi | Della | Lingua Latina | Esposti | In Italiano Ed In Illirico | . . . . . Ragusa MDCCCXIV.). Djelo prvoga citiram „L.“, ono potonjega „A.“

Š., B., G. i A. čine posebnu grupu među starijim prethodnicima Marianovićevim, jer njihove su gramatike izrađene po jednom zajedničkom ugledu.

Obaška od sviju ovijeh pomenutijeh gramatika stoji gramatika latinsko-kajkavska, koja je izišla poslije „Ratio educationis“ od godine 1777., a natpis joj je: Elementa | Linguae Latinae | In Usum | Scholarum Nationalium | Per Regnum Hungariae | Et | Adnexas Provincias. | — Zachetek Navuka | Diachkoga Jezika | Za Potrebnozt | Narodnih Skol | Vugerzkoga, y Horvatzkoga | Kralyeztva. | — Vu Budimu . . . . M.DCC.LXXXI. — (16°, str. 218; citiram knjigu „Z.“) Ova je gramatika preradba jedne dvojezične gramatike, što je izišla g. 1780. u Budimu s istijem latinskijem i ovijem njemačkijem natpisom: Anfangs-

Digitized by Google

O akcentima u ilirskom jeziku pominje pisac ovo:

Akcenat je trovrstan: oštri (′), teški (`) i circumflexus (^). Oštri se upotrebljava za „rieç s' podignutim glasom izgovoriti"; teški, „koise vuçe doli, kadase izgovara, s' hnjimse [= sh' njimse] ossobitim naçinom ima bilixiti Genitiv vechostruki . . . . . i proshashto [sic] *nesvärsheno* vrieme: i onda imase znati, da u obadva ova dogagjaja takoger i onase sillaba vuçe kojaje prid poslidnjom, allise megjuto nebilixi, nego samo poslidnja". Circumflexus najzad „(â) signa diacritica (: ä :) odkoi illismo gori rekli, illi akose xelish bolje ubavistit zagledaj Pisaoce Illiriçkie Grammatikà."

Pismo se završuje kratkijem zagovorom i pozdravom piscu gramatike[1].

Marianovićeva je gramatika ovako podijeljena (ispisujem „Réd Zadärxani Dìlá Gramatike"):

Uvodenje (str. 1.)

Poglavje Pärvo. Od Imena (str. 2.—39.).

Razluçak I^vi^. Od Imena bivstvenoga[2] (str. 2.—19.; ovdje su uvrštene i deklinacije).

Nadometak. Od Imenà pomanjkajuchi (str. 19.—24.).

Razluçak II. Od Imena prilagajuchega[3] (str. 25.—29.).

---

gründe der lateinischen Sprachlehre zum Gebrauch der Nationalschulen im Königreich Hungarn und den damit verbundenen Staaten.

Najstarija latinsko-hrvatska gramatika bit će ona, što je pominje Appendini (Grammatica della lingua illirica, Ragusa 1808. str. XIII.): „Come utile agli studiosi della Latinità è ben nota a Nazionali la versione Illirica dei primi elementi della Grammatica dell' Alvaro stampata in Roma nel 1637. a spese di Propaganda." Pobliže mi o toj knjizi nije ništa poznato.

[1] Dozvola za štampanje knjige izdana je: Suttiskae in Conventu Nostro S. Joan. Baptistae die 27. Martii 1821.; izdao ju je „Fr. Dominicus a Varess Iterato Minister Provincialis", a napisao „De mandato Pattis suae A. R. Fr. Paulus Kollanovich Secretarius". Na str. XXIV., ispred same gramatike, štampana je molitva „Utoçische B. D. Marii Prid Nauk".

[2] „Substantivum" prevodi M. „Imme ſtojechje"; Š. = ſubſtantivo, ſtojechie, temeglito; B. = Imme ſtojeche (ſtojechie); G. = Imme temeglito; L. = Imme poſobito illi Samoſtavno; R. = Ime Samoſtavno; Z. = Ime ſzamoztavno.

[3] M. = Imme ganutivo; Š. = Ime adjectivo, nadometnutglivo, ganutglivo (na jednom mjestu: nadoſtavglen); B. = Imme ganutglivo illi

Digitized by Google

Nadometak I. Od Izporegenja[1] (str. 30.—35.).
Nadometak II. Od Imenà brojljivi[2] (str. 36.—39.).
Poglavje Drugo. Od Zaimenka[3] (str. 40.—46.).
Poglavje Treche. Od Riçi[4] [= glagol] (str. 47.—105.).
Od Riçi Deponenti (str. 80.—82.).
Od Riçi Nejednaki (Anomala) (str. 82.—98.).
Od Riçi Pomanjkajuchi (str. 99.—103.).
Od Riçi Nekipljivi (Impersonalia) (str. 103.—105.).
Poglavje Çetvärto. Dionstvo[5] (Particip) (str. 106.—107.).
Poglavje Pèto. Pristavak[6] (Praepositio) (str. 108.—109.).
Poglavje Shèsto. Pririçak[7] (Adverb.) (str. 110.—115.).
Poglavje Sedmò. Megiumetak[8] (Interiect.) (str. 116.).
Poglavje Osmò. Sastavak[9] (Coniunctio) (str. 117.—119.).

Iza nekijeh dodataka, o kojima ću napose govoriti, raspravlja se još o ovijem dijelovima gramatike:

Caput I. De Generibus Nominum (str. 149.—170.).
(Ovdje još dolazi, no u kazalu nije pomenuto: De Formatione Temporum str. 171.—173.).
Caput II. De Praeteritis et Supinis Verborum (str. 174.—200.).
Caput III. Omissiones (str. 201.—211.).
Caput IV. De Gerundiis (str. 212.—215.).
Caput V. De Supinis (str. 216.—218.).
Caput VI. De Infinitivis (str. 218.—219.).

Od str. 221. do 277. ima opet dodataka, o kojima će biti napose govora.

---

prinoſceno (prineſeno, prinoſuchie); G. = Imme ganutglivo; L. = Imme priſtavljeno illi primitljivo; R. = Ime Primitljivo; Z. = Ime pridavno.

[1] L. = Prilikovanje (Prikladnoſt, Prikladovanje) Skalini [= graduum].

[2] Š. = Ime brojglivo (broj); B. = Imme brojeva; L. = Imme brojljivo; R. = Imenah Brojenja.

[3] M. = Namisnik Immena; Š. = zaimenak; G. = Zajmenak; L. = Zaimme; Z. = zaime.

[4] M. = Rjec; Š., B., G. = Riç; L., R. = Rics; Z. = Réch.

[5] Š. = Dionſtvo; G. = Dionstvo; L. = Dionishtvo; Z. = Délno-réch.

[6] Š., B., G. = Priſtavak (G.: Pristavak); L., R. = Pridſtavak; Z. = Predztavek.

[7] Š., B. = Pririçak; G. = Pririçiak, Pridriçak, Usriçje; L. = Priricſak (Uzricſak); R. = Priricsak; Z. = Priztavek.

[8] Š., B., G. = Meumetak; L. = Megjumetak; R = Medjumetak; Z. = Medztavek.

[9] Š., G. = Sastavak; B., L., R. = Saſtavak; Z. = Veznik.

Digitized by Google

Dijelovi u Marianovićevoj gramatici odgovaraju otprilike pojedinijem dijelovima u Grigelyevoj knjizi, samo što nijesu vazda poređani istijem redom kao u Grigelya, jer je Marianović, kako i sam ističe, nastojao dvije sveske Grigelya sastaviti u jednu. Dijelovi na pr. De Generibus Nominum, De Praeteritis et Supinis Verborum, Omissiones, De Gerundiis, De Supinis, De Infinitivis i dr. uzeti su iz II. sveske Grigelya; naprotiv su neki dijelovi I. sveske (na pr. nauk o ortoepiji) izostavljeni.

Grigelyeva je gramatika po uzoru starijih udžbenika složena u dijaloškom obliku; ovo je zadržao i Marianović[1]. Grigely otpočinje svoje razlaganje s pitanjem: Quid est Grammatica Latina? pa odgovara: Est ars bene latine legendi, scribendi, intelligendi, et loquendi; isti je početak i u Marianovića: Shtoje Grammatika Latinska? Jest zanat dobro latinski shtiti, pisati, razumiti, i govoriti[2]. Uopće se Marianović, koliko je moguće, vjerno povodi za originalom, no nigdje ga ne ispisuje; ća i tamo, gdje recipira latinski tekst Grigelyev, on ga ne prepisuje, već parafrazira — iste misli kazuje drugijem riječima. Na pr.

[1] I Š., B. i G. upotrebljavaju dijalog, osobito u početku, ali njihove su gramatike, kako je pomenuto, izrađene po nekom zajedničkom tipu, koji se mnogo u čem razlikuje od Grigelyeva tipa. Dašto, i njihov je tip-uglednik potekao iz Alvarezove gramatike. Pored Alvarezove gramatike služili su se oni i drugijem (najviše talijanskijem) gramatikama, kako to pokazuju mnogobrojni citati i spisak vrelâ u njihovijem djelima (kod Š.-a na str. 277. „Auctores, ex quibus constat haec Grammatica“ [Emmanuel, principalissimus“]; kod G.-a na str. VII.: „Naučitegli s' koimise sluxio jesam ù sve tri grane, jesu Slidechi . . . .“ [prvi su Aldus Manutius i Alvarus; od hrvatskijeh se vrela pominju: Kadcich Mioscich, Vila Slovinka, Lovre a Gliubuschi, Tomm *[sic]* Babich, Daniel Livakovich &c.“]).

[2] Š. (str. 1.): „IMaſe znatti, da ovo ime Grammatika jeſt Garçko, i Latinski rechichie *litteratura;* à naſcki slovſtvo, aliti slovinſtvo. Grammatika jeſt zanat upravno beſſiditi, i piſſati . . . .“ Opsežnije kazuje definiciju G. (str. 1.): „Grammatika jest zanàt, olli kakko drughi uçè; jest nahuk, koj uçi upràvno, i vlastito pisati, i govoriti. Tò jest brez neskladnosti, rìçi, zareçenja, zahodenja, izgovàrànja, redopìsa, i ostalì bettegà &c. Ovò imme Grammatika izodih [= izhodi] od riçi Garçkè *(Grammatsi)* scto ù djaçki jezik jest *(litteratura)* a Arvaski *slovstvo,* illitì *slovinstvo.*“ B. veli ukratko latinski: „Grammatica est Ars recte loquendi, recteque scribendi Scriptorum, & Poetarum lectionibus observata.“ Ovako i A.: „La Gramatica Latina è un' arte, che insegna la maniera di parlare, e di scrivere correttamente in Latino, secondo l' uso di buoni scrittori.“

Digitized by Google

(Grigely)	(Marianović)
Has, et sequentibus Declinationibus subiectas exceptiunculas, nempe: quarum usus in componendo crebrior est, Praeceptor non ante explicet puero, quam paradigmata omnia semel, ac iterum memoriae mandaverit.	Haec, et aliis subiectae [sic] Declinationibus notae, prout etiam praeliminares, [zareza ne treba] quaestiones non ante proponantur Tironibus discendae, ac omnia Paradigmata semel iterumque repetendo in succum, et sanguinem ab his conversa observatum fuerit.

Kad Grigely citira kakvo drugo djelo, Marianović, ako može, mjesto toga tuđega pominje slično kakvo domaće djelo. Tako ondje, gdje Grigely veli, da za vježbu u sprezanju treba učenicima kazivati čitave rečenice „in vernaculo“, da ih prevedu, pa upućuje, da tako rade „Frid. Muzelius[1] in Tirocinio linguae latinae, et Ioannes Valentinus Meidinger[2] in Grammatica Gallica“, Marianović pominje: „Ut juvenes sensim Conjugationis in praxim, et usum deducant, faciliusque themata componere addiscant, multum juvamini erit per omnes modos, tempora etc: constructiones in vernacula dictare . . . .“ pa dodaje: „prout legere est, praeter alios, apud P. Gjurin. pag. 344.“[3] Slično je u onom dijelu knjige, gdje je štampan zbornik poslovicâ (Sylloge Adagiorum); Marianović iznajprije daje malu „Admonitio“, u kojoj veli: „Horum (i. e. adagiorum) sensum heic explico [,] Praeceptoris vero erit ubi potuerit gentilia substituere; e. g. *Eandem cantilenam canere* Horatius. U jednu tikvu puhati. E *Squilla non nascetur rosa.* Sova neche izlechi sokola; et similiter“, a onda domeće: „Quorum multa bene collegit Joannes Ambrozovich Pestini 1808. typis excudens“[4]. Isti naputak daje Grigely i navodi primjer:

---

[1] Muzelius (zapravo Muzell) Friedrich (1684.—1753.) napisao je više latinskijeh udžbenika za početnike. (Allgem. Deutsche Biographie, s. v.)

[2] Meidinger Johann Valentin (1756.—1822.) izdao je poznatu svoju gramatiku, koju i Grigely pominje, prvi put g. 1783. (Allgem. D. Biogr., s. v.)

[3] Na citiranoj str. 344. p. d. počinje se odsjek: Sequitur Tirocinium Paradigmaticum in usum declinationum et conjugationum.

[4] Ambrozovićevo djelo ima ovaj natpis:

Proricsja | I | Narecsenja | Koja shtiuch i obderxavajuch, i sam sebe | svaki, i druge pouzdano upravljati hoche. | Sa | Serbskog Jezika | Na | Illyricski | Privedena, Nadopunjena i Sloxena. | Trudom i nasto-

Digitized by Google

Eadem chorda oberrare. Horat.
Cantilenam eandem canere. Terent.[1]
Tsak azon bakot nyúzni
Es iſt die alte Leyer
Na gednu ſtrunu biti, na gedne
gaydy pſtat . . . . . .

a izatoga citira madžarske pisce Benitzkija, Pápaja, Molnára, Kis-Viczaya, Szirmaya, pa Slovaka Brnolaka[2] („Slavicorum Syllogen habes in Grammatica Brnolakiana").

Latinske rečenice, koje služe kao primjeri, Marianović pokadšto uzima iz Grigelya, no na mnogijem mjestima meće druge, i to onakove, koje će bosanskijem mladićima biti lakše i zanimljivije. Stoga rado stvara rečenice, koje učeniku dozivaju u pamet domaće prilike[3], kao što pokazuju ovi primjeri:

Quondam Bosnam proprii rexêre Reges.
Negda Bosnu vlastiti vladalisu Kralji (str. 122.).
Bosna a Turcis quadringentis annis . . . . . possidetur.
Bosna od Turakà za 400 godina posidujese (str. 124.).
Ubi fuisti? Romae, Zvornikii, Sarãevi . . . . (str. 125.).
Sum iturus Budam . . . . . Kreshevium (ibid.).
Redeo Essekino (str. 126.).
Transivit . . . . . Suttiska (ibid.).
Habito in Bosna. Pergo ad Dalmatiam. In Livno
celebrantur Nundinae Festo Petri, et Pauli (ibid.).

janjem | Ivana Ambrozovicha | U Mudroskupshtini Peshtanskoj Perve | Godine Pravaslishaoca | U Peshti slovima Mathie Trattnera 1808. | 8⁰ str. 189.

[1] Chorda qui (citharoedus) semper oberrat eadem — Horat. ad Pis. 356. Cantilenam eandem canis. — Terent. Phormio III. 2. 10. Marianovićev je citat zacijelo „lapsus calami"; mjesto „Horatius" treba da bude „Terentius".

[2] Bernolák Anton (1762.—1813.): Grammatica slavica ad systema scholarum nationalium in ditionibus caesareo-regiis introductum accommodata. 1790. (Ottův Slovník Naučný s. v.)

[3] Domaće primjere uzimaju i stariji gramatici, a ti su primjeri kadšto nesamo u filološkom pogledu dosta zanimljivi. Tako Š., na pr., za „Jader" doduše veli, da je „Rika harvatſke zemglie" (G. veli: „yader" = Soliscgnicza, il Fiume di Salona), no riječ „Adria" prevodi „More Adrie, ili Mletačko". Da je i G. osobito poštovao Veneciju, vidi se po ovoj rečenici (str. 304.): Credo Venetam Rempublicam semper duraturam esse propter eius summam pietatem, & prudentiam.

Digitized by Google

Gdjegdje mu, dašto, zamjena nije baš najbolja; tako, na pr., Grigelyevu rečenicu: „Cicero salutem dicit Terentiae, et Tulliolae, duabus animis suis“ zamjenjuje primjerom: „Asinis mammae e fetu dolenti [dolent]. Var. Magariczam prisobnim sisse bole.“

Premda je Grigely Marianoviću bio uzor i vođ (on ga i zove „clarissimus“), ipak ga kadšto i kritizira, kad mu se štogod u gramatici njegovoj ne čini dobro udešeno. U odijeljku, gdje se raspravlja o pridjevu, Marianović pominje u bilješci: „Decena, et ultra solent Grammatici distinguere adjectivorum genera Interrogativa, Reditiva (= Redditiva) etc: quorum quum dialecticae subtilitates tenera tironum ingenia obruant duntaxat, et divexent, supervacaneum duxi ea heic recensere; nam multa nimis profecto sunt, quae minore, ac haec labore et tempore, majore vero cum utilitate discentium proponi possunt.“ Ovo se dakako tiče i Grigelya, koji u svojoj gramatici razlikuje: (Adiectiva) Interrogativa, Relativa, Infinita, Redditiva, Possessiva, Partitiva, Numeralia, Patria, Gentilia et „quae materiam significant“ (na pr. aureus). I u odijeljku o zamjenici imamo takovu bilješku. Grigely naime razlikuje deset vrsti zamjenicâ; Marianović prihvaća samo četiri od njih, pa dodaje bilješku: „Solent etiam Grammatici plures Pronominum facere divisiones, sed ut magis superfluas, quam necessarias, intermisi.“

Od drugijeh osobina Marianovićeva djela pominjemo ove:

Riječ „casus“ prevodi Marianović „Upadak“. Kadšto zadržava latinsko ime, pa onda je plural: casovi ili caxovi (= kažovi[1]). Pojedini padeži imaju ova imena[2]:

[1] Š. prevodi „casus“: padnuthie, no obično veli „kax“. G. recipira Š.-evo „padnutje“, ali i on obično kazuje „kax“. B. veli obično „Casus“, rijetko „dogagiaj“. R. i L. imaju „ſpadanje“, Z. = „padanye“.

[2] Ova imena nijesu originalni prijevod Marianovićev, već su preuzeta od starijih pisaca. Isp.

	Š.	B.	G.
1.	Immenuiuchi	Imenujuchi	Immenujuchi
2.	Poragiauchi [= iuchi]	Poragiajuchi	poragiajuchi
3.	Daiuchi	Dajuchi	dajuchi
4.	Oſvagiauchi [= iuchi]	Oſvagiajuchi	osvagiajuchi
5.	Zovuchi	Zovuchi	zovùchi
6.	Odnoſuiuchi	Odnimajuchi	odnosèchi

M., L., A. i Z. nemaju imenâ za padeže.

Digitized by Google

Nominativ	=	Imenujuchi (na pr. Antun)
Genitiv	=	Poragjajuchi (na pr. Antunovo[1])
Dativ	=	Dajuchi (Antunu)
Akuzativ	=	Osvagjajuchi
Vokativ	=	Zovuchi
Ablativ	=	Odnosechi.

„I tako u broju vechostrukomu.“ Po uzoru Grigelyevu postavlja i Marianović pred imenice, kad ih sklanja, zamjenicu pokaznu („svikolici Gramatici obiçaju pripostaviti reçena tri çlanka [hic, haec, hoc] u prighibanju imenà . . . . .“), i to nesamo uz latinsku, već i uz hrvatsku riječ[2]. Prema tome glasi hrvatska deklinacija od „hic magister“ ovako:

Sing.	N.	ovi Meshtar	Plur.	ovi Meshtri
	G.	ovoga Meshtra		oviù Meshtarà
	D.	ovomu Meshtru		ovim Meshtrima
	Ak.	ovoga Meshtra[3]		ove Meshtre

[1] Za genitiv veli Š. (str. 6.): „Imaſe znatti da ovi kax moreſe naſcki iztomaçiti nà dva naçina, ali doiſto ta oba naçina iſto zlamenuiu, i nà iſto dohode. 1, Goſpodina, 2. Goſpodinov, a, o . . . . . Ta kax zlamenue daje ſcto gnegovo: i ſtvar poſiduiuchia koja poſîdue, mechieſe vazda ù Genitiv; à ne ſtvar poſidovana.“ Slično valjada misli G., koji je uopće vjerno nasljedovao Š.-a, kad veli: „ . . . . i takò djaçki govorimo *Genitivo* a nascki s' jedinè stranè poragiajuchi, zascto poragià sve ukrìvne [= obliquos] kaxove; à z' drughè stranè govorimo posidujuchi; zacto [= zascto] zlamenujè stvar posidovanù, kakko dase reççè kgnighe Petrove . . . . . .“ (str. 5.).

[2] „Es gehört zur Methodik des Mittelalters, dass man zur Einübung der Genera des Nomens darauf drang, dass die Schüler den Substantiven das Pronomen *hic*, *haec*, *hoc* vorsetzten. Dieses Pronomen nannte man nach dem Vorgange der alten Grammatiker „*articulus*“. (Hora, Zur Geschichte des Latein-Unterrichtes. „Österr. Mittelschule“ XIX, str. 9.) — I stariji prethodnici Marianovićevi meću pred imenice „articulus“, pa ga i zovu „članak“ (M., G. çlanak, L. cslanak, B. çlan), samo Š. veli naprosto „zaimenak“.

[3] Š. držao je potrebnim da čitače svoje upozori, da su u hrvatskom genitiv i akuzativ često (točno ne zna, kada) jednaki, pa zato veli (str. 6.): „ù Genitiva, jeſt poſſidovanie; à ù Accuſativa jeſt primanie, aliti tarpglenie; kako da reçeſe vidim Goſpodina, ſad Goſpodin prima ù ſebe, *ono* tvoje *videnie*. Kadſe dakle ù *Accuſativa* reçe *Goſpodina* &c. razumiſe damu kogod ſctogod çini, daga ko bie, vidi, vara, tira, &c. à ne tako ù Genitiva. Ovu opomenu çeſto vaglia ſctitti.“ I R. to pominje (str. 13.): „Odviſce únaſc Jezich yednako tumaçe Ge-

Digitized by Google

Sing. V.	O Meshtre	Plur.	O Meshtri
Abl.	od ovoga Meshtra[1]		od ovì Meshtarà.[2]

nitivo, i Accuſativo, ſtoye [= ſctoye] veoma razliçito, zaſcto genitivo zlamenue ſtvar gnegovu, á Accuſativo tarpglegne . . . . . prem dá ù naſc yezik morreſe rechi, poragajuchi [sic] ovoga Goſpodina, oſvagiajuchi ovoga Goſpodina, mali [sic] immaſe znati da *Genitivo* zlamenue ſtvar gniegovu: ná priliku kad pitaſe çieje ovo receſc Goſpodinovo, *Domini* . . . .“

[1] Taj ablativ s „od“ poznaje već i Kašićeva gramatika („Institutionum linguae illyricae libri duo.“ U Rimu 1604.). Isp. Šrepel, „Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike“ (Rad CII) p. o. str. 13.: „Ablativom zove Kašić genetiv s prepozicijom *od* (od Pètra), a to je očito samo po *smislu* latinskoga ablativa ropski prijevod, jer su ovo za pravo dvije riječi po obliku, a nijesu jedna. Možda bi bio Kašić opazio ovaj nedostatak, da i talijanska gramatika redovno nije imala ovakva ablativa u nizu svojih „padeža“.“ — Š. je, koliko vidim, od latinsko-hrvatskijeh gramatika prvi opazio, da je taj ablativ s „od“ zapravo genitiv; on veli (str. 7.): „U naſc jezik doiſto mnoghokrat confundiſe, aliti ſmiſſaſe i udraſe [?] naſcki *Ablativ* s' *Genitivom*; kakono: od *Kuchie:* ovi glas, jeſt *Ablativ;* ali naſc narod reçe to i ù *Genitivu;* kakono kad reku: *vrata* od *Kuchie*, *Vrata* od *czarque:* ali zaiſto meniſe çini, da je to reçeno impropriè, ali nevlaſtito, jer vlaſtito, aliti propriè imalobiſe ovako rechi: *Vrata Kuchie*, *Vrata czarque;* ali nekaſe govori i tako, dobar Grammatik more znati pò govoreniu kadlje [sic] *Ablativ;* kadli takjoer [sic] *Genitiv.*“ Njegovu primjedbu recipira G., pa se izrijekom poziva na svoga prethodnika („Takò svidoçi Mudroznani Otacz Lòvre Gliubuscanin nà List. 12.“ [valjada I. izdanja]). I B.-u činio se čudan taj ablativ s „od“, ali on ga zadržava i samo dodaje, da „Iliri“ imaju dva padeža više od Latinaca, „nam casus Ablativus non desinit in eodem modo cum praepositionibus in, & cum, sicut cum praepositione A, vel Ab, quemadmodum desinit apud latinos; sed praepositio in habet diversam desinentiam, A cum, & cum, diversam a praepositione A, vel ab, exempli gratia.

a Domino od Goſpodina
cum Domino s' Goſpodinon [= om]
in Domino ù Goſpodinu.“

Ali dalje se služi opet sa šest padeža, jer „septimus et octavus casus [non] est necessarius in hac Grammatica . . . . , nam casus illyricos ipsi [Illyri ili tirones] sciunt“ (str. 12.).

[2] Grigely sklanja paradigmu „hic dominus“ štokavski i kajkavski („ov Gozpon“). Štokavski je: ovaj Goszpodin, —a, —u, —a, —e, od ovoga —a; ova Goszpoda, —eh [= ê], —i, —u, — o, od —e. Istu paradigmu imaju Š. i G. G.-ova se sasvijem slaže s Grigelyevom; Š. ima za genitiv još oblik „Goſpodinov“ (taj oblik genitiva poznaje i Marianović, kako je gore navedeno), plural je: (ovi) Goſpodini, —ah, —om, —e, —i, (od ovih) —ah. Kao Marianović ima paradigmu „Meshtar“

Digitized by Google

Na završetku odijeljka, u kojemu se raspravlja o deklinacijama, nalazimo ovu karakterističnu bilješku (str. 23.):

„His itaque absolvimus totam non interrupto nexu sat intellectu facilem Declinationis, Nominum subst. doctrinam, de qua Cl[arissimus] Grigely duabus partibus, in prima soluto, in altera eadem fere repetens (exceptis quibusdam tertiam concernentibus declinationem, et defectivis) ligato stilo [autor misli „Versus memoriales“, o kojima će još biti govora] adnexa explicatione fusius agit.“ On je to, nastavlja, skratio za volju bosanske mladeži, koja istom u zrelijoj dobi (13. 4. 5. aetatis anno) dolazi u školu, da ne mora kroz toliko godina „per tot ambages regularum . . . . . ad latium duci“, jer to, dakako, ne može biti „sine jactura realium scientiarum“. Autor iz iskustva znade, kad se ista stvar češće uči sad u ovoj sad u onoj formi, da to samo smetnju prouzrokuje, jer učenici, kad im se stara stvar prikazuje u novoj formi, drže, da je odista štogod novo. Ne treba dakle kod svake deklinacije ponavljati: „Primo par quintus habetur“, već neka se jedamput zauvijek reče: „Nominativ, i Vocativ jednakisu u svakoga Declinationa.“ Ta i sam Grigely, veli autor, priznaje, da „versus non ad cognoscenda praecepta necessarii, sed solum ad ea diutius memoria retinenda accommodati sint.“

Kad dolazi do glagolâ, prije nego što će otpočeti s konjugacijama, umeće glagol „sum“ s ovom motivacijom: „Buduchi da mlogo riçi ossobito u passivu nemoguse Conjugati brez pomochi riçi substantive *sum*, jesam (sive auxiliare), zato valja nju najparvo [= najpärvo] conjugat.“[1] Sličnu motivaciju ima i Grigely, samo što još tumači, zašto se „sum“ zove „substantivum“: „quod per se subsistat, reliqua vero verba omnia in *sum* resolvantur.“ Uz paradigme glagolâ navodi Marianović i hrvatske oblike glagolske kao i Grigely. Za ogled prenosim ovamo oblike uz glagol „amo“; u zagradi su dodani oblici iz Grigelya, i to najprvo kajkavski, onda štokavski.

L., i ona se potpuno slaže s Marianovićevom. B. sklanja „Prorok“, A. „Pjesnik“; dativ plurala kod B.-a je „Prorokom“, kod A.-a „Pjesnizima“. Uzgred pominjem, da i M.-ina paradigma ima dativ plurala „Vojnikom“. Z. sklanja riječ „[ov] tolvaj“ (vok.: ô —aj; gen. plur.: oveh —ov; dat.: ovem —om; abl.: od oveh —ov).

[1] Š., G., L. i Z. imadu također konjugaciju od „sum“ prije redovnijeh konjugacija, samo B. je nema. L., jer se pored latinskoga najviše brine njemačkijem jezikom, umeće iza „sum“ još i konjugaciju glagola „haben“.

Digitized by Google

Prezent:

Amo — ljubim (lyubim, ljubim).

Imperfekt:

Amabam — ljublja (lyubilszem, ljubljah).

Perfekt:

Amavi — ljubiosam (jeszem lyubil, jasam ljubio).

Pluskvamperfekt:

Amaveram — jasam bio ljubio (bilszem lyubil, ja biah ljubio).

Futur:

Amabo — ljubichu (budem lyubil, ljubiticsu).

Imperativ:

Ama — ljubi, nek ljubi on (lyubi ti, naj on lyubi; ljubi ti, neka on ljubi).

Amato — ljubitichesh (lyubi ti, ali budesh lyubil; ljubi ti, illi budesh ljubio).

Prezent konjunktiva:

Amem — kad ljubim (kada lyubim, kada ljubim).

Imperfekt konjunktiva:

Amarem — kadbi ljubio, il kad ljublja (kadabi ja ljubil [= lyubil], kadabi ja ljubio).

Perfekt konjunktiva:

Amaverim — kadsam ljubio (kadaszem lyubil, kadasam ljubio).

Pluskvamperfekt konjunktiva:

Amavissem — kadsam bio ljubio (kadaszem bil lyubil, kadasam bio ljubio).

Futur:

Amavero — kad uzljubim (kada budem lyubil, kada chu ljubiti).

Infinitiv

a) prezenta: (Me) amare — ja, ti, on, da ljubimo (lyubiti, ljubiti).

b) perfekta: (Me) amavisse — da sam ljubio (od zdavnoga lyubiti, odavna ljubiti).

c) futura: (Me) amaturum — dachu ljubiti (buduch lyubechega, buducse ljubechega).

Particip:

Amans — ljubechi (lyubech, ljubechi).

Digitized by Google

Marianović je dakle, kako se vidi, ponajviše ispisivao Grigelya; ono dva tri puta, što od njega odstupa, kao da je zagledao u svoje hrvatske prethodnike[1]. Pasivne pak oblike pravi tako, da

[1] Ovdje donosim u pregledu konjugaciju kod Š., B., G., L., A. i Z.

Š. **Ukazajuchiega** (tako B.; G.: Ukazujuchiega; Z.: kasùchi; A. nema hrvatskijeh naziva) **naçina** vrime ſadagne (L. sadashnje, Z. vezdaſſnye): ja gliubim (= B. G.; L. ljubim; A. gljubim; Z. lyùbim).

Proſſiaſto [= Proſciaſto] (B. Proſſaſto, G. Proscasto) neſvarſceno (L. Polproshaſto, Z. pòlpreſſeztno): ja gliubgliah (B. G. gliubglia; L. ljubljah; A. gljubiah; Z. lyùbilſzem).

Proſciaſto (B. Proſſaſto, G. Proscasto) ſvarſceno (L. Proshaſto, Z. zevſzema preſſeztno): ja gliubih, i gliubioſſam (B. gliubi i gliubioſſam; G. gliubih, gliubiosam; L. ljubioſam; A. gljubih i gljubiosam; Z. jeſzem lyùbil).

Proſciaſto vechie nego (B. G. neggo) ſvarſceno (L. Ciloproshaſto, Z. zdavnya preſſeztno): ja biah gliubio (G. biha gliubio; B. Jaſſam biho gliubio, i gliubioſam; L. biah ljubio; A. biah gljubio; Z. bilſzem lyùbil).

Doſciaſto (B. Doſcaſto, G. Doscasto, L. Doshaſto, Z. budùche): jachiu gliubit (B. G. — gliubìti; L. ljubitichu; A. Jachju gliubit; Z. budem lyùbil).

Zapovidajuchiega (Z. zapovedajuchi) **naçina** vrime ſadagne: gliubi (A. gljubj) ti (= B. G.; L. ljubi ti; Z. lyùbi ti).

Doſciaſto: gliubitiochieſc ti (B. gliubitichieſc ti, G. gliubitichiescti, L. ljubi ti, illi ljubitichesh; Z. lyùbi ti, ali budeſs lyùbil).

Saſtavgliajuchiega naçina (= G.; B.: Podlagajuchi; L. Vexuchi [Z. vesùchi] Nacſin) vrime ſadagne: [Cum amem] kad (A. da) ja gliubim, buduchida ja gliubim, ja gliubechi (ovako i B., G. i A. osim razlikâ u pravopisu; L. [Amem] ja ljubim; Z. kada lyùbim).

Proſciaſto neſvarſceno: [Cum amarem] kad ja gliubgliah, buduchi da ja gliubgliah, ja gliubechi (ovako B. i G., samo što B. mjesto „ja gliubechi“ ima „ja gliubgla“; L. [Amarem] ljubljah; A. dabih ja gliubio, gljubiobih, illi gljubechi ja; Z. kadabi ja lyùbil).

Proſciaſto ſvarſceno: [Cum amaverim] kad ja gliubih, i gliubioſſam; buduchi da ja gliubih, i gliubioſſam; ja gliubivſci (ovako G.; B.: kadſſam Ja gliubio, buduchi daſſam Ja gliubio; L.: ljubioſam; A.: Da ja gljubih, gliubiosam, gliubiusci, illi budduchi ja gljubio; Z.: kadaſzem ja lyùbil).

Proſciaſto vechie nego ſvarſceno: [Cum amavissem] kad ja biah gliubio; buduchi da ja biah gliubio; jabih bio gliubio (B. jednako [samo „biha“ mj. biah]; G.: kadja biha bio gliubio, budùchi da ja biha bio gliubio; L.: bioſam ljubio; A.: Da ja biah bio gljubio, biobih gljubio, illi budduchi ja gljubio; Z.: kadaſzem bil lyùbil).

Digitized by Google

redovno aktivnom obliku dodaje zamjenicu „se“. Grigely uzima u pomoć i pasivni particip; na pr. amatus sum = lyublen jeszem, ljubljen jesam (Mar.: jasamse ljubio[1]).

Glavni dio gramatike Marianovićeve završava se na str. 119.; odavle dalje dodani su razni „appendices“ i „additamenta“. Prvo je zbornik sintaktičnijeh pravila, koje Grigely navodi pod natpisom: „Quatuordecim Praecepta de Constructione“; Marianović ih zove „Praecepta Generalia De Constructione Partium“, a ima ih također 14, kao Grigely, samo što su drukčije poređana[2]. Taj zbornik, koji ima da prikaže „succus“ sintakse te potječe još iz Alvarezove gramatike, sastavljen je bez ikakova reda i sistema. Prvo pravilo sadržava konkordanciju pridjeva s imenicom („Imena prilagajucha, zaimenii, i Dionstva slaxuse sa svoim Substantivom, u Plemenu, Broju, i u padku [sic] n. p. Nescit vox missa reverti — O jeziçe tkoti reçe?“); drugo. slaganje dviju imenica (kao liber Antonii); treće: slaganje relativne zamjenice *qui, quae, quod;* četvrto: slaganje glagola sa subjektom; peto: akuzativ s infini-

---

Doſciaſto: [Cum amavero] kad ja uzgliubim, i uzbudem gliubit (= B. G. i A. [samo „gliubiti“ i „gljubiti“ mj. gliubit]; L. budem ljubio; Z. kada budem lyùbil).

Neſvarſcenoga (Z. nezverſſeni) **naçina** vrime ſadagne: [Amare] gliubit, da ja gliubim (= B. i G.; A.: gljubiti; Z.: lyùbiti); [Amavisse] da ja gliubih, i gliubioſſam (B.: Daſſam ja gliubio, i gliubioſſam; G. kao Š.; A.: Biti gljubio; Z.: od zdavnya lyùbiti); [Amaturum esse] imat gliubit, dachiu gliubit, da imam gliubit (B.: Imati biti gliubiti, imam gliubiti; G. kao Š.; A.: imat gljubiti; Z.: budùch lyubèchega).

Particip: Gliubechi, koj gliubi, i gliubgliaſce [ž. gliubechia, sr. gliubechie] (jednako G. i A., B. nema oblika „ljubeći“; Z.: lyubèchi, a, e).

Š., B., G. i Z. imaju pored konjunktiva još i optativ. Konjunktiv je, kad se oblici sprežu s *cum*, optativ, kad se sprežu s *utinam*. Optativ se zove „Xelechi (Z.: ſelejùchi) naçin“, a prevodi se (utinam amarem): Bogbi hottio da ja gliubim (Š.), Há da Ja gliubim (B.), hada ja gliubim (G.), O! dabija lyùbil (Z.). Imade ova vremena: prez. i imperf. (utinam amarem), perf. (utinam amaverim), futur (utinam amem); Z. ima i oblik „utinam amavissem“. L.-u je optativ isto što i konjunktiv.

[1] I Š. i G. prave pasiv samo sa „se“; B., L. i Z. prave ga sa „se“, ali imadu i oblike s pasivnim participom (B.: Jaſſam gliubglien, L.: bioſam ljubljen, Z.: jeſzem lyublen).

[2] On to poređanje i opravdava posebnom bilješkom.

Digitized by Google

tivom; šesto: slaganje glagola, kad su subjekt i predikat imenice[1]; sedmo: prelazni glagoli[2]; osmo: glagol u pasivu ima uza se prijedlog *a* s ablativom; deveto: uza svaki glagol može biti koji prijedlog s kojijem padežom; deseto: dativus commodi; jedanaesto: ablativus pretii, instrumenti, causae, modi; dvanaesto: označivanje vremena (ablativom i akuzativom); trinaesto: gerund ište isti padež kao glagol, od kojega potječe; četrnaesto: „interrogatio et responsio casu et tempore consentiunt"[3]. Ovoga četrnaestoga pravila, koje bi kod Grigelya moralo biti šesto, Grigely nema, već u svom šestom pravilu raspravlja o tome, da „quotiescunque duo nomina substantiva ad eandem rem pertinentia in oratione continuantur, casu concordant (na pr. Urbs Roma. Alexander victor)". Marianović je dakle u tome jednome pravilu odstupio od Grigelya, možda zato, što mu se pravilo o pitanjima i odgovorima činilo važnije[4].

---

[1] Latinski glasi to pravilo: Omne Verbum personale finiti modi ante, et post se recipit Nominativum, cum utrumque nomen ad eandem rem pertinet. Grigely još dodaje: cuiusmodi maxime est verbum substantivum *sum;* Marianović ima taj dodatak u hrvatskom prijevodu („Ovaka rieç jest osobito *sum*").

[2] „Verbum *Activum* post se Accusativum poscit."

[3] Marianovićeva pravila stoje prema Grigelyevima ovako: Marianovićevo prvo pravilo jest u Grigelya osmo, drugo = sedmo, treće = deveto, četvrto = prvo, peto = drugo, šesto = treće, sedmo = četvrto, osmo = peto, deveto = deseto, deseto = jedanaesto, jedanaesto = trinaesto, dvanaesto = dvanaesto, trinaesto = četrnaesto.

[4] „Praecepta generalia" imaju i Š., B. i G., pa ona se kod ova tri gramatika potpuno slažu. Prema Marianovićeu njihov je odnos ovaj: oni imadu 13 pravila Marianovićevih; II. je pravilo njihovo kod Marianovića III., III = II, VII = VI, VIII = VII, IX = VIII, X = IX, XI = X, XIII = XI, XIV = XIII; ostali se brojevi slažu izuzevši pravilo VI., koje se ne slaže ni s Grigelyevim pravilom VI. ni s Marianovićevim pravilom XIV., a glasi: „Verbum substantivum non solum ante, sed etiam post se nominativum poscit (na pr. Parsimonia est magnum vectigal)." Nauk, što ga to pravilo sadržava, kazan je kod Marianovića u pravilu IV., kod Grigelya u pravilu III.

Otkud je Marianović uzeo svoje 14. pravilo, nijesam mogao pronaći, jer ni u jednom od sviju izdanja Alvarezove gramatike, što sam ih imao u rukama, hrvatskijem i tuđijem, nijesam našao sličnoga pravila.

Dodajem još, da G. prevodi pravila kao Marianović; isp. pravilo I.: „Imme temeglito slàgase s' ganutglivim ù plemenu, broju, i ù kàxu: na priliku, *dite razborno* . . ." [= puer ingeniosus].

Digitized by Google

Drugi „appendix“ (str. 125.) radi „De Nominibus Locorum — od Imenà Mistà“, a treći „De Methodo Analytica, et Synthetica seu Ratione Exponendi, et Rudimenta Exercitiorum Componendi“ (str. 127.—133.). Predgovor k tome odijeljku sadržava ponajprvo opet malu kritiku Grigelyeve gramatike — sličnu onoj, koju smo naprijed pomenuli — a onda se dalje parafrazira Grigelyev predgovor. Čim se učenici malo upute u gramatiku, veli autor, neka ih učitelj pritegne na to, da prevode kojega latinskog pisca na maternji jezik ili da iz maternjega jezika zadaću kakvu prevode na latinski. Prijevod iz latinskoga na maternji jezik jest „expositio = Tomaçenje“, a metoda se ova zove „Analysis“; prijevod iz maternjega jezika na latinski jest „compositio“, a metoda se zove „Synthesis“. Za „Analysis“ neka budu dva dana u nedjelju određena, i to „dies Martis“ i „dies Sabbathi“, a „compositio“ neka se zadaje učenicima na „dies Sabbathi“ i „dies Mercurii“, „quo per futurum diem ferialem occupabuntur.“ Kako se radi kod analize, pokazuje autor na primjeru: Multi homines ludendo, et otiando vitam transigunt; vae ipsis, quia mox post fata moerentes lugebunt. — Ovaj je odjeljak dosta samostalno izrađen, jer Grigely pokazuje primjer analize istom u čitanci, uz Esopovu basnu „Gallina, et Pulli“, ali tu dakako mnogo opsežnije. Metoda sinteze osvjetljuje se na primjeru: Mladichi nepomljivi veliku xalost uzrokuju uçitelju svome; Grigely ima primjer: Dechaky, prez oszebujno (= oszebujne) bazlyivosti (= pazlyivosti) szvoja piszma z-vnogemi falingami napunili budu (Dica brez osobitoga pazenja svoja pisma smlogima falingama napunili budu). Kao Grigely, tako ni Marianović ne prevodi cijele rečenice, već samo pokazuje, kako se postupa („Pitatse moxe: *Tko uzrokuje?* Mladichi nepomljivi. *Shta uzrokuju?* Veliku xalost. *Komu?* i t. d.“), pa onda se tumačenje prekida.

A. ima 12 „praecepta“, no samo onakova, što se odnose na glagole (pod natpisom „Regole Generali di Sintassi intorno ai Verbi“); o imenicama govori napose („Reg. Gen. di Sint. int. ai Casi“).

Z. ima 14 „praecepta“, koja se prema Marianovićevim pravilima odnose ovako: I. Marianovićevo pravilo je u Z. XII.; II = X, III = XIII, IV = I, V = VIII, VI = II, VII = III, VIII = IV, IX = V, X = VI, XI = VII, XII = XI, XIII = XIV. 14. pravila Marianovićeva ni Z. nema, već u svom IX. pravilu donosi isti nauk kao Grigely u svom VI. I Z. prevodi pravila na hrvatski; pravilo XII. (u Marianovića I.) glasi: „Vſza pridavna, zaimèna, y délno-réchi morajuſze z-ſzvojemi ſzamoztavnemi ſzlagati vu zpolu, broju, y padanyu.“

Digitized by Google

Dalji dodaci jesu: Appendix de Declinationibus Graecis (str. 133.—135.); Tabula Formationis Declinationum Latinarum (str. 136.); De Declinationibus Nominum Latinorum Regulae Generales (str. 137.—140.); De Orthographia (str. 140.—144.). „Regulae Generales" kazane su u stihovima[1]. Partiju o pravopisu metnuo je Grigely na početak, Marianović na kraj gramatike, ali je dobrano skratio Grigelyevu građu.

Naukom o ortografiji završava se prvi dio Marianovićeve gramatike. Drugi dio ima posebni natpisni list, ali nema posebne paginacije, već se nastavlja od str. 145. Natpis je ovaj:

SUPPLEMENTUM | DUARUM PARTIUM GRAMMATICAE | NOMINIS videlicet et VERBI. | SIVE, | PRAECEPTA DE GENERIBUS NOMINUM, | AC PRAETERITIS ET SUPINIS VERBORUM, | VERSIBUS HEXAMETRIS LIGATA, | EXPLICATIONE TAMEN ILLUSTRATA. | ACCEDIT | ADDITAMENTUM AD XIV. GENERALIA | DE CONSTRUCTIONE PRAECEPTA | SIVE | REGULAE SIC DICTAE OMISSIONUM, | GERUNDIORUM, SUPINORUM, etc: | PRO CLASSE II. GRAMMATICES. |

Na otražnjoj strani natpisnoga lista ima motto:

> Quicquid praecipies [,] esto brevis, ut cito dicta
> Percipiant Animi dociles, teneantque fideles.
> Hor. de Arte Poët.[2]

Sadržaj su ovom dijelu knjige, pored još druge gramatičke građe, u prvom redu „versus memoriales" Emanuela Alvareza, t. j. pravila latinske gramatike kazana heksametrima[3]. U predgovoru veli Marianović, da je i on preuzeo Alvarezove stihove, ali ne sve, već samo onakove, u kojima se odista kakovo pravilo kazuje (na pr.: Quae maribus solum tribuuntur, mascula sunto); izostavljeni su pak oni, u kojima su prosto „vocabula" poređana (isp.: Esto virile rudens, fons, pons, seps, lethifer anguis), jer „vocabula" se mogu i „soluto stilo" naučiti. Prema tome je naučna građa u prvom odijeljku (Caput I. De Generibus Nominum) tako podijeljena, da ponajprvo dolazi po jedan stih (na pr. Quae

[1] „Versus memoriales", za koje donosim oglede na drugom mjestu.

[2] st. 335.—336.

[3] Ti su stihovi uopće vrlo traljavi. „Schauderhafte Hexameter" zove ih Dr. Johann Kelle, Die Jesuitengymnasien in Österreich; Prag 1873. str. 17.

Digitized by Google

maribus etc.), a iza njega slijedi hrvatsko „Istomaçenje“ pravila, koje je u stihu kazano[1]. Gdje pak u Grigelya dolaze stihovi sa samijem primjerima, tu Marianović izostavlja stih, a primjere kazuje napose. Tako, na pr., od stihova:

Est Commune duum, sexum quod claudit utrumque
Articulo gemino: veluti bos, fortis, et hostis,
Antistes, iuvenis, vates, patruelis, et infans,
Affinis, miles, cum cive, cliente, sacerdos . . . . .

prenosi Marianović samo prva dva i dodaje „istomačenje“.

Pravila „de generibus nominum“ idu od str. 149.—170. Na njih se nadovezuje nauk „De Formatione Temporum Quatuor Regularium Conjugationum“ (str. 171.—173.). Ovdje nema stihova, već Marianović prenosi pravila o tvorenju vremenâ iz Grigelya (Unde formantur Tempora quatuor Coniugationum Regularium), bilo sad iz prve ili iz druge sveske, jer ta pravila dolaze u obadvije sveske. Zapravo je cijela ta raspravica samo kao neki uvod[2] u idući odjeljak (Caput II.), gdje su skupljeni stihovi o perfektima i supinima glagolâ, pa bi trebalo da se i spoljašnjijem načinom odijeli od pravilâ „De Generibus Nominum“. U samom tumačenju Marianović vjerno slijedi Grigelya, samo ga ponešto skraćuje.

„Caput Secundum“, koji sadržava „De Praeteritis et Supinis Verborum Versus Memoriales“ (str. 174.—200.), podijeljen je u dva dijela: I. In Genere (t. j. općena pravila; Grigely veli: Regulae Generales) II. In Specie (posebna pravila; Grig.: Regulae Speciales). Marianović ovdje postupa kao i kod imenicâ: stihovima su dodana „istomaçenja“, a gdje se stih sastoji od samijeh nesuvislijeh glagola, tu ga rastavlja i kazuje glagole napose. Prvih pet stihova u Grigelya (II. svesci) glasi:

---

[1] To „Istomaçenje“ za pomenuti stih glasi: Mushkogasu plemena sva immena I. Vlastita ljudi (na pr. Petar, Pavo) II. Nazivajucha (Frater-Brat) III. Narodà IV. Zanatà, i Sluxbe, kojesu vlastite ljudma (Auriga-Koçiash) V. Xivinà.

[2] Pisac sam veli na završetku raspravice (str. 173.): Non abs re futurum spero, quod hanc formationem temporum praemiserim *Praeteritis* et *Supinis*, a quibus fere tota pendet dicta formatio, quae illius profecto est utilitatis, ut, nisi huic bene inhaereatur, facile quemquam, praesertim in temporibus, quae a *Perfecto* et *Supino* formantur, erraturum dixerim . . . .

Digitized by Google

1. Simplicium leges ferme coniuncta sequuntur.
2. Hinc aliqua excipies, quorum meminisse iuvabit.
3. Cum geminat primam simplex, composta priorem.
4. Praeteriti amittunt: praeter praecurro, repungo;
5. Quaeque sibi gignunt Sto, Do, cum Poscere, Disco.

Marianović izostavlja drugi stih, ostala četiri preštampava (samo što u 3. [2.] stihu mjesto „composta“ piše „composita“), pa onda im dodaje tumačenje, koje je izrađeno prema tumačenju Grigelyevu. Od 6. i 7. stiha u Grigelya:

6. Practeritis quaecunque carent, spoliate Supinis,
7. Ut Glisco, Vergo, Ferio, cum Polleo, Vado . . . . .

Marianović preštampava samo 6. stih, a glagole 7. stiha navodi u tumačenju.

„Caput Tertium“ (str. 201.—220.) sadržava: Additamentum Ad Quatuordecim Generalia De Constructione Praecepta. Svega ima pet pravila, i to:

I. Način Activ okrenut na Passiv.
II. Način Passiv na Activ okrenuti.
III. Način ostaviti riç Debeo.
IV. Način ostavit conjunctiu Quod.
V. Način ostaviti relativ Qui, Quae, Quod.

Budući da se tu radi o izostavljanju nekijeh riječi, zato se taj odjeljak u indeksu i na natpisnom listu naziva naprosto „Omissiones“. Ova pravila, veli autor u kratkom predgovoru (koji je i opet parafraza Grigelyeva teksta), služe za to, da podadu latinskoj dikciji onu kratkoću i jedrost, koja je najodličnije svojstvo rimskoga govora. Zacijelo je ljepše reći: „In scientiis profectum [progressum] facturo diligenter Studendum esse certum est“ negoli: „Certum est, quod ille, qui in scientiis progressum facere vult, diligenter studere debeat.“ Tko će dakle da steče vještinu u latinskom slogu, treba dobro da uvježba ova pravila[1].

Ostali odsjeci ovoga dijela knjige jesu: De Gerundiis (Caput Quartum); De Supinis (Caput Quintum); De Infinitivis (Caput Sextum); Nadometak od Pitanja — De Interrogativis. U odsjeku o gerundijima skraćeno je obilje primjerâ i red je nešto promije-

[1] Pravila su vjerno prenesena iz Grigelya, samo V. je pravilo slobodnije prerađeno.

Digitized by Google

njen: Grigely naime govori najprije o sva tri gerundija (na—di, —do, i—dum) napose, a onda tumači, kako se gerundij pretvara u gerundiv; Marianović pak govori uza svaki gerundij i o njegovu gerundivu[1]. Ostali odsjeci izrađeni su, izuzevši sitnice, točno po Grigelyu[2].

Treći dio Marianovićeve knjige ima opet poseban natpisni list, no paginacija se i tu nastavlja; gramatika se završila sa stranom 220., čitanka otpočinje str. 221. Natpis je tome trećemu dijelu ovaj:

LECTIONES | LATINAE VARIORUM THEMATUM | EXCOLENDIS | PUERORUM INGENIIS ADCOMMODATE [sic] | TUM | EXERCITATIONIBUS ANALYTICIS FACIENDIS | PERIDONEAE. | I. | SENTENTIAE MORALES. | II. | ADAGIA. | III. | FABELLAE ALIQUOT AESOPI. | IV. | HISTORIA MILTIADIS. | V. | DIALOGI FAMILIARES. |

Na otražnjoj strani natpisnoga lista ima motto: Longum iter per praecepta, breve, et efficax per exempla. Sen. Ep: 6[3]. Cijeli taj III. dio opseže str. 221. do 242[4].

Marianovićeva čitanka izrađena je po čitanci u II. svesci Grigelyeve gramatike („Selecta Latini Sermonis Exemplaria In Usum Secundae Grammaticae“ s istijem mottom). Premda dajbudi u ovom dijelu knjige hrvatski autor nije trebao biti vezanijeh ruku, ipak je građa ponajviše izvađena iz Grigelya. Tako je, na pr., u prvom odijeljku (str. 223.—226.; posebni mu je natpis „Ecloga Sententiarum“) onaj rukovet „sentencijâ“ uzet iz Grigelya, i to dijelom iz pomenutoga zbornika u II. svesci, dijelom iz skupine „Sententiae Morales“ u I. svesci. Tamo amo je koja Grigelyeva rečenica promijenjena; na pr.

---

[1] Tumačenje mu je na ovom mjestu dosta nejasno; na pitanje „Morelise josh kako sluxit ovim Gerundiom?“ odgovara autor: „More, ako rich òche Accusativa, prominivshiga na Participium *dus*, *da*, *dum*, i sa svoim casom izgovorivshiga u Genitivu, slaxuchise u broju, i u plemenu.“ Krivnja nejasnoće ima se upisati u grijeh hrvatskom autoru; Grigelyevo je latinsko pravilo sasvijem jasno kazano.

[2] Ispod posljednjega odsjeka stoji debelo štampana riječ „Finis“.

[3] I, 6, c. 5.

[4] Čitanke nema nijedan od starijih hrvatskijeh gramatika izuzevši L.-a i Z. L.-ova knjiga sadržava: Sententiae Variorum, Exempla Latinitatis Ex Cicerone Et Cornelio Nepote, Phaedri Fabulae. Z. ima: Sententiae e bonis authoribus collectae, Dialogus de re scholastica. U izdanjima Alvarezove gramatike, koja su štampana u Hrvatskoj, imade posvuda uz gramatiku još i čitanka.

Digitized by Google

Grigely: „Legi, Principi, sapientiori cedere aequum est.“
Marianović: „Regi, Principi . . . .“[1]

Svega ima Marianović 86 sentencija.

Zanimljiv je odjeljak „Sylloge Adagiorum. Ex Variis Locis Petitorum“ (str. 227.—229.). O bilješci, koja stoji pred tijem odijeljkom, govorio sam naprijed (isp. str. 15.). „Adagia“ su također poslovice, no razlikuju se od „sentencijâ“ tijem, što su ove posljednje zapravo „gnome“, mudre izreke, koje obično sadržavaju neki ćudoredni nauk, dok među „adagijima“, pored pravijeh poslovica ili mudrijeh rečenica (Timeo Danaos et dona ferentes; Procul a Jove, tutus a fulmine), ima ponajviše, što bismo rekli, samo domišljatijeh fraza ili zgodnijeh riječi, koje služe, da se govoru dade neka krepčina ili slikovitost (In aëre piscari; Aethiopem lavare; Asinus ad lyram; Cornua tollere). „Adagia“ su Marianovićeva gotovo sva (samo dva nijesu) povađena iz Grigelya, a podijeljena su u tri grupe[2]: I. Ex Similitudine (na pr. Acu rem tetigisti); II. Ex Historia (na pr. Archimedeum problema); III. Ex Fabulis (Marte suo aliquid facere). Zanimljivo je to, što Marianović te fraze prevodi; Grigely ih obično samo tumači i parafrazira. Prijevod je sasvijem dobar, no šteta je, što Marianović ne kuša da za latinsku nađe svaki put adekvatnu hrvatsku frazu, već samo nastoji da mu prijevod pogodi smisao originala. Tako je, na pr.

In aëre piscari, Aethiopem lavare. Zaludu raditi, i nastojati.
Archimedeum problema. Mučno pitanje.
Albae gallinae filius. Sretan.

Katkad i hrvatski autor mjesto prijevoda daje samo tumačenje ili parafrazu; na pr.

Quandoque bonus dormitat Homerus. Reknese za izgovorit pametno kadfalli.

„*Fabulae Aesopicae*“ opsežu četiri strane (230.—233.). Ima ih devet. Grigely u II. svesci preštampava Fedrove basne; u I. svesci

[1] Štamparska je dašto pogrješka, kad u Marianovića čitamo: „Humanorum casuum nullum est dulcius *Salamon* (Grigely: solamen) prae litteris.“

[2] Grigely ima četiri grupe: 1. Ex similitudine deducta. 2. Ex antiquis Ritibus desumta. 3. Per quae Historia aliqua tacite designatur. 4. Ex Fabulis depromta.

Digitized by Google

ima i on Esopovijeh basana, no ispoređenje dokazuje, da se Marianović nije poslužio tijem zbornikom. Čak i ondje, gdje donosi istu basnu kao Grigely, tekst je njezin drukčiji nego u Grigelya. Tako, na pr., basna „Mulier, et Ancillae“ kod Grigelya ima natpis „Anus et Ancillae“; kolika je razlika među njima, neka pokazuje ovo ispoređenje:

(Grigely.)

Quaedam iam rugis obsita mulier plures ancillas habebat, ad varia domestica opera destinatas; nempe: ut altera vestes curaret, sarciret, plicaret, neret, sueret; altera ut vasa lavaret, tergeret, verreret, scruta efferret; quaepiam vaccas mulgeret, oves tonderet, et quae sunt huiusmodi.

Omnes ab hera ad galli cantum excitabantur. Illae brevis adeo somni pertaesae, consulunt inter se, et gallum secta cervice tollunt.

Hera iam ignara, quid horae sit, dormientes de media nocte surgere iubet.

Doctrina.

Dum levius malum vitare studemus, saepe in gravius labimur.

(Marianović.)

Mulier vidua operosa Ancillas habens, has noctu solebat excitare ad opera ad galli cantus. His assidue defatigatis laboribus, visum est oportere domesticum occidere gallum, tanquam illum, qui noctu excitaret horam [heram]. Evenit autem ipsis hoc facto, ut in graviora inciderent mala, nam hera ignorans gallorum horam, temporius eas excitabat. — Sic nonnumquam ad graviora incidimus mala, dum vitare volumus minora.

U Grigelya je prosta basna raširena te u nju umetnuto što više „vokabulâ“ za uvježbavanje; Marianovićeva je pak basna što više, kadšto dabogme i na silu, stegnuta, valjada zato, da se dade učenicima ogled jedre rimske proze[1].

Od str. 234.—239. štampana je „Cornelii Nepotis De Vita Miltiadis Imperatoris“. Ovo je samostalan izbor Marianovićev, Grigely nema ništa iz Kornelija Nepota. Izatoga slijede „Dialogi Familiares“ (str. 240.—242.). Imadu tri, a preneseni su iz Grigelyeva zbornika — i to iz prve sveske („Dialogi

[1] Je li Marianović sâm sastavljao svoje basne, nije mi poznato. Grigelyeve basne ne potječu od njega, već su preuzete iz starijih izdanja Alvarezove gramatike. (Iste basne ima na pr. „Pars prima“ budimskoga izdanja [Budae & Tinnaviae] od 1794.)

Digitized by Google

Familiares Variorum Thematum") — ali ne riječ po riječ, već skraćeno i gdjegdje promijenjeno. I sama imena govornikâ nastoji Marianović da prilagodi domaćijem prilikama. U prvom dijalogu Grigelyevu, na pr., razgovaraju se „Antonius, et Ioachimus"; Marianović je tuđinsko ime „Ioachimus" zamijenio poznatijim „Joannes". S istoga razloga postadoše u drugom dijalogu od „Victorius et Cassiodorus": Petrus cum Stephano. Skraćivanje pak Marianovićevo ima svrhu, da olakša latinski tekst početnicima, no nije svagdje srećne ruke[1]. Drugi dijalog („Petrus cum Stephano") skrpan je od tri dijaloga Grigelyeva[2]; promjene u trećem dijalogu („Praeceptor cum puero"; Grigely br. XII.: Paedagogus, et Puer) više su stvarne naravi: Marianović je štošta dodavao, da štivo bude prikladnije za buduće Franjevce[3]. Isp.

(Grigely.)	(Marianović.)
[Pedagog pita učenika, tko ga je probudio.]	
Venit excitator hebdomadarius cum laterna sua, pulsavit acriter ostium cubiculi, quidam aperuit, excitator accendit nostram lucernam, clara voce exclamavit, experrecti sunt omnes.	Venit Pedellus, pulsavit acriter portam Scholae, quidam aperuit, is vero accendit nostram candelam, et clara voce clamans excitavit omnes, jussitque surgere.

[1] Tako u prvom dijalogu Grigely veli: tempus instat eundi in scholam — Marianović: tempus instat Scholae; Grigely: hora [est] septima — Marianović: hora 13 (valjada po talijanskom brojenju). Potkraj dijaloga ima krupna štamparska pogrješka: mjesto Grigelyeva „recede paulum" čitamo: recede Paulum.

[2] I to od XVII. (De vera discendi ratione), IV. (u ovomu se raspravlja tema „Repetitio est mater studiorum") i XX. (De repetitione lectionis).

[3] Grigely nije sam izradio svoje dijaloge, već ih je povadio iz različnijeh zbornika „đačkijeh razgovora", kojih ima sijaset u starijoj pedagogičkoj literaturi. Tako je, na pr., ovaj treći dijalog izvađen iz zbornika „Colloquiorum scholasticorum libri IIII" od znamenitoga francuskog humanista Mathurina Corderiusa (Mathurin Cordier, 1479—1564.). Taj je zbornik štampan prvi put g. 1564., ali je vrlo često preštampan (Isp. Bömer, Die lateinischen Schülergespräche der Humanisten [Texte u. Forschungen zur Geschichte der Erziehung u. des Unterrichts in den Ländern deutscher Zunge.] Berlin, 1897., II, str. 200 d., koji navodi 108 izdanja). Dašto, Corderiusov original razlikuje se već i od Grigelyeva teksta, nekmoli istom od parafraze našega bosanskog gramatika.

Digitized by Google

Experrectus surrexi e lecto; indui tunicam mundam cum thorace....	Experrectus illico mentem ad Deum levavi signans me signo Crucis gratias Deo agens, et Angelo tutelari, qui per nocturnam quietem me custodierunt, dein indui tunicam cum thorace....

Četvrti je dio knjige rječnik, koji je podijeljen u dva dijela; prvom je natpis: „Syllabus Radicalium Fertiliorum“ (str. 243.—265.); drugom: „Skupljenje Imena, Kojasu Potribitia“ (str. 266.—277.). Prvi je dio uzet iz I. sveske Grigelyeve gramatike, gdje ima natpis: „Syllabus Primitivorum I. Ordinis“, pa sadržava neke osnovne riječi (Radicalia, Primitiva) azbučnijem redom poređane, a u tom redu opet prema karakteru svom (imenice, pridjevi, glagoli i t. d.) nanizane, s hrvatskijem prijevodom. U Grigelya je isto poređanje, samo što on tumači riječi u četiri [pet] jezika[1]. Drugi dio rječnika opseže „Skupljenje Imena“; ovakoga dodatka Grigely nema. Autor skuplja najobičnije riječi svakidašnjega govora, hrvatski i latinski, pa ih svrstava prema značenju u izvjesne grupe[2], no u samijem su grupama pometane riječi bez stalna reda[3]. Sličnijeh zbornika imadu i prethodnici Marianovićevi, i drugi stariji gramatici, na pr. Reljković[4], Gjurin[5] i dr.[6]; ima ga i Babić,

[1] Ovakov zbornik ima i Z. (Syllabus Omnium Fertilium Primitivorum — Popiszek Vſzéh zàchetnih Réchih, iz kojeh drùge izpelyatiſze mogu), pa i riječi su jednako poređane; svaka latinska riječ istumačena je hrvatski i njemački.

[2] Te su grupe: Od Neba, I Osnova Njegova; Od Vrimena; Od Svieta; Od Çovika; Od Pribivalischa; Od Stabala; Od Vàrtla; Alat Potribiti; Od Xivina.

[3] Na pr. u grupi „Od Vàrtla“ kazane su riječi ovijem redom:

Vàrto. Hortus, i.	Kupus. Caulis, is.
Ograda, plot. Sepes, is.	Raschan. Brassica, ae.
Put. Via, ae.	Blitva. Beta, ae.
Lieja. Areola, ae.	Repa. Rapa, ae.
Zelje. Olus, ris.	Rodakva. Raphanus, i i t. d.

[4] R. str. 385.—455. (hrvatski i njemački). Pojedini su natpisi na pr.: Od Boxánſtva, i Stvárih, kojeſe sluxbé Boxje doticsu. — Od Svìta, i od Iſtocsàlàh (= elementi). — Od Godine, i Godishnji Vriménàh i t. d.

[5] „De Vocabulis Domesticis“ str. 394.—422. G.-ov je zbornik opsežniji, a tumači latinske riječi talijanski i hrvatski.

[6] Ima i čitavijeh „vokabulara“ ili rječnika sastavljenih na ovaj način; primjera radi pominjem „Vocabularium iliti Rechnik Najpotrebneshe Rechi“, što ga je (prvi put) g. 1822. izdao Antun Rožić.

Digitized by Google

a s njegovijem pokazuje Marianovićev zbornik[1] najviše sličnosti. „Skupljenje Imena“ jest posljednji odjeljak Marianovićeva djela[2].

* * *

Godinu dana iza gramatike izađe nastavak njen, sintaksa, s ovijem natpisom:

SYNTAXIS | LINGUAE LATINAE | IUVENTUTI PROVINCIAE | BOSNAE ARGENTINAE | ACCOMMODATA | STUDIO ET OPERA | P. STEPHANI MARIANOVICH | EIUSDEM PROVINCIAE ALUMNI | PRO III. CLASSE. | VENETIIS 1823. | APUD ANDREAM FILIUMQUE SANTINI. |

Velika osmina, str. XII+88[3]. Ispod riječi „Pro III. Classe“ ima sigillum štamparov s monogramom A F S. Na stražnjoj strani natpisnoga lista čitamo:

Vir bonus, et prudens (: regulas :) reprehendet inertes
. . . . Parum claris lucem dare coget.
Arguet ambigue dictum, mutanda mutabit.
Horat. de Art. Poët.[4]

---

[1] B. str. 424. d. Natpis: „Oude Pisem Mnoga Immena, Neka diça uçe Vocabule. — Naipri ſtvari Boxanſtvene Kakoſe zovu latinski &c.“ Pojedini se odsjeci zovu: „Od Gliudi“, „Stvari Çarkvene“, „Od ſvita, Nebba, Miſecii, i Dneva“, „Od Zemgle, ſtina, vodda, i mifta“, „Od Ploda Zemglie“, „Od Zeglia“ i t. d. Taj posljednji odsjek podsjeća na Marianovićev „Od Värtla“; dolaze u njemu na pr. ove riječi:

Zeglie hoc Olus, oleris	Blitva haec Beta, betae
Kupus haec Braſſica, braſſicae	Rippa hoc Rapum, rapi,
Kupus glavati haec Braſſica Capitata	haec Rapa, rapae
	Rodakva hic Raphanus, ani

i t. d. Š. ima sasvijem mršav zbornik (pod natpisom „Aliquot Nomina“ str. 269.—274.), u kojemu su skupljeni nazivi, koji se tiču čovjeka i čovječjega tijela, pa imena časnikâ crkvenih, odličnikâ i t. d.

[2] Završava se str. 277., koja je posljednja paginirana stranica. Na idućoj, nepaginiranoj, stranici čitamo šaljivi „Epitaphium Cujusdam Grammatici“:

Grammaticam scivi multos docuique per annos
Declinare tamen non potui tumulum.

[3] Jedan eksemplar te knjige dobio sam u ruke dobrotom vele č. gosp. fra Jakova Matkovića iz Brajkovića. U Zagrebu je nijesam mogao naći.

[4] st. 445; 448—449. Prvi stih zapravo glasi: Vir bonus et prudens *versus* reprehendet inertis (inertes).

Digitized by Google

Praefatio opseže str. V.—VIII. Glavne su misli u njoj ove:

Da iskupi svoje obećanje, veli autor, pošto je vidio, da mu je prvi pokušaj srećno za rukom izišao, evo izdaje sintaksu „sive Constructionis Octo Partium Orationis opusculum“. U tom se djelcu još vjernije („pressius“) nego u gramatici povodio za „clarissimum Grigely“, pa stoga mu i ne pripada više hvale nego svakom „Epitomatoru“. No ipak misli, da je njegova knjiga bolja i od Grigelyeve i od starijih knjiga, a to će i drugi priznati, kad isporede njegovu knjigu s onima. Nastojao je u jednu ruku da bude što kraći, pa zato izostavlja zališno, no dodaje, što mu se čini potrebno; u drugu pak ruku uobražava sebi da je jasniji, jer se trudio da razloži pravila razumljivije, a kadšto ih i maternjijem (vernacula) jezikom tumači te umeće lakše primjere. Stoga se nada, da će zemljaci knjigu njegovu jednako radosno prihvatiti, kako su prihvatili njegovu gramatiku.

Izostavio je, nastavlja, „illos in Syntaxi Alvariana *quinos, senosque* in omni genere verborum *ordines*“, jer je uvjeren, da učenicima zadavaju više posla nego što im posao olakšavaju[1].

Sintaksu je napisao latinski, ne domaćijem jezikom, jer drži, da mladići, ako su pređašnje dvije godine marljivo učili, treće godine već mogu nekoliko latinski i govoriti i razumijevati; koji su pak bili lijeni, bit će tijem nagnani da se svojski prihvate posla.

Najzad autor — „memor, quam durum sit agere gestum in scena spectante Roscio“ — i opet moli oproštenje, što se usudio „ut aevo hoc crudito foetum quempiam luci darem“, no misli, da mu svak mora priznati, da se djela prihvatio u dobroj namjeri da koristi mladeži svoje domovine. Ako je blago, što ti je predano, i maleno, ipak treba da ga daš na kamate; „Quatenus“, veli Plinije, „diu nobis vivere denegatur, relinquamus aliquid, quo nos vixisse testemur“[2]. A da skrbimo za podmladak, najplemenitija je naša zadaća.

Još dodaje autor, da bi djelo njegovo možda bilo vrednije, da mu je zdravlje, koje mu uopće nije najjače, bolje poslužilo, a pored toga

[1] Ni Grigely nije upotrijebio te „ordines“, u kojima su sabrani glagoli u grupe prema tome, s kojijem se padežom slažu, i to napose verba activa, neutra, deponentia, impersonalia. Imadu ih, na pr., neka starija zagrebačka izdanja Alvarezove sintakse (jedno od godine 1746.: Emmanuelis | Alvari | E Societate Jesu | Liber II. | De Constructione | Octo Partium Orationis . . . .; drugo mlađe [izišlo 1786.]: Emman. Alvari | E Societate Jesu | Liber II. | De | Constructione | Octo | Partium Orationis . . . .), a imadu ih i Š., B. i G.

[2] Ep. III, 7.

Digitized by Google

da je manje zaokupljen poslom; „feci itaque, ut ait D. Hier. ad Paul. [,] non quid possum, sed quid velim“[1].

Marianovićeva knjižica broji 88 str., no sama gramatika opseže samo 61 stranicu, ostatak su drugojačiji dodaci. Sintaktična je građa ovako podijeljena:

Introductio (str. 1.)

Syntaxis Concordantiae (str. 1.—5.)

Caput I. De concordantia nominativi et verbi (str. 1.—3.)
„ II. „ „ adiectivi cum substantivo (str. 3.—4.)
„ III. „ „ relativi cum antecedente (str. 4.—5.)
„ IV. „ substantivis continuatis[2] (str. 5.)
„ V. „ interrogatione et responsione (str. 5.)

Syntaxis Regiminis (str. 6.—61.)

Caput I. De Syntaxi Nominum (str. 6.—12.)
„ II. „ „ Pronominum (str. 13.—15.)
„ III. „ „ Verborum (str. 15.—42.)
„ IV. „ „ Participiorum (str. 43.—47.)
„ V. „ „ Praepositionum (str. 48.—50.)
„ VI. „ „ Adverbiorum (str. 50.—56.)
„ VII. „ „ Interiectionum (str. 56.—57.)
„ VIII. „ „ Coniunctionum (str. 57.—61.)

Marianović je svoju sintaksu izradio po III. svesci Grigelyeve gramatike, koja također sadržava sintaksu. Kako sâm u predgovoru pominje i kako pokazuje opseg knjige[3], on je original svoj znatno skratio. To se skraćivanje dešava na tri načina: 1) da

[1] Potpis je: Dabam Sustiskae [= Suttiskae] in Conventu Fratrum Minorum die 28. augusti 1823. Dozvolu štampanja (str. IX.) izdao je („in nostro Conv. S. Spiritus Fojniczae die 1. septembris 1823“) Fr. Marcus Ostoich provincijal, a napisao je Fr. Franciscus Ostoich, secretarius provinciae; izdavač među ostalijem veli: „facultatem Eidem eo promptius, ac libentius concedimus, quo idem opusculum Praeceptoribus facilitatem, et Iuventuti nostrae magnam utilitatem adlaturum conspicimus.“

[2] Atributi i apozicije.

[3] Grigelyeva sintaksa opseže otprilike 213 prema 61 stranici Marianovića. Marianovićeve su stranice doduše nešto veće, ali je na njima neznatno više teksta nego na Grigelyevima.

Digitized by Google

autor rečenicu Grigelyevu konciznije kazuje[1]; 2) da preobilje pravila steže udružujući po dva pravila u jedno i izbacujući neke primjere; najzad 3) da izostavlja pravila, koja mu se čine manje važna.

Pored Grigelya zagledao je Marianović valjada i u neke od starijih latinsko-hrvatskijeh gramatika[2]. Prema njihovu se ugledu on pomalo poslužio i maternjijem govorom, kojemu se Grigely brižno uklanja držeći se po svoj prilici načela, što ga navode izdavači pomenutijeh zagrebačkijeh izdanja Alvarezove sintakse: „..... latina potius quam vernacula utendum duxi, quod et confirmatiore jam latinitate sint discentes, et plana sint pleraque, nec difficilis intellectionis.“ Marianović ga, na pr., upotrebljava, da protumači u pravilima tamo amo koju težu riječ ili frazu. Tako:

— Voces copulatae (: *kadje vishe substantivà* :)
— cum praestantiore (: *s' preçiem* :)
— durationem (: *tishtènje* :)

---

[1] Gdjegdje je kračina Marianovićeva kriva, da je tumačenje nejasno. Tako na ovom mjestu: „Verbum *pluit* (: daxdi, kisha pada :) cum accusativo (: si locus mendo caret [sic] :) a Cicerone usurpatur; e. g. *sanguinem* pluit.“ I Grigely navodi taj primjer, no onda dodaje: „Rarum id, si tamen locus mendo caret [sic]: aliqui enim codices habent *sanguine* . . . . .“

[2] Najviše kano da u G.-a, koji se vrlo opsežno bavi sintaksom. Marianović na pr. definira sintaksu ovako: „Syntaxis Communis est duplex: 1. *Intransitiva*, sive *Concordantiae* (: Slàganja :) quae connectit voces partium declinabilium, velut: *genere, numero, casu et persona*. 2. *Transitiva* sive *Regiminis* (: Upravljènja :) quae efficit, ut una pars regit alteram; e. g. aliqua praepositio casum quempiam.“ G. prevodi „Syntaxis“ = Slàganje, pa veli, da se „Slàganje“ dijeli u „Sloxènje“ i „Upravglienje“: „Sloxènje razùmise onda, kadno dìli govorenja pogagiajuse meggiu sobbom ù kojoj stvàri . . . .“; a „Slàganje upravglienja“ . . . . . „kadno u becidenju [= besidenju] jedan dijo upravglia drughì . . . .“ Š. se ne služi riječju „Syntaxis“, već govori samo o „konkordanciji“, koju ovako „prostonarodno“ tumači (str. 169.): „Concordantia, ù naſc jezik rechichie jedno *Sloxenie*, tojeſt jedno *pogagianie* dviuh, ali vechie ſtvarih: Kadnoſe tojeſt dvi ſtvari slagaiu ù onomu, ù çemuſe imaju sloxit; ù çemuymje naregeno daſſe sloxe. Kako rekſci: Bog jeſt naredio, daſſe ſvi gliudi sloxe obsluxit gnjegove ſvete zapovidi: dabi ſvi obsluxivali, tadbi ſvi bili *concordati*, aliti *sloxeni*. Ali pak, jer jedni obsluxuju, à drughi nè obsluxuju, zatoſſu *diſcordati*, aliti *nesloxeni*. Tako i ù naſcemu ovde poslu . . . .“ „Syntaxis regiminis“ mu je „Constructio“, za koju riječ G. veli da je prijevod grčke riječi „Syntaxis“. Uopće je sintaksa kod Š.-a nakratko i nesustavno obrađena.

Digitized by Google

Kadšto se njime služi, da tumači koju riječ u primjerima ili ih čak i sasvijem prevodi; isp.:

Secundus (: pogodan :) navigationi ventus.

Nulli secundus od svakoga vechi.

Praeceptor bene meretur de discipulis. Meshtar zasluxioje poshtenje kod uçenikà.

Najbolje mu dolazi u pomoć domaći govor, kad hoće da učenika upozori na koju sličnost ili razliku između njega i latinskoga jezika. Isp.:

(Kod glagolâ: bojati se) Moneat praeceptor iuvenes in vernacula contrario haec exempla efferri; e. g. *Vereor ut.* Boimse da neche, albi otio. *Vereor ne verberibus caedar.* Boimse bitichu bjen, shto nebi ktio, etc.

(str. 44., abl. abs.) *Quod* te auctore *velle coepi*, te adiutore *assequar*.

In vernacula, ope cuius facilius tyro in cognitionem eius venit, varie exprimi potest. *Tebe pomochnikom*, *nagovoriteljom*, *ti çujuchi*, *ti nagovarajuchi*, illi *doksi ti meshtar*, *kralj*, *diete bio*. *Svärshivshi póso*, *dospivshi govorenje*, etc. Quae omnia hocce ablativo eleganter exprimuntur: te audiente, suadente, magistro, rege, puero, terminato labore, finita oratione, etc.[1]

Na svoju se vlastitu gramatiku Marianović više puta poziva. Duži pripomenak (Animadversio) imamo u odijeljku „Syntaxis verborum cum nominibus locorum“; kraćijeh citata ima češće, a pored toga citira kadšto i Grigelya[2].

Marianovićeva sintaksa pokazuje znatan napredak prema starijim sintaksama Alvarezova kova, no ovo nije njegova, već Grigelyeva zasluga, kako on to i sam čedno priznaje u predgovoru svoje knjige.

Iza sintakse slijede dva oveća dodatka u knjižici: prvo su „Versus Memoriales“ Alvarezovi, koji idu od str. 62.—74. Po-

[1] Kako pokazuju primjeri, u sintaksi javlja se pored ikavskoga vrlo jako ijekavski govor u Marianovićevu hrvatskom jeziku, mnogo jače nego u gramatici, gdje tek tamo amo koja riječ dolazi u ijekavskom obliku.

[2] Na pr. str. 39.: Vide Instit. Gramm. Cap. VI. pag. 218.
Vide . . . . in Inst. nostris pag. 207. d) et clar. Grigely P. III. 178.
str. 42.: Vid. Inst. Gram. pag. 216.
„ 61.: Vid. Grigely P. III. pag. 118.

Digitized by Google

novno umetanje Alvarezovih stihova opravdava pisac posebnom bilješkom („ut [čitači sintakse] sub uno obtutu regulas alibi iam expositas videre possent“), a poveo se za Grigelyem, koji također u III. svesci gramatike nanovo štampa te stihove. Drugi je dodatak zbornik latinsko-hrvatskijeh dijaloga — „Colloquia Latino-Illyrica“ (str. 75.—88.). Ima ih osam[1]. Grigely nema sličnijeh dijaloga; oni su izvađeni iz djelca „*Formulae puerilium colloquiorum*“, kojemu je autor humanist XVI. vijeka Sebaldus Heyden[2]. Dijalozi prikazuju doduše njemački građanski život u XVI. vijeku, no kulturni „milieu“, što ga crtaju, dobro pristaje prilikama, kakove su onda mogle vladati u okolici kakova bosanskog manastira[3]. Latinski govor u tijem dijalozima nije nipošto uzoran, kadšto je baš i pogrješan; Heyden, kao i drugi njemački humanisti, ne može, na pr., razlikovati „meus“ i „suus“, pa na pitanje: Unde iam prorepis? *Odkudse ti izvlaçish?* odgovara: E domo sua. *Od moje kuche.* Što Marianović takove nedostatke nije ispravio, dolazi valjada otuda, što nije htio dirati u tuđi tekst[4].

* * *

[1] S ovijem natpisima: 1. Salutationes 2. De Dormitione 3. De Studio 4. De Scriptione 5. De Instructione Mensae 6. De Litigatione 7. De Recreatione 8. De mutua agnitione.

[2] Prvo izdanje izišlo je g. 1528. u Strassburgu. O Heydenovoj knjizi isp. Bömer, p. d., str. 146. d. Bömer navodi bibliografiju izdanjâ i preradbi Heydenove knjige, ali mu Marianovićeva hrvatska preradba nije bila poznata.

[3] U 5., na pr., dijalogu („De Instructione mensae“) stariji (učitelj) zove dječaka, da prostre sto; pošto je mališ posao obavio, veli mu učitelj: Nunc mores discas. *Sada uçi ljudski.* — *Quos mores discam?* pita dječak. Kojechu to uljudstvo uçiti? — Quos in mensa serves, veli učitelj. *Koje valja kod tärpeze imati.* — I sada počinje učitelj:

Primo ungues purga. *Najpärvo oçisti nokte.*
Hinc manus lava. *Zatim ruke operi.*
Precesve perage. *I moli Boga.*
Post decenter accumbe. *Zatim liepo sjedi.*
Cibum carpe fuscinula. *Jedi villiczam.*
Non autem digitis. *A ne prstima.*
Ne comedas vola. *Neusimaj šakom* i t. d.

[4] Na kraju knjige, mjesto obične riječi „Finis“, čitamo ovu bilješku: I. A. T. K. D. K. Što ta slova znače, nijesam mogao odgonenuti. Moglo bi biti, da ono prvo I. znači: imprimatur, A.: approbatum (ili što slično), a u ostalijem slovima da se kriju imena obaju cenzora, koji su imali pregledati rukopis sintakse. U dozvoli naime čitamo: „a duobus Patribus, quibus id examinandum commisimus, revisum et ap-

Digitized by Google

Desetak godina iza Marianovića izdao je drugi jedan bosanski franjevac, *Ambroz* („Ambroža", kako se sam nazivlje) *Matić*[1], novu jednu preradbu Grigelyeve gramatike, koja ima da služi kao neki suplement ili dopunjak Marianovićevoj knjizi. Matić naime nije preradio sustavno cijelu gramatiku, već samo neke dijelove njezine, i to one, kojijeh nema u Marianovića. Autoru je bila svrha, da „svaki mladich imaduchi Grammatiku (dašto Marianovićevu), i nju (= knjižicu autorovu) sistom u Ruki potrebuje imati, ako xelise okoristiti sa svoim ucsenjem."

Natpis je Matićevoj knjižici ovaj:

KNJIXICA RUCSNA | S' UPRAVAM KORISTNIM, | I | UVESHTBANJEM LASNIM | ZA | MLADICHE LATINSKI JEZIK UCSECHE, | U | BOSANSKI IZGOVOR SLOXENA, | I | NA SVITLOST IZDANA | 1832. | U OSSIKU, | Slovima Divaldovima povlast. Knjigotisca. |

Iznad oznake mjesta ima vinjeta: dječačić sjedeći na podnošku piše u knjigu naslonivši je na globus. Slijeva krnj stup, zdesna stablo, do nogu knjige, hartija i truba.

Knjižica ima oblik 16⁰ i broji str. VI + 178.

U predgovoru pisac veli, da je, potaknut primjerom plemenitijeh muževa u drugijem narodima „i zajedno vidivshi, da mladichi, ossobito u ovomu nashemu u xeljnim naucima sasvim zapushtenom' kraljestvu, i Dérxavi od nauka priveliku potrebu imajuchoj, ako ne onnoga, koga u drugim sritnim miestima, barem kolikoje moguche, xeljnoga napredka u svoim ucsionicama (shkullama) nemogu imati brez alata potrebitog", uzeo na se brigu za one učenike, koji prve i druge godine gramatiku uče, izdati knjižicu, „u kojojche moch' sve, i mlogo vishe ricsi, kojese u Grammatiki[2] nahode latinski, nachi, i viditi u nash Izgovor prineshene, i iztomacsene sa svoim zlamenjem: kakonoti Vershe I. od Prigibanja Imená. II. od Plemena isti imená. III. od Ricsi activi. IV. od Ricsi deponenti. V. od Pristavaka." Pisac, i ako priznaje, da nije najpodobniji izraditi ovakov posao, ipak se nada, da će „knjižica ručna"

---

probatum." Pitao sam i fra Jakova Matkovića, a on mi u pismu odgovori: „prem sam pitao prve naše [bosanske] književnike za razjašnjenje istih, a nitko mi ne znade pravo kazati, ja mislim i držim, da se pod istim kriju imena onih cenzora, koji su Sintaksu pregledali i za tisak odobrili."

[1] Biografičke podatke o Ambroži Matiću ima Matković (p. d. str. 41.).

[2] Ovo je opet Marianovićeva, ili možda i Grigelyeva gramatika.

Digitized by Google

biti od koristi njegovim mladim zemljacima, te moli, da mu se bar trud i nastojanje njegovo upišu u zaslugu[1].

Matićeva je knjiga preradba jednoga dijela druge sveske Grigelyeve, i to onoga, u kojemu su sadržani „Versus Memoriales“. Ovaj je dio kod Grigelya tako udešen, da se ozgo kazuju stihovi, a iza njih ili ispod retka daje se tumačenje pojedinijeh stihova ili se navode primjeri za pravila. Slično otprilike radi Matić: on ispisuje najprvo izvjestan broj stihova, iza njih kazuje hrvatsko pravilo, a onda navodi nekoliko primjera dodajući svakom hrvatsko značenje[2]. Za ogled preštampavam jedan odlomak iz odsjeka „De Declinationibus“ (Regulae Generales); kod Matića je natpis: „Vershi I. Od Prigibanja Imena Uprave obchenske.“ Stihova ima osam; prva su dva:

1. Nomina composita inflectes ad simplicis instar;
2. Ast in compositis flectes tantum modo rectum: . . . . .

Iza stihova dolaze ova tumačenja:

1. *Imena sastavita, prigibajuse, kako i njiova priprostita po svima upadcima.*

Vir, iri, *Csovik.*
Triumvir, triumviri *trovladaoc* i t. d.

Vadese iz ove uprave.

[među ostalima] Pubes, pubis *mladost.*
Impubes, impuberis *nezrelle pameti.*

2. *U imenima sastavitim samose prigiba Nominativ, ne onne partikule, odkojisu sastavita*, n. p.

---

[1] Predgovor je potpisan: „U Suttiski na 20 Veljacse 1828. P. Ambroxa Matich, Shkula Gram. Ucsitelj.“ Knjiga je dakle napisana četiri godine prije negoli je izdana.

[2] Radeći to Matić unekoliko ispunjava savjet Grigelyev, koji baš u drugoj svesci ispričavajući se, što nije dodao riječima („in praeceptis his *de declinatione nominum*“) prijevoda, veli: aequus interim, et progressus discipulorum suorum studiosus magister . . . . . non intermittet, singularum vocum geminas notiones linguis vernaculis adcurate definire, probe gnarus in condiscenda quavis lingua totius rei cardinem in eo imprimis verti, ut adolescentes maximam, quantum fieri potest, vocabulorum copiam sibi memoriae imprimant.

Digitized by Google

[mnogo primjera, između njih:]
Tribunus plebis, tribuni plebis, *poglavar*[1].

Matić ponajviše ispisuje Grigelya, ali ipak ima mjestâ, gdje polazi svojijem putem. Kad navodi pravila, kazuje mnogo više primjera nego Grigely; u petoj deklinaciji, na pr., uza stih:

Quintae rectus in *es*, ut spes, genitivus in *ei*
Tertius est similis Patrio . . . . . .

Grigely ima tri primjera (dies, res, fides), Matić pak ih navodi četrnaest (Facies, Macies, Caries, Esuries, Colluvies, Durities, Fides, Effigies, Ingluvies, Pernicies, Requies, Rabies, Mollities, Luxuries[2]). Gdješto i sasvijem samostalno radi; kad govori o sinkopi, ponajprije točno prenosi Grigelya, no onda još dodaje ovaj člančić (str. 32.): „*Slidecha pak imena liepshe ſtoje u pokrachenju, nego u svima shilabama, illiti slovima, n. p.* Adolescentes . . . . . Bidentes . . . . . Infantes . . . . . Parentes . . . . . Serpentes" (genitiv je plurala naime: adolescentum, bidentum i t. d.). Grigely o tijem riječima i njihovu genitivu govori na drugijem mjestima; „adolescens" i „parens" na pr. pominje, kad govori o genitivu plurala u III. deklinaciji[3]. Ima i članaka u Matića, kojijeh u Grigelya uopće nema. Na str. 109., na pr., ima (sub littera C) člančić s natpisom „Riecsi brez Supina"; tu je najprvo kazano 17 stihova (Grigely nema ni tijeh stihova) s glagolima bez supina (prvi je: Nulla supina mico, strido, seu strideo gignunt), zatijem dolazi tumačenje: „*Nikakva od slidechi Riecsi neima supina, premda mloge imadu Proshasto vrime, takesu:*" s poređanijem glagolima, kojima je dodano hrvatsko tumačenje. Članak opseže str. 109.—112. Sva je prilika, da je Matić te stihove uzeo iz kakvoga starijega izdanja Alvarezove ili slične kakve gramatike[4].

[1] Među primjerima ima i riječ „Angiportum, i", koju Matić sasvim nerazumljivo prevodi: *kucha mushka.* Belostenec tumači tu riječ: *Teſzën, y zaviat pút, â navlaſztito k-brodiſchu;* Jambrešić: *Klanyecz, Teſzna vulicza, Put vuzek y zaviat.*

[2] Istina, ti su primjeri uzeti ponajviše iz I. sveske Grigelya, samo što im Matić dodaje hrvatsko značenje.

[3] Matić kod genitiva III. deklinacije pominje samo „adolescens" i veli, da ima genitiv plurala na -ium.

[4] Originalni su se stihovi Alvarezovi kadšto i mijenjali. Grigely veli: „Reliqui recentiores Grammatici aut versus illos ab Alvaro totidem verbis descripserunt, aut paullulum immutatos ediderunt" (sličnu bilješku ima i Marianović na str. 147.). Kao primjer pominjem tri

Digitized by Google

Građa je u Matića ovako podijeljena:

Vershi I. Od Prigibanja Imena Uprave obchenske (str. 1.—4.)
„ ossobite (str. 4.—32.)
Od Imena Pomanjkajuchi I. (str. 33.—49.)
Nadometak I. *(Njeka imena imadu drugo zlamenje u broju jednoſtrukomu, nego u vechoſtrukomu.)*
Nadometak II. od Prilagajuchi imena [pridjeva] (str. 49.—50.)
„ III. od Imena Gerçki (str. 50.—55.)

Vershi II. Od plemenna Imena (str. 55.—99.)
„ III. Od Proshasti (praeteritis) i Lexechi (supinis[1]) Vrimena Riecsii (str. 100.—172.)
„ IV. Od Riecsi Deponenti (str. 172.—176.)
„ V. Od Pridstavaka (str. 176.—178.)

I Grigely ima otprilike ovaku razdiobu u II. svesci svoje gramatike, no on pored toga ponavlja još i cijelu gramatičnu građu iz I. sveske. Matić to dakako ne čini, jer njegova knjižica ima da bude dopunjak i pomoćnik za one, koji se služe Grigelyevom ili Marianovićevom gramatikom, pa zato na mjestima, gdje bi trebalo potanje upute, a on je ne daje, upućuje čitača na samu gramatiku[2].

---

stiha, koji su kod Matića i Grigelya (isto tako kod Marianovića) zapisani u obliku:

„Mitesco“ veluti, queis nomen ab incipiendo,
Aut certe capiunt a Verbis, unde trahuntur.
His dempto „Esurio“, iunges meditantia Verba

a u pomenutijem već zagrebačkijem izdanjima Alvarezove gramatike ovako glase:

Mitesco veluti, quorum de nomine lis est:
Aut certe capiunt a verbis, unde trahuntur,
Adde, quibus nomen vehemens meditatio fecit,
Esurit excepto. Veterum monumenta revolve.

[1] L. tumači supin na str. 50. ovako: „Supinum, Slovinski nemochno, jeſt imme, koje prid ſobbom nejma kakvo ſpadanje; i zato kano oslabljeno pri zemlji lexi, ako illi od Ricſi, illi od primitlivog nepodigneſe . . . . .“ I Z. zove supin „Lesèche“.

[2] Isp., na pr., na str. 55.: „U svima gerçkima imenima vidi Grygelja [sic] pag. 94—106.“ — a na str. 177. čitamo: „6—9 S' Ablativom Pridstavke vidi Gram: Marian: 109. kako i ove 10—11—12. kojise nahode s' Akusativom i Ablativom imena vidi.“

Digitized by Google

Omjerima li Matića prema Grigelyu, to originalni rad njegov stoji samo u tome, što dodaje pojedinijem primjerima hrvatska značenja; u tome se valjada povodio za nekijem starijim hrvatskijem autorima, poimence pak za *Mikloušićem*, koji je, tridesetak godina prije Matića, napisao slično djelce kao bosanski franjevac za kajkavski dio našega naroda. To je djelce „Syllabus Vocabulorum“[1], a štampano je prvi put g. 1796., drugi put g. 1817., oba puta u Zagrebu. Mikloušić radi kao Matić: navodi stihove Alvarezove, ispisuje zatim primjere i dodaje im hrvatska značenja. Valjada je i sama ideja, da izdade ovakovu „ručnu knjižicu“, Matiću došla otuda, što je našao sličnijeh djela u hrvatskoj školskoj literaturi[2], a izvan svake je sumnje to, da se Mikloušićem baš i sam poslužio i po koje značenje iz njega izvadio. Isp.:

Senatus	(Matić)	vichnishtvo	(Mikloušić)	véchnichtvo
Tumultus	„	buka, vika praska	„	buka, prazka, vika
Dentale	„	dervo, na kom orno gvozdje stoi	„	plusnicza ili drévo, na kôm orno selezo ztoji.

Osobito pak su karakteristični ovi primjeri:

Pathmos Otoka na morju Egeanskomu kudje S. Ivan prognat u ulju vruchu bio, gdie piso knjige skrovni vigenja (Apocalypsis)

[Mikloušić: P. málo medyimorje na morju Egeánzkem, gde sz. Januss pregnán v-olyu je kuhan bil, y knigu zkrovneh vidyenyih popiszal].

Thais glaſſovita bludnica u Ateni Varoshu, od kojeje Menander jednu komediu napravio, i ima priricsak od iste: „Non bene lacsiva [t. j. lasciva] mista est cum Thaide Pallas“ t. j. s' naukom nepodudarase bludnoſt

---

[1] Syllabus | Vocabulorum | Grammaticae | Emmanuelis Alvari, | In Croaticam Linguam | Conversorum. | Zagrabiae, | Typis Novoszelianis. | MDCCXCVI.

[2] I Mikloušić pominje u svom predgovoru: „Pred pètdeszetemi y visse léti zpodobna, nego nàmerom na ztarinzku Emmànuela Alvari Szlovniczu, na szvétlo je izissla. Vezda vu drugachkom Pokazu szadassni Szlovniczi prilàgodyena vàn dàjesze.“ Mikloušić valjada pomišlja na „Syllabus“ Habdelićev, koji se pripisuje i Jambrešiću. — I Š. i G. imadu u svojijem gramatikama slični no kraći „zbornik vokabulâ“ (Š.: Caput XVI. str. 140.—168.; G.: Caput XX. i XXI. str. 186.—223.), ali njima se Matić nije poslužio.

Digitized by Google

[Mikloušić: Thāis, idis. glaszovita blúdnicza, iliti kurva vu Athéni Vàrassu, od koje Menander jeden igrokaz je napravil: velisze „Non bene lascivâ mista est cum Thaide Pallas“].

Gdjegdje se bilješka Matićeva i ne može razumjeti, ako ne ogledamo bilješke Mikloušićeve; isp.:

Abidos Varosh u Asii; od mileza naprav. (ovo je nerazumljivo, dok ne čitamo u Mikloušića: Abidos Várass Azie od Milezia napravlyen).

Slično je i ovo: Mikloušić govoreći o grčkijem imenima na *is* iza posljednjega završuje ovako:

Sycosis, is jachmenecz na ochih.
Ovakveh visse poglej pod liztom 77.

U Matića čitamo (str. 53.):

Sycosis jeçmenjak na okku koja vidi na liftu.

Trebao je dodati: na listu 12.

Na jednom je mjestu, valjada s obzirom na svoje čitače, Mikloušićevu bilješku ponešto promijenio; isp.:

Savus Rieka hervaska, koja teçe iz megju mejasha (megje) Bosanske, i Slavonske, i kod Biograda u Dunavo utjeçe. (Mikloušić veli: Szàva, potok Horvàtzki, koi iz Kranyzke zemlyè izhádyajùchi, gornyu y dolynu Shlavòniu pretéche, y pri Belgradu vu Dunaj ztéchesze.)

Na drugome mjestu kao da nije razumio svoga kajkavskog ugledника, jer veli:

Aloë *suva* trava, tako zvana

dok u Mikloušića čitamo:

A. *suhka* [= žuhka, gorka] tráva, Aloe zvana.

Ima dašto i podosta mjesta, gdje se Matić i Mikloušić ne slažu; Matić naime redovno odstupa od svoga ugledника, gdjegod je mislio, da bi Mikloušićevo tumačenje štokavskijem čitačima moglo biti nerazumljivo. Ovo se osobito dešava kod riječi svakidašnjega života, koje su drukčije u govoru štokavskom negoli u kajkavskom. Tako, na pr., „Salvia“ Mikloušić tumači „salfia“ [= žalfija],

Digitized by Google

Matić veli „kadulja trava“; „Zingiber“ kazuje Mikloušić (madžarskom riječi) „Gyumber“, Matić čedno veli „mirisa verſta“ i dr.[1]

Gdje Matić samostalno prevodi latinske riječi, tu je prijevod njegov kadšto dosta zanimljiv. Riječ „liber“, na pr., prevodi dosljedno „kniga [knjiga] shtampata“, a „litterae“ = knjiga pisata. Isp. i ovo:

Signifer pervocselnik.
Ens sobſtvo, shtogodje, illi bitti moxe (Mikl.: szobsztvo).
Bacchanalia Poklade[2].
Lemures ſtrave nochne (Mikl.: Nochneh duhov ztreshila).
Lares domovina (Mikl.: hisni Bogi) i t. d.[3]

Tamo amo mu prijevod baš nije uspio, a ima i sasvijem pogrješnijeh prijevoda. Isp.:

Induciae ſuſtav bojni (Mikl.: mir).
Illicebrae (sic) pomanjkanja.
Rostra kljunovi[4].
Luxuria neçiſtocha (!).
Poesis porodjenje, rodſtvo[5].

Kao Marianović, tako i Matić rado uzima, gdje može, primjere iz domaćega života. Pominjem ove:

(str. 14.) Bosnensis, Croatiensis, Slavoniensis, Hungariensis, Serviensis, Posaviensis, Suttiskensis, Fojnicensis, Kresheviensis; (str. 33.)

[1] Drugi su primjeri: Aedilis kuchanin (Mikloušić: ztanyodelavecz)
Cinnamomum slatke korice (Czimet)
Apium Opik (trava pchelzka)
Orichalcum xúti mid (pirnacs) [Mi.: zlatni prah]
Mustum novo slatko vino (most).
Drukčije treba tumačiti ovu razliku: Cestus xenski pas (Mi.: vuzdovan, bat). Ovdje je Mikloušić pogriješio. Grigely ima „Cestus“ i „Caestus“, pa veli: *Cestus* pro ornamento muliebri scribitur una vocali, et caret plurali; *Caestus* pugilum scribitur per diphthongum, et habet pluralem.

[2] G.: Bacanalia = Plokladi [= Pokladi] Carnevale.

[3] Ovdje dodajem, da „dramu“, bila komedija ili tragedija, zove „çuddogled“ (str. 68. i 69. nekoliko puta, na pr.: Persa, ime Dievojke od koje Plaut jest jedan çuddogled izpiso). I ovaj je prijevod njegov vrijedan da se zabilježi: (Grigely: „Plura his similia ex *Lexicis*, et *Radicibus linguae latinae* condisci possunt“) „i druga mloga, kojase iz knjiga shtivenja naucsiti mogu.“

[4] Na drugom mjestu veli dobro: Rostrum kljun ptiesiji
Rostra mieſto s' kogse pripovida u Rimu, pripovidaonica.

[5] Štamparska je griješka: Pluto Bog Cakla.

Digitized by Google

Petar, Eva, Macxarska, Bosna, Suttiska, Drava, Sava . . . . . (Grigely ima: Adamus, Eva, Iulius, Lucretia, Hungaria, Buda, Danubius i t. d.; Mikloušić ima također ove primjere, premda se, dašto, nije mogao služiti Grigelyem); (str. 56.) Bosnita Boshnjak, Hungarus Macxar, Croata Hervachanin, Slavonita Shlavonac; (str. 64. i 65., pod zajedničkom oznakom: „Rieke, i Potoci derxave Bosanske“) Sprecca, Krivaja, Ussora, Ukrina, Tinja; (str. 68.) Illyricum[1] Illyricsko kraljeſtvo veliko, koje 16 drugi u sebi zaderxi (Mikl.: veliko Szlavénzko királyeztvo, koje 16 drugeh vu szebi broji). U ovaj red ide i ova bilješka: Poean — piesma na falu Apollina laxljivoga Boga ucsinjena drugçie Lada, zatose csuje pievati Lado moj, Lado moj od Neretljaka[2].

Matić se u knjizi služi svojim maternjijem govorom štokavskijem, i to u tekstu obično štokavskijem zapadnoga izgovora, a kad tumači latinske riječi, štokavskijem južnoga izgovora (spierine, sumjesha, vierra, k'tiem, snieg, dieca i t. d.), no i on, kao mnogi njegovi zemljaci, kazuje „ie“ (je) i ondje, gdje po glasovnijem zakonima ima da dođe čisto „i“. Zato za „pax“ veli da je „mier“ (str. 25. i 48.), a za „glans“ da je „xier“ (str. 25.); slično je „sieromashtvo, ſieroma“ (str. 47.), „Prosienac“ (str. 64.), „vier“ (str. 83.), „mierovati“ (str. 106.). Pravopis mu je sličan Marianovićevu, ali nije isti, jer „č“ piše, pored „ç“ (çiſti, jeçmenjak, iztomaçenje [str. 53.]), još i „cs“ (iſtocsaj), sonantsko „r“ označuje „er“ (cervotocsina; Marian. „är“), „c“ piše kao i mi danas (ſtarica, dieca, novci; Marian. „cz“), „đ“ mu je najčešće „dj“ (porodjenje; Marian. „glogem“), a iza g ne umeće h (pogibljivo; Marian. „mloghi“). Inače se slaže s Marianovićem (tuxba, Macxar, lukavshtina, chutjenje, babba, kolla), ali ni on nije dosljedan u svom pravopisanju kao uopće naši stariji pisci.

Tehnički se nazivi, osim u nekijem sitnicama, potpuno slažu s Marianovićevim nazivima. Tako, na pr., „Prigibanje“ (Mar.: Prighibanje) = declinatio, „Ime“, „upadak“ (casus), „jednoſtruki“ i „vechostruki (vechoſtruki) broj“ i dr. Za „pronomina relativa“ veli Matić „prinosecha“ (Mar.: prinosljiv), „indefinita“ (t. j. on toga izraza nema, već samo kazuje, da su riječi kao „nemo, nullus“) „zatajucha“; za rodove najobičnije kaže da su: muški,

[1] G.: Illyria, ae slovinska kraglievina, la regione di Illirico.

[2] O bogu Ladu pripovijeda i Mikloušić, ali u svom „Izboru dugovány'h vszakoverztnéh“ (izd. od 1839.) str. 26.

Digitized by Google

ženski i „neznani“ (Mar. redovno kazuje „neutri“, a prevodi „niednodrugo“).

Knjiga je Matićeva sastavljena s velikom pomnjom, pa i štamparskijeh griješki ima malo.

* * *

Treći je prerađivač Grigelyeva udžbenika Varaždinac *Antun Rožić*[1] („Rosich“). On je jedini, koji je svoje preradbe pisao kaj-

[1] Antun Rožić rodio se oko god. 1787. (Šafařík p. d.), a umr'o je 3. lipnja 1848. Službovao je u varaždinskoj gimnaziji od školske godine 1817/18. do svoje smrti, i to za vrijeme ravnateljovanja Josipa Pasztoryja (1787.—1833.) iznajprije kao profesor „grammaticae classis“ (I. razreda), zatijem, od g. 1821., kao profesor „I^{ae} humanitatis“ (V. razreda); u to vrijeme bijaše i „Chronologus“ (ljetopisac), „Bibliothecarius“ (on je uredio gimnazijsku knjižnicu, kojoj je temelj položio ravnatelj Pasztory poklonom svojijeh knjiga [Povĕst gimnazije Varaždinske. Napisao Fr. Pongračić. U „Izvĕstju“ te gimnazije od 1873. str. 11.]) pa „Actuarius“ (bilježnik zapisnikâ zavodskih), a g. 1819. bijaše polučio čast asesora županije varaždinske. G. 1836. postade napokon profesor „II^{ae} humanitatis“ (VI. razreda). Od g. 1833. do 1835. (točno: od 22. XI. 1833. do 1. I. 1835.), t. j. od smrti Pasztoryjeve pa do godine, kad je ravnateljem postao Ivan Maurović (Maurovich), bijaše „senior“ gimnazije te obavljaše funkcije ravnateljeva zamjenika (prodirector). — Rožić je bio vrlo radin čovjek, pa se mnogo trudio i oko podizanja našega pučkoga školstva. Nastojanje se njegovo pohvalno pominjalo i u tuđem svijetu (isp. Allgemeine deutsche Gartenzeitung 1830. br. 28. [preštampano u Cuvajevoj „Građi“ str. 713.]). Koliko su ga poštovali njegovi učenici, dokazuje čestitka, što ju je sastavio đak Pavao Molnar: „Vota honoribus spect. ac clar. dni Antonii Rozič, dum festum nominis sui recoleret omine ter fausto anno 1843 ab auditoribus suis grato animo dicata, Varasdini.“ (Magyar Irók s. v. Molnár Pál.) U svom je privatnom životu bio Rožić, kako pripovijeda usmena predaja, nesrećan, jer je imao nevolje s djecom, sa sinom i kćerju, koji su mu po zlu prošli. [Biografičke podatke imam da zahvalim g. Vladoju Dolanskomu, ravnatelju senjske realne gimnazije.]

Pored ona dva udžbenika za latinski jezik, što o njima gore govorim, napisao je još ove školske knjige:

3) Vocabularium | iliti | Rechnik | Najpotrebneshe Rechi | Vu | Treh Jerikih [t. j. Jezikih] Zadersavajuchi. | Od | Antona Rosich | Popiszan. | Vu Varasdinu 1822. | Z-Szlovami Ivana Sangilla, kr. Stamp. | — Drugo izdanje izašlo bez oznake godine, valjada poslije g. 1830.

4) Compendium | Totius Orbis | Geographicum | Secundum | Novissimam Provinciarum | Divisionem. | Concinnatum | Ab | Antonio Rosich, | In Regio Gymnasio Varasdinensi I. Humanitatis Professore, | et Inclyti

Digitized by Google

kavskijem dijalektom. Od njega potječu dvije preradbe. Po vremenu je Rožić stariji od Marianovića i Matića, jer je prva preradba njegova izišla još g. 1821.

Comitatus Varasdinensis Sedis Iudiciariae | Assessore. | Varasdini, | Typis Joannis Sangilla Regii priv. Typographi 1821. |

Dvije sveske. II. izdanje izašlo g. 1825.

5) Kratki Zavjetek | Zemelyzkoga- | Izpiszavanya | Horvatzke y Vugerzke | Zemlye | Y | Oneh Orszagov, Koji Z-Vugerzkem Kra- | lyeztvom Pod Jednum Korunum Zjedi- | nyeni, Ter Za Druge, Y Trejtje Skole | Vuchenike Prepiszani Jeszu. | Na Szvetlo Dan | Po | Antonu Rosich. | Vu Varasdinu, Pritizkan z-Szlovami Ivana Sangilla, kral. priv. Stampara. | 1823. |

6) Mali | Zemljopis | Za | Početnike | Po | Antunu Rožiću. | U Varaždinu. | Tiskom kr. povl. tiskarne Josipa Platzera. |

Rožić bijaše i pjesnik, kad se dešavala kakova svečana prigoda, dašto latinski pjesnik. U sveučilišnoj se biblioteci čuvaju tri njegove pjesme:

1) Soterion | Recuperata Feliciter Valetudine | Serenissimo | Regio Haereditario Principi | Josepho | Archi-Duci Austriae Regni Hungariae | Palatino | Dum | Solemnes Deo Grates In Urbe Varasdinensi Persolverentur | Obtulit | Antonius Rosich, | II. Hum. Prof. et I. Com. Varasd. Tab. Jud. Assesor | X Calendas Junii | MDCCCXXXVII | Varasdini, Typis Jos. Nob. de Platzer. |

2) Magnifico Ac Spectabili Domino | Antonio Kukulyevich | Aliter | Bassany de Sacci, | S. C. Et R. A. Maiestatis Consiliario, Excelsae Regnorum, Dalma- | tiae, Croatiae et Slavoniae Tabulae Banalis Assessori, Et Per | Districtum Literarium Zagrabiensem Superiori Studiorum Ac | Scholarum Directori Regio | Dum | Regium Gymnasium Varasdinense Prima Vice Lustraret. | Die 22. Aprilis 1837. | Varasdini, | Typis Josephi Nobilis de Platzer. |

[Ispod pjesme potpisan: Antonius Rosich, II. H. P. & I. C. V. S. A.]

3) Honoribus | Magnifici Ac Spectabilis Domini | Ant. Kukulyevich | De | Sacci & Bassany, | S. C. R. A. M. Consiliarii, Excelsae Tabulae Banalis | Assessoris, Per District. Litterarium Zagrabiensem | Superioris Studiorum Et Scholar. Direct. Regii | Diem Nominis | 13. Junii 1839 recolentis. | D. D. D. | Antonius Rosich, | II. Hum. Professor et I. C. Varasdin. Assessor. | Varasdini, | typis J. Nob. a Platzer, C. R. pr. Typ. |

I kalendare je Rožić pisao. U sveučilišnoj biblioteci ima:

Horvatzki | Ztoletni | Kalendar | od Leta 1818 do 1919. | Koj zvan lehko razumlyiveh raztolnache- | nyih od Szveto-Reda, takaj Vremenokazitele, vszakojachka Vpametjemanya zta- | reh Lyudih, y vnoga druga hasznovita y | jednomu ladanzkomu Gozpodaru, znati | vredna dugovanya, vu szebi | zadersava. | Iz najbolsheh nemskeh ztoletneh Kalendarov | zkupzlosen. | Po | Antonu Rosichu, | Vu Kralyevzkeh Diachkeh Skolah Varas- | dinzkeh Navuchitelu. | Vu Zagrebu, | Pritizkan vu Novoszelzkoj Szlovotizki. |

Digitized by Google

Toj je prvoj preradbi natpis:

PERVI TEMELYI | DIACHKOGA | JEZIKA | ZA | POCHETNIKE | VU | DOMORODNOM JEZIKU VAN DANI | PO | ANTONU ROSICH. | VU VARASDINU, |

Pritizkani z-Szlovami Ivana Sangilla kral. priv. Stampara | 1821. |

Ispred imena autorova ima sličica: anđeo (genije?) sjedeći na oblacima u desnoj ruci drži trubu, a lijevom sprema se da okruni anđelića vijencem.

Oblik knjige: mala osmina; str. 56. Djelce je svega četiri puta izdano; treći put[1] g. 1835. („Tretji krat"; Vu Varasdinu, Pritizkani z-Szlovami Josefa od Platzer); četvrti put g. 1839. („Cheterti krat naloseni"; Vu Varasdinu pritizkan vu szlovotizki Jozefa pl. Platzer). Razlike su među tijem izdanjima sasvijem neznatne, a stvarnijeh razlika uopće i nema. Treće i četvrto izdanje imaju doduše samo 50 str., no to dolazi otuda, što je štampa tješnja. Gdje se citira Grigely, pokazuje se nesklad u broju stranica — dašto zato, jer se autor služio različnijem izdanjima Grigelya. Treće i četvrto izdanje imadu potkraj knjige naštampanu dozvolu gimnazijskog ravnatelja:

Admittitur ad reimprimendum
Maurovich,
R. L. R.[2]

Sva izdanja imaju na otražnjoj strani natpisnoga lista motto: „Kakov Aldov vekshi, i bolshi Domovini donezti moremo, kak ako podvuchamo Mladozt, vu oveh oszebito Vremenah? Cicero." Citat je uzet iz Grigelyeva predgovora (u I. svesci); latinski je:

Pored toga pominje Šafařik (i po njemu Ljubić) i dva rukopisna djela njegova:

1. Belizar y Gelimer kraly Vandalzki. 1826.
2. Pripovezt naroda Horvatzkoga od nyegovoga pochetka do Ladiszlava kralya Vugerzkoga. 1825.

[1] Kad je izdano drugi put, nije mi poznato, jer nijesam nijednoga eksemplara drugoga izdanja imao u rukama.

[2] „Regius librorum recensor" ili „revisor" (Dolanski). Ravnatelj gimnazije bijaše obično i cenzor. Tako je g. 1814. o. Skender Tomiković imenovan ravnateljem gimnazije osječke i ujedno cenzorom. (Isp. Streer: Kratak pregled pověstnice kr. gimnazije osečke [u izvještaju te gimnazije od 1871/2]; str. 9. i 11.) I Pasztory, prethodnik Maurovićev, bijaše revizor knjigâ (Pověst gimnazije Varaždinske str. 11.).

Digitized by Google

„Quod munus Reipublicae adferre maius meliusve haud (sic; ovako ima Grigely) possumus, quam si docemus atque erudimus iuventutem.“ Cic. de div. II. 2. I kratki je predgovor u svijem izdanjima isti, a glasi ovako:

Vash jedino Napredek, Dragi Domovine Szini! genul je mene, da one takaj Vure, koje za Pochinek i Odehnenye odluchene jeszu, za Polehchiczu vam vu Navukih vasheh prizkerbeti, aldujem. — Primite anda Poszel ov mali z-onem Szerdczem, z-kojem ja nyega vam predajem, terszitesze vszigdar napreduvati na Haszen predrage Domovine vashe, ter Trud moj obilno naplachen bude.

Vu Varasdinu 30. Vszeszvetchaka 1821.

A. R.

Rožićevi su „Pervi Temelyi“ prijevod i djelomice preradba prve sveske Grigelyeve gramatike. Preradba njegova nije sistematična, jer Rožić prenosi samo glavne stvari, pa gdje može, original skraćuje (na pr. izostavlja sve paradigme); razlika između njega i Marianovića stoji u tom, što je Marianovićeva knjiga trebala da nadomjesti sasvijem Grigelya, a Rožićevo se djelce imalo upotrebljavati p o r e d Grigelya — kao prvo uputstvo početnicima, koji se još ne mogu lako snaći u latinski pisanom udžbeniku. Zato Rožić na mjestima, gdje što izostavlja, a važnija je stvar, čitača naprosto upućuje na Grigelya. Na str. 20.[1], na pr., govoreći o deklinaciji riječi „haec domus“, veli: „koje vu nekojeh Padanyih poleg drugoga i chetertoga Premenanya premenyasze, kak vu Knyigi skolni vidisze na Liztu 25.“ (u I. i III. izd.: Lizt 28.). Grigelya nikad ne pominje imenom, već samo veli „Knyiga skolna“, jer je zacijelo bio uvjeren, da će svak znati, koju on to „školnu knjigu“ misli[2].

[1] Ja se u citiranju služim četvrtijem izdanjem; eventualne razlike u starijim izdanjima pomenut ću u bilješci.

[2] Svega ima tijeh citata trinaest, i to:

1. str. 20. citira „Knyige skolne Lizt 25.“ (I. [str. 22.] i III. [str. 20.] Lizt 28.)
2. „ 23. „ „ „ „ 43. (I. [26], III. [23] 50.)
3. „ 25. „ „ „ „ 45. (I. [27], III. [25] 52.)
4. „ ibid. „ „ „ „ 48. (ibid. 55*)
5. „ 29. „ „ „ „ 67. (I. [33], III. [29] 78.)
6. „ 33. „ „ „ „ 123. (I. [37], III. [33] 137.)
7. „ 34. „ „ „ „ 132. (I. [38], III. [34] 146.)

*) U prvom izdanju citira se na istoj stranici još jedamput L. 55.

Digitized by Google

Što se tiče samoga prijevoda, to Rožić uopće nastoji da prevodi točno i vjerno. Grigelyevo prvo pitanje „Quid est Grammatica Latina?“ glasi kod Rožića:

Kaj je Grammatika diachka?
Je Navuk, koj vuchi dobro diachki chteti, piszati, razmeti i govoriti.

Odstupa ponešto od originala, kad hoće da bude jasniji od njega; isp.:

(Grigely.)	(Rožić.)
Inusitata vero [h. e. Adiectiva], aut per se incomparabilia, si cum *prae* componantur, possunt comparari; ut praestans, praesens, etc.	Ako vendar Pridavno ime, koje od *per* ali *prae* pochmesze, ter prez onoga Predsztavkaj [= Predztavka] chez Ztupaje premenyatisze nemore, onda takov Adjectivum ima drugoga i trejtjega Ztupaja poleg Naredbe, v. P. [= vu Peldu] praestans, tior, tissimus.

Rožićevi su „Pervi Temelyi“ ovako podijeljeni:

Vpelanye (str. 5.)
§ 1. Od Pravochtenya (str. 5.—7.)
§ 2. Od Pravopiszanya (str. 7.—11.)
§ 3. Od Rechihzpelavanya [= Etymologia] (str. 11.—12.)
Del I. § 1. Od Imena vu obchinzkom (str. 12.—13.)
§ 2. Od Imena Szamoztavnoga vu oszebnom (str. 14—20.)
§ 3. Od Pridavnih Imen vu oszebnom (str. 20.—21.)
§ 4. Od Priszpodablanya[1] Pridavneh (str. 21.—24.)
§ 5. Od Imen Brojneh (str. 24.—25.)
Del II. Od Zaimena (str. 25.—26.)
Del III. Od Vremenorechi (str. 26.—36.)
Del IV. Od Delnikorechi (Particip) (str. 36.—37.)
Del V. Od Predztavka (Praepositio) (str. 37.—38.)

8. str. 34. citira „Knyige skolne Lizt 133.“ (ibid. 133.)
9. „ ibid. „ „ „ „ 139. (I. i III. nemaju toga citata)
10. „ 38. „ „ „ „ 160. (I. [43], III. [38] 177.)
11. „ 39. „ „ „ „ 164. (I. [44], III. [39] 181.)
12. „ ibid. „ „ „ „ 172. (ibid. 189.)
13. „ 47. „ „ „ „ 201. (I. [53], III. [47] 201.)

[1] = Prizpodablanya.

Digitized by Google

Del VI. Od Prirechka (Adverbium) (str. 38.—39.)
Del VII. Od Medmetka (Interjectio) (str. 39.)
Del VIII. Od Veznika (Conjungatio [= Conjunctio]) (str. 39.—40.)

Cheternajzt Naredbih od Szlaganya Izgovorov, iliti Praecepta (str. 40.—45.)
Pridavek (str. 45.—47.)
Od Imen Varashev etc.
Od Nezvershenoga Nachina.
Od Pitajucheh Zaimen.
Lehki Nachin za szlagati Izgovore vu Diachkom (str. 47.—50.)

Po ovom se pregledu dade razbirati, da Rožić nije imao stalne osnove, po kojoj će raditi, kad se prihvatio svoga posla, jer su pojedini dijelovi njegove gramatike — prema onakoj knjižici — predugačko obrađeni, neki prekratko. O ortoepiji i ortografiji, na pr., govori se na 6 stranica, a to je suviše; naprotiv je zamjenici priklonjeno samo pô stranice. Unekoliko ispričava autora to, što je htio, da mu djelce služi kao pomoćna knjižica uz Grigelyevu gramatiku, no sa svim tijem su „Pervi Temelyi“ i za ono vrijeme uopće udžbenik slabe vrijednosti.

Što se tiče hrvatskijeh „termini technici“, kojima se služi Rožić, oni su, čini se, ponajviše povađeni iz sprijeda pomenutoga Mikloušićeva djela „Syllabus Vocabulorum“[1]. Evo nekoliko primjera:

(Mikloušić.)	(Rožić.)	(Mikloušić.)	(Rožić.)
Szamoglasznik	isto	Preményanye	isto
Zkupglasznik	„	Padanye	„
Ime szamoztavno	„	Ztupaj (gradus)	„
„ pridavno	„	Vrémeno-réch	„
Zaime	„	Délnikoréch	„
Broj	„	Veznik	„
Jedinobrojnik	„	Priztavek (adverb)	Prirechek
Vechbrojnik	„	Medztavek (interiectio)	Medmetek i t. d.

Drugom je djelcu Rožićevu ovaj dugački natpis:

[1] A jednomu i drugomu bijaše, čini se, ugledom Z.

Digitized by Google

KRATKO NAPUTJENYE | VU | KRUTO HASZNOVITEH, | I ZEVSZEMA POTREBNEH TEMELYIH | DIACHKOGA JEZIKA, | OSZEBUJNO ZA ONE POCHETNIKE, | KOJI RAZTOLNACHENYE NAVUCHITELOV | VU PAMETI LEHKO ZADERSATI, | Z-SZLABEM PAKO SZVOJEM | PISZMOM RAZTOLNACHUJUCHEGA | DOZTIGAVATI NEMOREJU, ZKUPSZLOSENO | VU MATERINZKOM JEZIKU. | PO | ANTONU ROSICHU, | VU VARASDINU. | DIACHKEH SHKOL NAVUCHITELU | VU BUDIMU, |

Pritizkan z' Vugerzke Mudro Vuchene Skupchine | Peshtanzke Szlovih | 1820.

Knjižica ima također oblik male 8⁰ i 28 str. Na posljednjoj stranici čitamo ovaj zaglavak: „Piszano vu Varasdinu Dána 12. Szushca Leto 1820. Po A. R. D. S. N." (Antonu Rosichu Diachkeh Shkol Navuchitelu). Knjižica je doživjela svega četiri izdanja. Drugo izdanje štampano je g. 1821.; broj stranica, zaglavak i natpis isti su kao u I. izdanju, samo što na natpisnom listu mjesto „Skupchine" (koje je štamparska pogrješka) čitamo pravilno „Zkupchine". Treće izdanje štampano je g. 1828.; broj je stranica isti, a tako i zaglavak, no mjesto „Leto 1820." čitamo „Leto 1828."; na natpisnom listu, koji je inače jednak onome II. izdanja, promijenjena je riječ „Pritizkan" (što je gramatički neispravno) u „Pritizkano". Četvrto najposlije izdanje, štampano g. 1836., ima ponešto drukčije raspoređen natpis[1]; broj je stranica kao u prva tri izdanja, no u zaglavku čitamo samo: Po A. R. D. S. N. (bez datuma i mjesta). Što se tiče sadržine, ona je u sva četiri izdanja, izuzevši tamo amo koju neznatnu sitnicu, potpuno jednaka.

„Kratko Naputjenye" jest preradba jedne partije u II. svesci Grigelyeve gramatike (Additamentum od generalia quatuordecim de constructione praecepta), i to partije, koju Marianović u svojoj

[1] Natpis je ovaki:

KRATKO NAPUTJENYE | VU | KRUTO HASZNOVITEH, | I ZEVSZEMA POTREBNEH TEMELYIH | DIACHKOGA JEZIKA, | OSZEBUJNO ZA ONE POCHETNIKE, | KOJI | RAZTOLNACHENYE NAVUCHITELOV VU PAMETI LEHKO | ZADERSATI, Z-SZLABEM PAKO SZVOJEM PISZMOM RAZ- | TOLNACHUJCHEGA [sic] DOZTIGAVATI NEMOREJU, ZKUPSZ- | LOSENO VU MATERINZKOM JFZIKU. [sic] | PO | ANTONU ROSICHU, | VU VARASDINU. | DIACHKEH SHKOL NAVUCHITELU. | VU BUDIMU, | Pritizkano z' Vugerzke Mudro Vuchene Zkupchine Peshtanzke | Szlovih. | 1836. |

Digitized by Google

gramatici zove „Omissiones“. Budući da se taj „Additamentum“ nadovezuje na partiju „De Ratione facili rudimenta Exercitiorum componendi“ (Lehki nachin za szlagati Izgovore vu Diachkom), kojom se završuju „Pervi temelyi“, to imamo „Kratko Naputjenye“, i ako je starije, smatrati nastavkom onoga prvoga djelca Rožićeva. Prijevod je uopće slobodniji nego u „Pervi Temelyi“; štošta je kao nepotrebno izostavljeno, po koja je sitnica dodana. Za ogled preštampavam ovaj odlomak[1]:

(Grigely.)	(Rožić.)
I.	§. 1.
Modus Activi Vertendi in Passivum.	Nachin (.) Chinechi [t. j. Chinechu] Felu na terpechu obernuti.
Quomodo vertendum est Activum in Passivum?	Pit. *Kakosze more chinecha Fela vu terpechu obernuti?*
I. Nominativus ponitur in Ablativum cum praepositione *a* vel *ab*	*Odg.* 1vich Nominativus iliti pervo Padanye, ako je sivucha Ztvar [,] poztavisze vu Ablativush iliti shezto Padanye z-Predztavkom *a* ali *ab*.
II. Accusativus in Nominativum.	2och. Accusativush iliti cheterto Padanye poztavisze vu Nominat. illi pervo Padanye.
III. Verbum in Passivum eiusdem temporis, et modi concordando cum novo nominativo. Ceteri casus manent ut in activo.	3ich. Vremenorech zvershenoga Nachina poztavisze vu terpechu Felu, vu izti Nachin i Vreme, vu kojem je pervo bila, nego vu Oszobi i Broju szlasesze z-novem Nominativom koj doshel je iz Acc. — oztala vsza Padanya oztanu.

Pojedine bilješke uz ovo glavno pravilo skupio je Grigely u pitanje: „Quae praeterea observanda in hac Verbi Activi in Passivum commutatione“ i navodi ih pod brojevima I, II . . . . . do VIII; Rožić nema zajedničkoga pitanja, već navodi svaku bilješku napose pod natpisima: „Pazka I., Pazka II.“ i t. d. Valjada od želje, da bude što jasniji, Rožić često razvodnjuje koncizni tekst

[1] Svi su citati iz III. izdanja od g. 1828.

Digitized by Google

Grigelyev. U svem ima šest „paski“; izostavljene su bilješke o grčkom dativu (vix audior ulli; bilj. III.) pa o akuzativu s „per“ mjesto ablativa (per praetorem consules creantur; bilj. IV.), koje su se Rožiću valjada činile za početnika nepotrebne, jer rijetko dolaze.

Ostala su pravila u knjižici ova:

§. 2. Nachin obernuti *iz terpeche na chinechu* Felu (Grig.: Modus Passivi Vertendi in Activum; str. 6.—8.)

§. 3. Nachin izpuschati Rech *Debeo* (De Omittendo Debeo; str. 8.—10.)

§. 4. Nachin izpuschati Veznika *Quod* (De Omittenda Coniunctione Quod; str. 11.—15.)

§. 5. Nachin izpuschati zpomnyivo Zaime *qui*, *quae*, *quod* (De Omittendo Relativo Qui, Quae, Quod; str. 15.—19.)

§. 6. Od Gerundiumov i Supinumov (De Gerundiis, et Supinis; str. 19.—24.)

Kadšto odstupa Rožić i jače od svoga originala. Tako, u § 2., rečenicu Grigelyevu: „Quando ad participium praeteriti vernaculum, vel latinum, dictatur verbum deponens vel neutrum, resolvendum est per qui, quae, quod . . . . .“ kazuje Rožić u 25 redaka, jer ne kazuje samo pravilo, već tumači također, kako se radi („Razvesujesze pako ovak: 1ich Za onem Imenom Szamoztavnem, z-kojem Delnikorech je szlagana [,] poztavisze (,) Cherknya iliti Comma. 2och Za Commum poztavisze *qqq* [qui, quae, quod] vu cheterto Padanye“ i t. d.). U § 3. dodan je naputak: „*Kajsze mora paziti vu Izpuschanyu Rechi* debeo“, kojega u originalu nema. § 4. kazan je u hrvatskoj knjižici drukčije nego u originalu, ali nije kazan bolje. Grigely naime postavlja paradigme (Quod amo, amem — me amare i t. d.), po kojima učenik sam razbire, kako će raditi; Rožić pak sve tumači pravilima, što je dakako za učenika teže („1ich *Quod* van izpuschasze. 2och Nominativush poztavisze vu Accusativush. 3ich Vremenorech zvershenoga Nachina poztavisze vu nezversheni“ i t. d.). I § 5. razlikuje se jače od originala, jer je hrvatski drukčije kazan; naprotiv se u § 6. vjernije povodi za originalom, osim što ga skraćuje. Primjere Grigelyeve zamjenjuje Rožić rado drugijem, prostijem primjerima, kao što je: „Pater filium misit emptum libros“ mjesto Grigelyeva: Themistocles Argos habitatum concessit.

Iza § 6. naštampana je riječ „Konec“, no knjižica se ipak ne završava: od str. 25.—28. dodan je naime „Pridavek“, ili kako

Digitized by Google

potpuni natpis glasi: Pridavek. | Nekojeh hasznoviteh, i potrebneh | Vpametjemanyih[1], za Pochetnike[2] vu | diachkom Jeziku, koja vu pervoj i | drugoj Ztrani[3] diachke Szlovnice nena | hadjajusze[4], i od hisneh Podvuchite | lov vechput krivo doprinashajusze. | Tu ima svega šest bilješki, a u njima su skupljene neke gramatičke i sintaktične sitnice, koje u latinskom govoru češće dolaze, pa ih zato učenici moraju dobro pamtiti. Prva je bilješka: I. Od Imena, no u njoj ima govora o tri sitnice: a) da se veli „diu noctuque“, a ne „die nocteque“; b) da je „horvatzki, na zkorom..... diachki brevi“, a naše „na kratkom“ latinski „breviter“; c) pravilo o rus, domus, humus. Druga je „Od Zaimena“, a raspravlja se razlika između gen. plur. *nostrum* i *nostri*. Ostale su bilješke:

III. Vremenorechi (imperativ od „scio“ da je „scito“).
IV. Od Predztavka (ante paucos dies, paucis ante diebus).
V. Od Prirechkov (neki adverbiji izlaze na -ter, neki na -o, neki na -e).
VI. Vezniki (o veznicima, koji stoje s konjunktivom).

Posljednja se bilješka završava riječima: „I ova od Veznikov za perve dve Shkole zadozta jeszu, druga Vpametjemanaya (= Vpametjemanya) i onak vu tretjti (= trejtji) Ztrani diachke Szlovnice obilneshe raztolnachuvalasze budu.“ Izatoga dolazi zaglavak, koji smo već prije pomenuli.

* * *

Četvrto je izdanje Rožićevih „Pervi temelyi“ štampano g. 1839., no iste je godine ugledala svijetlo nova jedna preradba Grigelyeve gramatike, i to u Zagrebu. Toj je preradbi natpis:

TEMELJI | ILIRSKOGA I LATINSKOGA | JEZIKA | ZA | POČETNIKE. | U ZAGREBU. |

Tiskom k. pr. nar. ilir. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja. | 1839. |

Knjiga ima oblik male osmine te broji 128 str. (+ IV nepaginirane). Autor ne kazuje svoga imena na natpisnom listu, već se javlja istom u predgovoru, gdje je potpisan: *Prof. Antun Mažu-*

[1] U IV. izd.: Vpametjemanyih.
[2] U IV. izd.: pochetnike.
[3] Dabogme: Grigely I. i II.
[4] U IV. izd.: nema | hadjajusze.

Digitized by Google

ranić. Predgovor je datiran: U Zagrebu dana 24. Listopada 1839.; o svrsi, kojoj je knjižica namijenjena, veli se u njemu: „A budući naš narod tako nesrětan, da još do danas nigdě nikakove narodne škole neima, gdě bi se mladež u svojem jeziku temeljito vĕžbala . . . . . naumio sam ovu knjižicu na světlo izdati, i uz početke jezika latinskoga zajedno i početke ilirskoga pridati, i koliko mi bi u kratko moguće, razliku vlastitosti izmed ovih dviuh jezikah pokazati." Knjižica je odista, što se veli, doskočila „davno osjećanoj potrebi", jer se tako brzo razgrabila, da je već iza tri godine trebalo prirediti novu nakladu. Ta je naklada štampana pod natpisom:

TEMELJI | ILIRSKOGA I LATINSKOGA | JEZIKA | ZA | POČETNIKE. | DRUGO IZDANJE | U ZAGREBU. |

Tiskom Fr. Župana c. k. pov. Štampara i Knjigotèržca. |

a u predgovoru, koji u glavnom ponavlja misli prvoga izdanja, dodane su ove riječi: „Ono pervo izdanje razprodalo se je već sasvim, a drugih knjigah neima još ni sad, koje bi u ovoj struci za mladež koristnije bile neg što je ova; i to je uzrok, što ovo dělce, kakvogod je, evo po drugi put izpod štampe izlazi."[1]

Knjižica je inače i formatom i brojem stranicâ jednaka I. izdanju. U sadržini nema nikakove razlike, samo što su krupnije štamparske pogrješke ispravljene[2].

U Mažuranićevoj gramatici treba da razlikujemo dva dijela: hrvatski i latinski, jer knjiga njegova hoće da bude kao neka komparativna gramatika hrvatskoga i latinskoga jezika. Što se tiče hrvatskog dijela njezina, taj ne pripada u okvir ove rasprave, pa zato o njemu i ne ću govoriti; u latinskom pak dijelu knjige, pa u čitavoj osnovi, po kojoj je knjiga izrađena, pokazuje se Mažuranić kao učenik i nasljedovač Grigelyev, no pored njega služio se i Rožićevim „Pervim Temelyima", i to vrlo obilato, tako te je u original zagledao samo ondje, gdje ga je Rožić ostavljao na cjedilu. I natpis je knjige valjada nastao prema ugledu Rožićeva natpisa. Zašto se pak Mažuranić, koji ipak pripada već novijem vremenu, još uvijek služio zastarjelom Grigelyevom gramatikom, to nam on sam veli na str. 26. svoga djelca, gdje govori o deklinacijama latinskijem: „t. j. polag školne knjige [= Grigely], koja

[1] Predgovor je datiran: měseca Listopada 1842.

[2] U citiranju služim se prvim izdanjem.

Digitized by Google

je za občinsko upotrěbljenje po svih Ugarskih deržavah predpisana. Ovako sam se ne samo u deklinaciah nego po svuda školne knjige deržati morao“[1].

Sadržina je u Mažuranićevoj knjizi ovako podijeljena:

Strana I. O Pravočitanju (str. 2.—6.)
„ II. O Pravopisu (str. 7.—11.)
„ III. O rěčoizpitavanju (str. 12.—125.)
Poglavje I. O Imenu (str. 12.—54.)
„ II. O Zaimenu (str. 54.—61.)
„ III. O Glagoljih (str. 61.—121.)
„ IV. O Pričastju [de participio] (str. 121.—122.)
„ V. O Predlogu (str. 122.—123.)
„ VI. O Prislovu (str. 124.)
„ VII. O vezniku (str. 125.)
„ VIII. O Medmetku (str. 125.)
Strana IV. O slaganju rěčih [de syntaxi] (str. 125.—128.)

Gramatička pravila, što su uzeta iz Rožićevih „Pervi Temelyi“, prenesena su dašto iz kajkavskoga u štokavski govor, a ponešto su i stilistički dotjerana. Ovako otprilike:

[1] Kao Rožić, tako i Mažuranić često naprosto citira Grigelya — osobito u partijama, koje obiluju primjerima — da bi tijem uštedio prostora u svojoj knjizi. Na str. 9., na pr., govoreći o pokraćivanju latinskijeh riječi dodaje: „Najobičnia pokratjenja latinska od starih vrěmenah, raztumačena su u knjizi za drugu školu.“ Dakle baš kao Rožić. Sličnijeh citata imamo:
na str. 119. („U školnoj knjigi je prilika [= paradigma] *utor;* ali budući da se *utor* kao i *legor* konjugira, ja ću ovdě samo ona vrěmena pokazati, u kojih od terpećih glagoljah odstupljuje.“)
ibid. („Vidi u školnoj knjigi, zadnjem izdanju od 1838. na listu 132.“ [Radi se o „possum.“])

ibid.		[fero]	citira list	133.
„		[edo]	„ „	138.
„		[fio]	„ „	139.
na str.	120.	[eo]	„ „	143.
„ „	„	[volo, nolo, malo]	„ „	143. [mora biti 145.]
„ „	„	[coepi etc.]	„ „	150.
„ „	„	[ajo]	„ „	152.
„ „	121.	[poenitet etc.]	„ „	156. i 158.
„ „	123.	[prijedlozi s akuz.]	„ „	160.
„ „	„	[„ „ abl.]	„ „	162. i 163.
„ „	124.	[adverbia]	„ „	164.
„ „	125.	[veznik]	„ „	173.
„ „	„	[interjectio]	„ „	172.

Digitized by Google

(Rožić.)

Koje Naredbe Pravopiszanya vu obchinzkom obdersavatisze moraju vu diachkom?

1) Od Szlov i nyihovoga premenyanya. 2) Od Prikratchuvanya, i Prenashanya Rechih. 3) Od Rechih nekojeh, koje vu Obchinzkom prez Razluke[1], i krivo pishejusze. 4) Od Znamenkih Razluchnozti.

(Mažuranić.)

Kolikoverstne su naredbe o Pravopisu latinskom?

Naredbe o Pravopisu latinskom jesu četveroverstne:

1. O slovih i njihovom měnjanju; 2. O pokratjenju i dělenju rěčih; 3. O někojih rěčih, koje se po obćenoj navadi jako različno[1] i nepravo pišu; 4. O znamenjih razlučavanja.

Gdje se Mažuranić seže za samijem originalom, tu znade biti dosta slobodan; isp.:

(Grigely.)

Quomodo sunt literae hae (konzonanti) pronunciandae?

Pronunciatio usu addiscenda est.

Nota 1) Olim aliquae literae aliter fuerunt pronunciatae, quam e proximis seculis accepimus, praecipue C, et Q . . . . . .

2) Non est anxie de illa pronunciatione hodie laborandum, sed literarum ea, quae hodie in usu est, prolatione utendum.

3) C ante a, o, u, et consonantem; item in fine vocis sonat ut K. e. g. *caro* . . . . . Ante e, i, y, ae, oe, sonat ut

(Mažuranić.)

Kako se izgovaraju latinska slova?

Kako su stari Rimljani svoja slova nĕgda izgovarali, to se potpuno nezna; ali današnji izgovor latinskih slovah je većom stranom svakomu poznat. Ja ću zato samo o někojih govoriti:

C, kako se čini, izgovarali su stari Rimljani uvĕk kao k; ali sada kod nas još samo pred *a*, *o*, *u*, pred

(Rožić.)

Kaksze ove Szlove izgovorjaju?

Szlove vu diachkom tak izgovorjajusze, kak i vu horvatzkom.

Iznimlyesze vendar 1) C pred a, o, u, i Zkupglasznikom, kak takaj na Konczu vszake Rechi, izgovorjasze

[1] Original: De vocabulis quibusdam, quae perperam vulgo scribuntur.

Digitized by Google

ȝ germanicum; e. g. cedrus . . . . .

suglasnici i na koncu rěči kao k izgovara se; n. pr. *caro*....; a kada stoji pred *e*, *i*, *y*, *ae*, *oe*, izgovara se kao ilirsko *c*, a němačko ȝ; n. p. cedrus . . . . .

Q izgovara se kao naše k.

kakti K. v. P. caro...., — pred e, i, y, ae, oe izgovorjasze kakti cz: v. P. cedrus . . . . .

Po navedenom se primjeru (na pr. gdje govori o slovu Q) razbira, da Mažuranić ima nekijeh tumačenja, kojijeh nemaju ni Grigely ni Rožić; ta je tumačenja dodavao autor bilo iz svoga iskustva bilo iz drugijeh gramatika. Od tijeh drugijeh gramatika služila mu je najviše „Lateinische Schulgrammatik“ od *G. Billrotha*[1], koju na jednom mjestu izrijekom citira.

Od nekijeh osobina u Mažuranićevu djelu pomenut ću ove:

Suglasnike latinske — „gledeć na orudje izgovaranja“ — dijeli Mažuranić ovako: a) ustni *(labiales)* b) jezični *(linguales)* c) gerleni *(gutturales)*; a „gledeć na njihovu vlastitost“: a) tekući ili poluglasni *(liquidae v. semivocales)* b) němi *(mutae)*. Ovakove razdiobe dašto nemaju ni Grigely ni Rožić, već je ona uzeta iz Billrotha[2].

Za dijeljenje riječi ima Mažuranić mnogo više i primjera i pravila nego Rožić, ali ih ne vadi sve samo iz Grigelya, već ponešto također i iz Billrotha. Mažuranić štampa i mnogo grčkijeh primjera grčkijem slovima, čega Grigely i Rožić nemaju[3]. Tako, na pr., Mažuranić veli, da se rastavlja „he-bdomas“, jer se govori

[1] Lateinische Schulgrammatik von Dr. G. Billroth, Leipzig 1834; drugo izdanje („besorgt von Dr. Friedrich Ellendt“) 1837.; treće izdanje (od istoga izdavača) 1848. Mažuranić se valjada služio prvijem izdanjem; ja se služim trećijem, jer do starijih nijesam mogao doći. Billrothova je gramatika izrađena prema Hermannovu djelu „De emendanda ratione graecae grammaticae 1801“, u kojemu je gramatika udešena prema načelima Kantove filozofije. Isp. Haase, Vorlesungen über latein. Sprachwissenschaft, Leipzig 1880, str. 32.

[2] Billroth[3] str. 5. i 6.: „nach den Sprachwerkzeugen“ a) Lippenbuchstaben b) Zungenbuchstaben c) Gaumenbuchstaben; „nach ihren Eigenschaften“ a) flüssige b) stumme.

[3] No ima Billroth.

Digitized by Google

„βδελύσσω“; „co-chlea“, jer se govori „χλωρός“; „Ara-chne“ uz „χνόη“; „cy-cnus“ uz „κνίσσα“ i t. d. Svega ima 25 grčkijeh primjera[1]. Stariji naši autori školskijeh knjiga uklanjali su se štampanju grčkijeh slova gdje su god mogli, valjada s razloga štamparsko-tehničkijeh.

Utjecaj novijega vremena opaža se kod Mažuranića i u razdiobi dijelova govora. Grigely i Rožić ih dijele naprosto na osam vrsta — prema Alvarezovim „octo partes orationis“ — Mažuranić pak navodi, da imaju tri; on najprvo veli: „Sve rěči, što god jih ima, mogu se na troje razděliti:

I. Imena *(Nomina)*
II. Glagoli ili vrěmenorěči *(Verba)*
III. Častice ili partikule *(Particulae).*“[2]

no onda opet dodaje: „Još bistrie [!] děle se na slědećih osam verstih, koje se časti ili stranke govorenja *(partes orationis)* zovu.“ U praktičnom mu je pogledu starija razdioba dašto bolje poslužila, a k tome je bio vezan i uređenjem Grigelyeve gramatike.

Za prvi stupanj pridjevâ ima Mažuranić drukčiju definiciju nego Grigely i Rožić; on veli: „Pervi stupanj je Ime pridavno, koje pokazuje vlastitost ili kakvoću samostavnoga Imena, brez svakoga prispodobljenja.“ U Grigelyu čitamo: „[Positivus Gradus] Est prima vox adiectivi, quae rem absolute, simpliciterque significat“[3]; Rožić je bliži Mažuraniću: „[polositelni Ztupaj] Je on, koj Dugovanye niti nepovekshava, niti nepomenshava.“[4]

---

[1] I Billroth[3] ih ima toliko, i to iste, koje nalazimo u Mažuraniću.

[2] Billroth[3] str. 38.: Alle Wörter können in drei Hauptklassen getheilt werden, je nachdem sie dazu dienen, entweder

I. Gegenstände und deren Bestimmungen zu benennen — nomina; oder

II. Bestimmungen von Gegenständen ausdrücklich auszusagen — verba; oder

III. Die Beziehung anzugeben, in welcher die Bestimmungen zu den Gegenständen gedacht werden sollen — particulae.

[3] Marianović veli: „[Positiv] koi stvar kazuje kakvaje, nitie dixe, niti spuscha.“ Marianović zove „gradus“ = skalin, a preuzeo je taj naziv od starijih gramatika (Š., G., R. i L.). Š. i G. definiraju pozitiv kao Grigely: „Nomen positivum sive absolutum est, quod rem absolute simpliciterque significat.“ L. opominje na Marianovića: „ . . . . . koji nitti uzviſuje, nitti ponizuje.“ A. veli: „Il Positivo spiega la qualità naturale del Sostantivo, a cui sta unito.“

[4] Mažuranić je svoju definiciju valjada složio po Billrothu; isp. (B.[3] str. 98. i 99.): „Diejenige Form des Adjectivs, in welcher es zur

Digitized by Google

Veoma su opsežno obrađeni u Mažuranića brojevi, opsežnije još nego u Grigelya, jer Mažuranić ispisuje mnogo više primjera nego Grigely. Imena pojedinijeh vrsta brojeva prevodi on ovako (u zagradi su dodani prijevodi Rožićevi[1]):

1. Cardinalia — Glavni (ili načalni) broji (Glavnobrojna [t. j. Imena brojeva])
2. Ordinalia — Redni (Redobrojna)
3. Distributiva — Razděliteljni (Razdelitelna)
4. Multiplicativa — Umnožiteljni (Povekshavajucha)
5. Proportionalia — Razměrni (Primerna)
6. Adverbialia — Priréčni (Rožić ih nema)
7. Numeralia substantiva — Samostavni brojevi (Rožić ih nema), ali za njih izrijekom kazuje da se nalaze samo u ilirskom[2].

I u definiciji zamjenicâ, pa u razdiobi njihovoj, odvaja se Mažuranić ponešto od Grigelya. Grigely veli za „Pronomen“ da „Est, quod loco nominis positum, certam, finitamque personam significat“ (točnije Rožić: „Zaime je Ztran Govorenya premenlyiva, koja mezto Imena poztavlena ztanovitu Pershonu znamenuje“); Mažuranić piše: „Zaime ..... je proměnjiva čast govorenja, koja se na město imena potrěbuje, da se neugodno ponavljanje istoga imena po tom ukloni.“[3] Grigely dijeli zamjenice u deset vrsta, i to:

---

einfachen Benennung der Eigenschaft, wie sie an den zu vergleichenden Gegenständen, abgesehen von der Vergleichung des höhern oder geringern Grades, vorhanden ist, gebraucht wird, heisst der gradus positivus .....

[1] Marianović ne prevodi tijeh imena. Š. prevodi „ordinale“ = naredglivo, „distributiva“ = razdigliva; L. ima za „Cardinalia“ = Ravna, a „ordinalia“ i „distributiva“ prevodi kao Š.

[2] Kao Rožić, tako ni Grigely nema brojeva pod 6. i 7. (Billroth[3] poznaje samo tri vrste brojeva: cardinalia, ordinalia i distributiva), no zato imaju obadva posebnu vrstu „Temporalia“ (Rožić: „Vremenita“), među koje se broje: biennis, triennis i t. d., a pored toga poznaje Grigely još „Composita Numeralia“ (bilibris, biduum i t. d.).

[3] Billroth[3] (str. 39.) kazuje, da su pronomina riječi, koje označuju predmete „(subjectiv) nach den Verhältnissen, in denen der Redende sie zu sich denkt.“ — Marianović prevodi Grigelyevu definiciju: „[zaimenak] Jest ono, koje misto imena postavito istiniti kip zlamenuje....“ Od starijih gramatika Š. ima istu definiciju kao Grigely; B. veli malo drukčije: „[Pronomen] Est pars orationis declinabilis, quae pro nomine ponitur, & certam significat personam....“; G. recipira najprije definiciju Š.-evu, a zatijem dodaje: „(aliter) Pronomen est pars orationis

Digitized by Google

1. Primitiva (quae prima sunt, et a se orta: ego, tu, ille, is);
2. Derivativa, vel potius derivata (meus, tuus);
3. Relativa, quae rem antecedentem in memoriam reducunt (qui, hic, ille, is);
4. E primitivis tria sunt Pronomina Substantiva (ego, tu), et quinque Adiectiva (hic, iste i t. d.);
5. Demonstrativa (hic, iste, ego, tu). Vocantur etiam Personalia: prima persona est *ego*, secunda *tu*, reliqua Pronomina sunt tertiae personae;
6. Possessiva (meus, tuus);
7. Gentilia (nostras, vestras);
8. Reciproca (sui, suus);
9. Interrogativa (quis, cuias);
10. Denique: Simplicia (ego) et Composita (egomet).

Kako se vidi, Grigelyeva je razdioba površna i nelogična[1]; Mažuranić ju je u mnogom čemu popravio. On ponajprije dijeli sve

declinabilis, quia partes nominis agit, tantundemque significat, & ideo pronomen appellatum, quod nominis officium gerat, & illi succedat....“; L.: „Zaimme jeſt, koje miſto Immena ſtoi, i razlicſito ſobſtvo ukazuje“; A. „[Pronomi] indicano quel nome, in vece del quale sono usati nel discorso.....“ Z. ima (u latinskom dijelu) istu definiciju kao Grigely, a prevodi je: „Zaime je, koje mezto imena poztavleno ztanovitu oſzobu, iliti *perſſòna* znamenuje.“

[1] I stariji gramatici imadu sličnu površnu i neodređenu razdiobu. Š., na pr., najprvo dijeli sve zamjenice na „primitiva“ (parvagna) i „derivativa“ (seu potius derivata; izlazechia, aliti izaſaſta [sic]), a onda opet izbraja ove vrste: 1. Primitiva 2. Derivativa 3. Demonstrativa 4. Relativa 5. Possessiva 6. Gentilia sive patria 7. Reciproca; pored toga neke zamjenice umeće među „nomina“: Redditiva (vrachiajuchia; tantus, talis i t. d.), Interrogativa (upitajuchia) i Partitivum (razluçujuchie). Š.-evu razdiobu ima i G. B. poznaje ove vrste: 1. primitiva 2. demonstrativa 3. derivativa sive possessiva 4. gentilia seu patria 5. relativa. L. veli: „Zaimmena jeſu nikka Pervoroditljiva, illi pervanja (na pr. ego) ..... a nikka Svodita, illi ſvoditljiva (na pr. meus) .... Nikka jeſu Samoſtavna (ego, tu, ille)..... a nikka Primitljiva.“ Posljednja se napose dijele na: Ukazajucha, Prinoſujucha (= relativa), Upitajucha i Uzderxna (= possessiva). A. dijeli zamjenice ponajprvo na „tre Sostantivi“ i „sette Adjettivi“; obaška još govori o demonstrativima i relativima. Među relativa ne pripada samo „qui“, već i: hic, ille, ipse, is, idem „perchè si riferiscono ad una cosa nominata avanti“. Po Z. je „zaime .... trojverztno“: 1. zapochetno (primitivum) 2. izpelyano (derivativum) 3. zpomnyivo, ali prinoſſno (a ovo je opet: pitajùche, ali nedokonchano).

Digitized by Google

zamjenice u dvije velike grupe „po obličju“ i „po znamenovanju“, a onda ih svrstava istom u manje skupine. „Po obličju“ su zamjenice ili „jednostavne“ (ego, tu etc.) ili „sastavljene“ (quidam i sl.); „po znamenovanju“ razlikuje on pet vrsta, i to: 1) Pokazujuća 2) Odnosna 3) Prisvojavajuća 4) Povratna 5) Pitajuća[1].

Rožić ima samo pet vrsta zamjenica[2], a razdiobu je preuzeo od Grigelya. Prema tome on poznaje:

1. Primitiva, iliti Zapochetna
2. Derivata Izpelyana
3. Relativa Zpomnyiva
4. Possessiva Ladavna
5. Interrogativa Pitajucha.

Glagol definira Mažuranić ovako: „Glagolj (verbum) je proměnjiva čast govorenja, koja činjenje, terpljenje ili stališ jedne osobe ili stvari skupa s vrěmenom pokazuje“; ovo je kazano otprilike po Grigelyu, koji veli: „[Verbum] Est ea pars orationis, quae sine casu sub certo tempore actionem, passionem, aut esse significat“[3]. Mnogo je slabiji prijevod Rožićev: „Vremenorech je premenlyiva Ztran Govorenya, koja ima Nachine, Vremena, i Oszobe, nema pako Padanya“[4]. Na pitanje: „Našto je paziti pri glagolju?“ odgovara Mažuranić: „Pri svakom glagolju ima se paziti 1) koje je fele [genus = aktiv, pasiv], 2) kojega načina, 3) kojega vrěmena,

[1] Billroth[3] (str. 110. i d.) dijeli zamjenice ponajprvo u zamjenice 1., 2. i 3. lica, a onda napose zamjenice 3. lica u ove skupine: 1. Demonstrativa. 2. Determinativa (is, ipse). 3. Relativa. 4. Interrogativa. 5. Indefinita.

[2] No dodaje, da je zaime „vnogoverztno“, a „mi vendar szamo nekoje ovde vuchilisze budemo.“

[3] Točno prevodi Marianović: „[riç] Jest ona strana govorenja, koja pod istinitim [!] vrimenom zlamenuje çinjenje, tarpljenje, il bitje....“

[4] Ovako otprilike i Š.: „Verbum est pars orationis, quae modos, & tempora habet, neque in casu declinatur“; G. dodaje još: „(Verbum est pars orationis) conjugabilis .....“, a na drugom mjestu veli: „(pars orationis) quae absque casu per modos, tempora, et personas declinatur.“ Kod B.-a čitamo: „[Amo] Verbum est, quia cum modis & temporibus, sine casu agendi vel patiendi est significativum.“ Nejasno veli L., da „Rics jeſt dio Govorenja, koja ukazuje shto, i u koje vrime dogodiſe .....“ Zasebna je definicija A.-eva: „Il Verbo è una parte declinabile del discorso, che significa *Azione*, o *Passione*, esprimendo le operazioni dell' animo, o del corpo.“

Digitized by Google

4) kojega broja[1], i 5) kojega sprezanja iliti konjugacie.“ Grigely razlikuje osam „accidentia, seu attributa Verbi“: 1. Genus 2. Species (lego, lectito) 3. Figura (lego, perlego) 4. Modus 5. Tempus 6. Persona 7. Numerus 8. Coniugatio. Marianović ih ima sedam; on izostavlja „Figura“, a ime „genus“ zamjenjuje riječju „vox“ ([glas] Jest, koj kazuje riçi zlamenje zajedno z' dovärshenjem njezinim), inače se drži Grigelya, jer i on pita: „Koliko ima vlastitosti riç?“ (Quot, et quae sunt accidentia ..... Verbi?). Mažuranićevo je pitanje nastalo od Rožićeva: „Nakaj je paziti pri Vremenorechi?“; uostalom Rožić ima šest dijelova: „1. Kojeje Fele. 2. Kojega Nachina. 3. Kojega Vremena. 4. Koje Oszobe. 5. Kojega Broja. 6. Kojega Pregibanja iliti Conjugatie.“ Tumačenje u Mažuranića o „felama“ pa o „načinima“ (kažući, vežući, zapovědajući, nesveršeni [neopredělјeni]) slaže se s tumačenjem Grigelyevim, no tumačenje o vremenima razilazi se od njegova tumačenja. Već kad nabraja pojedina vremena, Mažuranić posvud dodaje, što svako vrijeme znači (na pr.: „Sadašnje vrěme ..... koje pokazuje, da sada něšto biva, kad se govori“), a to Grigely čini istom u III. svesci svoje gramatike, u sintaksi (pa i tu mu se tumačenje ne slaže sasvijem s Mažuranićevim; na pr. „Praesenti utimur, cum res nunc geritur, aut geri incipit ....“), no razdiobu Mažuranićevu u „tempora imperfecta v. actionis imperfectae“ i „tempora perfecta v. actionis perfectae“ Grigely uopće nema. Mažuranić je tu razdiobu valjada samo zato umetnuo, da bude kao neki prijelaz k tumačenju o trajnijem i dovršenijem glagolima u hrvatskom, jer nakon što je ovu partiju završio, dodaje:

„Pazka. Kakogod se u latinskom jeziku vrěmena mogu děliti na trajuća i minuća, isto tako se děle u ilirskom cěli glagolji, što će se malo niže viděti, gdě osebno o ilirskih glagoljih govorio budem.“[2]

Mažuranićeva se gramatika završuje kratkijem sintaktičnijem pregledom, koji opseže 3 i pô stranice (str. 125.—128.). Tijem se Mažuranić razlikuje od drugijeh prerađivača, jer izostavlja ona stereotipna „quattuordecim praecepta“, što ih prethodnici njegovi, a i mlađi prerađivači (Kunić), po ugledu Grigelyevu umeću u

[1] Ali kad dolazi do samoga tumačenja te točke, onda mu pitanje glasi: „Koliko ima brojah i osobah?“

[2] Tumačenje o vremenima slaže se s tumačenjem Billrothovim (Billroth[3] str. 304. i d.), no razdiobe u „tempora perfecta“ i „imperfecta“ nema ni Billroth, dajbudi nema u ovom obliku.

Digitized by Google

svoje preradbe[1]. Mažuranićev pregled ima natpis „O slaganju rěčih“, pa je valjada prenesen iz koje druge gramatike, ali ne iz Grigelyeve. Već i sama definicija sintakse nije jednaka u oba udžbenika. Dok Grigely naprosto veli: „[Syntaxis] Est recta octo partium orationis compositio, seu constructio“, Mažuranić tumači, da je „Slaganje rěčih .... strana gramatike, koja uči, kako se rěči slagati moraju; ili je umětnost iz posebnih častih govorenja cěle govore dělati“[2].

Primjeri, što ih Mažuranić upotrebljava, uzeti su, koliko je moguće, iz domaćega života. Tako za imena gradova imamo ovaj primjer: (Fui— Ibo—) Veni Zagrabia, Varaždino (sic; u prve dvije rečenice: Varaždini i Varaždinum), Flumine et Venetiis, došao sam iz Zagreba, Varaždina, Rěke i Mletakah. Kad tumači ime vlastito, dodaje primjere: Marko Kraljević, Slavonia, Zagreb, Klek, Sava i t. d. Ovo je u latinskom dijelu gramatike; da su primjeri u hrvatskom dijelu posvud domaći, to i ne treba napose isticati[3].

* * *

[1] No karakteristično je, da je tijeh sintaktičnijeh pravila ipak ravno četrnaest. — A raspravlja se o ovijem pravilima:

1. Koliko stranah mora imati svaki izgovor (= rečenica). Tu se govori o subjektu i predikatu.
2. Kako i s čim se ima slagati ime pridavno.
3. Kako se ima slagati zaime odnosno.
4. U kojem padežu stoji subjekt, i kako se s njim slaže glagolj.
5. Kako se slaže pomoćni glagolj sum, es, est sa svojim subjektom.
6. Kako se slaže glagolj, ako je više subjektah u govoru.
7. Kada stoji genitiv.
8. Kada stoji dativ.
9. Kada stoji akuzativ.
10. Kada stoji ablativ.
11. Kada se još ablativ potrěbuje (t. j. ablativ s prijedlozima).
12. U koi padež postavljaju se imena vlastita varošah, gradovah, selah, tergovištah i t. d. na pitanje gdě?
13. U koi padež stavljaju se imena vlastita varošah, gradovah, selah i t. d. na pitanje kamo? i na pitanje odkud?
14. Kada se potrěbuje Infinitiv.

[2] Billroth[3] (str. 2.) definira sintaksu: „welche die Verbindung der Wörter nach den Bedürfnissen der Rede lehrt.“ Definicije u starijim gramatikama pomenuo sam na str. 37.

[3] Prema Mažuranićevoj gramatici izrađena je od velike česti gramatika Firholcerova:

Horvatsko-slavonska | SLOVNICA | za | početnike. | Sastavljena | po |

Digitized by Google

Mažuranić se, kako sam pokazao, izrađujući svoju gramatiku mnogo poslužio Rožićem, no nije ga se slijepo držao, jer ga od toga odvraćaše već i sama namjena njegove knjige; pravi nasljednik Rožićev bijaše jedan mlađi drug njegov. Kad se trudom i nastojanjem Iliraca štokavski govor sve više udomio u javnom životu Hrvatske, nijesu se dakako mogle održati ni školske knjige kajkavske; Rožićevi latinski udžbenici zamakoše iz porabe kao i sam kajkavski govor njihov, koji se sklonio u svoje posljednje utočište — u kalendare i molitvenike prostoga puka. Pa tako iščeznuše i „Pervi temelyi", a na njihovu mjestu osvanuše *„Početni temelji latinskoga jezika"*; spoljašnji oblik knjižice i štampa podsjećaju doduše još uvijek na Rožića, ali meki kajkavski zamijenjen je ponosnijem štokavskijem govorom, pa i u samom sadržaju pokazuju se neke sitne promjene. Kao autor je na natpisnom listu zabilježen Henrik Hergović[1].

Lavoslavu Firholceru, | Oltarniku kod s. Floriana, němačkom propovědniku, i | katekoti višjih početnih učionah u Varaždinu. | U VARAŠDINU. | Tiskom kr. povl. tiskarnice Josipa pl. Placera. | 1847.

I ona dašto pridržava oblik i uređenje Grigelyeva djela, no kako je to gramatika sàmo hrvatskoga jezika, dovoljno je da se pomene na ovom mjestu. (Uzgred pominjem, da je ova gramatika bila isključena iz školske porabe [naredba ministarstva od 21. IV. 1853. br. 3067/348], jer da je neprikladna za obuku „glede načina u pitanjih i odgovorih, i glede pridate Čitanke sastavljene iz iskricah od Nikole Tomasea"; mjesto nje bi istom naredbom kao udžbenik određena „ilirska slovnica od Babukića zajedno sa čitankom sastavljenom za doljnju gimnaziu od Vebera".)

[1] P. (pater) Henricus Hergovich (Hergović) bijaše Franjevac, a učiteljovaše u varaždinskoj gimnaziji od školske god. 1835/6. do 1852., kadno se na službi („sua sponte") zahvalio. Od g. 1836. do 1841. bijaše učitelj elementarnoga razreda, od 1841. do 1852. učitelj „classium grammaticalium" (I.—IV. razreda). Osim toga bijaše i „historiographus Gymnasii", t. j. bilježnik učiteljskih sjedničkih zapisnika i najvažnijih događaja u zavodu. (Podaci od g. ravnatelja Vladoja Dolanskoga.) Hergović bijaše zacijelo u ono vrijeme najpodobniji da preodjene Rožićevu knjigu u štokavsko ruho, jer je i sam bio podrijetlom štokavac; rodno mu je mjesto Bukovica u virovitičkoj županiji (valjada današnja Nova Bukovica u slatinskom kotaru, uz koju se prislanjaju Donja i Gornja Bukovica). A uzato se on i inače istakao kao rodoljub i ljubitelj svoga jezika. „U ovih godinah [od 1830. dalje]," veli Pongračić u pomenutoj „Povĕsti gimnazije Varaždinske" [str. 12.], „počima borba za narodnost, kojoj su povod dale poznate težnje magjarske ..... Prvi plod uzkrišenja narodnoga bijahu tako zvana „ilirska predavanja". Otac Hinko Hergović, učitelj I. razreda, potaknut

Digitized by Google

Natpis je knjižici ovaj:

Početni Temelji | Latinskoga Jezika | za | Naroda Ilirskoga Novake | Uredjeni | Henrikom Hergovićem. | U VARAŠDINU | Tiskom Josip. pl. Placera, kr. priv. Tiskara. | 1840.

Oblik je csmina, str. 73. Na stražnjoj strani natpisnoga lista ima ovaj motto:

Nauci mladost hrane, starost vesele, sretju krase, nesretji utêhu [valjada: utěhu] i odmor daju, vesele u domu, ne prěte vanka, noče snami, putuju, seluju.

Cicero[1].

Kratki predgovor glasi ovako:

Kad ovo dělce na světlo dajem, nemislim nešta novoga proizvesti, već samo ono, što predamnom iskusni muževi u horvatskom [t. j. kajkavskom] naréčju suspěhom [s uspěhom] sastaviše, u književni ilirski jezik pretvoriti.

Po sve sledjah stope G. [Gospodina] Rožića, i G. Mažuranića, i deržahse prepisane knjige [Grigelya]. — Nu někoje i pak [ipak] malenkosti, da ne pridam, nemogohse uzdaržati, što da učinim, petlětno iskustvo naloži mi za dužnost. — Primi ovaj posel iz rukuh mojih Mladiću! onom voljom i ljubavjom, koju ljubav tvoga roda, vlastita korist, i narodni ponos od tebe pravědno zahteva. —

Pisah u Varaždinu 1. Svibnja 1840.

H. H.

Hergoviću je glavno vrelo Mažuranić; on ga, gdjegod može, točno ispisuje. Ovo je najposlije sasvijem prirodno, jer Hergović hoće da prevede Rožića, a u Mažuraniću je veliki dio Rožićeva djelca već našao preveden. Tamo amo seže se doduše i za Rožićem, gdjegdje dodaje štogod i od svoga, no u glavnom ipak naprosto iscrpava Mažuranića.

---

od školske mladeži i drugih rodoljubah, zamoli dozvolu od okružnoga ravnateljstva, da smije u izvanrednih urah predavati školskoj mladeži hrvatsku slovnicu. Dozvola mu bude podělјena, a on započe g. 1839. predavanja, koja je mladež u velikom broju polazila. Mladež dakako bijaše oduševljena za ideju narodnosti, ali učiteljem zadavaše mnogo truda, da ju od izgredah odvrate.“

[1] Cic. pro Archia poëta VII, 16: Haec studia adulescentiam agunt [starija izdanja: alunt], senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Digitized by Google

Sadržaj je knjizi Hergovićevoj ovaj:

Uvod (str. 5.)
Strana I. O Pravočitanju (str. 5.—8.)
Strana II. O Pravopisu (str. 8.—13.)
Strana III. O Rěčoizpitavanju (str. 13.—63.)
Poglavje I. O Imenu (str. 14.—40.)
Poglavje II. O Zaimenu (str. 40.—43.)
Poglavje III. O Glagoljih (str. 43.—56.)
Poglavje IV. O Pričastju (de participio) (str. 56.—58.)
Poglavje V. O Predlogu (str. 58.—59.)
Poglavje VI. O Prislovu (str. 59.—61.)
Poglavje VII. O Medmetku (str. 61.)
Poglavje VIII. O Vezniku (str. 61.—63.)
Strana IV. O Slaganju rěčih (de syntaxi) (str. 63.—70.)
O Pitajućem Zaimenu (str. 70.)
O Načinu Kako se izgovori u latinskom imaju slagati (str. 71.—73.)

Od nekijeh pojedinosti pominjemo kao važnije ove:

Izgovor slova Q, što ga Rožić (a ni Grigely) uopće ne razlaže, tumači Hergović drukčije nego Mažuranić (vidi str. 61.). „Slovo *Q*," veli Hergović, „može samo pred slovom *u* stati, kada za *u* još jedan samoglasnik, ili dvojglasnik ide, i ondase izgovara kao ilirski *kv*; n. p. *quartus*, *quintus*, *qui*, *quae*, *quod*, izgovori, kvartus, kvintus, kvi, kve, kvod."

Odsjek „O Pokratjenju, i dĕljenju" ispisan je točno iz Mažuranića, samo su grčki primjeri izostavljeni. Zacijelo Platzerova štamparija nije imala grčkijeh slova. Uz pravilo o interpunkcijama dodano je, po Rožiću, ovo pitanje: „Na kakovu su korist ova znamenja?" i odgovor: „Da tim govorenje Čtaocu razumljivie bude, i da Čtavac kod takovoga znamenja odahnuti može" (Rožić: „1) Da Govorenye vchiniju razumlivo tak Chtevczu, kak Zgovorjajuchemu. 2) Dasze Chtavecz, ali govoritel pri takoveh oddehnuti Vreme ima").

Definicija imena složena je pola po Rožiću pola po Mažuraniću. Hergović naime veli: „Ime je proměnjiva strana govorenja, koja ima spole, broje i padeže, a neima vrěmena niti načina i znamenuje kakovu Osobu [,] stvar, ili pak vlastitosti koje osobe ili stvari . . . . . "; prva je polovica definicije Rožićeva: „Ime je premenliva Ztran Govorenya, koja ima Zpole, Broje, i Padanya,

Digitized by Google

nema pako Vremena niti Nachina . . . . .“, druga Mažuranićeva: „(Ime je promĕnjiva čast govorenja,) koja kakovu osobu ili stvar, ili pak vlastitost koje osobe ili stvari znamenuje . . . .“[1]

Deklinacija je grčkijeh imena kao kod Rožića izostavljena. Za Rožićem se Hergović povodi i u tome, što ne uzima paradigme, već bilježi samo padežne nastavke. Odsjek o pridjevu izrađen je točno po Mažuraniću, samo su neke sitnice dodane. Tako, na pr., veli o pozitivu (u bilješci: P a z k a): „O positivu u dĕlanju stupnjah niti napomĕnuti nije trĕba, jer se on neprom ĕnja drugćie [= drugčie], nego kao svako prosto Ime pridavno polag svoga izhadjanja.“ I brojevi su izrađeni po Mažuraniću, ali nema deklinacije od *ambo* i *duo*, već se veli: „Kako se *duo* i *ambo* preměnja, nalazi se u prepisanoj školnoj knjizi . . . . . .“ U razdiobi zamjenicâ odvaja se Hergović ponešto od Mažuranića i primiče Grigelyu; on ih naime dijeli najprvo u

1) Izvorna (Primitiva; ego, tu, hic i t. d.)
2) Proizvodjena (Derivata; ego-meus, tu-tuus, nos-noster i t. d.)
3) Jednostavna (Simplicia; ego, tu, hic i t. d.)
4) Sastavljena (Composita; quidam, quivis i t. d.)

a onda, kao Mažuranić, u

1) Pokazujuća [t. j. -ća] 2) Odnosna 3) Prisvojavajuća 4) Povratna 5) Pitajuća.

Deklinacijâ Hergović, kao ni Rožić, nema, no zato ima sasvijem originalan dodatak o porabi zamjenice *quis*[2].

[1] Rožićeva definicija podsjeća na G.-ovu: „Nomen est pars orationis, quae declinatur per genera, numeros, & casus, tempora vero non admittit.“ Grigely ima drukčiju definiciju: „[Nomen] Est pars orationis, quae rem aliquam, aut eius proprietatem significat“ (Marianović: „Jest ono, s'koimse koja stvar izgovara, i imenuje, il njezina vlastitost ukazuje“). Slično B.: „Nomen est pars orationis declinabilis, significans substantiam, et qualitatem propriam, vel communem cum casu.“ Ukratko veli L.: „Imme jeft, s'kojm shtogod nazivamo . . . . .“, a po smislu slaže se s njime A.: „Il nome Sostantivo è una parte del discorso, o una parola declinabile, che significa una cosa nominandola.“

[2] *„Kada se upotrebljava zaime pitajuće quis, kada quae, kada quod i kada quid?*

Ako se u nominativu sing. pita o takvom bitju mužkoga spola, koje ima, ili misli se da ima život i razum, kao: Bog, duh, čovek, onda se upotrebljava zaime quis, a nikada qui, n. p. tko te stvori? nepita se dobro: *qui te creavit?* već *quis te creavit*, jerbo se razumeva

Digitized by Google

Razdioba vrstâ glagolskih izrađena je po Rožiću i Grigelyu; Hergović ih naime dijeli ovako:

1) Izvorni (Rožić: Zapochetne [Vremenorechi]), koji se odnikud neproizvode: n. p. lego, audio.

2) Proizvodjeni (R.: Izpelyane), koje se izpeljivaju ili iz imenih, kao: numero, iz numerus *i*, dictito iz dico. i t. d.

3) Prosti ili jednostavni (R.: Prozte); na pr.: amo, doceo, ludo.

4) Sastavljeni (R.: Zeztavlene): aedifico, calefacio.

5) Osobni, koji sve tri osobe imaju.

6) Neosobni, koji samo tretju osobu imaju[1].

Posljednje dvije vrste Rožić nema. Inače je cijeli odsjek izrađen po Mažuraniću osim nekijeh originalnijeh dodataka. Tako je, na pr., originalno, kad za pasivni glagol veli: „(Terpeći glagolj ..... izhadja u latinskom na *or*, i) nikadse nemože lat. snjim pitati koga (quem)?“; isto tako ova: „Pazka. Gdĕgod' se na pitanje tko? nemore odgovoriti „Ja ili ti“ [,] ono je sve tretja osoba“ (!). Kao Rožić, tako ni Hergović nema paradigmâ, već se poziva na „školnu knjigu“: „Kako se spreza pomočni [= pomoćni] glagolj *sum*, vidi u knjizi školnoj.“ Izvođenje vremenâ uzeto je iz Mažuranića; dodano je kratko tumačenje (skraćeno po Rožiću i Grigelyu) o porabi supina i gerundija, no iz Mažuranića potječu ove bilješke: „U Ilirskom se iz infinitiva zadnje *i* izpusti, pak postane supinum na *um*, kao: molit-i molit ....“ pa: „U Ilirskom uvĕk se Infinitivu predstavi *za*, pak postane supinum na *u*, a nĕkoji ono *za* izpustjaju, ali nepravilno.“ U odijeljku o sprezanju nepravilnijeh glagola nije se mogao povoditi za Mažuranićem, jer Mažuranić ništa nema, već ispisuje Rožića prevodeći ga na štokavski.

[= razuměva] Bog, koj život i razum ima; a u accusativu *quem*. To isto se razuměva pri bitju ženskoga spola, kad se nezna, da je žensko [.]

Ako se pita o bitju ženskoga ili srednjega spola, pak je u govorenju samostavno ime [,] skojim se slagati može, onda se snjim slaže u spolu, kao i odnosno zaime *qui*.

Ako se pita o bitju nerazumnom, kao: konj, kamen, i t. d. onda pri takovomu bitju, kojega je god spola, pita se *quid* u nom. i accusat.“

[1] Originalno tumačenje bezličnijeh glagola ima Š.: „Riç *nekipgliva*, zoveſſe *nekipgliva*, jerbo neima *kipah*; nego ſamò ima glaas trechiega kipa; ali oni glaas nezlamenue uprav *kip*; nego akobiſe ta kip izrekao; kako rekſci pudet *me*, pudet *Petrum*; itur, *a me*, *a te* &c.; a oſtavgliam nà vogliu Grammatikah; neka ſvaki darxi kakomuſe boglie vidi, jerbo ovde nechiu kaſniti. Dakle budi.“

Digitized by Google

Kratki pregled sintakse izrađen je dijelom po Rožiću dijelom po Mažuraniću, t. j. neka su pravila uzeta iz ovoga, neka iz onoga pisca, pa onako nasumce jedno do drugoga postavljena. Početak je po Mažuraniću („Slaganje rěčih . . . . . je strana gramatike, koja uči, kako se rěči slagati moraju“ i t. d.), no kolika može nastati zbrka, kad se dva autora ispisuju, pokazuje ovaj primjer: na pitanje „Koliko stranah mora imati svaki izgovor?“ odgovara Hergović: „Svaki izgovor mora imati dvě glavne strane; t. j. *Subjekt,* i *predikat*“ (ovo je po Mažuraniću); malo dalje čitamo pitanje: „Što mora imati izgovor, da bude sveršen?“ i odgovor: „Svaki izgovor, da bude sveršen, mora imati nominativ očit ili otajan i glagolj u sveršenom načinu, t. j. ili u Indikativu, ili Imperativu ili Conjunctivu“ (kazano prema Rožiću). Onijeh „quattuordecim praecepta“ ima i Hergović, ali ih na svoj način prerađuje. Posljednji odjeljak u Hergovićevoj knjizi „O načinu, kako se izgovori u latinskom imaju slagati“ prenesen je sasvijem iz Rožića, jer ga Mažuranić nema, samo što Hergović još ponešto dodaje. Rožić, na pr., ima tri općena naputka, Hergović šest; evo ih uporedo:

(Rožić.)

1) Prechtetisze mora visheput czeli Poszel (Occupatia) dasze razme, od chesza je Zpomenek; pri Vremenorechih dobro napiszatisze moraju zadnye Szlovke druge Pershone y Infinitivusha etc., kakti amo, as, are, avi, atum. Pri Imenih pako Zpolniki hic, haec, ali hoc, y Genitivush kakti Mensa, ae.

2) Pogledati je treba, kam koj Adjectivum zpada, i z-kojem Substantivumom szlagatisze mora.

3) Pred Szlaganyem morasze z-kratkum Molitvum zazvati Dar Duha Szvetoga[1].

(Hergović.)

1. Paziti se ima, jeli u izgovoru kakov veznik? i šta potrebuje? jeli kakov predstavek, i koj padež potrebuje?

2. Pregledati treba kamo koj Adjectiv spada, i skojim se Substantivom slagati mora?

3. Paziti se ima, da se promĕnjive časti govorenja polag napomenutih pravilah slože; i zato:

4. Pročitati se mora još jedanput cĕli posel; onda se pročita pervi izgovor do znamenja, i gledati, jeli sveršen izgovor? ili drugam spada.

5. Pitati se mora, da se zna, u

[1] Rožićevi napuci potječu iz Grigelya, samo što ih je Rožić slobodnije preveo. Sličan naputak ima i Z., latinski i hrvatski: „[Dél XVIII.] Pokasuje Nachina, Kojemsze Govorenye Prav Szlagati Ima (Exhibet Methodum, Orationem Rite Combinandi).“

Digitized by Google

koj padež koje ime dojde? polag gorě napomenutog načina.

6. Svaka rěč [rěč] taki ima se naznačiti onem padežem, u koj polag pitanje [t. j. pitanja] ima dojti. da se posli nezaboravi.

Primjer, na kojemu se prikazuje postupak kod prevođenja, uzet je iz Rožića, koji ga je, dakako, preuzeo iz Grigelya. Kod Hergovića glasi:

Diaci brez osobite pazljivosti svoja uzdaržanja napunit će mnogemi progreškami (sic; ovako piše redovno)

Rožić ima:

Decsaki prez oszebujne Pazlivozti szvoja Piszma z-vnogemi Falingami napunili budu.

Grigely ima i štokavski oblik za tu rečenicu, no Hergović ga nije preuzeo, već je Rožićev kajkavski oblik samostalno prometnuo u štokavski.

* * *

Prva latinska gramatika, što se u našijem školama upotrebljavala iza Thunove reorganizacije gimnazijâ, bijaše i opet jedna preradba Grigelyeve gramatike[1]. Tko ju je sastavio, nijesam mogao doznati[2]. Natpis glasi:

[1] Andrić u svojoj studiji „Pod apsolutizmom“ (Zagreb 1906.) piše (str. 18.): „Do konca petog decenija prošloga stoljeća nismo mi Hrvati imali nikakovih knjiga za škole [?]. S promijenjenim prilikama promijenilo se i to. U tom odlomku od nekoliko godina (kad je latinski jezik bio istisnut iz škole kao nastavni i dok još njemački nije bio uveden namjesto njega) radilo se na vrat na nos, da se djeci namakne bar najpotrebniji školski alat u hrvatskom narodnom govoru... ..... Od 30 hrvatskih knjiga, koje su na godinu izlazile, bilo je 18 školskih.“ — Plod je toga rada „na vrat na nos“ i gore kazana gramatika.

[2] Ja mislim, da je ta „Slovnica latinska“ puko knjižarsko preduzeće, potaknuto nedostatkom i potrebom hrvatskijeh školskijeh knjiga, a da nije izdana inicijativom i pod odgovornošću najviše školske oblasti, kako bi se u prvi mah moglo pomišljati. Na to me mišljenje navode ovi razlozi:

1. sama knjiga, koja je očito na brzu ruku skompilirana, pokazuje malo ili nikakovijeh tragova samostalna rada, a izišla je anonimno;

Digitized by Google

SLOVNICA LATINSKA. | ZA PORABU GIMNAZIJSKIH UČIONICAH | U | HÈRVATSKOJ I SLAVONII. | PÈRVI TEČAJ. | Ċěna svezane knjige 30 kr. sr. | U ZAGREBU, 1851. | BÈRZOTISKOM NAR. TISKARNE D^ra. Lj. Gaja.

Ispod riječi „Pèrvi Tečaj“[1] ima grb Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s udruženim grbom ilirskijem (polumjesec i zvijezda) pa s krunom sa pet šiljaka (Zvonimirova kruna?). Knjiga se dijeli na dva dijela, koji su i paginacijom rastavljeni. Prvi dio, sama „Slovnica“, opseže 137 strana; iza posljednje stranice njegove imamo novi natpisni list s ovijem natpisom:

LECTIONES LATINAE | VARIORUM THEMATUM | EXERCITATIONIBUS ANALYTICIS FACIENDIS | PERIDONEAE. | IN USUM | I. GRAMMATICAE. | ZAGRABIAE, | TYPIS NAT. TYPOGRAPHIAE D^ris L. Gaj. | 1851. |

Ispod riječi „I. Grammaticae“ ima ista sličica kao u prvom dijelu; stranâ ima ovaj dio 70, a oblik je knjižici mala 8°. Predgovora nema.

Gramatička je građa ovako podijeljena (ogledat ću najprije samo prvi dio):

Uvod u latinsku slovnicu (str. 1.).

Pèrvi Dio. Pravočitanje (str. 1.—3.).

Drugi Dio. Pravopisanje (str. 3.—6.).

Tretji Dio. Izpitivanje rěčih (Etymologia) (str. 6.—127.).

---

2. što savremeni naši časopisi („Narodne Novine“ od god. 1851., „Neven“, „Kolo“) ne pominju izdanja te knjige, premda inače obično bilježe svaku knjigu, kojom se obogaćava hrvatska književnost;

3. što među spisima banske vlade od g. 1851.—1853., koji se tiču školstva, usprkos svemu potraživanju nijesam našao nikakova pomena o „Slovnici latinskoj“;

4. što je knjiga uopće nepoznata (u školskijem izvješćima ne pominje se kao udžbenik), pa je zacijelo imala malu prođu.

O autoru mislim da je bio koji stariji nastavnik, kojega je novo vrijeme zateklo nepripravna, jer mu je pored mnogijeh vrsnijeh latinskijeh udžbenika, kojima su se u ono vrijeme služile, na pr., njemačke škole u Austriji (a dijelom već i škole u nas), ugledom ostao zastarjeli Grigely. A samo dvije godine kasnije izdaje mladi Adolfo Veber svoju prema modernijem načelima izrađenu gramatiku, koja zauvijek skrši gospodstvo Alvarezove gramatike u Hrvatskoj.

[1] Dakle djelce trebalo je da se nastavlja, poput Grigelyeva djela, no, koliko znam, nije ništa više izišlo.

Digitized by Google

Poglavje I. Ime (str. 7.—48.; tu je sadržano i „Brojno ime“ [41.—48.]).
„ II. Zaime (str. 48.—54.).
„ III. Glagolj (str. 54.—119.).
„ IV. Pričestje (str. 119.—120.).
„ V. Prislov (str. 120.—122.).
„ VI. Predlog (str. 122.—125.).
„ VII. Medmet (str. 125.)
„ VIII. Veznik (str. 125.—127.)
Četvèrti dio. Slaganje rěčih (Syntaxis) (str. 127.—131.)
Dodatak (str. 131.—137.)

Prva novost, koja nam u ovoj knjizi udara u oči, jest to, da je dijaloška forma napuštena. Prema tome gramatika ovoga nepoznatoga autora ima ponešto drukčije lice negoli gramatike njegovijeh prethodnika, no ipak je i ona ogranak istoga stabla. Isporedjenje dokazuje, da joj je glavnijem vrelom Mažuranićevo djelo, koje je autor njezin potpuno iscrpao i prema novom obliku knjige svoje preradio. Za ogled preštampavam jedan odlomak prvoga dijela „Pravočitanja“ s onijem dijelovima Mažuranićevih „Temelja“, kojima se naš autor poslužio.

(„Slovnica latinska“)

Onaj, koi je rad pravilno čitati, trěba, da poznaje slova, i da ih dobro izgovara. (U latinskom jeziku upotrěbljuju se ona ista slova, koja i u našem hèrvatsko-slavonskom, jedino što tamo naših znamenovanih neima.)

Kako su stari Rimljani slova svoja izgovarali, to se sada podpuno nezna; nu kako se dan danas slova u latinskom jeziku izgovaraju, to je većinom svakomu poznato. Medjutim potrěbito će biti još na pose o izgovoru latinskih slovah napomenuti . . . .

(Mažuranić)

Pravočitanje . . . . . je strana Gramatike, koja uči slova poznati, pisati i izgovarati . . . . .

Iliri, koji se latinskimi slovi služe, imaju . . . . sva ona slova, koja i Latini, ali . . . . dodana su latinskoj abecedi polag novo-ilirskoga načina pisanja još slědeća slova . . . . .

(Isp. odlomčić iz Mažuranića na str. 60.)

Digitized by Google

Pored Mažuranića služio se autor „Slovnice“, kako pokazuju neke razlike između njega i njegova uglednika, još i drugijem vrelima. Od tijeh razlika[1] kao važnije pominjem ove:

Razdioba je zamjenicâ drukčija nego kod Mažuranića[2] i udešena više prema Grigelyevoj razdiobi; autor „Slovnice“ dijeli ih ovako:

1. Pèrvobitna (primitiva)
2. Izvedena (derivativa)
3. Pokazujuća (demonstrativa)
4. Odnosna (relativa)
5. Povratna (reciproca)
6. Pitajuća (interrogativa)
7. Prisvojavajuća (possessiva)
8. Sastavljena (composita).

O „formi“ glagola ima „Slovnica“ ovo pravilo:

„Forme su dvě: *o* i *or*. *O* zove se *forma čineća*, polag koje se činećі i srědnji glagolji sprežu. — *Or* imenuje se *forma tèrpeća*, polag koje sprežu se glagolji tèrpeći i svi oni na *or* izlazeći, koji su odbacili tèrpeći smisao, i uzeli znamenovanje ili smisao činećih ili srědnjih glagoljah. Ovi se zovu *odložni glagolji* (verba deponentia); na pr.: *miror* čudim se; *tueor* branim.“

Ni Grigely ni Mažuranić ne poznaju pravila o „formi“ glagolâ[3].

---

[1] Istaći treba, da neke razlike između ove „Slovnice“ i njezinijeh prethodnica potječu otuda, što se pored „Slovnice“ nije više upotrebljavala Grigelyeva gramatika kao općena „školna knjiga“. Zato autor „Slovnice“ i ne upućuje više na „školnu knjigu“, već sâm navodi sve, što je potrebno znati onomu, koji uči latinski. — Zanimljiva je u didaktičnom pogledu novost, što ju je autor „Slovnice“ uveo kod deklinacijâ. Uza svaku deklinaciju dolaze „Priměri za vèžbanje“, t. j. pridjev i imenica u različitijem padežima s hrvatskijem prijevodom; ovako na pr. uz I. deklinaciju imamo primjere: „mèrzle vode *aquae frigidae;* visokoj milosti *altae gratiae;* lèpu zoru *pulchram auroram;* (imam) marljive službinje *sedullas* [sic] *ancillas;* od visokoga puta *a lata* [sic] *via* . . . .“ i t. d. Takovijeh „Priměri za vèžbanje“ ima još na str. 14., 15., 16., 21., 24., 26. (pa: 32., 54.). No postupak piščev nije sasvijem metodički, jer on kazuje uz imenice i pridjeve, a o pridjevima i deklinaciji njihovoj govori istom na str. 28. i d. Novo je također tumačenje deklinacije: „Medjusobno odnošenje jedne rěči k drugoj time izražujemo, ako im ili štogod dodamo, il ako ih na kraju proměnimo. Kada rěč koju na kraju měnjamo, zato da odnošenje njezino izrazimo, veli se, da sklanjamo (dekliniramo).“

[2] Vidi str. 64. i 65.

[3] Samo Z. (str. 41.: „Chinècha réch, koja ſzlovum *o* dokànchaſze, ... poztane terpecha, akojiſze prida ſzlova *r*“) i Hergović imadu ponešto slično pravilo (za Hergovića isp. str. 72.).

Digitized by Google

Hrvatski su oblici glagolski isti kao kod Mažuranića, dakle za indikativ:

Prez.: ljubim.
Imperf.: ljubljah ili ljubio sam.
Perfekt: ljubih, izljubih; ljubio, izljubio sam.
Pluskvamp.: biah ljubio (Maž.: bia ljubio), bio sam ljubio.
Futur: ljubit ću.
Futur II: bit ću ljubio, izljubio —

a za konjunktiv:

Prez.: da ljubim, ljubio bi.
Imperf.: ljubio bi, da ljubim.
Perfekt: ljubih, izljubih, ljubio sam.
Pluskvamp.: ljubio bi bio, da sam ljubio.

Opsežan je članak o bezličnijem glagolima. Autor „Slovnice latinske“ spreže ove paradigme: tonat, oportet, accidit, evenit, pa: pugnatur, sedetur, curritur, dormitur. Grigely spreže prva četiri i „pugnatur“ potpuno, a osim toga kazuje po nekoliko oblika od: cantatur, sedetur, curritur i t. d. Kod odložnijeh glagola uzima autor „Slovnice latinske“ paradigmu „precor“, ne „utor“, kako je imaju Grigely i Mažuranić.

O veznicima govori Mažuranić u cigla četiri retka; „Slovnica latinska“ priklanja im gotovo dvije strane, a dijeli ih ovako:

1) Skapčajući (coniunctiones copulativae)
2) Razstavljajući („ disiunctivae)
3) Prispodabljajući („ comparativae)
4) Dopuštajući („ concessivae)
5) Prigovarajući („ adversativae)
6) Uvětujući („ conditionales)
7) Razložni („ causales)
8) Zaključujući („ conclusivae)
9) Vrěme naznačujući („ temporales).

Grigely u I. svesci poznaje samo šest vrsti veznika: 1. Adversativae 2. Causales 3. Collectivae 4. Copulativae 5. Disiunctivae 6. Explicativae[1] — no dodaje: „De reliquis speciebus coniunctionum in

[1] Marianović ima također 6 vrsti veznika, ali se one razlikuju od vrsti Grigelyevih: 1. Copulativae (Sastavgliajuche [sic] t. j. vărsti) 2. Disiunctivae (Rastavljajuche) 3. Adversativae (Suprotivne) 4. Cau-

Digitized by Google

Syntaxi Ornata“, pa odista tamo navodi deset vrsti, koje su podijeljene prema tome, što naznačuju (1. Causa, seu Probatio; 2. Comparatio, et similitudo; 3. Concessio; 4. Conditio; 5. Consecutio, seu Tempus; 6. Relatio; 7. Oppositio, seu Adversatiò; 8. Explanatio; 9. Copulatio; 10. Disiunctio).

Hrvatska je terminologija, osim nekijeh sitnica, ista kao u Mažuranića. Za „singular“ i „plural“ upotrebljava redovno nazive „jednobrojnik“ i „višebrojnik“, dok Mažuranić pored ovijeh naziva još veli i „jedinstveni broj“, „množtveni broj“.

Drugi dio „Slovnice latinske“, sintaksa („Slaganje rěčih“), ima ponajprvo kratak uvod, a onda razlaže „Temeljna pravila za slaganje rěčih“. Osnovom služe autoru „quattuordecim praecepta“ u Grigelya, no ima ih samo deset[1]; pored toga poslužio se Mažuranićevim kratkijem pregledom. Iza sintakse slijedi „Dodatak“, u kojemu se raspravlja „O městnih imenih“, „O nesavèršenom načinu“, najzad „Razglabanje (Analysis)“ i „Slaganje rěčih (Synthesis)“. Ovi su dijelovi uzeti iz Grigelya; Mažuranić ih nema. Analizu prikazuje autor „Slovnice“ (kao Marianović) na jednoj rečenici:

Vae tibi ridenti, quia mox post gaudia flebis. — Jao tebi smijućem se, jer do mala po veselju plakat ćeš.

---

sales (Uzrokljive) 5. Conclusivae (Dokonçajuche) 6. Conditionales (Ugovorljive). Sva je prilika, da je Marianović tu razdiobu preuzeo od svojijeh prethodnika; Š. ima ovijeh 6 vrsti: 1. Copulativae, sive Connexivae (Vezajuchi, ili Sastavgliajuchi) 2. Disiunctivae (Raſtavgliajuchi) 3. Adversativae (Protivechi) 4. Collectivae, sive illativae, sive rationales (Skupgliajuchi, ili iznoſechi, ili razloxiti) 5. Causales (Uzrokglivi) 6. Conditionales (Akovglivi [!]). Iste vrste s istijem hrvatskijem imenima imadu B. i G., samo još dodaju: Expletivae (Izpunechi). Sedam vrsti ima i L.: 1. Akkovljivi 2. Protivechi 3. Uzrokujuchi 4. Zatvarajuchi (Conclusivae) 5. Vexuchi 6. Raſtavljajuchi 7. Iſpunujuchi. A. razlikuje 14 vrsti, a Z. pet vrsti tijeh čestica, koje (str. 157.) „govorénye veseju, y kinchiju“, naime: 1. adversativae (proti-ztavni) 2. causales (zrokni) 3. copulativae (zadruſni) 4. disiunctivae (razztavni) 5. explicativae (razloſni).

[1] Ovih deset pravila uče ovo: I. Subjekt, predikat i slaganje njihovo. II. „Svaki čineći glagolj potrěbuje akusativ.“ III. „Svaki tèrpeći glagolj zahtěva uza se ablativ.“ IV. Dvije imenice kad se sastaju, jedna mora biti u genitivu. V. Dativus commodi. VI. Samostavna imena, „koja medjusobno razjasnjuju jedno drugo“ (apozicija). VII. Slaganje pridjevâ. VIII. „Odnosno zaime.“ IX. i X. rade o ablativu, i to vrlo opsežno.

Digitized by Google

Za sintezu pak mu služi rečenica:

Děca neka u školi osobitom pozornostju slušaju učitelja tumačenje; jer bez nje nikada se nadati nemogu ožudjenomu naprědku u naucih.

Čitanka uz „Slovnicu latinsku“ (Lectiones Latinae) izrađena je sasvijem po Grigelyu. I sam natpis (Grigely: Lectiones Latinae variorum thematum partim delectandis, excolendisque puerorum ingeniis accommodatae, partim exercitationibus analyticis faciendis peridoneae), pa motto na stražnjoj strani natpisnoga lista (Longum iter per praecepta i t. d.) uzeti su iz Grigelya. Prvi dio opseže: Fabulae Aesopicae selectiores (str. 1.—10.); ima ih trinaest, a sve su točno prenesene iz Grigelya. Grigely ima 16 basana; u našoj su čitanci tri izostavljene[1] valjada zato, jer im sadržaj (bar u dvije) nije baš zgodan za mladež. U drugom su dijelu štampane: Sententiae Morales. E praestantissimis veterum auctorum libris collectae, tironibus ad interpretationem, translationem, analysim, synthesim, et exercitium memoriae . . . . . idoneae (str. 11.—22.). Kao natpis, tako su i same poslovice, pa način razdiobe, preneseni iz Grigelya. Poslovice su naime podijeljene u grupe prema dijelovima govora (De nomine, De pronomine, De verbo i t. d.; najzad: Sententiae Aliae), a te su opet grupe po nekijem principima svrstane u manje skupine; tako se, na pr., prva grupa „De nomine“ dijeli u skupine: Nominativus, Genitivus, Dativus i t. d.[2] Po kojem je načelu ovdje razdioba udešena, pokazuju ovi primjeri:

(Nominativus) Principium Deus est et finis.
(Genitivus) Parentum vita liberis est instar regulae.
(Dativus) Soli Deo creatori decus, et gloria.

Treći je dio „Dialogi Familiares variorum thematum“ (str. 23.—50.); opseže 23 dijaloga, koji su svi uzeti iz Grigelya[3]. Zanimljiv

[1] To su basne: Partus Montium, Aquila et Scarabeus, Cervus et Hinnulus.

[2] Grupa „De verbo“ ima ove odijeljke: Indicativus et Coniunctivus Praesens, Imperfectum, Praeteritum et plusquamperfectum, Futurum, Imperativus. — Razlika između Grigelya i autora „Slovnice“ stoji u tome, što Grigely imade kud i kamo više poslovica (u „Sententiae Aliae“ na pr. 75 prema 44 „Slovnice“).

[3] Dijalozi I.—XVII. odgovaraju istijem dijalozima kod Grigelya; dijalog XX. Grigelyev rastavljen je u „Slovnici“ u dva broja (XVIII. i XIX.), prema tome su onda XX.—XXIII. dijalog „Slovnice“ kod Grigelya XXII.—XXV. Od dijaloga VI. uzete su samo prve dvije ali-

Digitized by Google

je posljednji dijalog, kojemu je natpis „Exercitium memoriae“. Dva dječaka (kod Grigelya) razgovaraju se, pa jedan drugome veli: „ . . . . . redde nomina hungarice, quae tibi e Dialogo XVI. proponam“; drugi je sporazuman s tijem, ali ga prvi ne smije pitati više od deset riječi, a te će biti o jelima. Prvi dakle pita: Perna salita? našto drugi nesamo odgovara madžarski, već dodaje i štokavsko i kajkavsko značenje: *Bésószott sónka.* Kut, but. *Svinski kuk.* Autor „Slovnice lątinske“ mijenja u onoj rečenici „hungarice“ u „illyrice“, pa onda njegov dječak kazuje samo hrvatska značenja upitanijeh riječi, no istaći treba, da ta značenja nijesu uzeta iz Grigelya. „Perna salita“ je, na pr., kod njega „Nasoljena šunka“[1].

Izatoga se prizor mijenja, pa odgovarač (kod Grigelya) ispituje pitača „de vestiaria e Dialogo XII.“, no tako, da ga pita njemački, a onaj da odgovara latinski. Čudno je, da dječak pored latinskoga kazuje i hrvatsko značenje, a ne kazuje madžarskoga. U „Slovnici“ pita se hrvatski i odgovara samo latinski[2].

Posljednji odgovor („Tunica et toga“) ne zadovoljava pitača, pa on odvraća (kod Grigelya): Falleris. Našto mu odgovarač: Quid tunica et toga Romanis fuerit? fortasse quaeris. Consulamus, si lubet, Lexicon *Schelleri*[3]. Pitač ne će: Haud vacat. Lusus invitat. U „Slovnici latinskoj“ svršetak je malo drukčiji: Consula-

---

neje, a ima ih pet. Dijalog „Paedagogus et Puer“ (XII.) prenesen je točno, a nije promijenjen kao kod Marianovića. Dijalozi VIII., X.—XIV., XVI. i XXIII. potječu iz pomenutoga već zbornika Mathurina Corderiusa. — Ovdje pominjem, da i Z., pod natpisom „Dialogus (I. i II.) de re scholastica“, ima 20 đačkijeh dijaloga, koji se (izuzevši jedan) potpuno slažu s nekijem dijalozima Grigelyevim, samo što im je gdjegdje oblik drukčiji.

[1] Ostale su razlike: Hilla infumata = (Grigely) Divenica [sic]. *Klobaszicza podhujena podvnknjena* [sic; podvuknjena?] („Slovnica“) Suha (podvudjena) kobasica. — Artocreas = (G.) Kulen. *Testenicza* [sic] *ali meszo.* („Sl.“) Pašteta. — Embamma = (G.) Zafrig, v. Csorba za jistbine osladiti. *Slatky Szok.* („Sl.“) Umaka, slaštica, (kao muštarda za umakanje govedine), sós. — Oxalis = (G.) Kiselyak [sic]. *Kiszelicza.* („Sl.“) Kiselić.

[2] I tu se ne slažu posvuda hrvatska značenja kod Grigelya i autora „Slovnice“. Isp.: Tibiale = (G.) Csoropa. *Strumpf* [!] („Sl.“) Čorapa ili hlačica. — Tunica et toga = (G.) Dolama kratka, halya duga, ali gornya halya. *Dolama.* („Sl.“) Dolama ili zobun i halja ili svita.

[3] Isp. bilješku 1. na str. 3.

Digitized by Google

mus, si lubet, Lexicon *Bellostěnëc* vel *Bělostěnäc*. — Consulamus, odvraća pitač.

Posljednji je dio čitanke: Syllabus Primitivorum I. Ordinis (str. 51.—70.), t. j. kratak rječnik, koji je složen doduše azbučnijem redom, no po istom načelu, kako je to kod Marianovića razloženo: u svakom slovu dolaze najprvo „Samostavna Imena", zatijem „Pridavna Imena", najzad „Prislovi" i „Glagolji". Taj je rječnik, dašto, također uzet iz Grigelya, no samo su latinske riječi točno prenesene, dok hrvatska značenja obično stvara sam autor „Slovnice"[1]. Latinske se riječi i njihovo poređanje do nekijeh sitnica („volo" je, na pr., u našoj knjizi izostavljen) točno slažu s riječima u Grigelya.

* * *

Sedmi u redu prerađivačâ Grigelyeva udžbenika bijaše Filip (Pilip) Kunić[2]. Djelo njegovo ima natpis:

SLOVNICA | JEZIKA LATINSKOG | ILIRSKI IZTUMAČENA ZA PORABU | MLADEŽI BOSANSKE | S KRATKIM I POTREBITIM | RIEČNIKOM. | U BEČU. | ŠTAMPANO KOD OO. MECHITHARISTAH. | 1857. |

Knjiga ima oblik 8^0, pa IV + 169 strana. Ime autorovo pominje se istom u predgovoru. Tu nam se također kazuje postanje knjige i način, kako je ona sastavljena, pa zato neke dijelove iz njega ovdje preštampavam:

„Ima tomu 35. godinah kako je pokojni *O. Stiepan Marianović* priredio za potrebu redovničke mladeži bosanske jezikom ilirskim iztomačenu [ispod retka kazan natpis] slovnicu latinsku, dèržeći se *Josipa Grigely-a*. Ali buduć nestalo više knjigah te slovnice i potreba se njezina svaki dan to veća ukazala, naredi mi brižljivi za svakim napriedkom svoga roda *M. P. O.* Martin Nedić *Provincial*, da ju na novo novim pravopisom izdam, i ako što opazim, što bi popravka tre-

[1] Na pr. Aemulus = (G.) Nazlednik. *Napridnik*. („Sl.") Takmac. — Aestus (G.) Szuncheni sar. *Xestina* [sic]. („Sl.") Plima i oseka (móra); žestina (sunca). — Animus = (G.) Hotenye. *Xelja* [sic]. („Sl.") Duh, volja; ćud. — — Kajkavska značenja u Grigelyevoj knjizi slažu se gotovo sasvijem sa značenjima u Z., pa se čini, da ih je Grigely odavle i izvadio.

[2] Životopisni podaci kod Matkovića (p. d.) s. v.

Digitized by Google

balo, da popravim. Ja se dakle latim za dobro i napredak naše mladeži toga posla, dosta trudna, i počmem rečenu slovnicu prepisivati.“

„Spomenuta slovnica odgovarala je okolnostima onoga vriemena, ali budući tečajem vriemena priedavanje slovnice savèršenije postalo, trebalo je ravnati se po sadašnjim okolnostima, zato nisam se mogao sa svim osloniti na sustav (systema) rečene slovnice, već uzmem još u pomoć i njeke druge, kano ti *G. Profesora Antuna Mažuranića* [ispod retka pomenuta oba izdanja] i *G. Profesora Adolfa Webera* [ispod retka pomenut natpis], i opet prietresavši i izporediviši spomenutoga *G. Grigely-a* slovnicu [pomenuto ispod retka izdanje od g. 1807.], sa slovnicom *od Marianovića* izdanom, te što gdje bolje i shodnie u ovim slovnicam nadjem, to prepišem i u red stavim.“

Za „nazivlje slovničko“ veli da se sad „od druge naše braće već složno i jednoglasno upotrebljava.“ Ako bude pogrješaka, neka mu se oprosti, jer je radio u hitnji; pominje Horacija:

Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti, si non, his utere mecum[1].

„Na svèrhi knjige ove nadodao sam kratki riečnik latinskih i ilirskih riečih, zato najviše jer još žali bože! nemamo za naše učionice priredjenog riečnika latinsko-ilirskog, koji nam je od velike potrebe, i za koji bi se trebalo pobrinuti da ga na skoro dobijemo, svaki vidi, da nije dosta za naučiti koji jezik samo znati pravila jezika, nego i rieči istoga jezika.“

„Do sad izdani riečnici latinski Belostenca, Stulli-a itd. neodgovaraju sadašnjim okolnostima, a upravo govoreć nemogu se lasno ni dobiti.“[2]

Kuniću je, kao i Hergoviću, Mažuranić jedno od glavnijeh vrela, pa ga i on jednako slobodno iscrpava kao njegov prethodnik Varaždinac dodajući tek ovdje ondje po koju sitnicu i mijenjajući tamo amo njegov jezik i pravopis. Ostalijem autorima, što ih pominje u predgovoru, služi se Kunić manje. Tu i tamo bio mu je Marianović vodičem, dosta puta (osobito u partijama o glagolu) seže se i za Veberom[3]; najmanje je ogledao samoga Grigelya.

[1] Ep. I, 6, 67. i 68.

[2] Potpis glasi: Pisah u Djakovu dne 25. Ožujka g.g. 1857. O. Pilip Kunić gvardian i nastojnik redovničke mladeži bosanske.

[3] Latinska slovnica | za | nižu gimnaziju | sastavio | Adolfo Weber. | Stoji vezana u platnenom hèrbtu 41 kr. srebra. | U Beču 1853. | Troškom c. k. uprave za razprodaju školskih knjigah | kod sv. Anne u Ivanovoj ulici. |

Digitized by Google

Gramatička je građa u Kunića ovako podijeljena:

Uvod (Introductio). (Str. 1.)
I. O pravočitanju (str. 2.—3.)
II. O pravopisu (str. 3.—6.)
III. O izvadjanju riečih (str. 6.)
IV. Nauk o oblicim (str. 6.—105.)
Poglavje pèrvo. Strana pèrva govorenja [ime] (str. 7.—39.)
„ drugo. O zaimenu (str. 39.—43.)
„ treće. O glagolju (str. 43.—90.)
„ četvèrto. Strana peta govora [predlog] (str. 90.—91.)
„ peto. „ šesta govorenja [prislov] (str. 92.—98.)
„ šesto. „ sedma „ [veznik] (str. 98.—104.)
„ sedmo. „ osma „ [umetak] (str. 104.—105.)
§ 26. O izvadjanju riečih (str. 105.—110.; zapravo bi ovo spadalo na str. 6., gdje se također govorilo „O izvadjanju riečih.“)
§ 27. Praecepta generalia de constructione partium. Pravila obćenita o sastavljanju stranah (str. 111.—114.)
Dodatak (1., 2., 3., 4.) (str. 114.—131.)
Kratki riečnik (str. 132.—136.)
Izbor potrebitih riečih (str. 136.—141.)
Potriebitiji glagolji od sva četiri sprezanja (str. 141.—160.)
Verba Synonyma (str. 161.—169.)

Prvi dijelovi gramatike (do deklinacije grčkijeh imena otprilike) izrađeni su točno po Mažuraniću. Kunić se ća i u tome povodi za njim, da na pr. kod tumačenja pravilâ uzima i hrvatske primjere, premda mu gramatika nije latinska i „ilirska“ kao Mažuranićeva[1], pa da u natpisima (na pr. „O sklanjanjim Latinskim“, „I^vo Sklanjanje latinsko“) dodaje riječ „latinski“, što je s istoga razloga sasvijem nepotrebno. Marianović veli samo „Pärvi Declination“. Razlike između Kunića i Mažuranića stoje samo u sitnicama. Kadšto popravlja njegove termine; tako mjesto „piknja“ kazuje „bocka“, „znamenje kričanja“ zove „uzklika, klikovanja zlamenje“, a riječ „paradigma“, koja kod Mažuranića glasi „prilika“, Kunić prevodi „izgled.“ Gdješto je razlika uopće samo spoljašnja i formalna; tako na pr. ondje, gdje Mažuranićevo jedno pitanje ra-

[1] Kod „imena vlastitoga“ navodi Kunić primjere: „Jure Kastriotić, Marko Kraljević, Bosna, Sarajevo, Sèrbi, Vlašić planina, Kèrnjin, Malovan, Drina, Vèrbas, Neretva itd.“

Digitized by Google

stavlja u tri pitanja[1]. Marianovićem se Kunić u ovom dijelu knjige malo poslužio; prenio je iz njega samo neke sitnice.

Iduća dva odijeljka: „Izgled sklanjanjah gèrčkih“ i „O spolu samostavnikah“ (str. 17.—26.) nijesu izrađeni po Mažuraniću. Odjeljak o grčkijem deklinacijama izrađen je po Marianoviću, pa su i primjeri istovetni (Aeneas, Anchises, Epitome; Menelaus, Ilion, Orpheus); naprotiv odjeljak o rodu sasvijem je različit od sličnoga odijeljka u gramatikama, kojima se Kunić služio, i kao da odaje samostalan rad autorov bar utoliko, što je građa, koju je našao ponešto u Grigelyu ponešto u Veberovoj gramatici („O spolu samostavnikah“ str. 2.—4., pa dalje uz deklinacije), prerađena i u red postavljena. Mnoštvo mu je primjera mogla dati Grigelyeva gramatika, no dok Grigely izuzetke kazuje Alvarezovim stihovima, Kunić ih svrstava u redove i svakoj riječi dodaje hrvatsko značenje[2]. Uopće je taj odjeljak brižno i opsežno sastavljen, za školu dašto kud i kamo preopsežno, jer tu ima i sasvijem rijetkijeh riječi, koje u školskijem autorima nikad ne dolaze (ador, curculio, stellio, titio, seps, cenchris, attagen i sl.).

Odsjeci o pridjevu, o brojevima pa o zamjenici prislanjaju se opet na Mažuranića. Neke su sitnice dodane iz Marianovića ili Vebera. Tako „Bilješka“ u §-u o pridjevu, da neki pridjevi nemaju za srednji rod nominativa plurala (vigil, compos, memor), potječe iz Marianovića („Zabilixenje“), a terminus „stupnjevanje“, kojijem se Kunić služi uz „poređenje“, uzet je valjada iz Vebera. Za brojeve ima ove hrvatske nazive: 1) glavni 2) redni 3) dieleći 4) uzmnažajući (i: umnažajući) 5) razmjerni (proportionalia) 6) prislovni. Nazivi pod 3), 4) i 6) razlikuju se i od nazivâ Mažuranićevih i od Veberovih. Zamjenice dijeli Kunić ovako: 1) osobna (amo idu i povratna) 2) pokazna 3) odnosna 4) posiedovna 5) pitajuća. Ta je razdioba kao u Mažuranića, samo što su zamje-

[1] Mažuranić ima pitanje: „Što je padež, i koliko jih ima?“; Kunić pak najprije pita: „Što je padež (casus)?“ pa onda: „Koliko je u latinah [sic] padeža?“ i „Zašto ih je šest?“

[2] Istaći treba, da Kunić, kad pominje koju manje poznatu riječ, nesamo da je prevodi, već nastoji također da je ukratko protumači. Ovako su, na pr., protumačene riječi:

Harpyia (str. 2.) nakaza ptičia koja ima obraz dievojački, ruke zavijene itd.

Apsis (str. 4.) ugib kubeta oko mrieže, okoliš zviezdah.

Cliens (str. 20.) odgojak, koji je pod kojom obranom, zaštitom.

spadix (str. 21.) palmova grana odkinuta na kojoj je voće i t. d.

Digitized by Google

nice „ego, tu“ izvađene iz skupine demonstrativâ, pa zajedno s povratnijem „sui“ postavljene u posebnu skupinu. Ova je novost preuzeta iz Vebera.

Definicija glagola kazana je po Mažuraniću, no stilistički je dotjerana:

Glagolj[1] je rieč, koja ukazuje, da njeka osoba ili stvar štogod radi ili tèrpi, i pokazuje ujedno vrieme, kad to biva[2].

Uz tumačenje načinâ dodaje Kunić primjedbu, koje Mažuranić nema:

„Opazka. U nas conj. nema nego se latinski, conjunctiv prevodi u našem jeziku kadkad u prosto s indicativom, à kadkad se dodade koji veznik ili se upotriebljava kondicional (pogodbeni) način. Kako se kad prevoditi ima to uči syntaxa. S toga kod conj. nećemo metati znamenovanjah naših, jer bi se početnik naučio pogriešno misliti i prevoditi.“

Ovo je, koliko vidim, originalna zamisao Kunićeva[3]. Isto tako, kad prikazuje spregu glagolâ, on meće uz latinske i hrvatske oblike, ali samo ondje, gdje ih odista ima, a ne trudi se kovati oblike za načine i vremena, kojijeh hrvatski jezik nema. Mažuranić, na pr., prevodi gerundium:

amandi za ljubìti, ljubljenja
amando[4] ljubeć, ljubljenju, ljubljenjem
amandum ljubljenje

---

[1] Mažuranićevu definiciju gl. na str. 65.

[2] Možda ga je na tu promjenu naveo Veber, koji veli: „Glagolji se zovu rěči, koje naznačuju, da koja osoba ili stvar što radi i tèrpi....“

[3] Ni Veber nema hrvatskijeh oblika, ali on uopće glagolske oblike ne prevodi.

[4] Grigely i njegovi nasljedovači poznaju samo dativ gerundija. Istom Veber razlikuje dativ i ablativ. Naprotiv Š. na pr. poznaje samo ablativ gerundija. On veli (str. 225.): „Drugo, to jeſt in *dò* [naime gerundij na *do*], jeſt *ablativa;* (vele jedni Grammatici daje i dativa; ali ja zato nevelim, nego velim i darxim daje Ablativa, nitichiu produglivati ovu Grammatiku).“ A pominje i nominativ gerundija, no dodaje, da ono, „ſeto oni [Grammatici] zovu Nominativ, v. g. *amandum*, ja doiſto zovem *riç Participglivu*, aliti *Dionſku* s' Emmanuelom“ [Alvarez]. — Pitanjem o prirodi gerundija bavi se opsežnije G. (str. 308.). — Z. navodi samo oblike, ali prevodi ime „gerundij“: „obnaſſne réchi“.

Digitized by Google

Kunić pak ima samo:

amandi
amando
amandum
amando[1]

i dodaje bilješku: „Mi gerundium imamo, ali je sasma druge naravi nego što je latinski, koji mi razno prevadjati moramo. To isto valja i od drugih oblikah, gdje stoji *mi toga nemamo*. Ali netreba misliti, da je naš jezik ubožki, što ovog ili onog oblika nema, kog latinski ima, zato mi imamo oblikah kojih latini nemaju.“

Za pasiv kuje Kunić, otprilike kao Mažuranić, oblike sa „biti“ i „budem“, no i tu upozorava čitača:

„Valja primietiti, da mi passiva nemamo već da obično, gdje u latinskom passiv stoji, activ mećemo ili activ sa *se*, što opet uviek biti nemože, ili opišemo, kao što smo ovdje učinili i kako ćemo i unapred raditi.“

Inače se Kunić baš u odsjeku o glagolu vrlo mnogo služi Veberom. Članak, na pr., „Opaske na sve četiri konjugacije“ (str. 65.) izrađen je prema Veberu (§ 71. str. 83.); §§ 11.—14. (o nepravilnijem glagolima; str. 66.—76.) preneseni su baš točno, riječ po riječ, iz Veberove gramatike (str. 84.—101.), zajedno s hrvatskijem značenjem kazanijeh nepravilnijeh glagola[2]. Glavno je — i u tom se poznaje utjecaj novijega vremena — da se Kunić, povodeći se za Veberom, povodi i za načelom, po kojemu su glagoli svrstani u izvjesne redove. I Grigely pominje nepravilne glagole, ali ih reda nasumce; njegovo je vrijeme još učenje nepravilnijeh glagola prepuštalo školskoj praksi. Tako su, na pr., kod Vebera „Nepravilnici tretje sprege“ ovako poređani:

I. Tvorni.
Red pèrvi (s perf. i sup. na: xi, ctum)
Red drugi („ „ „ „ „: si, sum [ssi, ssum])

[1] Ovdje poznaje Kunić ablativ, ali u onom dijelu sintakse, gdje govori o gerundiju (str. 124.), poznaje samo dativ na do.

[2] I § 15. u Kunića („O konjugaciji perifrastičnoj“) izvađen je iz Vebera (§ 72. „Sprega opisna“); što se pak tiče idućijeh §§ (§ 16. O sprezanjim glagoljah nepravilnih; § 17. O pomanjkljivim glagoljima; § 18. O glagolima neosobnim), ovi dolaze i kod Grigelya i kod Mažuranića, no Kunić se ipak i tu u glavnome povodio za Veberom (str. 101.—121.).

Digitized by Google

Red tretji
- a) s prošlim na *ui* (alo, alui)
- b) s prošlim na *vi* (cresco, crevi)

Red četvèrti
- a) prošlo podvostručenjem (cado, cecidi)
- b) otežuć osnovni glasnik:
  - α) pretvarajuć ă u e (ăgo, ēgi)
  - β) nepretvarajuć osnovnoga glasnika (ĕmo, ēmi)
- c) pokratjujuć osnovni glasnik (findo, fĭdi)
- d) neproměnjujuć osnove (acuo, acui)

II. Odložni.

Grigely se služi Alvarezovim stihovima i ređa glagole III. konjugacije ovako: IO (t. j. glagoli na *io)*; UO et BO; CO; DO; GO. GUO. HO; LO; MO. NO. PO. QUO; RO. SO; TO. VO XO; glagoli na „UO et BO“, na pr., jesu ovi:

Rite *uo* poscit *ui*, ac *utum:* sit Diluo testis.
A Ruo dic Ruitum, sed *utum* dant pignora tantum.
A Struxi, Structum, a Fluxi deducito Fluxum.
Respuo nulla, Luo, Metuoque, Pluoque Supina.
Annuo cum sociis, Batuo, Ingruo, Congruo gignunt.
Bo dat *bi*, dat *itum;* Scabo, Lambo carento Supinis.
A Scripsi, scriptum; a Nupsi deducito Nuptum i t. d.

Odsjeci o prijedlogu, o prislovu pa o vezniku izrađeni su koje po Mažuranićeu koje po Veberu. U odsjeku o prijedlogu povodi se više za Mažuranićem i Marianovićem, prislov je od veće česti izrađen po Veberu. Kod veznika je definicija uzeta iz Mažuranića, ostalo je izrađeno ili recipirano iz Veberova djela. Na ovom ga mjestu čak i citira: „Uberiorem definitionem, perutilem divisionem ac subdivisionem etc. vide Latinska Slovnica Adolf Weber. Beč 1853. §. 108. pag. 150 etc.“ U odsjeku „O izvadjanju riečih“ poslužio se najviše Grigelyem (i to odijeljkom u II. svesci „Syllabus Primitivorum II. Ordinis“), no Grigely mu je samo mogao podavati građu, inače je odsjek samostalno obrađen. Slično što nemaju ni Marianović ni Mažuranić ni Veber. Odsjek je (pored kratkog uvoda, gdje se tumači, što je „Etymologia“) podijeljen u tri dijela: I. O izvadjanju samostavnih riečih. II. O izvadjanju pridjevah. III. O izvadjanju glagoljah.

Digitized by Google

Nedostatak je i, da tako rečem, anahronizam u Kunićevoj gramatici, što je mjesto prave sintakse, kako je već ima Veber, pougledu starijih prethodnika svojih umetnuo u svoju knjigu „quattuordecim praecepta“ kao naknadu sintakse. Nešto se valjada osjećao vezan primjerom Marianovićevim — ta njegova je gramatika i onako trebala da bude samo preradba Marianovićeva djela — a u drugu ga ruku ispričava to, što je imao namjeru da sintaksu i prozodiju obradi u posebnijem knjigama[1].

Natpis sintaktičnog odijeljka u Kunića („Praecepta generalia“) isti je kao u Marianovića, a kao natpis, tako su i sama pravila vjerno prenesena iz starijega udžbenika. Čak i u tom se Kunić slaže s Marianovićem, što najprije kazuje pravilo latinski, a onda ga istom prevodi na hrvatski — premda mu je inače knjiga sasvijem hrvatska. Tamo amo popravlja Marianovićev jezik. Na pr. „Praeceptum I.“[2] glasi:

Imena pridavna, zaimena, i dionici slažu se sa svojim samostavnicim u spolu, broju, i padežu . . . .

I ostali sintaktični dodaci slažu se ponajviše s Marianovićem. § „O imenim miestah“ izvađen je točno iz Marianovića, osim što je jezik znatnije dotjeran. Mjesto članka Marianovićeva „De Methodo Analytica, et Synthetica“ Kunić umeće ovu bilješku: „Methodum analyticam et syntheticam hicce non appono, cum eae praeceptoribus sat notae censeantur; quasve in praxim necessario deducere, fructum ex hactenus datis regulis videre et facere cupientes obligabuntur.“

Od § 29.—36. slijede tako zvane „omissiones“ (izostavljanje veznikâ, pretvaranje aktivne rečenice u pasivnu i t. d.), gdje se Kunić doduše služi svojijem vrelima, no pojedine §-e obrađuje dosta samostalno. §§ 29.—31. (pretvaranje aktivne rečenice u pasivnu i obratno, izostavljanje glagola „debeo“, veznika „quod“, odnosno zamjenice) izrađeni su po Marianoviću i Grigelyu, samo su formom svojom originalni. §§ 34.—36. („Način za izostavit u konstrukcii veznik dum“ — „ . . . . . veznu česticu postquam, kad“ — „ . . . . . vezne čestice si i nisi“) rade o ablativu apsolutnom;

[1] Na str. 1. uz riječ „Syntaxis“ pominje ispod retka: „De hac parte agetur in speciali opusculo uberius“, a uz riječ „Prosodia“: „De ea subsequentibus annis tractabitur.“ Koliko mi je poznato, nijedno od ovijeh obećanja nije bilo ispunjeno.

[2] Marianovićev prijevod isp. na str. 23.

Digitized by Google

o tome nema Marianović ništa[1]. Kunić se ponajviše služio III. sveskom Grigelya (članak: De recto participiorum usu, et brevi, ac tuta methodo Ablativum absolutum rite struendi; uti et particulas: *postquam*, *dum* etc. necnon coniunctionem *et* omittendi), no radio je i tu dosta samostalno. U §-u 37. („O naravi gerundiah") bili su mu vodičima Marianović i Grigely, pored toga i Veber, osobito za kazivanje definicijâ — na pr.

(Kunić.)	(Veber.)
Ovaj gerundium na d o[2] služi u obće, kad se ukazuje svèrha t. j. namiera, odredjenje ili sposobnost koje stvari	Dativ se gerundija uzima u obće, kad se naznačuje svèrha, odredjenje ili sposobnost . . . . .

no da su mu Grigely i Marianović bliži od Vebera, vidi se po tome, što uzima primjere Veberove, koji stoje uz pravilo o ablativu, pa ih meće u članak o dativu gerundija — jer on, držeći se Grigelya, ne će da zna za ablativ gerundija. Ovako je radio s primjerom: Hominis mens discendo alitur et cogitando. Cic. Off. I.

[1] No imadu stariji gramatici. Š. o njemu veli: „Ovi Ablativ zoveſe *abſolut*, aliti *oſſobit*, jerje pò ſebi ſam, nittiboga koje verbo slidi, ni pritiçe; nitti viſſi od koga verba. Akobi kò hotthio daje ovi Ablativ *ſedmi kax* Grammatiçki; jabih to (gnega ſctujuchi, kako bogliega, i kripoſniega od mene) zanikao; jer ako ochie, daje tò *ſedmi kax*, vaglialobi daje Ablativ *Czine*, oſmi; à Ablativ *halata* deveti, à Ablativ *uzroka*, deſſeti, vrimena &c. I tobi bilo nametnut punu Grammatiku kaxovah; koiſſu ſamò ſceſt, kakoſam rekao . . . ." Opsežno o njemu razlaže i G. (str. 297.—298.), a tumači ga: „Kad jedno Djonstvo, olli imme nije podloxno kojemugodì govórènju, nitti visì akojoj [= okojoj] rççi [= riçi], imàse staviti ù ovi Ablativ, kojse zovè osobiti." Za prevođenje toga ablativa citira Š.-a, koji veli (str. 218.): „Naſckiſe tomaçe [ablativi apsolutni], i ſvarſuju [= ſvarſcuju] ù ſyllabu CHI, ù obajuh brojah, ovako,

Ja ſctijuchi — me legente
. . . . . — . . . . . .
Mi ſctijuchi — nobis legentibus"

ali dodaje: „ja ſctiuchi, to jeſt, kadja ſctiem, i ſctiah; i takoſe razume ova participia &c." I „viso me" prevodi Š. prilogom (Vidivſciſe ja), no futur („me lecturo") rastavlja „dilkom [dilak = particula] kad" (kad ja uzſctiem). Za pasiv ima ovaj varvarski primjer: Scribenda epistola à Petro, magister maerebit (= Kadſe uzbude piſſat kgniga od Petra, meſctarchieſe oxaloſtit).

[2] U natpisu: Kako se služimo s d a t i v o m gerundia na —do?

Digitized by Google

30.[1] Članci o supinu izrađeni su po Grigelyu i Marianoviću, a članci o infinitivu (§ 38.) i „o veznome načinu“ (§ 39.) najviše po Veberu[2].

Kunićevoj su gramatici dodana četiri vokabulara: „Kratki riečnik“, „Izbor potrebitih riečih“, „Potriebitiji glagolji od sva četiri sprezanja“ i „Verba synonyma“. Prvi i drugi izvađeni su iz Marianovića. Ono prvo je Marianovićev „Syllabus Radicalium Fertiliorum“, no s tom razlikom, da Kunić iz Marianovićeva zbornika uzima samo imenice, a izostavlja pridjeve i glagole, pa da tamo amo popravlja hrvatsko značenje. Na pr. „Ars“ znači kod Marianovića „zanat“, kod Kunića „umjetnost“. Zašto su izostavljeni glagoli i pridjevi, tome se ne mogu domisliti. „Izbor potrebitih riečih“ jest Marianovićevo „Skupljenje Imena, Kojasu Potribitia“. Cijeli je zbornik s njegovom razdiobom u grupe vjerno prenesen, samo ga je Kunić toliko promijenio, što na prvom mjestu štampa latinsku riječ, na drugom hrvatsku, a Marianović radi obratno.

Treći i četvrti zbornik, ako nijesu samostalno djelo Kunićevo, izvađeni su iz kojega nepoznatoga vrela. Kunić skuplja običnije glagole od sve četiri konjugacije (a napose još „odložne“ i „neosobne“ glagole), pa najprije kazuje prosti glagol — vazda s hrvatskijem značenjem — a izatoga glagole izvedene od njega. Na pr.

Amare ljubiti.
Adamare, Deamare } vèrlo ljubiti.
Redamare opet ljubiti.

Ambulare, Deambulare } šetati se.
Inambulare ušetati se.
Obambulare šetati, hoditi nakolo [naokolo].
Perambulare, Peragrare } prešetati, preći.

Taj bi zbornik mogao biti vrlo instruktivan, da su bar prosti glagoli azbučno poredani, no za to se autor nije pobrinuo, pa tako je tu sama zbrka i nered, kojijem bi se čitač slabo pomogao. Posebno su odjeljenje toga zbornika „Verba synonyma“. Sastavljeno je s velikijem trudom, no i tu je pogrješka, što su pojedine sku-

[1] Veberovi se primjeri poznaju po tome, što se uz njih bilježi autor i djelo, iz kojega je primjer izvađen.

[2] Uz članak o infinitivu i citira Vebera: „Uberiora de infinitivo. Vidi: Latinska slovnica. Weber. Glava 49. Strana 286. §. 252. etc.“ — Članak o konjunktivu vrlo je površan i nesređen. Kunić uzima nasumce tamo amo koje pravilo iz Vebera, kako mu se već čini potrebno.

Digitized by Google

pine sinonimnijeh glagola bez sistema poređane. Prva je skupina „hodati, ići“, pa tu su kazani glagoli: eo, vadere, pergere, gradi, incedere, procedere, meare, ambulare, petere, se conferre. Iza ove dolaze skupine: otići (7 glagola), izlaziti (5), plivati (4), isplivati (4), basati, zabasati (8), mèrziti (8) i t. d. Šteta je, da nijesu pored latinskijeh skupljeni i važniji hrvatski sinonimi.

Kunićeva je gramatika lijepo i uredno štampana, te ima malo štamparskijeh griješki, no sam rukopis zacijelo nije bio dosta brižno pregledan prije negoli je ušao u štampu, jer djelo pokazuje tragova neke hitrine i nepažnje. Na 1. strani, na pr., čitamo, da imade u latinskom osam „govornjih česticah“, a malo dalje, na str. 6., čitamo: „Sve rieči štogod ih ima, mogu se na troje razdieliti: pèrvo na imena (nomina) drugo na glagolje (verba) treće na nepromienljive čestice (particulae).“ Ona prva tvrdnja potječe iz Marianovića, ova druga iz Mažuranića. Još je krupniji primjer ovaj: na str. 6. govori se „O izvadjanju riečih“ kao posebnom dijelu gramatike (pod br. III.) — u cigla tri retka — no u § 26. imamo nanovo natpis „O izvadjanju riečih“, a ovaj put opseže taj članak više od pet strana. Autor je, pišući § 26., kao da već zaboravio, što je napisao na str. 6. I definicije se na oba mjesta ne slažu. Na str. 6. čitamo: „[Izvadjanje riečih] Jest ona strana gramatike, koja uči kako se dodavanjen [= dodavanjem] njekojih slovakah na kraju i počelu rieči druge od njih izvode“ — a na str. 105.: „Etymologia [!] nas uči, kako se od riečih, koje imamo, druge izvodit mogu, i odakle su rieči, koje imamo, izvedene. Svaka rieč ima svoj koren, pa kad se ovom korenu njeke slovke dodadu postaju druge rieči.“ Tu se jasno razbira, da Kunić nije više znao, što je napisao na str. 6.

U izboru primjerâ ugleda se Kunić na Marianovića, pa uzima, koliko može, primjere iz domaćega života[1].

[1] Pored nekijeh primjera te vrste, koji su povađeni iz Marianovića (na pr. Quondam Bosnam proprii rexere reges [str. 112.]), ima Kunić još ove originalne: In Dolac est domus parochialis cum ecclesia (str. 115.); In Briestovsko est capellania localis (ibid.); In Zovik aedificatur templum (ibid.); Dum Saraevii morarer (!), mortuus est meus frater (str. 121.); Cum Omer Paša tyrannidem in Bosna exerceret, christianis arma adempta sunt (ibid.). — Od gradova se pominju: Zagrabia, Sarajevium (i Saraevium), Travnikium, Salinae (Soline = Tuzla); imena narodâ: Serbus, Slavus, Croata, Bosnita; zemlje: Illyricum, Bosna; rijeke: Danubius, Savus, Drinus, Morava, Bosna, Kupa, Sana, Una, Verbosanum (Vrbas) i t. d.

Digitized by Google

Gdje piše hrvatski, piše čistijem, narodnijem jezikom, ali mu je slog neokretan, a pravopis, dašto, nedošljedan. U jeziku njegovu ima štošta čudno. Dativ i ablativ plurala imenicâ razlikuje on tako, da u dativu uzima nastavak *—im —am*, u ablativu *—ima —ama* (ovim učiteljim, ovim učiteljima; ovim tèrpezam, ovim tèrpezama), no toga se pravila strogo drži samo u paradigmama; kad sam govori, miješa ove forme, dašto jer je onu razliku odredio samo zbog latinskoga. Za „govor“ veli da ima akuzativ „govor“ i „govora“; valjada misli na slučajeve niječne konstrukcije. U prevođenju tehničkijeh termina povodi se za Mažuranićem i Marianovićem, ali ih gdješto popravlja. Imena padežâ, na pr., glase kod njega: 1. imenovni 2. rodovni 3. dateljni 4. osvadni 5. pozovni 6. nositeljni; temeljem mu dakle služi Marianović (isp. str. 17. i 18.[1]). „Concreta“ kaže hrvatski „stvari, što tijelo imaju“. Za riječ „postis“ nije mogao naći hrvatske riječi; tumači je: „prag gornji (podboj)“, no dodaje znak pitanja[2]. Neku nestalnost ili nepažnju razbiram u tom, što Kunić kadšto istu latinsku riječ kazuje svaki put drugom hrvatskom riječi. Isp. na pr. „siler“, što na str. 21. prevodi „rakita“, na str. 22. „iva“; „suber“ (str. 21.) = plavo dèrvo, gubina lahka, (str. 22.) = pluto; „acer“ (str. 21.) = cer, cerovina, (str. 22.) javor.

* * *

Posljednje djelo, koje još ide u opseg ove rasprave, jest gramatika, što ju je napisao hercegovački Franjevac Anđeo Kraljević[3]. Izišla je god. 1863. i završuje kronološki niz gramatikâ, koje su u svezi s Grigelyevim „Institutiones“. Natpis je djelu ovaj:

GRAMMATICA | LATINO-ILLYRICA | SABRAO I PROTOMAČIO [sic] | FRA ANGEO KRALJEVIĆ | ZA MLADEŽ ERCEGOVAČKU. | U RIMU | TISKOM SKUPA RAZŠIRENJA VIERE | MDCCCLXIII. |

---

[1] Mažuranić nema imenâ za padeže, osim za prepozicional i instrumental, koje zove: „Predložni“ i „Tvoriteljni“.

[2] Belostenec veli: Podboy vratni, ili na vrateh tak on nakojemſzu vrata naſzagyena, kak on, k-kojemuſze pripiraju. Jambrešić: Podboj na vráteh, vràtpodboj, krajna ſztran vràt.

[3] O Kraljeviću ima opsežnija biografija u knjizi: Spomenica Pedesetgodišnjice Hercegovačke Franjevačke Redodržave od O. fra Radoslava Glavaša (Mostar 1897.; str. 131.—137.)

Digitized by Google

Spoljašnja je oprema knjige veoma lijepa. Ima oblik 8⁰ i broji XV + 416 str. Iznad oznake mjesta na natpisnom listu ima sličica krsta, koji se ispinje iz oblakâ; iza njega sunce rasiplje svoje zrake. Na stražnjoj strani lista stoji motto:

Impellimur natura, ut prodesse velimus quam plurimis.
Cic. 3. de fin. c. 20.

Predgovor[1], koji je pisan latinski, ide od str. V. do XV. Natpis mu je: „Amicum Verbum Recens Delecto Praeceptori." Autor ga je namijenio mladijem nastavnicima reda, koji će prvi put knjigu prihvatiti u ruke[2]. Strana XVI. je prazna, samo ima na njoj motto: „Bolje je umiti, nego imati (N. P.)."

Kraljevićeva gramatika, premda je od sviju, što su u ovoj raspravi izložene, najopsežnija, jer sadržava i sintaksu i prozodiju, ipak pristaje samo unekoliko u okvir ove rasprave. Original, što ga je prerađivao Kraljević, nije bilo djelo Grigelyevo, već druga neka preradba Alvarezove gramatike, no uzato se on mnogo poslužio Marianovićem[3], gdjegdje i Kunićem, pa otuda dolazi podosta sličnosti između njegova djela i Grigelyevih „Institutiones Grammaticae". Osim toga slaže se Kraljević i sa samijem Grigelyem, gdjegod se madžarski prerađivač i Kraljevićev original nijesu suviše udaljili od Alvareza.

---

[1] Dozvolu za štampu, koja je preštampana na prvoj strani, izdao je Fr. Raphael Minister Generalis „Romae ex Aracoeli 18 Octobris 1863", a napisao „De mandato P. Suae Rñae Fr. Antonius a Fano Lr. Jubs. a Secretis Ordinis."

[2] Biti izabran nastavnikom reda, veli autor, vrlo je časna stvar, jer ti se pruža prilika, da stečeš zaslugâ za crkvu, za vjeru, za domovinu i za red, no u drugu ruku iziskuje mnogo truda i strpljivosti. Nastavnik treba da prouči ćud i temperament dječakâ, pa da prema tome udesi odgoju. Stoga mu pisac, držeći se „Poedagogije" [sic] „celeberrimi Milde" [„Handbuch der Erziehungskunde" 1811—13¹, 2 sv.; 1843³; autor bijaše nadbiskup bečki] i djela „Doctrina Educationis Glycerii Spanyk", daje neke naputke pri nastupu novoga zvanja, ali podjedno ga savjetuje ozbiljno, da smjesta odbije ili odloži čast, ako osjeća, da nema onijeh sposobnosti, koje su potrebne nastavniku. A te su sposobnosti: 1. Strah Božji 2. Živa volja (ardor et alacritas animi) za zvanje 3. Strpljivost, vedrina i mir duševni 4. Zdušnost i savjesnost 5. Marljivost.

[3] I to ili ga prenosi riječ po riječ bez znatnije promjene, ili ponešto mijenja njegova pravila te katkada štogod dodaje.

Digitized by Google

Građa je u Kraljevićevoj gramatici ovako podijeljena:

Uvod (str. 1.).
Prva strana. O dilim govorenja (str. 2.—175.).
Poglavje prvo. O Imenu (str. 2.—39.).
„ drugo. O Zaimenku (str. 39.—46.).
„ treće. O Riči (str. 46.—117.).
„ četvrto. O dionstvu (str. 118.—120.).
O Pridstavku (str. 120.—122.).
O Prislovu (str. 123.—132.).
O Sastavku (str. 132.—133.).
O Medjumetku (str. 133.—134.).
„ peto. O Plemenim Imenah (str. 134.—149.).
„ šesto. De Praeteritis et Supinis Verborum (str. 149.—172.).
Uprave obćene o slaganju dilah govorenja (str. 173.—175.).
Druga strana. Skladnja Latinska (str. 177.—331.).
Treća strana. De Prosodia et Orthographia Latina (str. 333.—365.).

Dodaci („Nadometak“) jesu:

Calendae, Nonae, Idus (str. 365.—368.).
Riečnik kratki (str. 369.—373.).
Izabranje potribiti ričih (str. 373.—381.).
Potribitije riči [glagoli] (str. 381.—409.).

U samom početku gramatike Kraljević vrlo vjerno slijedi Marianovića. Ovo se osobito razbira u odsjeku o deklinacijama (koje Kraljević zove „Sklon“; „Casus“ mu je „Padež“[1]). Kraljević izostavlja doduše kojekakve „Admonitiones“ i „Zabilixenja“ — jer se tiču učitelja — ali pridržava na pr. Marianovićeva imena padežâ[2] i ugleda se na njegovu hrvatsku deklinaciju[3]. Latinske su

[1] Sa svim se tijem radije i običnije služi Marianovićevim „upadak“.

[2] On ih samo malo mijenja: imenujući, radjajući, dajući, osvadni, zovući, odnoseći.

[3] Paradigmu „haec Mensa“ sklanja Kraljević ovako:

1. ova Trpeza	ove Trpeze
2. ove Trpeze	ovijuh Trpezah [oviù Tărpeza]
3. ovoj Trpezi	ovim Trpezam [ovima Tărpezima]
4. ovu Trpezu	ove Trpeze
5. o Trpezo [Mar.: O tărpeza]	o Trpeze
6. od ove Trpeze	od ovih Trpezah [od ovì Tărpezà]

Digitized by Google

mu paradigme iste kao kod Marianovića, samo što u trećoj deklinaciji (možda po Kuniću) dodaje „Cubile“, a u četvrtoj mjesto „Sensus“ uzima „Vultus“.

Pridjevi se definiraju kao kod Marianovića[1], no razdioba je njihova drukčije udešena: 1. Primitivum — Prvobitno 2. Derivativum — Izvedeno 3. Patrium — otačbeno ili mistno 4. Gentile — narodno 5. Patronymicum — obiteljno 6. Verbale — ričljivo 7. Possessivum — posidno 8. Partitivum oli Distributivum — razdiljivo 9. Diminutivum — smalakšajuće 10. Numerale — brojno 11. Positivum — položiteljno 12. Comparativum — izporedljivo 13. Superlativum — preuznosivo. Ova razdioba dakako nije dobra, jer je sve pobrkano, pa izjednačeno i ono, što nije jednako; autor sam veli, da na pr. među derivativa spadaju i komparativi i superlativi, isto tako possessiva, patria, gentilia, a ipak se ove vrste ređaju u posebne redove pored derivatâ. Pogrješno je kazano i pravljenje superlativa:

„Superlativ na *ssimus*, načinja se iz *positiva* nadostavivši genitivu imenah trećeg Sklona, silabe *ssimus, ssima, ssimum*, n. p. *justi, justissimus* . . . . . ; *sapienti, sapienti-ssimus* . . . .“ (Marianović veli: „[Superlativ] Naçinjase nadostavivshi u sviu adjectiva genitivu *ssimus* . . . . . samo jedno *s* u III. Declin.“[2])

Zamjenice dijeli Kraljević na ovijeh 8 vrsta[3]:

1.	Zaimenci	prvobitni (primitiva oli primigenia)	4.	Zaimenci	posidni (possessiva)
			5.	„	povratni (reciproca)
2.	„	izvedeni (derivativa)	6.	„	prinosljivi (relativa)
3.	„	pokazujući (demonstrativa)	7.	„	pitanja (interrogativa)
			8.	„	sastavljeni (composita)

[1] „[ime Prilagajuće] Jest ono, koje se brez imena bitstvenoga u govorenju nerazumi, n. p. dobar, veliko, bielo: nerazumi se tko je dobar, što je veliko, što li bielo, dok mu se štogod nepridruži, n. p. dobar čovik, *bonus vir* . . . . .“ (Mar.: „Jest ono, koje brez svoga substantiva u govorenju stajati nemoxe n. p. *bonus ridet*, dobarse smije, nerazumiese tko *dobar?* akose nemetne kakvi substantiv n. p. *puer* dijete“)

[2] Od starijih je gramatika najtočniji G., koji veli: „Superlativus habet octo terminationes, in simus . . . . . Rimus . . . . . Fimus . . . . . Limus . . . . . Timus . . . . . Ximus . . . . . Remus . . . . . Imus . . . .“

[3] Grigely (isp. str. 63. i 64.) ima iste vrste, a pored toga još *gentilia* (nostras), pa *substantiva* i *adiectiva* (ego-hic).

Digitized by Google

Od zamjenice „nostras“ kazuje se cijela deklinacija, a riječ se prevodi: „Našinac (hic n.), našinka (haec n.), naševina (hoc n.).“

U odsjeku o glagolu ima Kraljević štošta novo. Tako pored: Verb. Act., Passivum, Neutrum i Deponens („O ričma smećućim“) Kraljević poznaje još i: Verbum Commune („[Riči obćene] jesu one, koje već u sebi imadu zlamenje čineće i trpeće, a izlaze na *or*, n. p. *complector*. grlim, grljen sam“). Dalje uvodi on spregu glagolâ na -io („O ričma trećeg sprezanja izlazećim na *io*“) i spreže paradigmu capio; ovo nema ni Grigely ni koji od prethodnika Kraljevićevih. Nije nemoguće, da ga je vlastito iskustvo u školi navelo, da ovu paradigmu umetne u svoju knjigu. Hrvatski oblici pojedinijeh vremena slažu se u glavnom s oblicima Marianovićevim, no gdjegdje povodi se Kraljević i za starijim gramaticima[1].

Članak o prijedlogu („O Pridstavku“) slaže se točno s jednakijem člankom u Grigelyu, samo što je dodano tumačenje o „praepositiones inseparabiles“ (ima ga i Veber[2]). „Prislov“ tumači Kraljević kao Grigely, a navodi ove vrste prislovâ: adverbia temporis, loci, numeri, modi. Grigely govori opsežnije o „adverbia loci“ i „temporis“, ali navodi 25 vrsti prislovâ[3]. Sasvijem je nov odlomak:

---

[1] Na pr. kad prevodi „Cum amem“ = ljubeć ja, „Cum amaverim“ = ljubiv ja.

[2] „Praepositiones, quae tantum coniuncte praeponuntur“ pominju Š. i G.

[3] Marianović ima 13 vrsti; navodim hrvatska imena: 1. Potvargienja (Š. Potvardenia) 2. Zanikujuchi (Zanikania) 3. Sumljenja (Sumgnenia) 4. Zabranjenja (Zabragnenia) 5. Ponukovanja (Nukovania) 6. Skupljajucha (= congregandi; Skupglenia) 7. Xeljenja (Xelenia) 8. Odgovoranja (Odgovarania potvardglivo) 9. Pitanja (Upitania) 10. Uredjenja (= ordinis; Naredbe) 11. Broja (i Š.) 12. Mjesta (sic; Miſta) 13. Vrimena (i Š.). Pored ovijeh ima Š. još: 14. Zvania 15. Ukazania (= demonstrandi) 16. Obirania (= eligendi) 17. Prilikovania 18. Napignania (= intendendi) 19. Odpusctenia 20. Dogagiaja (= eventus) 21. Prikladnoſti (= similitudinis) 22. Razliçnoſti 23. Kakojſtva 24. Kolikojſtva 25. Izaggnania (= excludendi) 26. Tomaçenia 27. Stvari ne joſc ravnò uçignene (na pr. fere, ferme). — Iste otprilike vrste imadu i B. i G., koji su ih bez sumnje preuzeli od Š.-a. L. poznaje ove vrste „priricsaka“: Prilikovanja, Potverdjenja, Skupljenja, Ukazanja, Razlicsnoſti, Sumnjenja, Obiranja, Pripetenja (na pr. Fortuito), Nukovanja, Napinjanja, Upitanja, Zanikanja, Broja, Reda, Zaktivanja, Zabranjenja, Kripoſti (na pr. Prudenter), Kolikkoche, Odpushtenja, Odgovaranja potverdljiva, Razlucſenja, Prilicſnoſti, Zvanja, Miſta, Vrimena.

Digitized by Google

„Kako se načinjaju Prislovi — *adverbia* od pridavnikah — *adjectiva?*“ I članak o vezniku („O Sastavku“) izrađen je u glavnom kao kod Grigelya. „Ratione significationis“ (po značenju) razlikuje Kraljević ove vrste:

1. Copulativae seu connexivae — spojljivi, vežući;
2. Disjunctivae — razstavljivi, razlučivi;
3. Adversativae — suprotivni;
4. Conclusivae, sive illativae — zaključivi, izvodljivi;
5. Causales — uzročni;
6. Conditionales — pogodbeni;
7. Declarativae — razjasnivi;

Grigely ne poznaje „Conditionales“ i „Declarativae“, već ima mjesto toga: Explicativae. Ostatak (veznici „Ratione collocationis“) izrađen je kao kod Grigelya.

Odsjek „O Plemenim Imenah“ tumači rod imenicâ s pomoću Alvarezovih stihova, kako to čine Grigely i Marianović. Ovdje se Kraljević vrlo mnogo poslužio Marianovićem, no u značenju riječi imade sitnijih razlika, kao:

Alcyon	Mar.:	nike ptice,	Kralj.:	zimorod, ledka (morska ptica).
Halex	„	Sărdela,	„	(Alex) prikanci (male ribe).
Smilax	„	bob, Tissovina,	„	vrsta trave.
Argos	„	Varosh, u Morii,	„	varoš u grčkoj.
Tempe	„	Zelena Gora,	„	jedna prelipa dolina u Tesalii.
Cardo	„	Zlob (:baglama:)	„	stožer, sglob, kentra i t. d.

I u glavi VI. toga odsjeka („De Praeteritis et Supinis Verborum“) bio je Kraljeviću Marianović glavnijem vrelom; isto tako su „14 praecepta“ točno prenesena iz Marianovića i jednako poređana[1]. Naprotiv u drugom dijelu knjige, u „Sintaksi“, prislanja se Kraljević sasvijem na svoj original, a nije se poslužio ni Marianovićevom „Sintaksom“; isto vrijedi i za „Treću stranu“ knjige, u kojoj je obrađena prozodija i ortografija. Istom u „dodacima“ seže se on opet za svojijem prethodnicima. U „Riečniku Kratkom“ na pr., prenesena su hrvatska značenja latinskijeh riječi iz Mariano vića i Kunića. Isp.:

[1] Prvi „praeceptum“ na pr. glasi: „Pridavnici, zaimenci, i dionstva slažu se sa svoim samostavnicim u plemenu, broju i padežu . . . . . “

Digitized by Google

(Kralj.) Àcmulus unatiečitelj	—	(Mar.) Unatjeçitelj	—	(Kun.) natiečitelj.
Ars zanat	—	Zanat	—	umjetnost.
Calx peta, kreč, klak	—	Kreç	—	kreč, peta.
Globus okrug	—	Kruglo	—	okrug i t. d.

Napose pak nasljeduje Kunića u tom, što najprije kazuje redom imenice, zatim pridjeve, a glagole uopće izostavlja; Marianović naprotiv ima za svako slovo naoseb ovaj poredak: Substantiva, Adjectiva, Verba. I u drugom dodatku, u izboru potrebitih riječi, ugleda se na Kunića u tome, što najprvo meće latinska, onda hrvatska značenja (Marianović ima obratno), no posljednja uzima iz jednoga i drugoga starijega pisca, a pokadšto meće i nova. Isp.

(Kralj.) Procella zlo vrime	—	(Mar) Zlo vrime	—	(Kun.) zlo vrieme.
Grando krupa	—	Tuççа	—	tuča.
Silex kremen, živac	—	Kremen	—	kremen, živac.
Embamma čorba	—	Zaçina mesna	—	začina mesna i t. d.

Razdioba je ista kao u Marianovića i Kunića.

Odsjek „Potribitije Riči“ prenesen je iz Kunića. Razdioba je ista, naime: Riči Prvoga Sprezanja; Riči Drugoga Sprezanja; Riči Trećeg Sprezanja; Riči Četvrtog Sprezanja; Riči Odložne; Riči Neosobne ili Nekipljive; Verba Synonyma. Razlika je samo u tome, što je Kraljević skratio taj niz izostavivši mnoge glagole. U prvom odijeljku, na pr., čitamo u Kuniću pored „clamare“ još ove glagole:

Exclamare } zavikati
Inclamare }
Proclamare proglasiti
Reclamare natrag, ili opet vikati
Succlamare ozdô vikati.

Kraljević ima samo: clamare i acclamare. I hrvatska značenja obično prenosi Kraljević, samo što ijekavštinu pretvara u ikavštinu, na pr.:

Digitized by Google

(Kunić) Jubilare pievati, veseliti se
(Kraljević) „ pivati, „ „

Kadšto, u malo slučajeva, mijenja značenje:

(Kunić) Superstare preteći; Retexere raztkati; Subtexere podtkati.
(Kraljević) „ svrhu stati; „ razatkati; „ utkati[1].

Kod „Verba synonyma“ grupe počevši od „početi“ pa do „prorokovati“ premetnute su i nakraj postavljene, inače se zbornik sasvijem slaže sa zbornikom Kunićevim.

[1] Štamparska će griješka biti:
(Kunić) Rationari činiti esap (računati)
(Kraljević) „ činiti, računati.

Ispravci. Na str. 5. u 3. retku odozdo neka se iza riječi: „dvije u Zagrebu“ umetne: jedna u Beču. — Na str. 18. u 1. retku odozdo mjesto „R.“ ima biti: B. — Na str. 31. u 1. retku odozdo mjesto „Tinnaviae“ ima biti: Tinnaviae. — Na str. 40. u 2. retku i na str. 44. u 5. retku odozgo mjesto „franjevac“ ima biti: Franjevac. — Na str. 58. u 14. retku odozgo iza riječi „Knjigotèržca“ ima se dodati: 1842.

Digitized by Google

Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku.

Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 13. siječnja 1906.

PRAVI ČLAN DR. AUGUST MUSIĆ.

Pitanja su ne samo vrlo obična, nego i vrlo znatna sintaktična tvorba u svakom jeziku; bez njih razgovora ne bi gotovo ni moglo biti. Pa opet jamačno nema sintaktičnoga područja, za koje bi današnja gramatička nauka tako slabo marila kao za njih, i to ne samo u slavenskim, nego i u drugim indoevropskim jezicima. Jedinu je znatniju monografiju o pitanjima, koliko ja znam, napisao Th. Imme: Die Fragesätze nach psychologischen Gesichtspunkten eingeteilt und erläutert. Cleve 1879—1881. Ali i ovdje se za genetički momenat, koji je upravo najznatniji, slabo mari. Mene je na pitanja dovelo izučavanje modalne sintakse hrvatske ili srpske. A kad sam vidio, koliko se zanimljiva u njima krije, odlučio sam ih za današnji hrvatski ili srpski jezik izučiti u čitavom opsegu. Plod svojih studija iznosim evo na svijet, premda ni sâm ne mislim, da mi je pošlo za rukom na sva pitanja, što ih „pitanja" zadaju, odgovoriti onako, kako treba. Ali glavnoj mojoj misli, da su pitanja upravo hipotetičke rečenice, nadam se da ne će biti razložita prigovora, jer držim, da sam u ovoj raspravi pokazao, da se doista sve vrste pitanjâ lako mogu razumjeti, ako se pitanja shvate kao hipotetičke rečenice.

S rečenim slabim marom za pitanja u svezi je i to, da još nema nazivâ za pojedine vrste pitanjâ. Morao sam ih načiniti sâm. Neka se shvate kao prvi pokušaj, koji se ima istom okušati.

Primjere sam vadio iz narodnih umotvorina, što ih je izdao Vuk. Narodne se pjesme citiraju po bečkom izdanju od gg. 1841—1865., narodne pripovijetke po bečkom od g. 1870. Osim toga sam upotrijebio Vukov prijevod Novoga zavjeta poradi velikoga broja lijepih primjera, što se u njemu nalaze. Ali sam uza svaki primjer

Digitized by Google

iz Novoga zavjeta dodao grčki original, da se vidi, koliko se prijevod s originalom slaže ili (što je često veoma zanimljivo) od njega razlikuje. Gdje je trebalo, osvrnuo sam se i na drugu literaturu, osobito stariju, pa i na druge jezike i slavenske i neslavenske, od ovih posljednjih osobito na grčki.

Građa je podijeljena na osam poglavlja prema formalnim razlikama, koje ponajviše znače i materijalne razlike, i to ovako:

I. Pitanja s partikulom *li*.
   1. Pozitivna.
   2. Negativna.
II. Pitanja bez upitne partikule.
III. Pitanja s partikulom *da (li)*.
IV. Pitanja s partikulom *(j)eda (li)*.
V. Pitanja s partikulama *ali*, *ili*, *oli*.
VI. Pitanja s partikulom *zar*.
VII. Disjunktivna pitanja.
VIII. Pronominalna pitanja.

I. Pitanja s partikulom *li*.

1. Pozitivna pitanja.

1. Prije negoli stanemo ova pitanja pobliže ogledati, valja da ukratko kažem, što mislim o postanju pitanjâ uopće.

Budući da jamačno u svakom jeziku indoevropskom ima pitanjâ bez ikakve upitne partikule (n. pr. Kako si mi, čelebija Mujo? *Jes' hodio* uz Ercegovinu? *Jes' do'dio* dvoru Ljubovića? N. pj. I, 563. — Isp. § 29.), te se takova pitanja od tvrdnja razlikuju samo upitnim tonom, obično se danas misli, da su pitanja i postala od tvrdnja tako, da se glas, s kojim se ustvrdna rečenica izgovara, na kraju povisio, da bi se tim pokazalo očekivanje odgovora (Delbrück, Synt. Forsch. I. str. 74 i 75; Paul, Principien² str. 110; Brugmann, Kurze vergl. Grammatik str. 648). Ali između tvrdnje i pitanja pukao je tako golem jaz, te ne mogu dopustiti, da bi proces bio tako jednostavan. Tako n. pr. *Pišu* kao tvrdnja znači: J a tvrdim (m i tvrdimo), da oni pišu, a kao pitanje *(Pišu?)*: Tvrdiš li t i (tvrdite li v i), da oni pišu? Tu se dakle istim oblikom u jednom slučaju nešto tvrdi, a u drugom traži

Digitized by Google

obavijest o nekakvoj tvrdnji; a uz to se mijenja i lice, od kojega tvrdnja dolazi, jer u prvom slučaju dolazi tvrdnja od prvoga, a u drugom od drugoga lica. Čovjek bi se još kako tako mogao složiti s rečenim mišljenjem, kad bi prema tvrdnji *Pišu:* J a tvrdim (m i tvrdimo), da oni pišu — pitanje *Pišu?* značilo: Tvrdim li j a (tvrdimo li m i), da oni pišu? Ali kako se može razumjeti ona promjena lica, od kojega tvrdnja dolazi? Otkuda upitnomu tonu snaga, da tu promjenu izvede?

2. Očito se vidi, da bi se značenje pitanja lakše razumjelo, kad se ne bi uzimalo, da je postalo od t v r d n j e. Stoga valja ogledati, ne može li se upitno značenje izvesti od kakoga takoga značenja onih oblika glagolskih, koji se u pitanjima upotrebljavaju, po kojem oni ne znače tvrdnje. Za takovo značenje držim ja h i p o t e t i č k o. Već u svojoj raspravi: Rečenice s konjunkcijama „ako, neka, li" (Rad knj. 134. §§ 19. i 28.) izrekao sam misao, da su pitanja upravo hipoteze, pa kod te misli ostajem i sada.

3. Kod i n d i r e k t n i h se pitanja još jasno razbira, kako su postala od hipotetičkih rečenica. Da bih to pokazao, valja mi glagole, o kojima indirektna pitanja zavise, podijeliti na dvije vrste: na glagole, koji znače davanje, primanje ili imânje kakve obavijesti (verba dicendi i sentiendi); n. pr. kazati, vidjeti, čuti, znati itd., i na glagole, koji znače težnju za kakvom obaviješću (verba studendi); n. pr. pitati, gledati, kušati itd. — U pitanjima zavisnima o glagolima prve vrste izlazi hipoteza još sasvim jasno na vidjelo; n. pr. Samo mi k a ž i, *hoću li naći* sve tri stvari. N. prip. 231. Rečenica „hoću li naći sve tri stvari" može se sasvim lako shvatiti kao hipotetička protaza, kojoj je apodoza rečenica, o kojoj zavisi, t. j. rečenica „samo mi kaži" (Hoću li [= ako ću] naći sve tri stvari, kaži mi!). Objekt glagolu „kazati" nije izrečen, ali kad bi bio izrečen, nema sumnje, da bi bio izrečen deklarativnom rečenicom sa *da*, koja se može iz protaze ovako dopuniti: „da ću naći sve tri stvari"; dakle: „Hoću li (= ako ću) naći sve tri stvari, kaži mi, sc. da ću naći sve tri stvari!" Ali budući da ova deklarativna rečenica, koja bi bila objekt glagolu „kazati", nije izrečena (a izrečena nije stoga, što se iz protaze sama po sebi razumije), shvatila se sama protaza, koja deklarativnoj rečenici i podaje sadržaj, kao objekt glagolu „kazati" pa je postala indirektno pitanje, jer ima na oko isti smisao, kao i direktno pitanje (samo što je zavisna), i dobila stalno mjesto iza nje-

Digitized by Google

Ako pak glagol, o kojem indirektno pitanje zavisi, pripada drugoj vrsti, ne razbira se tako jasno, da je indirektno pitanje postalo od hipotetičke rečenice, ali ozbiljne teškoće nema po mom sudu ni ovdje. Uzmimo konkretan primjer: Često gleda beže Radul-beže, često gleda u bijele dvore, *hoće li* mu kumče *donijeti* N. pj. II, 449. Radul-beg gleda u bijele dvore s nekom težnjom, naime s težnjom, da gledanjem steče neku obavijest, t. j. da nešto vidi. Ali ova težnja nije apsolutna, nego se veže uz uvjet, koji se kazuje rečenicom „hoće li (= ako će) mu kumče donijeti", tako da je ova rečenica hipotetička protaza, a cilj rečene težnje apodoza. Iz hipotetičke se rečenice ujedno razbira objekt cilju težnje Radul-begove. On gledanjem teži za tim, ako će mu kumče donijeti, da vidi, da će mu kumče donijeti. Kad bi dakle izrečeno bilo sve, što onaj, koji tu rečenicu izgovara, ima na pameti, glasila bi čitava rečenica ovako: „Često gleda beže Radul-beže, hoće li (= ako će) mu kumče donijeti, (sc. da vidi, da će mu kumče donijeti)." Ali rečenica „da vidi" nije izrečena, jer se sama po sebi razumije otuda, što gledanje biva s nekom težnjom, koja nije napose izrečena, te valja misliti, da joj je cilj ono, što je prirodni cilj radnje glagola „gledati" (gleda se zato, da se vidi); a rečenica „da će mu kumče donijeti" nije izrečena, jer se opet iz hipotetičke rečenice u savezu s ciljem težnje sama po sebi razumije. No budući da ova deklarativna rečenica nije izrečena, shvatila se sama hipotetička rečenica, koja deklarativnoj rečenici i podaje sadržaj, kao objekt cilju težnje subjekta u glavnoj rečenici pa je postala indirektno pitanje, jer ima na oko isti smisao, kao i direktno pitanje (samo što je zavisna) i dobila stalno mjesto iza nje. Tako se može kazati, da svaki glagol druge vrste pokazuje težnju, kojoj je cilj neka radnja, koju znači glagol prve vrste (kao što je težnji, koju pokazuje glagol „gledati", cilj radnja, koju znači glagol „vidjeti") i da se svako indirektno pitanje, koje zavisi o glagolu druge vrste, može shvatiti kao hipotetička rečenica, kao protaza, kojoj je apodoza cilj težnje, s kojom se radnja glagola u glavnoj rečenici vrši. Isp. i ovaj primjer: Ti mi idi u Budima grada, te ti pitaj zmiju u duvaru, *može li se* zmija *podvatiti*, da dovede kićene svatove. N. pj. II, 55. (Pitaj zmiju u duvaru, može li se [= ako se može] zmija podvatiti, [sc. da doznaš, da se može zmija podvatiti]). Isp. i § 10.

U starom se jeziku hipotetička konjunkcija *ako* upotrebljavala i kao indirektna upitna partikula (isp. primjere u Akad. rj. I,

Digitized by Google

52.); u današnjem joj se ova poraba čuva još samo u dijalektima čakavskom i kajkavskom, a u štokavskom se tako upotrebljava ponajviše hipotetička konjunkcija *li* (isp. § 5.). Isp. Zimine Sint. razl. str. 128.

Tako dakle sva indirektna pitanja imadu na sebi jasan biljeg svoga postanja od hipotetičkih rečenica. Da bi se to još bolje razabralo, evo još nekoliko primjera, i to pod A) onakovih, gdje je indirektno pitanje zavisno o glagolu prve vrste, a pod B) onakovih, gdje je indirektno pitanje zavisno o glagolu druge vrste.

4. A) *čuti:* Da čujemo, *jesi li* i ti štogod *učinio* od junaštva? N. prip. 193.

kazati: Kaži, more, *je li* vjera *tvrda,* bi l' me nešto vjerno poslužio? N. pj. III, 139. — Mladi kneže od Morače donje! Umiješ li mene pravo kazat' a za Minu, moga gospodara, i Stefana, njegovoga sina, *je li* njina *poginula* vojska? IV, 379. — Sazove sve ministre, da mu kažu, *može li* to *biti.* N. prip. 222. — Samo mi kaži, *hoću li naći* sve tri stvari, kako sam ti kazala, i *hoću li naći* braću okamenjenu. ib. 231. — Zaklinjem te živijem Bogom, da nam kažeš, *jesi li* ti *Hristos* sin Božij (. . . ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός) Mat. 26, 63. — Kaži mi, *jeste li* za toliko *dali* njivu? (Εἰπέ μοι, εἰ ἀπέδοσθε;) Dj. ap. 5, 8.

vidjeti: Da ja vidim Petra vjerenika: *je li lijep,* koliko ga kažu; *je li dobar,* koliko ga fale; *igra li* mu kolo pred dvorove itd. N. pj. I, 9. — Ta ne plovi, da tone, veće plovi, da vidi, *oće l'* majka *žaliti.* I, 204. — Da mi vidiš Roksandu đevojku, *može l' biti* za cara carica, *može l' biti* svoj zemlji gospođa. II, 133. — Što počešće k mene ne idete, da s' za lako zdravlje upitamo i mi rujna vina napojimo, i vidimo, *je l'* nam zemlja *mirna.* II, 233. — A navali i muško i žensko, no da sretu u polju svatove, da učine seir od svatova, i da vide, *je l' istina* tako. II, 548. — Pa ti idi pravo Bijogradu, viđi, *je li* naša *živa* majka. II, 621. — I pogledaj uz Grahovo ravno, pa ćeš viđet', *laže li* ti vila. IV, 453. — Daj da malo popjevamo, da vidimo, *moremo li.* N. pj. herc. 295. — Idi, mati, sad, da vidiš, *hoće li* mi car *dati* đevojku. N. prip. 52. — Solomun joj osiječe mali prst u ruke, da vidi, *je li* zaista *umrla.* ib. 155. — Stani, da vidimo, *hoće li doći* Ilija, da mu pomože (Ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν) Mat. 27, 49. — I koji od vas kad hoće da zida kulu, ne sjede najprije i ne proračuni, šta će ga stati, da vidi, *ima li,* da može dovršiti?

Digitized by Google

(Οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει εἰς ἀπαρτισμόν;) Luk. 14, 28.

znati: Ništa ne znam, *je l'* nam zemlja *mirna*. N. pj. II, 230. — Ali Bog zna, *jesam li* i toliko *zaslužio*. N. prip. 40. — *Je li grješan*, ne znam; samo znam, da ja bijah slijep, a sad vidim (Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα) Jov. 9, 25. — Dalje ne znam, *jesam li* koga drugoga *krstio* (Λοιπὸν οὐκ οἶδα, εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα) 1. Kor. 1, 16.

B) *gledati* (prosto i složeno): Pogledaj niz to polje ravno, *idu li* ti na silu svatovi, *vode li* ti na silu đevojku. N. pj. I, 51. — Na se pogleduje, *stoji li* joj lepo ruo sakrojeno. I, 108. — Ostav'te mi pendžerić na gradu, da ja gledam, kud Dragojlo šeta: *nosi li* mu konj visoko glavu; *je l' izdr'o* zlaćenu maramu. I, 370. — Dok izvadim knjige staroslavne, da ja gledam, sinci, u knjigama, *je l'* Milica Lazu *suđenica*. II, 185. — Pa pogledaj čistom vedrom nebu; *je li* jasan mesec na zaodu, *je l'* danica na istoku zvezda; *je li* nama putovati *vreme*. II, 299. — Donesi mi suve drenovine sa tavana od devet godina, da ogledam, *može li* što *biti*. II, 404. — Ona gleda dobroga junaka, *hoće l' biti* Janković Stojane. III, 141. — Rad bih bio ogledati dora, ogledati na tvojoj košiji, *more li* mi *uzimat'* košije. III, 231. — Ti otidi starom plandovištu, pa pogledaj šeher Sarajevu, *planduju li* Sarajevske ovce, a za njima Sarajke đevojke, i *pletu li* ruse pletenice, i u njima zlatne madžarije? N. pj. herc. 219. — Međed ga izvede pred pećinu i kaže mu, da ogleda, *može li* sad *iščupati* bukvu iz zemlje. N. prip. 2. — Kad posle oni ogledaju, *je li* im taj hleb *pečen*, a to pod crepnjom pravi hleb. ib. 82.

kušati (prosto i složeno): Kušajte sve vere, i sve redom gradove, *znade l'* svaki za Boga i za ime Božije. N. pj. I, 128. — On ne tone, što je posustao, veće tone, te on kuša ljubu, *hoće li* mu ljuba vjerna *biti*. I, 571. — Pozove kapetana na dvije ure poslijed podne, da pođe u njegov dvor, da ga iskuša, *je li istinito*, što mu srce kaže. N. prip. 250. — Sami sebe okušajte, *jeste li* u vjeri (Ἑαυτοὺς πειράζετε, εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει) 2. Kor. 13, 5.

osvrtati se: Osvrće se mlad paune, *ide l'* za njim paunica. N. pj. I, 26.

paziti: On već nije ni pazio, *ima li* kakav drugi biljeg. N. prip. 102.

pitati (prosto i složeno): Ma ću pitat' mile moje majke, *oće li* me majka *dati* za te. N. pj. I, 241. — Pita Bogdan za Mujove

Digitized by Google

zdravlje, i upita, *je li* doma Mujo. I, 543. — Upitajde zmaja od Jastrepca, *boji li se* još koga do Boga. II, 256. — Čim si mi se tako ponesao, te ne pitaš nesretna sestrića, *jesu li* mu rane *dosadile?* II, 562. — Pita svu noć Mićunović-Vuče za Njeguša Popović-Ivana, *hoće li* mu *ispanuti* duša, Ivan pita, *umrije li* Vuko, dok objema ispanula duša, pitajući jedan za drugoga. IV, 11. — Pošlje svoga slugu k ženi, da je pita, *hoće li prodati* te stvari. N. prip. 58. — Kad dođe u kuću, starac ga zapita, *je li namirio* konja i *jede li* konj travu. ib. 88. — U toj misli idući srete jednu babu i upita je, *ima li* đe takijeh đevojaka. ib. 92. — Dođu k deci pa ih zapitaju, šta rade onde, i *imaju li* još koga onde. ib. 138. — Kad zapita, *može li noćiti*, domaćin ga jedva dočeka. ib. 163. — Onda lovac i carski sin otidu k orlu, pa ga zapita lovac, *je li* kad *video* taki i taki grad. ib. 239. — I uzevši za ruku slijepoga izvede ga na polje iz sela, i pljunuvši mu u oči metnu ruke na nj, i zapita ga, *vidi li* što (Ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης, καὶ . . . ἐπηρώτα αὐτόν, εἴ τι βλέπει) Mark. 8, 23.

slušati: Da on sluša, što koja govori: *govori li* svaka o svojemu, *govori li* draga i o njemu. N. pj. I, 432. — Pošlje jednoga slugu, da sluša, *kupa li se* još. N. prip. 223.

suditi: Sudite, *je li pravo* pred Bogom, da vas većma slušamo nego li Boga? (Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ θεοῦ, κρίνατε) Dj. ap. 4, 19.

uhoditi: Nije l' majka urodila sina i u četu moju opremila, da otide dolje niz planinu, da uvodi silu i svatove, *je li mlogo* konja i junaka, *možemo li* boja *učiniti?* N. pj. III, 195. — Pa uvodi ovce i torine, kod ovaca Turke Arbanase, *boje li se* od Crnogoraca, *moremo li* lasno *udariti* ja na silu ja na prijevaru. IV, 419.

Isp. Akad. rj. VI, 31.[a]

5. Kao indirektna tako i direktna pitanja ne držim ni za što drugo nego za hipotetičke rečenice. Da bi se to moglo razumjeti, valja mi najprije reći, što mislim o postanju hipotetičkih rečenica. A za njihovo je postanje znatno to, da iste partikule, koje se upotrebljavaju kao hipotetičke konjunkcije, često služe i kao aseverativne partikule; n. pr. hrv. *li* (Lude *li* ste, druge moje! N. pj. I, 329. — Lijep *li* si, čelebija Mujo! N. pj. herc. 141. — Brate Makso, pile sokolovo! Čudno *li* si svate prevario, te ti vodiš lijepu đevojku. N. pj. II, 564. — Isp. „Rad" knj. 134. str. 50. i § 13. ove rasprave); grč. ἢ = εἰ u kiparskom, dorskom i atičkom narječju, a kao aseverativna partikula ἦ; lat. *sī* hipotetička konjun-

Digitized by Google

kcija, a *sī-c* aseverativna partikula; got. *jabai* hipotetička konjunkcija, *ja* (kao i *bai)* aseverativna partikula (Brugmann, Kurze Vergl. Gr. str. 669.). Otkuda to dolazi, može se najbolje razabrati, ako se ogledaju koncesivne rečenice. U njima se naime upotrebljavaju uopće iste konjunkcije kao i u hipotetičkim rečenicama, ali im je značenje još često aseverativno, i to onda, kad govornik sâm zna, da se radnja koncesivne rečenice doista vrši; n. pr. *Ako su* ga kraste *našarale*, zdrave su mu oči obadvije. N. pj. II, 554. = Doista su ga kraste našarale, (ali) zdrave su mu oči obadvije. Tako se obično govori, kad se hoće da odbije kakav prigovor: misao, koja sadržava prigovor, dakle tuđa misao, tim što se potvrđuje, priznaje se kao istinita, prihvaća se (kao istinita), ali se njoj nasuprot stavlja vlastita misao govornikova, koja prigovor oslabljuje. Zato partikuli *ako* značenje „doista" prelazi u značenje „prihvaćam, dopuštam (koncediram), da" t. j. ona od aseverativne postaje koncesivna partikula (konjunkcija); dakle: Prihvaćam (kao istinito), dopuštam, da su ga kraste našarale, (ali) zdrave su mu oči obadvije. Ovamo držim da ide i ovaj primjer sa *li: Je l'* ti druga vezen jagluk *dala?* Ja sam ti ga i ljepšega dala. N. pj. I, 196/7. (isp. „Rad" knj. 134. str. 51.) Tako se može prihvaćati tuđa misao, ako govornik sâm i ne zna, da li se radnja njezina doista vrši ili ne; n. pr. A. Tvoj otac dođe te ubi onu kučku. B. *Ako su* je *ubili*, to je i zaslužila. — A. Pošto je ubiše, baciše je na bunište. B. *Ako su* je na bunište *bacili*, onđe je i živa ležala. N. prip. 164. = Prihvaćam (kao istinito), dopuštam, da su je ubili, — da su je na bunište bacili, (ali) to je i zaslužila, — onđe je i živa ležala. No sada se *ako* ne može više zamijeniti sa „doista". Tako sve više iščezava obzir na to, da li se radnja one misli, koja se kao istinita prihvaća, doista vrši ili ne; glavno je to, da se misao kao istinita prihvaća, da se zbiljsko vršenje njezine radnje dopušta, pa govornik može tako kao istinite prihvaćati i svoje vlastite misli bez ikakva obzira na to, da li se radnja njihova doista vrši ili ne; n. pr. Hoću isti Arapu na mejdan, hoću isti, *ako doći ne ću.* N. pj. II, 464. = Prihvaćam (dopuštam), da doći ne ću, pa ipak velim: hoću isti. Isp. „Rad" knj. 134. str. 4. i d.

Na ovom su stepenu razvoja postale i hipotetičke rečenice. Protaza je njihova posve onakova kao i protaza onih koncesivnih rečenica, u kojima se neka tuđa ili vlastita misao prihvaća bez obzira na to, da li joj se radnja doista vrši ili ne, t. j. protaza

Digitized by Google

je njihova također koncesivna, jer i hipotetičke konjunkcije znače „prihvaćam, dopuštam (koncediram), da“. Razlika je samo u apodozi: u koncesivnim rečenicama izriče se u apodozi misao suprotna misli izrečenoj u protazi, a u hipotetičkim rečenicama izriče se u apodozi misao, koja je posljedica misli izrečenoj u protazi; u koncesivnim je rečenicama savez između protaze i apodoze adversativan, a u hipotetičkima kausalan. Tako n. pr. *Ako* put *putuje*, srećno putovao, *ako* l' vince *pije,* na zdravlje mu bilo! N. pj. I, 268. — znači: Prihvaćam (dopuštam), da put putuje, pa stoga kažem: srećno putovao! Ili: *Misliš li* me mrtva požaliti, požali me, dok sam u životu. N. pj. II, 268. — znači: Prihvaćam (dopuštam), da me misliš mrtva požaliti, pa stoga kažem: požali me, dok sam u životu. Isp. „Rad“ knj. 134. str. 14. i d.

U svima pomenutim slučajevima govornik prihvaća (dopušta) neku tuđu ili svoju misao zato, da može na nju nadovezati drugu svoju misao kao njoj suprotnu ili posljedičnu. Ali on može prihvaćati neku svoju misao bez takove svrhe. Onda je takova rečenica samostalna, a koncesivna (hipotetička) partikula od značenja „prihvaćam, dopuštam, da“ dobiva već prema različnomu stepenu pouzdana znanja u govornika značenje „jamačno, zacijelo, možda“; n. pr. Id' odatle, crni Bugarine! Da s' donio Bugarsku kopanju, *ako* bih ti i usuo vina; za te nisu čaše pozlaćene. N. p. II, 143. — Na mejdan ne vjerujemo da će mu izići, makar ih koliko zvao, već *ako* gdje u mraku. Vuk, Pisma 71. Isp. „Rad“ knj. 134. str. 2. i d. I grčka hipotetička konjunkcija εἰ dolazi u samostalnim rečenicama u značenju „možda“. Tako držim da treba εἰ shvatiti n. pr. *A* 135.

ἀλλ' εἰ μὲν δώσουσι γέρας μεγάθυμοι Ἀχαιοί
ἅρσαντες κατὰ θυμόν, ὅπως ἀντάξιον ἔσται,
εἰ δέ κε μὴ δώωσιν, ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἑλωμαι.

ili ρ 484.

Ἀντίνο', οὐ μὲν κάλ' ἔβαλες δύστηνον ἀλήτην·
οὐλόμεν', εἰ δή πού τις ἐπουράνιος θεός ἐστιν.

Ako svaku rečenicu, koja se počinje s koncesivnom (hipotetičkom) partikulom, hoćemo da zovemo supozicijom, možemo takove samostalne rečenice, kakve su netom pomenute, zvati samostalnim supozicijama, a prave hipotetičke protaze podložnim supozicijama.

Digitized by Google

Motiv je upotrebljavanju supozicija uopće nedostatak pouzdana znanja o tome, vrši li se doista neka radnja ili ne. A isti je motiv uz težnju za pouzdanim znanjem stvorio i pitanja. Stoga nije čudo, da pitanja imadu oblik supozicija ili hipotetičkih protaza. Ako čovjek nekomu kaže, da neku svoju misao prihvaća, kojoj za radnju ne zna pouzdano, da li se doista vrši ili ne, s težnjom, da ga potakne na izjavu, da li se radnja njezina doista vrši ili ne, postaje ona njegova misao, koju kaže da prihvaća, hipotetička protaza, kojoj je apodoza sama težnja, da drugoga potakne na rečenu izjavu. Kad bi ova težnja bila izrečena riječima, bila bi jamačno izrečena imperativom kojega glagola dicendi (n. pr. kaži!), o kojem bi bila zavisna deklarativna rečenica sa *da* dopunjena iz same hipotetičke protaze, i hipotetička bi se protaza zvala indirektno pitanje, a hipotetička konjunkcija indirektna upitna partikula. Ali rečena težnja nije izrečena riječima, nego samo naznačena upitnim tonom, o kojem će se još govoriti (§ 6.), i hipotetička se protaza zove direktno pitanje, hipotetička konjunkcija direktna upitna partikula, a izjava drugoga lica odgovor. Tako je n. pr. hipotetička protaza: *Ako pišu*, (sc. kaži, da pišu!) t. j. Prihvaćam ili dopuštam, da pišu (ili i: možda pišu), pa stoga ti velim: kaži, da pišu! — postala direktno pitanje t. j. oblik govora, kojim se za slučaj, da nekakvi ljudi pišu, netko poziva, da kaže, da pišu. A isto vrijedi i za hipotetičku protazu: *Pišu li*, (sc. kaži, da pišu!) Isp. i § 10.

U starom se jeziku hipotetička konjunkcija *ako* upotrebljavala ne samo u indirektnim, nego (ali mnogo rjeđe) i u direktnim pitanjima, kao što se vidi iz primjera navedenih u Akad. rj. I, 52. Danas se *ako* nigdje više ne upotrebljava u direktnim pitanjima, nego ga je kao u indirektnim (§ 3.) tako i u direktnim pitanjima ponajviše zamijenila hipotetička konjunkcija *li*.

6. Po svemu, što je rečeno, pitanja su sa *li* — i indirektna i direktna — upravo hipotetičke protaze, a razlikuju se jedna od drugih tako, da je kod indirektnih i apodoza izrečena ili bar naznačena riječima, a kod direktnih nije. Ako se pitanja tako shvate, onda nam prije svega biva razumljiv upitni ton, s kojim se direktna pitanja izgovaraju. Poznato je, da se prepozitivne podložne rečenice izgovaraju s glasom, koji je prema kraju rečenice sve viši (n. pr. Ako slaže, laž mu na poštenje! — Kad me pitaš, pravo da ti kažem). Budući da su i direktna pitanja upravo prepozitivne podložne rečenice, valja da se taj povišeni glas i u njima javlja. A

Digitized by Google

on se ne samo doista javlja, i to kao upitni ton, nego postaje i osobito znatan, jer kako glavna rečenica nije izrečena riječima, upitni je ton jedini formalni znak za nju. Tako postaje on formalni izraz onoga psihičkoga stanja, s kojim govornik hipotetičku protazu izriče, t. j. težnje, da mu onaj, komu govori, sadržaj njezin potvrdi ili poreče, koja bi težnja, da je glavna rečenica izrečena riječima, bila njom izrečena. — Indirektna su pitanja postpozitivna, u njima je glavna rečenica izrečena ili bar naznačena riječima, pa stoga se i ne izgovaraju s upitnim tonom.

Nadalje nema kod moga shvaćanja upitnih rečenica nikakve takove teškoće, kakvu smo naprijed (u § 1.) našli kod shvaćanja, da su pitanja postala od tvrdnje. Hipoteza dolazi svagda od onoga lica, koje govori, t. j. od 1. lica. Pa tako i u pitanju ono, što se suponira, suponira svagda onó lice, koje pita (n. pr. *Pišu li?* = Pišu li, [sc. kaži, da pišu!] — da pišu, suponira govornik). Ali budući da se u pitanju govornik s hipotezom obraća k drugomu licu tražeći od njega, da mu sadržaj hipoteze potvrdi ili poreče (i to dakako u obliku tvrdnje), prelazi suponiranje vršenja radnje glagolske samo sobom u suponiranje tvrdnje o vršenju njezinu, dakle *Pišu li?* = Pišu li, (sc. kaži, da pišu!) prelazi u: *Tvrdiš li, da pišu?* = Tvrdiš li, da pišu, (sc. kaži, da tvrdiš, da pišu!) Tako ulazi u pitanje pojam tvrdnje, i to tvrdnje, koja dolazi od 2. lica, ali to nije ni u kakvoj suprotivštini s tim, što hipoteza dolazi od 1. lica, jer hipoteza jednako ostaje kod 1. lica, a tvrdnja se 2. lica sasvim prirodno u osobitim prilikama, u kojima se hipoteza izriče, razvija ne iz hipoteze, nego pored hipoteze.

Osim toga nam tako biva razumljivo, zašto u različnim jezicima iste riječi služe kao hipotetičke konjunkcije i kao interogativne partikule; n. pr. grč. ἠ (hipot. ἠ kipr., dor. i at.; interog. dir. ἦ), εἰ (hipot. i interog. indir.); novogrč. ἄν (hipot. i interog. indir.); lat. *si* (hipot. i interog. indir.); franc. *si* (hipot. i interog. indir.); stsl. *aume* (hipot. i interog. dir. i indir.); hrv. *ako* (hipot. i interog. indir.), *li* (hipot. i interog. dir. i indir.); novosl. *če* (hipot. i interog. indir.); njem. *ob* (hipot. [u starovisokonjem.] i interog. indir.) itd.

Zatim nam tako biva jasno, otkuda dolazi to, da se svaka pozitivna hipotetička protaza može shvatiti kao pitanje, na koje se očekuje pozitivan odgovor; n. pr. Misliš li me mrtva požaliti, požali me, dok sam u životu (N. posl. 179.) = Misliš li me mrtva požaliti? Požali me, dok sam u životu. Već u „Radu“ knj. 134. str. 53. spomenuo sam, da Vuk u Narodnim pjesmama kadšto

Digitized by Google

istu rečenicu shvaća sada kao hipotetičku protazu sada kao pitanje, kao što pokazuje interpunkcija; n. pr. Je li majka rodila junaka, da prebrodi to tijo Dunavo, da uvati Varadinku Maru, i k meni je na divan dovede, dat ću njemu polak pašaluka, pašaluka, i mog spailuka. N. pj. I, 598. — Je li majka rodila junaka, da uvati majstora Manojla, da dovede paše na divana; jal' živoga paše da dovede, jal' od njega da donese glavu? Daje paša tri tovara blaga, i dat će mu pô sandžaka svoga, te da sudi, kako paša sudi. N. pj. III, 324. — — Ho l' mi, dušo, vjeru dati, da ćeš k mene povratit' se, puštit ću te tvojoj majci (U Nar. pj. I, 190. ima iza „povratit' se" znak: ?, a u Živ. i ob. str. 32. znak: ,). — Primjerâ, gdje bi se moglo sumnjati, imamo li hipotetičku protazu ili pitanje, našlo bi se više; tako bi se u primjeru: Je li đe ko moj? Sastavi me s' njom! N. pj. I, 355. — rečenica sa *li* mogla shvatiti i kao hipotetička protaza pa iza „moj" metnuti znak: ,. Isp. „Rad" knj. 134. str. 51—53.

Osim svega toga pokazat će ova rasprava, kako sve vrste pitanjâ prate analogne vrste hipotetičkih rečenica, koje će nam najbolje i poslužiti za pravo razumijevanje pojedinih vrsta pitanja, što ne bi moglo biti, kad hipotetičke rečenice i pitanja ne bi bila u genetičkoj svezi.

7. Napokon nam tako biva jasan i odnošaj između direktnih i indirektnih pitanja. Obično se misli, da su indirektna pitanja postala od direktnih tako, da je poradi toga, što pitanje ne izriče onaj, koji doista pita, nego onaj, koji samo kazuje, da netko pita, pitanje postalo zavisno o glagolu, kojim se kazuje, da netko pita, te su se i lica u pitanju udesila onako, kao da pita onaj, koji samo kazuje, da netko pita (pomijeranje lica, Personenverschiebung). Tako se misli da je n. pr. Kad dođe u kuću, starac ga zapita, *je li namirio* konja i *jede li* konj travu. N. pr. 88. — postalo od: Kad dođe u kuću, starac ga zapita: „Jesi li namirio konja i jede li konj travu?" tako, da je poradi toga, što pitanje ne izriče starac, nego pripovjedač, pitanje: „Jesi li namirio konja i jede li konj travu?" postalo zavisno o glagolskom obliku „zapita", te se 2. lice (Jesi li namirio konja?) promijenilo u 3., jer je to lice za pripovjedača 3. lice, a 3. je lice (Jede li konj travu?) ostalo nepromijenjeno, jer je to lice i za pripovjedača 3. lice. Ja se uopće ne mogu složiti s mišljenjem, da je indirektni govor postao od direktnoga (isp. „Rad" knj. 142., str. 24. bilj.,

Digitized by Google

39. bilj., 65.), pa tako držim za krivo i mišljenje, da su indirektna pitanja postala od direktnih. Odlučni mi se čine ovi momenti:

a) Da su indirektna pitanja postala od direktnih, valjalo bi, da u indirektnima dolaze samo one upitne partikule, koje dolaze u direktnima. A kad tamo, u indirektnim se pitanjima u različnim jezicima upotrebljavaju partikule, kojima u direktnima nema ni traga, n. pr. grč. εἰ, lat. *si*, novosl. *če* i dr.

b) Ako ima jedna rečenica postati zavisna o drugoj, potrebno je bar to, da jednu i drugu rečenicu govori isto lice. A kod direktnoga pitanja govori pitanje drugo lice negoli rečenicu, o kojoj bi pitanje imalo postati zavisno; tako u navedenom primjeru iz N. pr. 88. rečenicu: „Starac ga zapita" govori pripovjedač, a pitanje: „Jesi li namirio konja?" imao bi govoriti starac. Pa kako će onda ovo pitanje postati zavisno o onoj rečenici?

c) Teškoću zadaje i ono, što se zove „pomijeranje lica". Dok je pitanje direktno, naznačeno je posve jasno, tko pita (n. pr. Starac ga zapita: „Jesi li namirio konja?"), pa je teško dokučiti, zašto bi jezik pitanju oblik, koji jasno pokazuje, tko pita, išao mijenjati u oblik, koji ovu jasnoću može samo pomutiti, jer pošto su se lica pomjerila (Starac ga zapita, je li namirio konja), pitanje dobiva takav oblik, kao da pita onaj, koji govori, a opet valja misliti, da pita onaj, o kome on govori.

d) Moglo bi se reći, da se lica pomijeraju stoga, što onaj, koji govori, pitanje ne prikazuje kao pitanje onoga, o kome govori, nego kao svoje[1]. Ali ne obazirući se na to, da mi se čini nemoguće, da bi pitanje, koje dolazi iza rečenice „Starac ga zapita" (u navedenom primjeru), onaj, koji govori (pripovjedač), prikazivao kao svoje pitanje, imala bi se onda i indirektna pitanja izgovarati s upitnim tonom, što nikako ne biva. Ja bih pače rekao, da je to, što se indirektna pitanja ne izgovaraju s upitnim tonom,

[1] Tako doista misli Delbrück, Vgl. Synt. III, 438—439., koji za primjer iz Il. A 188. kaže: Die Angleichung aber (sc. der ersten an die dritte Person) war möglich, weil (worauf Behaghel hinweist, t. j. u svojoj knjizi „Gebrauch der Zeitformen" str. 167.) der Erzähler sich in die Situation, von der er erzählt, derartig mit der Phantasie versetzt, dass er die Gefühle und Gedanken des Subjekts der Situation bis zu einem gewissen Grade zu seinen eigenen macht. Der Erzähler tritt in unserem Beispiele theilnehmend neben Achilleus und fragt sich: 'wird er nun das Schwert ziehen, oder wird er seinen Zorn bezwingen?' — A s Delbrückom se slaže Brugmann, Kurze vgl. Gramm. str. 671.

Digitized by Google

očit znak, da nijesu od direktnih ni postala, jer mislim, da upitnoga tona, kad bi već tu bio, ne bi bilo moglo opet nestati.

e) Po analogiji svega onoga, što se indirektni govor zove, imalo bi svako indirektno pitanje dolaziti od subjekta glavne rečenice, imao bi svagda pitati subjekt glavne rečenice. Tako doista i biva kod pitanja zavisnih o glagolima studendi, ali ne biva kod pitanja zavisnih o glagolima dicendi i sentiendi. Tako u primjeru iz N. prip. 88., koji je već češće spomenut, doista pita subjekt glavne rečenice t. j. starac, je li šura njegov namirio konja, ali u primjeru: Ali Bog zna, *jesam li* i toliko *zaslužio*. N. prip. 40. — ne pita Bog (koji zna), nego (koliko se o pitanju ovdje uopće može govoriti) onaj, koji govori.

Sve spomenute teškoće iščezavaju jednim mahom, ako se pitanja shvate onako, kako je naprijed pokazano; i to:

ad a) Ako su pitanja upravo hipotetičke rečenice, koje su u osobitim prilikama postale sad direktna sad indirektna pitanja, onda ne smeta ništa, što u indirektnim pitanjima dolaze i takove upitne partikule, koje u direktnima ne dolaze, jer ona nijesu postala od ovih.

ad b) Ako su indirektna pitanja upravo hipotetičke rečenice, onda glavnu i podložnu rečenicu a priori govori isto lice.

ad c) Ako indirektna pitanja nijesu postala od direktnih, nego su jedna i druga posebne vrste hipotetičkih rečenica, onda o pomijeranju lica ne može biti ni govora, nego u svakoj su vrsti pitanjâ lica a priori udešena s gledišta onoga, koji pitanje govori. Tako n. pr. kod direktnoga pitanja: Starac ga zapita: „Jesi li namirio konja?“ pitanje govori starac, on i suponira ono, što se hipotetičkom rečenicom kazuje, a za nj je onaj, komu govori, drugo lice, pa zato u svojoj supoziciji i upotrebljava drugo lice. A kod indirektnoga pitanja: Starac ga zapita, je li namirio konja — pitanje govori isto lice kao i glavnu rečenicu, t. j. pripovjedač, on i suponira ono, što se hipotetičkom rečenicom kazuje (jer on kazuje kao svoju misao, da subjekt glavne rečenice za nečim teži, pa on kazuje kao svoju misao i to, do čega stoji ono, za čim subjekt glavne rečenice teži; ali budući da rečena težnja pripada subjektu glavne rečenice, č i n i s e, da je i ono, čim se kazuje, do čega ona stoji, njegova misao), a za nj je ne samo starac, nego i onaj, komu starac govori, treće lice, pa zato u svojoj supoziciji i upotrebljava treće lice.

Digitized by Google

ad d) Sasvim je prirodno, da se samo direktna pitanja izgovaraju s upitnim tonom, jer osim onoga, što je u § 6. rečeno, da su naime samo direktna pitanja prepozitivne hipotetičke protaze, valja na um uzeti i to, da je upitni ton znak težnje za obaviješću, a ova težnja kod indirektnoga pitanja pripada subjektu glavne rečenice te se izriče glagolom glavne rečenice, a kod direktnoga pitanja pripada onomu, koji govori, te se ne može izreći ničim doli upitnim tonom.

ad e) Kod indirektnih pitanja zavisnih o glagolima studendi izriče se glagolom glavne rečenice težnja njegova subjekta za obaviješću, pa stoga i pitanje može dolaziti samo od subjekta glavne rečenice, t. j. pitati može samo on; a kod indirektnih pitanja zavisnih o glagolima dicendi i sentiendi ne izriče se glagolom glavne rečenice nikakva težnja, pa stoga ni pitanje (koliko ga uopće ima) ne može dolaziti ni od koga nego od onoga, koji govori, t. j. pitati nema tko drugi nego on.

Iz svega se ovoga, mislim, jasno razabira, koje je mišljenje o postanju indirektnih pitanja ispravnije.

8. O težnji za obaviješću nadovezat ću još nekoliko napomena.

Kod direktnih pitanja težnja za obaviješću dolazi svagda od onoga, koji govori, on je i izriče, i to upitnim tonom, upravljena je svagda drugomu licu t. j. licu, s kojim on govori, ali može biti upravljena i njemu samomu, no onda se on dijeli na dva lica, jedno, koje pita, i jedno, koje se pita; n. pr. *Pišu li?*

Kod indirektnih pitanja, koja zavise o glagolima studendi, težnja za obaviješću dolazi od subjekta glavne rečenice, ali je izriče onaj, koji govori, i to samim tim, što upotrebljava glagol studendi, a upravljena nije nikomu; n. pr. Često gleda beže Radul-beže, često gleda u bijele dvore, *hoće li* mu kumče *donijeti.* N. pj. II, 449. Samo onda, ako je glagol glavne rečenice u 1. licu, dolazi težnja za obaviješću od onoga, koji govori i koji je i izriče (jer je on subjekt glavne rečenice); n. pr. Ma ću pitat' mile moje majke, *oće li* me majka *dati* za te. N. pj. I, 241. Ovaj nam primjer pokazuje, u kojem slučaju može težnja za obaviješću biti i upravljena komu. To biva samo onda, ako uz glagol „pitati" ma objekt (kao u našem primjeru, gdje onaj, koji govori [Jelena djevojka], težnju za obaviješću upravlja svojoj majci). Od svih indirektnih pitanja zavisnih o glagolima studendi slažu se s direktnima najviše ona, koja zavise o glagolu „pitati", ako je taj glagol u 1. licu, a objekt mu je lična zamjenica 2. lica, jer onda,

*

Digitized by Google

kao i kod direktnih pitanja, težnja dolazi od onoga, koji govori, on je i izriče, a upravljena je 2. licu; razlika je dakle samo u tom, što se kod direktnih pitanja težnja za obaviješću izriče upitnim tonom, a kod ovih indirektnih glagolom „pitati“; isp. n. pr. *Pišu li?* — Pitam (pitamo) te (vas), *pišu li.*

Osobit slučaj nastaje onda, ako glagol studendi, o kojem indirektno pitanje zavisi, dolazi u obliku, koji znači zahtijevanje (postulaciju) t. j. u imperativu, u prezentu sa *da* ili *neka* itd. I onda težnja za obaviješću dolazi od subjekta glavne rečenice, ali mu je nalaže onaj, koji govori, pa se lako može dogoditi, da on to čini stoga, što sam teži za istom obaviješću te hoće, da je onaj, komu težnju za njom nalaže, kad je steče, njemu priopći. Tako n. pr. ako Jovo kaže Jovani: Ti otidi starom plandovištu, pa pogledaj šeher Sarajevu, *planduju li* Sarajevske ovce, a za njima Sarajke đevojke, i *pletu li* ruse pletenice, i u njima zlatne madžarije (N. pj. herc. 219.) — čini to stoga, što sam želi to znati; a Jovana mu, kad vidi, da sve ono, za što on pita, doista biva, to i kaže. Tako ulazi u pitanje pored one, primarne težnje za obaviješću, koja dolazi od subjekta glavne rečenice, a izriče se glagolom studendi, nova, sekundarna težnja za istom obaviješću, koja dolazi od onoga, koji govori, izriče se tim, što glagol studendi dolazi u obliku, koji znači zahtijevanje, a upravljena je subjektu glavne rečenice. Ova sekundarna težnja za obaviješću pače često preotima mah nad primarnom, te ono, što se indirektnim pitanjem kazuje, ne pita toliko subjekt glavne rečenice, koliko onaj, koji govori.

Kod indirektnih pitanja, koja zavise o glagolima dicendi i sentiendi, primarne težnje za obaviješću uopće nema, jer ti glagoli ne znače nikakve težnje. Samo onda, ako oni dolaze u obliku, koji znači zahtijevanje, javlja se ona sekundarna težnja za obaviješću, koja je netom spomenuta. Direktnim se pitanjima takova o glagolu dicendi i sentiendi u obliku, koji znači zahtijevanje, zavisna pitanja najviše približavaju onda, ako zavise o glagolu dicendi u 2. licu, jer onda, kao i u direktnim pitanjima, (sekundarna) težnja za obaviješću dolazi od onoga, koji govori, on je i izriče, a upravljena je 2. licu; razlika je samo u tom, što se kod direktnih pitanja težnja za obaviješću izriče upitnim tonom, a kod ovih indirektnih oblikom glagolskim, koji znači zahtijevanje;

Digitized by Google

n. pr. Samo mi kaži, *hoću li naći* sve tri stvari, kako sam ti kazala, i *hoću li naći* braću okamenjenu. N. prip. 231.[1]

9. Izjava drugoga lica, kojom se zadovoljava težnja za obaviješću, zove se odgovor. Odgovor je komplement pitanja. Pravim se pitanjem (bilo direktnim bilo indirektnim) može nazvati samo ono, na koje se očekuje odgovor. Ali bez težnje za obaviješću ne može se očekivati odgovor. Stoga ona indirektna pitanja, koja zavise o glagolima dicendi i sentiendi u obliku, koji znači tvrdnju, a priori nijesu nikakva pitanja, jer kod njih težnje za obaviješću (kao što smo vidjeli) uopće nema. Pa ni svaka težnja za obaviješću ne znači, da se očekuje odgovor, nego samo ona, koja je komu upravljena, osobito ako je upravljena 2. licu. A to biva prije svega kod direktnih pitanja, gdje onaj, koji govori, svoju upitnim tonom izrečenu težnju za obaviješću svagda upravlja 2. licu. Od indirektnih pitanja zavisnih o glagolskom obliku, koji znači tvrdnju, biva to jedino kod onih, koja zavise o glagolu „pitati", osobito ako je taj glagol u 1. licu, a objekt mu je lična zamjenica 2. lica. Inače se kod indirektnih pitanja o očekivanju odgovora može govoriti samo onda, ako zavise o glagolskom obliku, koji znači zahtijevanje, osobito ako glagol dolazi u 2. licu toga oblika, a još više, ako je glagol sam još k tomu glagol dicendi. Ovaka su indirektna pitanja, kao i ona, koja zavise o glagolu „pitati", najviše i dala povod krivomu mišljenju, da su indirektna pitanja postala od direktnih.

10. U ovoj raspravi hoću da pokažem, da su pitanja upravo hipotetičke rečenice; a u svojoj raspravi: Rečenice s konjunkcijama „ako, neka, li" („Rad" knj. 134.) u § 21. i 24. nastojao

[1] O glagolima dicendi i sentiendi može osim indirektnoga pitanja biti zavisna i deklarativna rečenica sa *da*, pa se pita, kakva je razlika između jednoga i drugoga slučaja. Kad bi se u primjeru iz N. prip. 40. Ali Bog zna, *jesam li* i toliko *zaslužio* — mjesto toga kazalo: „Bog zna, da sam i toliko zaslužio", značilo bi to, da Bog apsolutno zna, da sam i toliko zaslužio. A kako primjer doista glasi, znači, da Bog, ako sam i toliko zaslužio, zna, da sam i toliko zaslužio, t. j. da samo u slučaju, ako sam i toliko zaslužio, Bog zna, da sam i toliko zaslužio. Razlika je dakle u tom, što se onda, kad o glagolu dicendi ili sentiendi zavisi deklarativna rečenica, ono, što se njom izriče, izriče apsolutno, a kad zavisi indirektno pitanje, izriče se ono, što se izriče deklarativnom rečenicom, kojoj je sadržaj naznačen u indirektnom pitanju, samo u slučaju ili uz uvjet, koji je kazan u indirektnom pitanju.

Digitized by Google

sam pokazati, da su i željne rečenice sa *da ako* i *neka* upravo hipotetičke rečenice, pa se samo od sebe nameće pitanje, kakav odnošaj postoji između (direktnih) pitanja i pomenutih željnih rečenica.

Rečenica n. pr. Da *ako* i meni kad *svane!* (N. posl.) — postala je od hipotetičke željna tako, da se ono, što se njom izriče (izvršenje radnje glagola „svanuti"), shvatilo kao uvjet postignuću nekoga cilja, za kojim valja težiti. Taj se cilj postiže samim ispunjenjem uvjeta t. j. samim izvršenjem radnje glagola „svanuti". Stoga se i teži upravo za tim izvršenjem. A težnja je sama naznačena tim, što se hipotetička (željna) rečenica izriče s osobitim (željnim) tonom.

I rečenica n. pr. *Pišu li?* — postala je od hipotetičke upitna tako, da se ono, što se njom izriče (vršenje radnje glagola „pisati" u sadašnjosti) shvatilo kao uvjet postignuću nekoga cilja, za kojim valja težiti. Ali taj se cilj ne postiže samim vršenjem radnje glagola „pisati" u sadašnjosti. Pače za ciljem, koji bi se tim postizao, ne bi se ni moglo težiti, jer radnja se glagola „pisati" u ono vrijeme, kad se govori, već vrši, ako se vrši, a težiti se može samo za nečim, što u vrijeme, kad se govori, još ne biva. Isto bi bilo, kad bi se kazalo: „Jesu li pisali?", a isto bi bilo i onda, kad bi se kazalo: „Hoće li pisati?", jer i glagolski oblik „pisat će" pokazuje, da su onda, kad se govori, neki ljudi već gotovi pisati, ako su gotovi pisati (isp. „Rad" knj. 134. str. 17. i d.). Drukčije bi bilo samo onda, kad bi se moglo reći: „Napišu li?", ali to se ne može reći, a čut ćemo i, zašto se ne može reći. Cilj težnje onoga, koji pita, (kod pitanja: *Pišu li?*) nije dakle sámo vršenje radnje glagola „pisati" u sadašnjosti, nego obavijest o tom, da se radnja glagola „pisati" vrši u sadašnjosti, ako se vrši. Za postignućem toga cilja, dakle za obavješću, i teži onaj, koji pita, a težnja je njegova naznačena onim osobitim (upitnim) tonom, s kojim se hipotetička (upitna) rečenica izgovara. Postignuću toga cilja, dakle stečenju obavijesti, kazan je i uvjet hipotetičkom (upitnom) rečenicom. A čim je to naznačeno? Već tim, što oblik glagolski u hipotetičkoj (upitnoj) rečenici pokazuje, da se radnja glagolska vrši u sadašnjosti, ako se vrši, a težnja, koja naznačuje upitni ton, mora za cilj imati nešto, što pada u budućnost. A još je više to naznačeno jednim karakterističnim svojstvom onih hipotetičkih rečenica, u kojima se za uvjet uzima nešto, što onda, kada se govori, biva ili ne biva, samo onaj, koji govori, i

Digitized by Google

zna, da li biva ili ne biva, t. j. onih hipotetičkih rečenica, u kojima je glagol u prezentu (imperf. glagola), u preteritu ili u futuru. Zovimo ih realne. Njihov naime uvjet za onoga, koji govori, nije ispunjen sve dotle, doklegod on bilo kojim načinom ne dozna, da se radnja, koja je uzeta za uvjet, doista vrši (u ono vrijeme, koje oblik glagolski pokazuje). Uzmimo par primjera: Ako *misliš* Božij biti, čini dobro za života. N. pj. I, 137. — Ako mu konjic *oronu*, da Bog da, da mu prerone! I, 225. — Ako *ćeš* mi što *dati*, daj mi nemušti jezik. N. prip. 11. — Kod prvoga primjera uvjet za onoga, koji govori, nije ispunjen — ni onda, ako onaj, komu govori, doista misli Božij biti — sve dotle, doklegod se sâm ne uvjeri ili od onoga, komu govori, ne čuje t. j. doklegod uopće ne dozna ili dokle mu se god ne potvrdi, da onaj, komu govori, doista misli Božij biti. Isto vrijedi mutatis mutandis i za ostala dva navedena i za nebrojene druge slične primjere. A to dolazi otuda, što je taj moment uzet već u uvjet. Jer onaj, koji govori, dobro zna n. pr. kod prvoga od navedenih primjera, da onaj, komu govori, doista već misli ili ne misli Božij biti, samo ne zna, da li stoji (ili da li je istina) jedno ili drugo. Stoga ne stavlja kao uvjet samo vršenje radnje glagola „misliti" u sadašnjosti, nego pozitivnost toga vršenja, kao da bi kazao: Ako stoji (ili ako je istina) to, da misliš Božij biti —, a taj se uvjet može ispuniti samo tim, da se makar kojim načinom pozitivnost vršenja radnje glagolske (t. j. da stoji to, da onaj, komu govori, misli B. b.) potvrdi (isp. § 6.). Drukčije je kod hipotetičkih rečenica s prezentom perfektivnoga glagola. Zovimo ih eventualne. U njima se za uvjet ne uzima pozitivnost (ili negativnost) izvršenja radnje glagolske, jer onaj, koji govori, ne može znati, hoće li uopće do toga doći, da se radnja glagolska izvrši ili ne izvrši, nego se za uvjet uzima sámo izvršenje radnje glagolske, pa stoga za ispunjenje uvjeta nije ni potrebno, da se izvršenje radnje potvrdi. Ova razlika između realnih i eventualnih hipotetičkih rečenica očituje se najbolje tim, što kod realnih za ispunjenje uvjeta dostaje potvrda onoga, što se uzima za uvjet, a kod eventualnih ne dostaje. Tako n. pr. kod trećega od malo prije pomenuta tri primjera (Ako *ćeš* mi što *dati*, daj mi nesmušti jezik. N. prip. 11.) za ispunjenje uvjeta dostaje izjava onoga, komu se govori, da će dati nemušti jezik, ali kod primjera: Ak' *utoneš*, vadit ću te, ak' *izvadim*, ljubit ću te (N. pj. I, 363.) — ne dostaje za ispunjenje uvjeta izjava djevojčina, da će utonuti, t. j. ako djevojka i kaže, da će utonuti,

Digitized by Google

tim još nije nastalo vrijeme, za koje vrijedi apodoza: „vadit ću te“, nego treba da ona doista utone (isp. „Rad“ knj. 134. str. 17. i d.).

Budući da su i pitanja upravo realne hipotetičke rečenice, kao što pokazuju oblici glagolski, što se u njima upotrebljavaju, ne može se ni za njihov uvjet kazati, da je ispunjen, doklegod onaj, koji govori, ne dozna, da se radnja, koja je uzeta za uvjet, doista vrši. Po tom za ispunjenje njihova uvjeta ne dostaje, da se radnja, koja je uzeta za uvjet, doista vrši, nego je bitno potrebno još i to, da onaj, koji govori, o vršenju te radnje bude obaviješten. Tako u njima težnja za ciljem, koji se postiže ispunjenjem uvjeta, postaje težnjom za obaviješću o vršenju radnje, koja je uzeta za uvjet. Kod željnih pak rečenica, koje su upravo eventualne hipotetičke rečenice, za ispunjenje uvjeta dostaje samo vršenje radnje, koja je uzeta za uvjet.

Po onom, što je rečeno, uvjet postignuću cilja, za kojim se u pitanjima teži, cijepa se na dva uvjetna momenta: jedan je moment vršenje same radnje glagolske u vrijeme, koje pokazuje oblik glagolski, a drugi je moment obavijest o tom vršenju. Postignuću cilja, za kojim se teži, služi upravo drugi moment, pa stoga se težeći za postignućem cilja teži za ispunjenjem upravo drugoga momenta t. j. za obaviješću o vršenju radnje. Ali prvi je moment uvjet drugomu. Stoga pitanje: *Pišu li?* znači: Ako dobijem obavijest, da pišu, ako pišu, bit će postignut cilj, za kojim težim; ili: Ako pišu, težim za obaviješću, da pišu; ili (budući da se s pitanjem čovjek svagda nekomu obraća, i to onomu, od koga očekuje obavijest): Ako pišu, kaži, da pišu! Ali izrečeno je samo ono, što znači „ako pišu“ s težnjom za postignućem cilja ili za ispunjenjem uvjeta. Sve drugo razumije se samo sobom.

Sada možemo točnije odgovoriti i na dva pitanja, koja se sama nameću. Prvo je pitanje: Ako su naše željne rečenice i upitne rečenice upravo hipotetičke rečenice (protaze), što im je apodoza? Željnoj je rečenici: Da *ako* i meni kad *svane!* — apodoza ono, čemu je njom kazan uvjet, a to je postignuće cilja, za kojim se teži, taj je pak, da svane; dakle (ne obazirući se na *da):* Ako i meni kad svane (protaza), bit će postignut cilj, za kojim težim (apodoza). I upitnoj je rečenici: *Pišu li?* — apodoza ono, čemu je njom kazan uvjet, a to je opet postignuće cilja, za kojim se teži, taj je pak, da se dobije obavijest, da se radnja glagola „pisati“ vrši u sadašnjosti, ako se vrši; dakle: Ako dobijem obavijest,

Digitized by Google

da pišu, ako pišu (protaza), bit će postignut cilj, za kojim težim (apodoza) — ili točnije: (U slučaju) ako pišu, ako dobijem obavijest, da pišu (protaza), bit će postignut cilj, za kojim težim (apodoza). Ali budući da je izrečeno samo ono, što „(u slučaju) ako pišu“ znači, bit će bolje, da se i ono, što znači rečenica: „ako dobijem obavijest“, pribroji apodozi, dakle ovako: (U slučaju) ako pišu (protaza), ako dobijem obavijest, da pišu, bit će postignut cilj, za kojim težim (apodoza); ili slobodnije i jasnije: Ako pišu (protaza), težim za obaviješću (= kaži!), da pišu (apodoza).

Drugo je pitanje: Zašto apodoza ni kod željnih rečenica ni kod pitanja nije izrečena? U željnim rečenicama nije izrečena, jer je ona postignuće cilja, za kojim se teži i kojemu je hipotetičkom (željnom) rečenicom kazan uvjet, t. j. da se izvrši radnja glagola, koji je u hipotetičkoj rečenici, a taj je cilj ispunjenjem uvjeta eo ipso postignut, pa je onda dosta, da se izreče, što mu je uvjet i (željnim tonom) da se za ispunjenjem toga uvjeta teži. A u upitnim rečenicama apodoza nije izrečena opet zato, što je ona postignuće cilja, za kojim se teži i kojemu je hipotetičkom (upitnom) rečenicom kazan uvjet, t. j. da se steče obavijest, da se radnja glagola, koji je u hipotetičkoj rečenici, vrši u vrijeme, koje mu oblik pokazuje, ako se vrši, — a taj je cilj ispunjenjem uvjeta t. j. stečenjem obavijesti, da se ta radnja u to vrijeme doista vrši, ako se vrši, eo ipso postignut, pa je dosta, da se izreče, što mu je uvjet — koji je svagda takav, da se može ispuniti samo stečenjem rečene obavijesti — i (upitnim tonom) da se za ispunjenjem toga uvjeta teži.

Razumije se samo sobom, da ono, što je ovdje rečeno o apodozi i o tom, zašto ona nije izrečena, vrijedi i za indirektna pitanja, koliko uopće za njih može vrijediti (isp. § 3.). Tako je u primjeru iz N. pj. II, 449. navedenu u § 3. težnja izrečena glagolom „gledati“, cilj joj je ispunjenje uvjeta kazana hipotetičkom rečenicom „hoće li mu kumče donijeti“, t. j. obavijest, da će mu kumče donijeti, ako će mu ga donijeti, a obavijest, za kojom se teži gledanjem, stječe se viđenjem. Dakle: Radul-beg gleda, — hoće li mu kumče donijeti (protaza), da vidi, da će mu ga donijeti (apodoza).

Rečene željne rečenice i (direktna) pitanja slažu se dakle a) u tom, što su jedne i druge hipotetičke rečenice (protaze); b) što se kod jednih i drugih za nečim teži; c) što je kod jednih i drugih formalni izraz toj težnji osobiti ton, s kojim se jedne i druge re-

Digitized by Google

čenice izgovaraju; d) što je kod jednih i drugih cilj toj težnji ispunjenje uvjeta izrečena u hipotetičkoj prolazi. — A r a z l i k a je između njih a) u tom, što su željne rečenice eventualne, a pitanja realne hipotetičke rečenice; b) što se kod jednih i drugih ispunjenje uvjeta, koje je cilj težnji, različnim načinom postiže: kod željnih rečenica samim vršenjem radnje glagolske, a kod pitanja obaviješću, da se radnja glagolska doista vrši u vrijeme, koje pokazuje oblik glagolski, ako se vrši; c) što se kod željnih rečenica teži za samim vršenjem radnje glagolske, a kod pitanja za obaviješću o vršenju njezinu; stoga se onaj, koji govori, kod željnih rečenica obično ne obraća nikomu, a kod pitanjâ obraća se onomu, od koga očekuje obavijest; d) budući da kod željnih rečenica za ispunjenje uvjeta ili za postignuće cilja, za kojim se teži, dostaje, da se vrši radnja izrečena glagolom u hipotetičkoj (željnoj) rečenici, težnja je kod željnih rečenica apsolutna t. j. Da *ako* i meni kad *svane*! — znači: Težim za tim, da i meni kad svane; ali kod upitnih rečenica za ispunjenje uvjeta ili za postignuće cilja, za kojim se teži, ne dostaje, da se vrši radnja izrečena glagolom u hipotetičkoj (upitnoj) rečenici, nego je potrebna još i obavijest, da se ta radnja doista vrši, koja i jest pravi cilj težnji, ona pak stoji do toga, da li se ta radnja doista vrši; stoga težnja kod upitnih rečenica nije apsolutna, nego joj je uvjet vršenje te radnje, t. j. *Pišu li?* — znači: A k o p i š u, težim za obaviješću (=kaži!), da pišu; e) različnomu cilju težnje odgovara i različan ton: željne se rečenice izgovaraju sa željnim, a pitanja s upitnim tonom; jednomu je i drugomu doduše isti izvor (isp. § 6.), ali je prema različnomu psihičkomu stanju onoga, koji govori, svaki od njih različno udešen i stiliziran; f) prema tomu, što su željne rečenice eventualne, a pitanja realne hipotetičke rečenice, upotrebljavaju se u željnim rečenicama isti oblici glagolski kao u eventualnim hipotetičkim rečenicama, a u pitanjima isti kao u realnim hipotetičkim rečenicama, dakle u željnim rečenicama samo prezent (perfektivnoga glagola) i kondicional, a u pitanjima sva vremena, koja se upotrebljavaju u samostalnim rečenicama (dakle ne prezent perfektivnoga glagola), i kondicional (ali se taj kondicional od onoga, koji dolazi u željnim rečenicama, razlikuje po tom, što je preterit futura, a onaj je preterit perfektivnoga prezenta; isp. „Rad“ knj. 134. str. 60. i d.).

Uza sve ove razlike naše željne i upitne rečenice po onom, što je razloženo, jasno pokazuju, da im je izvor zajednički, pače da

Digitized by Google

su u biću svom identične. Pitanja se mogu označiti upravo kao želje, kojima se želi obavijest, da se neka radnja vrši, ako se vrši. Može se reći, da sve razlike između jednih i drugih rečenica potječu samo otuda, što su željne rečenice eventualne, a pitanja realne hipotetičke rečenice. A zajednički nam izvor njihov tumači i to, da se pitanjima mogu kazivati i želje (isp. § 27. i 28.).

11. Sada evo primjerâ i za direktna pitanja. Iz golemoga broja izabrat ću ih tako, da budu u njima zastupani svi glavniji tipovi.

Kad si poljem, l'jepa Mare, bosilje sijala, — *jesi l'* taj dan, l'jepa Mare, mnogo trudna *bila?* N. pj. I, 40. — Oj orlovi, orlovi! *Letiste li* visoko? *Gledaste li* široko? etc. I, 43. — Oj svatovi, draga braćo! *jeste li zdravi? Idete li* svi zajedno gorom zelenom? etc. I, 43. — *Je l' kolika*, vojno le! ta devojka? I, 49. — Lepa Maro, *je l'* ti *žao* majke? I, 50. — Ah, mili Bože i dragi! *Ima l'* što šire od mora? *Ima l'* što duže od polja? etc. I, 196. — Oj Marija, draga dušo moja! *Je li* tebi *mila* moja duša? *Je l'* ti *tvrda* moja desna ruka? I, 197. — Oj đevojko, *imaš li* dragoga? Imala sam brata i dragoga, pak sam oba na vojsku spremila. *Jesi l' rada*, da ti koji dođe? Ja sam rada, da mi oba dođu. I, 217—218. — Snaho naša, dilber Sofijano! *Jesi l' lasna*, hoćeš preboljeti? I, 285. — Oj dorate grive pozlaćene! *Je li* ti *se* gospodar *ženio?* I, 299. — Oj devojko, dušo moja! Što ti veli majka tvoja? *Oće l'* tebe meni *dati,* i meneka zetom zvati? I, 315. — Oj devojko, plava peruniko! *Jesi l'* moga konja *napojila?* I, 323. — Čubar bilje, *beru l'* te đevojke? I, 368. — *Jesi l'*, Maro, *ubelila* platno? I, 382. — Draga moja, *jesi l' se udala?* I, 408. — Oj devojko, dušo moja! *Oćeš li* mi ljuba *biti?* I, 434. — Božja pomoć, Kopčića robinjo! *Je li dobra* bjelica šenica? *Je li kakva* Kopčića kaduna? I, 457. — Sunce žarko, *imadeš li* majku? *Čeka li* te na večeru majka? I, 460. — *Jes' li zdravo*. Omere đevere? Jes' li zdravo, *jesi li veselo?* I, 466. — Buzdovane šestoperni! *Je li* majci što *prostrto?* I, 491. — Bogom sestro, zv'jezdo prehodnice! *Prehodiš li* s istok' do zapada? *Dolaziš li* nad Ercegovinu, i *vidaš li* Ercega Stjepana? I, 554. — Zaovice, Zećir-begovice! Živ ti vojno, i ne željela ga! *Jesi l'* bratu vezen jagluk *dala?* I, 562. — Tako ti Boga, mlad bane! *Ima li* gdegod devojka, koja je na me prikladna? I, 588. — Stari svate i venčani kume! *Je li prosto*, malo da poslušam, što će dvoje dece govoriti? I, 608. — *Je l'* ti,

Digitized by Google

dušo, zemlja *doteščala?* II, 26. — O kamo te, moj Jovane sine! *Hoćeš li se odricat'* od majke? II, 27. — O moj babo, od Budima kralje! *Dade l'* care za mene devojku? II, 56. — No *je l',* braćo, Božja vjera *tvrda,* da nijedan ljubi ne dokaže —? II, 118. — *Mogu l' biti* voljan na besjedi, da ja uzmem sestru Kandosiju —? II, 130. — *Je l' slobodno,* care gospodine, da ja idem na mejdan u polje? II, 144. — Car čestiti, dobro si došao! *Jesi l'* lepa lova *ulovio?* II, 156. — Dobro došli, moja đeco draga! *Jesu l' zdravo* Srblji vitezovi, i čestiti carevi i kralji? II, 192. — Jagnje moje, Rade neimare! *Gradiš li* mi Ravanicu crkvu? *Jesi li* joj temelj *postavio?* II, 207. — Ropče moje, zmijo od Turaka! Đe propade u tamnici mojoj! *Mož' li s',* robe, junak *otkupiti?* II, 274. — Pobratime, Kosančić-Ivane! *Jesi l'* Tursku *uvodio* vojsku? *Je li mlogo* vojske u Turaka? *Možemo li* s Turci bojak *biti? Možemo li* Turke *pridobiti?* II, 312. — O moj sine, Kraljeviću Marko! *Jesi l'* mene mirno *putovao? Jesi l'* mene snahu *isprosio?* II, 332. — Moj posinko, Kraljeviću Marko! *Jesu li* ti rane od samrti? II, 368. — *Jesi l'* đegođ *u životu,* Marko? II, 403. — *Možeš li se,* Marko, *pouzdati,* da otideš u primorje ravno, da pogubiš Musu kesedžiju? Dat ću blaga, koliko ti drago. II, 403. — Oj Boga ti, Novače kovaču! *Jesi l'* ikad bolju *sakovao?* II, 406. — *Je li* Marko kod bijela dvora? *Ima l'* Marko dosta uzavnica? II, 412. — No *jesu l'* nam naše stare sluge? *Je li* đegođ Srbe Radosave? *Je li* š njime Pijanica Đuro? *Služi l'* jošte Grčiću Manojlo? II, 448. — Moj sestriću, Jovan-kapetane! *Jesu l'* tvoje rane za vidanje —? II, 563. — Kada odeš Stojnu Bijogradu, *bojiš li se* još koga do Boga? *Bojiš li se* dva Jakšića mlada? II, 587. — Tako t' Boga, Budimski trgovče! *Jesi li* baš mestom iz Budima? Da li znadeš Budimliju Jovu? *Je li zdravo, je l' se oženio?* II, 640. — *Holi* mi *se,* Savo, *poturčiti,* da te stavim veljega vezira? III, 69. — Dokle si mi, Mujo, prolazio? *Jesi l' išo* do Janjoka moga? III, 100. — Već *jesi li,* bolan, vjere tvrde, da ćeš mene uzet' za ljubovcu, da izbavim tebe iz tavnice? III, 123 — Pobratime, Boičić Alija! *Jesi l' bio* skoro u primorju, u primorju, u vlaškom Kotaru? etc. III, 147. — Ko će staru zapitati majku: *Jesi li se umorila,* majko? III, 172. — Oj Boga ti, ostarjela bako! *Jesu l'* ovo dvori Ivanovi? III, 203. — *Je li* doma Ivo kapetane? III, 203. — O moj zete, Jovan-barjaktare! *Jesi li* mi mirno *osvanuo? Je l'* ti u ćud moja Anđa seka? III, 206. — Moreš li mi, dragi pobratime, *moreš li* mi rane *preboljeti,* da ti tražim lagane hećime,

Digitized by Google

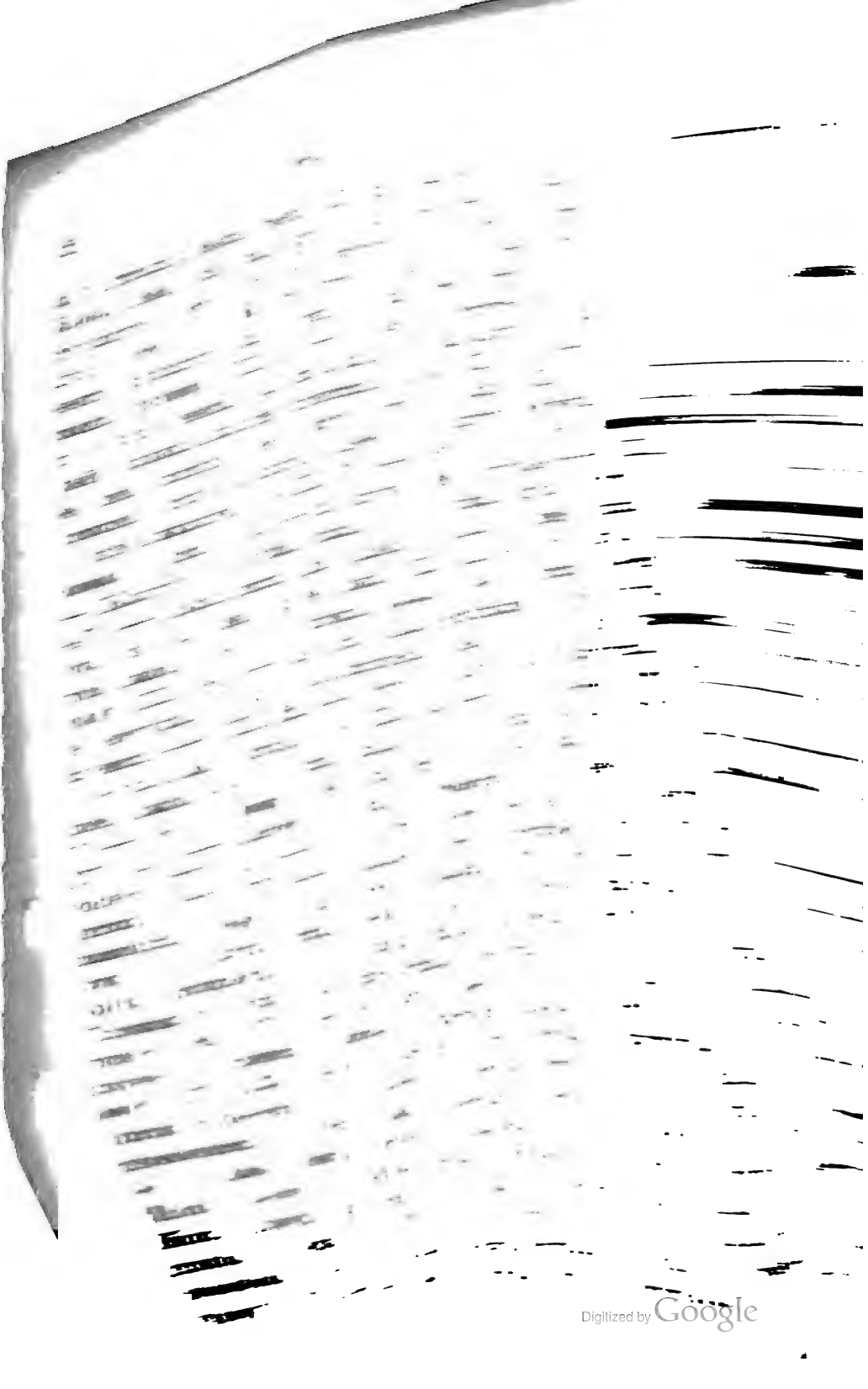
Digitized by Google

izgrlila? Je l' Jovan beg *zdravo i veselo?* N. pj. herc. 47. — Kažuj pravo, tako bio zdravo! *Je li kako* večerati samu? ib. 106. — Snaho moja, zelena livado! — *Je l'* ti *dobro* u matere *bilo?* ib. 113. — *Jesi l'*, Jovo, *sagradio* dvore? ib. 127. — *Jesu li* ti rane od prebola? ib. 137. — Nevo naša, divno dobro naše! *Oli* nama *preboljeti* brzo, po našemu b'jelu dvoru šetat'? *Oli* nam *se zvati* nevjestica? ib. 145. — Stan', postani, šarengaća mlada! *Je l'* ti *zima* bosoj po snijegu? ib. 156. — Božja pomoć, dva mrnara mlada! Da m' odovud' ne prođe đevojka? i *provede l'* konja i sokola? ib. 172. — O Bogu ti, robe dragokupe! Koga li si soja i plemena? *Imadeš li* ikoga od roda? ib. 180. — Draga moja, *jesi li zaspala? Jesi l'* mene mjesto *ostavila?* ib. 204. — *Hoćeš li* me *zvati* na veselje? Divne ću ti dare donijeti. ib. 223. — *Ljubiš li* koga do mene? ib. 263. — Moj dilbere, grozno ću te plakati, moje suze po tvom grlu padati; *hoćeš li* mi ti za suze *hajati?* ib. 274. — *Hoćeš li* mi *dati* ovu svoju kćer, da se ženim njome? N. prip. 4. — *Prođe li* ovuda taki i taki čoek? ib. 5. — Šta je? *jesu li dolazile?* ib. 17. — *Imaš li*, majko, kakav znak od mojih sestara da ponesem: ako da Bog te ih nađem, da bi mi verovale, da sam im brat? ib. 28. — *Jesi li* štogod *naučio?* ib. 37. — *Možemo li noćiti* ovde? ib. 63. — Šta je, brate, za Boga! *Jesi li pitao* Usuda? ib. 78. — *Jesi li došao* i ti, da me prosiš za ženu? ib. 101. — *Jesi li* ti moju kolebu *počistila* i moju vatru *naložila?* ib. 142. — Dobar veče, *ima li* ko tamo? ib. 148. — *Hoćeš li* nas *pustiti* u kuću? ib. 148. — *Ima li* koji junak među nama, da se vrati natrag, da vidi, kako je sad u onoj crkvi? ib. 172. — Kad ti misliš naš drug da budeš, *hoćeš li* ti ljude *jesti*, i s nama u četu *ići?* ib. 190. — A *jeste li* i vi štogođ *učinili* do sad? ib. 192. — *Jesi li* ti sve to čudo u ovome gradu *počinio*, divove isjekao i šćer moju od smrti sačuvao? ib. 193. — Gospodo! *je li moguće*, da ja toga čovjeka od smrti otkupim, i da platim, što je dužan? ib. 218. — *Oli* mi *dati* malo vode, da pijem? ib. 296. — *Vjerujete li*, da ja mogu to učiniti? (Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι;) Mat. 9, 28. — I zapitaše ga govoreći: *Valja li* u subotu *liječiti?* (Εἰ ἔξεστιν τοῖς σάββασιν θεραπεύειν;) Mat. 12, 10. — A sluge rekoše mu: *Hoćeš li* dakle, da idemo, da ga počupamo? (Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;) Mat. 13, 28. — *Može li* čovjek *pustiti* ženu svoju za svaku krivicu? (Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;) Mat. 19, 3. — I dozvavši kapetana zapita ga: *Je li* davno *umr'o?* (Ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι

Digitized by Google

ἀπέθανεν) Mark. 15, 44. — I odgovarajući Isus reče zakonicima i farisejima govoreći: *Je li slobodno* u subotu iscjeljivati? (Εἰ ἔξεστιν τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;) Luk. 14, 3. — I dok oni još ne vjerovahu od radosti i čuđahu se, reče im: *Imate li* ovdje što za jelo? (Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;) Luk. 24, 41. — I zapitaše ga: Ko si dakle? *Jesi li Ilija?* I reče: Nijesam. *Jesi li prorok?* I odgovori: Nijesam. (Ἠλίας εἶ σύ; — Ὁ προφήτης εἶ σύ;) Jov. 1, 21. — Kad vidje Isus ovoga, gdje leži, i razumje, da je već odavno bolestan, reče mu: *Hoćeš li*, da budeš zdrav? (Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;) Jov. 5, 6. — I zapitaše ih govoreći: *Je li* ovo vaš sin, za koga vi govorite, da se rodi slijep? (Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη;) Jov. 9, 19. — A u vas je običaj, da vam jednoga pustim na pashu, *hoćete li* dakle, da vam pustim cara Judejskoga? (Βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;) Jov. 18, 39. — A kad objedovaše, reče Isus Simonu Petru: Simone Jonin! *ljubiš li* me većma nego ovi? (Ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων;) Jov. 21, 15. — A oni onda, koji zajedno bijahu, pitahu ga govoreći: Gospode! *hoćeš li* sad *načiniti* carstvo Izrailjevo? (Εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;) Djela ap. 1, 6. — A Filip pritrčavšiču ga, gdje čita proroka Isaiju, i reče: A *razumiješ li*, što čitaš? (Ἆράγε γινώσκεις, ἃ ἀναγινώσκεις;) Djela ap. 8, 30. — Pa ga uzeše i odvedoše na Areopag govoreći: *Možemo li razumjeti*, kakva je ta nova nauka, što ti kazuješ? (Δυνάμεθα γνῶναι, τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ διδαχή;) Djela ap. 17, 19. — Reče im: *Jeste li primili* Duha svetoga, kad ste vjerovali? (Εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες;) Djela ap. 19, 2. — *Vjeruješ li*, care Agripa, prorocima? (Πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις;) Djela ap. 26, 27.

Isp. Akad. rj. VI, 30.[b]

12. Ima mnogo primjera, koji su formalno sasvim nalik na navedene, ali se opet od njih bitno razlikuju, jer u njima nema pravih pitanja, a to se vidi po tom, što se rečenica sa *li* ponajviše ne izgovara s upitnim tonom niti se očekuje na nju odgovor. Ali opet ovakove rečenice veoma lako dobivaju upitni ton te prelaze među prava pitanja, tako da je kadšto teško odlučiti, je li rečenica sa *li* pravo pitanje ili nije. Vuk često i uz takove rečenice stavlja *li*, za koje je sva prilika, da nijesu prava pitanja, meće znak pitanja, ali ga često i ne meće (bez prave dosljednosti), kao što će se vidjeti iz primjerâ, koje ću niže navesti, gdje ću uza svaki primjer metnuti Vukovu interpunkciju. Razlog se svemu tomu

Digitized by Google

može tražiti u formalnoj sličnosti rečenicâ sa *li*, o kojima se radi, s pravim pitanjima. Ali u formalnoj se sličnosti ogleda i unutrašnja srodnost. U § je 5. pokazano, kako su od aseverativnih rečenica postale hipotetičke rečenice i samostalne supozicije. Dok su prava pitanja sa *li* upravo hipotetičke rečenice, rečenice su sa *li*, o kojima se ovdje radi, neke upravo aseverativne rečenice, a druge (kojih je najviše) upravo samostalne supozicije. Da bih za njih imao poseban naziv, ja ću ih poradi velike njihove srodnosti s pitanjima zvati polupitanjima, a podijelit ću ih na dva skupa prema tome, jesu li upravo aseverativne rečenice ili samostalne supozicije.

13. I) Za aseverativne držim prije svega rečenice s glagolima dicendi (ili drugim sličnima); n. pr. *Jesam li* ti *besedila*, sine, da će tebe darivati Mujo! N pj. I, 547. — *Jesam li* ti, bolan, *govorila*, da ne činiš u neđelju kavge? II, 409. — *Jesam li* te svagda *sjetovala*, da svakije ne naimaš sluga? II, 459. — *Jesam li* ti *kazala*, sinko, da će tebi ona puška doći glave kao i ocu tvome. N. prip. 66. — Za što tako učini? *jesam li ti kazao*, da ne otvoriš devetu sobu? ib. 196.

U svima je primjerima glagol u 1. licu sing. perfekta. Kod dva primjera (N. prip. 66. i 196.) vidi se iz same one narodne pripovijetke, iz koje je primjer, da je onaj, koji veli, da je nešto kazao, to doista učinio. Kod ostala tri primjera ne vidi se to iz one narodne pjesme, iz koje je primjer, ali se može misliti, da je onaj, koji veli, da je nešto kazao, to učinio izvan pjesme. Kod primjera iz N. pj. II, 459. to se i potvrđuje adverbom „svagda“. A kod primjera iz N. pj. I, 547. može se uzeti, da je majka Ljutice Bogdana tim, što mu je govorila: „Idi, sine, Ljutica Bogdane, te polazi sestricu Jelicu“ (N. pj. I, 541.) — mislila, da će ga Bošnjanin Mujo, koji mu je sestru odveo, darivati. U svakom pak slučaju onaj, koji govori, nimalo ne sumnja, da je doista kazao ono, što veli da je kazao. O pravom pitanju dakle ne može biti ni govora, nego valja uzeti, da onaj, koji govori, hoće da konstatira, da je onomu, kome govori, nešto kazao. A to čini tako, da rečenici s glagolom dicendi daje oblik aseverativne rečenice sa *li*. Tako n. pr. Jesam *li* ti kazao — znači: Doista sam ti kazao. Moglo bi se također reći, da aseverativna rečenica: Jesam li ti kazao — ima gotovo isto značenje kao negativno admirativno pitanje: Nijesam li ti kazao? (isp. § 25.).

Digitized by Google

Osim rečenih primjera s glagolima dicendi držim da idu ovamo još i ovi primjeri: *Jeste l' mi se*, brate, *zatjecali*, kad ste mene mladu udavali, da ćete me često pohoditi: u godini svakoga mjeseca, u mjesecu svake neđeljice? Evo danas tri godine dana nijeste me jošte pohodili! N. pj. II, 40. — *Je li* bojak tri bijela dana? *Je li* ovo vatra bez prestanka? Ništa Turci uzmaknuti ne će, već se bliže prikučuju gradu. IV, 246. — Vi spavate, za to i ne znate. *Je li* vama od Boga grijota, a od ljudi pokor i sramota? Đe je vaša vala i junaštvo? Što činite? Jer se ne bijete? IV, 263. — *Zato li se* vi *varate*, što ne znate pisma ni sile Božije? (Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ;) Mark. 12, 24.[1] — A Isus razumje, da šćadijahu da ga zapitaju, pa im reče: *Zato li se zapitujete* među sobom, što rekoh: još malo i ne ćete me vidjeti? (Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων, ὅτι εἶπον· Μικρὸν κ. τ. λ.;) Jov. 16, 19.

14. II) Za samostalne supozicije držim mnoge rečenice sa *li*, u kojima dolaze glagoli *vidjeti*, *čuti*, *znati* u 2. licu sing. ili plur., a osim toga još neke druge.

Što se primjerâ s rečenim glagolima tiče, u njima se rečenicom sa *li* izriče, da onaj, koji govori, doduše drži, ali ne zna posve pouzdano, da subjekt nešto vidi ili čuje ili zna. Primjeri su veoma obilni, a to je i posve prirodno, jer kad se god komu u lice hoće da kaže, da nešto vidi ili čuje ili zna, tvrdnja nigda ne može biti posve pouzdana; posve pouzdano mogao bi to tvrditi samo onaj, za koga se to hoće da kaže. Drugi može to samo nagađati. A to i čini u obliku samostalne supozicije izjavljujući, da misao svoju o tom, da netko nešto vidi ili čuje ili zna, samo prihvaća. Stoga *vidiš li*, *čuješ li*, *znaš li (vidite li*, *čujete li*, *znate li)* znači: jamačno ili zacijelo ili možda vidiš, — čuješ, — znaš itd. prema stepenu pouzdanja, s kojim govornik drži da netko nešto vidi ili čuje ili zna (isp. § 5.). Može se reći, da što je to pouzdanje manje (*li* = možda), to je govorniku potrebnija obavijest o tom, vrši li se doista radnja glagolska ili ne, pa je to prije i traži i to prije rečenica sa *li* postaje podložna supozicija t. j. pravo pitanje; a što je to pouzdanje veće (*li* = jamačno, zacijelo), to je govorniku manje potrebna rečena obavijest, pa je to manje

[1] Ovaj primjer i onaj, koji za njim dolazi, mogao bi pripadati i među primjere, o kojima se govori u § 20. e). Ja ga mećem ovamo poradi oblika grčkoga originala (negativno admirativno pitanje), a poradi sličnosti s njim i onaj iz Jov. 16, 19.

Digitized by Google

i traži i to prije rečenica sa *li* postaje samostalna supozicija t. j. polupitanje. Da bi se jasnije vidjela razlika između pravih pitanja i polupitanja, navest ću kod glagolâ *vidjeti* i *znati* najprije pod a) nekoliko primjera za prava pitanja (koji naprijed u § 11. nijesu navedeni), a onda istom pod b) primjere za polupitanja i kod svakoga glagola kazati o njima, što treba da se kaže (kod glagola *čuti* nemam pouzdanih primjera za prava pitanja; stoga će se navesti samo primjeri za polupitanja).

15. A) Rečenice s glagolom *vidjeti.*

a) Prava pitanja: Kud nam pođe đuveglija, *viđe li* ga ko? N. pj. I, 71. — Oj devojko, dušo moja! *Jesi l' vid'la* konja moga? I, 276. — Oj meseče, moj noćni putniče! Ti prelaziš sela i gradove, *jesi l' vid'o* gde moju sirotu? I, 573. — Slugo moja, Todore vezire! *Viđe li* mi Roksandu đevojku? Viđe li je i prstenova li? II, 134. — Oj Boga vam, dva vrana gavrana! Otkuda ste jutros polećeli? Nijeste li od polja Kosova? *Viđeste li* dvije silne vojske? II, 293. — Oj Boga ti, Zlatija đevojko! Da ti vidiš Jankovića Stojana, bi l' ga mogla po čemu poznati? *Jesi li* ga kad *vid'la* očima? III, 139. — A bora ti, mlada seratlijo! Otkud ideš tako iz daleka? Nijesi li od Lijevna grada? Ja *viđe li* svate Smiljanića? III, 481. — Bogom braćo, dvije tice vrane! — Čije ste se krvi napojili? Odakle ste skoro polećeli? Nijeste li od donje krajine, od Ozije ispod Moskovije? *Jeste l' vid'li* mlogu Tursku vojsku? Jeste l' vid'li Bećir-pašu moga i njegova brata Hasan-bega etc. III, 562. — O danice, po Bogu sestrice! Jesi l' davno iznad Carigrada? *Viđe li* mi Vladislavu sina? N. pj. herc. 33. — Čuješ li me, Marko kapetane! Jesi l' davno iz Senja bijela? *Jesi l' vid'o* Iva gospodara? ib. 138. — O Marijo, sestro moja! *Viđe li* mi đe Isusa, premiloga sina moga? ib. 330. — Pa onda sazove sve tice te ih zapita: „*Jeste li* kad koja *videle* taki i taki grad? N. prip. 239.

b) Polupitanje nastaje onda, kad onaj, koji govori, doduše drži, da onaj, kome govori, nešto vidi, ali opet ne može to njemu u lice pouzdano tvrditi. Ipak misli, da će ga i u slučaju, ako ne vidi, tim potaknuti na to, da pogleda (isp. niže navedeni primjer iz N. pj. II, 588.). Tako *vidiš li (vidite li)* dobiva gotovo isto značenje kao imperativ „vidi! (vidite!)“ ili „pogledaj! (pogledajte!)“. Moglo bi se također reći, da *vidiš li* znači „jamačno vidiš; ako li ne vidiš, pogledaj!“ Često se taj imperativ i upotrebljava posve onako kao *vidiš li (vidite li);* n. pr. *Vidite* me očicama, a čujte me ušicama, darujte me ručicama. N. pj. I, 140.

Digitized by Google

(isp. Vidite l' me, braćo moja! Vidite l' me očicama? Čujete l' me ušicama? N. pj. I, 143. — Nu *viđite,* moja braćo drago! Eno Labud ludoga Jovana, đe mu pusti u planinu višti. II, 34. — Vidite li, moje sestrenice! Ja *viđite* oke sokolove, ovake su oke u Sekule. II, 511. — *Viđi* brate od oca i majke! kako sestru Turci namučiše! IV, 101.

U polupitanjima dolazi glagol *vidjeti* svagda u 2. licu prezenta, a uza se može imati:

α) nominalan objekt; n. pr. Slatki brato! slatka seko! *Vidite li* mene slepu, mene slepu i nevoljnu, i u kalu i u prau? N. pj. I, 144. — Gle, *vidiš li,* vojvoda Milošu! Vidiš našu crkvu Dimitriju, kakova je i kolika li je? Vi nejmate takovijeh crkvi. II, 211. — Braćo moja, tridest kapetana! *Vidite li* bijela Karlovca i u njemu tridest i tri kule? Ja sam svaku glavom nakitio. II, 349. — Čuješ li me, efendi-kadija! Daj ti mene pravog sindžilata, jer *vidiš li* šestoper pozlaćen, ako t' odem udarati njime, ne će tebe melem trebovati. II, 359. — Đeco moja, dvanaest delija! *Vidite li* onaj pramen magle, pramen magle ispod gore čarne? U magli je Kraljeviću Marko. II, 428. — *Vidite li* to Salaško polje, koliko je dugo i široko, kad se Turci s plijenom pomole, sve će polje sobom zakriliti. IV, 185. — Vidiš brate, Janko i Vuica! *Vidite li* sirotinjskog pl'jena! Tko b' ostao pod ovom sramotom! IV, 187. — Meni jeste golema nevolja: *Vidite li* sedam nijemaca? I *vidite l'* devet slijepaca? Udavamo sirote đevojke, pričekamo trudne i umorne. N. pj. herc. 317. — „Ja znam, što je tebe, nego me čuj: *vidiš li* ono onamo (pokazujući prstom) veliko brdo?" On mu odgovori: „Vidim". „A *vidiš li* ono silno mramorje povrh njega?" „Vidim".[1] N. prip. 220. — *Vidiš li* ove velike građevine? ni kamen na kamenu ne će ovdje ostati, koji se ne će razmetnuti (Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομίας;) Mark. 13, 2. — *Vidiš li* ovu ženu? Ja uđoh u tvoju kuću, ni vode mi na noge nijesi dao; a ona suzama obli mi noge, i kosom od glave svoje otr (Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα;) Luk. 7, 44.

[1] Za ovaj primjer moglo bi se misliti, da pripada upravo među primjere za prava pitanja, jer se na pitanje odgovara. Ja sam ga ipak metnuo ovamo, jer nemam inače nijednoga primjera za pravo pitanje, u kojem bi glagol „vidjeti" bio u prezentu. A što se tiče odgovora, valja na um uzeti, da se kadšto i na očito polupitanje dobiva odgovor; n. pr. „Tu su valja da i moja dva brata propala." Baba mu odgovori: „Jesu bogme." N. prip. 44.

Digitized by Google

β) indirektno pronominalno pitanje; n. pr. Vidite li, moja braćo krasna! *Vidite li*, kako knjiga kaže: Nastanut će pošljednje vrijeme. N. pj. II, 184. — *Vidite li*, dva Jakšića mlada, ko se ono niza Savu ſula? Pogledaše dva Jakšića mlada, poznavaše od Avale Porču. II, 588. — *Vidite li*, moja braćo draga! kake muke jesu na tem jarcu, grđe muke jesu u Turaka. III, 177. (cf. III, 287.). — *Vidiš li*, brate! koliko je hiljada Jevreja, koji vjerovaše, i svi teže na stari zakon (Θεωρεῖς, ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων . . .) Djela ap. 21, 20.

γ) deklarativnu rečenicu sa *da;* n. pr. Crn vi život izela ve zmija! *Vidite li*, da smo izginuli, kaka vatra između nas dođe! . . . Vi'š, da hoće da podene kavgu. N. pj. III, 215. — *Vidiš li*, da vjera pomože djelima njegovijem, i kroz djela savrši se vjera? (Βλέπεις, ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ . . .). Jak. 2, 22. — *Vidite li* dakle, da se djelima pravda čovjek, a ne samom vjerom (Ὁρᾶτε, ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος . . .) ib. 24.

δ) rečenicu, koja je bez gramatičkoga saveza s glagolom *vidjeti;* n. pr. Čuješ Bože, *vidiš li* sabore! Car veruje detetu jednome, ne veruje devet vezirima bijelije brada do pojasa! N. pj. II, 164. — *Vidite li*, Bog vas ne vidio! Knjiga kaže, na Urošu carstvo. II, 196. — *Vidite li*, moje vojevode! Mi pijemo mlogo vino ladno, mi pijemo i gospodujemo, zadužbine nigđe ne gradimo. II, 203. — *Vidite li*, družinice moja! Hajduci su k vodi dolazili, i kod vode konje potkivali. III, 336. — *Vidite li*, moja braćo draga! Dajte, braćo, da se podignemo, da mi naše ispratimo ovce. IV, 40. — Turci braćo, zlo popili vino! *Vidite li*, njima ne gledali! Crnogorci vjeru uvatiše s Mušovićem Osman-kapetanom . . . za nas niko ni habera nema. IV, 504.

16. B) Polupitanja s glagolom *čuti* mogu se podijeliti na dvije vrste:

α) O glagolu *čuti* ne zavisi rečenica, kojom bi se kazivalo, što se čuje, nego ako se to uopće kazuje, kazuje se rečenicom, koja nije ni u kakom gramatičkom savezu s glagolom *čuti*. Sam glagol *čuti* dolazi najčešće u prezentu, rjeđe u aoristu, najrjeđe u perfektu. Kod prezenta misli onaj, koji govori, da ga onaj, kome govori, čuje, dok on poziv još govori, a kod aorista i perfekta, da ga je čuo, kad je poziv već izrekao. Ili: prezent se upotrebljava, ako se misli na ono vrijeme, u koje bi onaj, komu se govori, sâm za se kazao „čujem", a aorist i perfekt, ako se misli na ono vrijeme, u koje bi on kazao „čuh" ili „čuo sam". Oblik

Digitized by Google

polupitanja upotrebljava se pak zato, što onaj, koji govori, doduše drži, da onaj, kome govori, njegov poziv čuje (ili da ga je čuo), pa će paziti na ono, što će mu dalje reći, ali opet ne može to njemu u lice pouzdano tvrditi. Ipak misli, da će ga i u slučaju, ako ne čuje (ili nije čuo), tim potaknuti na to, da pazi na ono, što će mu dalje reći. Tako *čuješ li (čujete li), ču li (čuste li), jesi li čuo (jeste li čuli)* dobiva gotovo isto značenje kao „paziš li (pazite li), jesi li pripazio (jeste li pripazili)“ ili „pazi! (pazite!)“ sc. na ono, što ću reći, ili upravo „čuj! (čujte!)“ Moglo bi se također reći, da *čuješ li* znači „jamačno čuješ; ako li ne čuješ, čuj!“ (i analogno, ako je glagol *čuti* u aoristu ili u perfektu). Često se taj imperativ i upotrebljava posve onako kao rečena polupitanja; n. pr. *Čujte*, braćo, božjaci! Nigdi ništa ne imam, razma jedno jagnješce. N. pj. I, 130. (isp. naprijed: Čuješ, brate, Stevane! Udel' štogod za Boga!). — Vidite me očicama, a *čujte* me ušicama, darujte me ručicama. I, 140. (isp. Vidite l' me, braćo moja! Vidite l' me očicama? Čujete l' me ušicama? I, 143.) — *Čujte* dobro, sto i dvaest paša! Sjutra ćemo juriš učiniti na hajdučku prokletu Maltiju. III, 88. — I *čujte* me, oba pobratima! IV, 52. — *(Slušaj* mene, od Kavaja bego! Beri vojsku, štogod više možeš. IV, 212., a malo dalje (str. 213.) kaže se u jednakoj prilici: Čuli mene, od Toptana bego! Brže beri silnu mlogu vojsku; isp. još jedno mjesto na istoj strani, a po jedno još na str. 214. i 215.) — *Čuj* me aga, gazi Smail-aga! Jesi l' čuo, jesi l' razumio? Odmetnu se raja po Drobnjaku. IV, 484. — *Čujte* mene, vjerne sluge moje! Ufatite Anicu đevojku, vodite je mene pred koljena. N. pj. herc. 20. — *Čuj*, dragane, odo za drugoga. Vuk u Rj. s. v. „dragan“.

Iz velikoga broja primjera navest ću ih nekoliko tako, da budu zastupani svi tipovi, i to:

za prezent: Oj *čuješ li*, moja mila sejo! Ti ne skidaj bijel duvak s lica. N. pj. I, 582. — *Čujete li*, sva naša gospodo! Teško bolan Srpski car Stjepane. II, 186. — A *čuješ li?* Vukašine kralje! Ti nijesi posjekao Marka, već pos'ječe Božjega anđela. II, 197. — A *čuješ li*, Leko kapetane! Ako s' bojiš mile seke tvoje, molim ti se, kao starijemu, nu otidi na bijelu kulu. II, 235. — Već *čuješ li*, neznana delijo! Na mejdanu sablju sam dobio. II, 346. — *Čujete l'* me, dvije moje kume! Vi uzmite dvoje đece ludo, pa idite dvoru bijelome. II, 499. — *Čuješ li* me, dragi gospodaru! Odijeli Mitra brata svoga, al' će ti se zamaknuti ljuba. II, 630. — *Čuješ*

Digitized by Google

li me? Pobratime Limo! Hitro hitaj i noći i dnevi. III, 301. — Be, *čuješ li*, Kuno Hasan-ago! Ja nijesam kurvino kopile. III, 388. — Ja *čuješ li*, starac igumane! Gotov', more, gosposku večeru. IV, 104.

za aorist: *Ču li*, brate, života mi tvoga! Ne bih ja tu zmiju dofatila, i da će ti oči izvaditi. N. pj. I, 200. — *Ču li* mene, slavuj grlo jasno! Da j' u mene tako grlo jasno, dvije—tri bih pjesme ispjevao. I, 279. — Oj *ču li* me, siroma! Veži kravu i tele, pak ti vodi na pazar. I, 515. — Već me *ču li*, moja stara majko! Kad ti čuješ bubnje i svirale, metni mene na laka nosila. I, 551. — More, *ču li?* Vukašine kralju! Ne muči se i ne harči blaga. II, 117. — *Ču l'* me dušo, ljubo Ikonija! Ova j' knjiga od Prizrena grada. II, 169. — O *ču li* me, bego Radul-bego! Evo mi se muško čedo nađe. II, 446. — No *ču li* me, moj brate Mirčeta! Svjetuj mene i nauči, brate. II, 447. — A *ču li* me, bolestan Dojčine, ja ne mogu ljubit' Arapina, ču li brate, za života tvoga. II, 463. — No me *ču li*, đuveglija Makso, brže vraćaj sa jabane blago. II, 558. — No *ču l'*, sine, Gruica dijete! Svuci, sine, gospodske haljine. III, 24. — Pa *ču l'*, sele, Margita đevojko! Sve to bjehu naše vojevode. III, 56. — *Čuste l'*, Turci, sva moja družino! . . . Svijeh ću vi po imenu kazat'. III, 337. — *Čuste li* me, do dva pobratima! Evo nemam nikoga od roda. III, 364. — More *ču li*, Milutine kneže! Kupi mene dva tovara vina. III, 445. — Već *ču li* me, draga nano moja! Ako junak bude na konaku, pitaj, mati, dobroga junaka, a je li se do sad oženio. III, 484. — Veće *ču li*, Čupiću Stojane! Daj ti mene, ako Boga znadeš! da ja idem u zemlju Turćiju. IV, 274. — Da *ču li* me, dijete Nikola! Ono mi je Bibić-Zeinile. IV, 392.

za perfekt: *Jesi l' čula*, Komnenova ljubo! Ovako mi pozdravi Komnena. N. pj. II, 458. — *Jeste l' čuli*, Brđanski knezovi! Nema l' ovđe u vašim Brdima ja đevojka, jali udovica, da koja bi bila pašinica? III, 89. (isp. i stih 16., 29., 39., 57.).

β) O glagolu *čuti* zavisi rečenica (indirektno pronominalno pitanje ili deklarativna rečenica), kojom se kazuje, što se čuje. Ako onaj, koji govori, iza indirektnoga pitanja izrijekom kazuje ono, što ima na umu govoreći indirektno pitanje, onda on onako isto, kao i u primjerima navedenima pod α), polupitanjem *čuješ li* onoga, kome govori, potiče na to, da pazi, što će mu reći *(čuješ li* = pazi! = čuj!); n. pr. I *čuješ li*, što ću govoriti: đe rečemo, Novica će doći. N. pj. IV, 493. — Ama *čuješ li* ti, efendija! što

Digitized by Google

ja kažem: moja krava ubola tvoju kravu. N. prip. 305. — Ako li onaj, koji govori, ne kazuje izrijekom ono, što ima na umu govoreći indirektno pitanje, onda on polupitanjem *čuješ li* onoga, komu govori, potiče na to, da uzme na um ono, što se indirektnim pitanjem naznačuje *(čuješ li* = uzmi na um!); n. pr. A *čuješ li*, Radović-vojvoda! što govori Šundić Kaluđere? N. pj. IV, 323. — I rekoše mu: *Čuješ li*, što ovi govore? A Isus reče im: Da! (Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν;) Mat. 21, 16.[1] — Tada reče mu Pilat: *Čuješ li*, šta na tebe svjedoče? I ne odgovori mu ni na jednu riječ, tako da se sudija divljaše vrlo (Οὐκ ἀκούεις, πόσα σου καταμαρτυροῦσιν;) Mat. 27, 13. — Isto je tako i onda, ako o perfektu *jesi li čuo* zavisi deklarativna rečenica; n. pr. *Jesi l' čuo*, đe pričaju ljudi, đe ʼj' Miloša kobila rodila. N. pj. II, 239. — O Šćepane, dragi gospodaru! *Jes' li čuo*, kako ljudi kažu: ka' je Mitar ovce ukrdio? II, 631. (jesi li čuo = uzmi na um!). Ali po tom, što onaj, koji govori, deklarativnom rečenicom zavisnom o perfektu *jesi li čuo* izrijekom kazuje ono, što drži da je onaj, komu govori, čuo, može se smisao čitave rečenice shvatiti i tako, da mu on to istom priopćuje. A onda i polupitanje *jesi li čuo* dobiva značenje „čuj!" (jesi li čuo = jamačno si čuo, ako li nijesi čuo, reći ću ti ja, čuj!).

U svima navedenim primjerima onaj, koji govori, drži, da onaj, kome govori, nešto doista čuje ili je čuo. Ali poradi toga, što se primjeri, kakva su posljednja dva, mogu shvatiti i tako, kao da onaj, koji govori, onome, kome govori, deklarativnom rečenicom istom nešto priopćuje, te je *jesi li čuo* = „čuj!" — stao se taj oblik upotrebljavati i onda, kad onaj, koji govori, ne misli, da je onaj, kome govori, doista čuo ono, što se kazuje deklarativnom rečenicom, kad mu dakle deklarativnom rečenicom doista nešto istom priopćuje. A da je doista tako, vidi se najbolje otuda, što se taj oblik najradije upotrebljava u početku pisma. Tako je fraza *jesi li čuo* (koja se često još amplificira perfektom glagola „kazati" ili „razumjeti"; isp. str. 137. (37.) kod glagola *znati)* s deklarativnom rečenicom ili i sa samostalnom rečenicom, koja ima smisao dekla-

[1] Poradi toga, što se na pitanje *čuješ li* odgovara, moglo bi se misliti, da je to pravo pitanje. Ali ja ovaj primjer ipak mećem ovamo poradi sličnosti s onim iz N. pj. IV, 323. i poradi toga, što se u onom drugom primjeru iz Novoga zavjeta, koji je inače posve sličan ovomu, grč. οὐκ ἀκούεις prevodi *čuješ li*. Što se odgovora na polupitanja tiče, isp. bilješku na str. 131. (31.).

Digitized by Google

rativne rečenice, postala puka formula za uvod u neko priopćivanje (isp. str. 138. (38.) kod glagola *znati*). Evo nekoliko primjera: Čuješ li me, Mijate serdare! *Jes' li čuo*, je l' ti ko kazao, e sam šićar dobar uvodio? N. pj. IV, 394. (početak pisma). — *Jes' li čuo*, je l' ti ko kazao, e su nama glasi dopanuli od našega glavna prijatelja, robe ide četrdest tovara od Prištine grada bijeloga. IV, 397. — Čuj me aga, gazi Smail-aga! *Jesi l' čuo*, jesi l' razumio? Odmetnu se raja po Drobnjaku. IV, 484. (početak pisma). — *Jesi l' čuo*, beže Mušoviću! e se moja raja odmetnula, pa ja odoh u Drobnjake s vojskom. IV, 490. (početak pisma). — U ovom primjeru dolazi deklarativna rečenica istom iza indirektnoga pitanja: *Jesi l' čuo*, Stočević-vezire! jesi l' čuo, jesi l' razumio, koji su se jadi načinjeli u Drobnjaku u plemenu jaku? E se raja asi učinjela, ne dadu mi groša ni harača. IV, 488. (početak pisma). — Tako je i u ovom primjeru, samo što iza indirektnoga pitanja ne dolazi deklarativna, nego samostalna rečenica: More ču li, bego Mušovića! *Jes' li čuo*, je l' ti ko kaževa': ka' je Turska zemlja propanula od silnoga vojvode Đorđije, i kršnoga Mutapa Lazara? Popršiše Tursku sirotinju, posjekoše tridest muselimah, prifatiše tridest palanakah. IV, 314. (početak pisma). — Tako je napokon i u ovom primjeru, samo što iza indirektnoga pitanja ne dolazi ni potpuna samostalna rečenica, nego samo jedan dio njezin kao odgovor na indirektno pitanje, a osim toga glagol *čuti* ne dolazi u perfektu, nego u aoristu: No *ču l'*, sine, Novaković-Grujo! đe ja nađoh za tebe đevojku i za mene dobra prijatelja: u Pladinu gradu bijelome, u onoga kralja Pladinskoga. III, 24.

Napokon navodim ovaj osobiti primjer, u kojem o perfektu *jesi li čuo* (= jamačno si čuo) zavisi nominalan objekt: *Jesi l' čuo* Latinsko primorje, kod primorja rišćanske Kotare i u njima Janković-Stojana? Ja sam glavom Janković Stojane. N. pj. III, 120.

17. C) Rečenice s glagolom *znati*.

a) Prava pitanja: *Zna li* koja kakoga lijeka, ne bi l' ljuba trudna zahodila? N. pj. II, 52. — *Znaš li*, Marko, vode ja mehane? Teško me je osvojila žeđa. II, 414. — Eda viđe, đe pogibe Maksim? I *znade li*, šta bi od đevojke? II, 563. — Ja molim te, Bogom posestrimo! *Znaš li* štogod za Hajkunu kazat' sestru milu Frce Ibrahima: da ju nije kogod zaprosio? III, 181. — *Znaš li*, kaže, Sijenjanin-Ivo, na što magla od Sijenja sluti, koja ide na more debelo? III, 214. — *Znadete li* još kog po imenu poglavara, koj' je poginuo, od čestite Bosne kamenite? IV, 206.

Digitized by Google

b), α) Polupitanje *znaš li (znate li)*, uz koje se prislanja indirektno pronominalno pitanje ili rečenica, koja nije ni u kakom gramatičkom savezu s njim, ili i formalna deklarativna rečenica, upotrebljava se onda, kad onaj, koji govori, drži, da onaj, kome govori, nešto zna, pa će se tim, što mu kaže *znaš li (znate li)* toga sjetiti ili to uzeti na um. Tako *znaš li (znate li)*, koje se može i amplificirati perfektom glagola „zapaziti“ ili „zapamtiti“ (isp. str. 135. (35.) kod glagola *čuti)*, dobiva gotovo isto značenje kao „sjeti (sjetite) se, uzmi (uzmite) na um“. Takovi držim da su ovi primjeri: *Znaš li*, dušo, kad si moja bila, na mom krilu grozne suze lila. N. pj. I, 388. — *Znate l'*, ćerke, jeste l' zapazile, kad s' oženi kralje od Budima? II, 52. — *Znaš li* bane? ne znalo te čudo! Kad zapadoh ropstva u vijeku, panduri me tvoji uhitiše u Suhari vrhu na planini, u ruke me tvoje dodadoše, ti me baci na dno od tamnice. II, 274. (isp. i stih 388. na istoj strani). — Jer *znadeš li*, moje čedo drago, kadono smo na zakletvi bili, kako nas je zaklinjao kneže, zaklinjao, proklinjao ljuto: Ko je Srbin i Srpskoga roda itd. II, 299. — Kud ćeš, Jovo? nogu podlomio! *Znaš li*, danas što si govorio. III, 105. — O sestriću, Grubac-Osman-aga! *Znaš li*, Ture, što smo govorili? III, 217. — *Znaš li*, sine, Senjanin-Tadija? Kuna ti je baba pogubio. III, 292. — Čuješ mene, Maro Đurkovića! Pred nama je Prologa planina, pak *znadeš li*, Maro Đurkovića, koji su te svatovi prosili od Turaka, draga dušo moja? III, 480. — *Znaš li*, popu što sam učinio? Devet sam mu brata pogubio. IV, 15. — A *znate li*, moja braćo draga! kako kleti kore Srbe Turci od žalosna boja Kosovskoga. IV, 72. — *Znate l'* braćo, jeste l' zapamtili? Kad Kruševac Srbi privatiše, sva se Turska zemlja uskoleba, staše Turci sitne knjige pisat'. IV, 210. — Što se kuneš, Turska aramijo? *Znaš li*, što si jučer učinio baš od svoje u Tušini raje, koja tebe ništa kriva nije? Dvadest i pet posječe im glavah, i toliko porobi robovah! IV, 370. — Pa *znadeš li*, moj stari krvniče! Kad pos'ječe Jašar-Tuturojku na Rudine u Kitu planinu, pos'ječe mi Vezirović-Muja. IV, 519. (isp. i 520.) — Nego *znaš li* ti, kako se prosi moja šćer? i pazi dobro, ako joj ne pogodiš biljega, ti si poginuo. N. prip 102. — *Znaš li*, da sam ti kazao, da ću ti pokloniti tri vijeka? eto sad ti treći poklanjam. ib. 202. — *Znaš li* ti, ko sam ja, i da sam ja car, pa ako meni ne kažeš, ja ću te objesiti! ib. 268.

Digitized by Google

Nominalan objekt dolazi uza *znaš li* u ovom primjeru: *Znaš li*, **Ture, tvoga dobra baba? Ka' ni oci bjehu prijatelji, hodi i mi da se poznajemo. N. pj. IV, 129.**

β) Među ovim primjerima ima i takovih, koji pokazuju, da onaj, koji govori, ako i drži, da onaj, kome govori, nešto zna, ipak o tome kao da sumnja, jer mu onda to, što drži da zna, i izrijekom kazuje (isp. primjere iz N. pj. II, 299., III, 292., IV, 15., IV, 210., IV, 370. N. prip. 202.). U tom slučaju *znaš li (znate li)* dobiva značenje „jamačno znaš (znate); ako li ne znaš (znate), kazat ću ti (vam) — znaj! čuj!" Tako je došlo, te se *znaš li (znate li)* upotrebljava i onda, kad onaj, koji govori, ne može držati, da bi onaj, kome govori, već znao ono, što je sadržaj rečenice, koja se prislanja uz glagol *znati*. nego mu to istom priopćuje, a polupitanjem *znaš li (znate li)* čini ga samo pozorna na ono, što mu hoće da priopći; ono je postalo puka formula za uvod u neko priopćivanje ili neku izjavu; *znaš li (znate li)* = „znaj! (znajte!), čuj! (čujte!)"; isp. str. 136. (36.) kod glagola *čuti*. Takovi su, držim, ovi primjeri: *Znaš li*, bane, ne znali te jadi! Da sam sade na Goleč-planini, da te vidim u carevoj vojsci, poznao bih tebe i đogina. II, 274. (isp. i stih 371. na istoj strani, a stihovi 375. i 388. navedeni su naprijed) — *Znaš li*, pašo, moja vjerna slugo! šta sam posl'o u zemlju Moskovsku? Poslah štaku Nemanića Save, zlatnu krunu cara Konstantina itd. III, 81. — Pobratime, Gavran harambaša: *znaš li*, more, ne znali te ljudi! Da sam tebe knjigu opravio, ka' što si je k mene opravio, davno bismo blago dijelili. III, 303. — Bako, *znaš li*, šta je? Ja znam, da si i ti rada da se oprostiš te napasti. N. prip. 45. — *Znate li* šta?[1] Idite još jedan put u svet. ib. 62. — *Znate li* šta?[1] Ovako da uradimo. ib. 81. — *Znate li*, druge, da se ogubala u kralja đevojka; kralj je sazvao sve ljekare, ali je niko ne može izliječiti. ib. 86. — Tada pristupiše učenici njegovi i rekoše mu: *Znaš li*, da fariseji čuvši tu riječ sablazniše se? (Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;) Mat. 15, 12. — A kad im opra noge, uze haljine svoje, i sjedavši opet za trpezu reče im: *Znate li*, što ja učinih vama? Vi zovete mene učiteljem i Gospodom; i pravo velite: jer jesam. Kad dakle ja oprah vama noge Gospod i učitelj, i vi ste dužni jedan drugome prati noge. Jer ja vam dadoh ugled,

[1] sc. **šta** ću vam reći?

Digitized by Google

da i vi tako činite, kao što ja vama učinih (Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;) Jov. 12—15.

18. D) Ostali primjeri za samostalne supozicije: O junače, rumen bio! *Jesi l' iš'o* u čaršiju? Jes' video list artije? Onako je lice moje etc. N. pj. I, 325. — Oj Boga ti, moj rođeni brate! *Jesi l' bio* mlado neženjeno? Je l' ti, brate, mlada mila bila? I, 457. — Ne more te sjeći oštra đorda, ni probiti puška iz kubura, a *more li* moja drenovača. III, 162. — Bog t' ubio, aga Bećir-aga! Što dovede k nama Radoicu? Jer ga sinoć objesio nisi, već se kod nas noćas prestavio, *hoće li* nas *pomoriti* smradom. III, 358. — „*Uzet ć' li se* ono dvoje drago!" „Uzet će je, a kako da ne će?" N. pj. herc. 130. — Onda svinjarče začne govoriti: „Đevojko, *je li* ti na čelu zvezda?" Devojka se otkrije pa reče dečku: „E, to si pogodio". N. prip. 257. — Gospode! *je li malo* onijeh, koji će biti spaseni? (Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι;) Luk. 13, 23.

19. O deliberativnim pitanjima s futurom ili kondicionalom u 1. licu raspravljao sam u §§ 16. i 39. svoje rasprave: Rečenice s konjunkcijama „ako, neka, li" (u „Radu" knj. 134.) tako opširno, da bih ovdje mogao samo uputiti na ono, što je ondje rečeno. Ipak ću potpunosti radi i ovdje na jednom konkretnom primjeru pokazati, kako mislim da treba takova pitanja shvaćati, a k tomu ću navesti više primjera, negoli ih je ondje navedeno.

Što Jovan Krstitelj Boga pita: Bože vječni i presveti oče! *Hoću li se* tobom *zaklet'* krivo? Hoću l' caru ugrabit' korunu? (N. pj. II, 82.), on tim pokazuje, da odluku o tom, hoće li se on Bogom krivo zakleti i caru Duklijanu ugrabiti krunu, prepušta Bogu, ili da drži, da to stoji do volje Božje, a ujedno hoće da Boga ponuka, da (odgovorom na njegovo pitanje) očituje svoju volju. Kako je pitanje u futuru, imao bi i odgovor biti u futuru, i to u 2. licu, t. j. odgovor bi imao glasiti: „Zaklet ćeš se . . ." Ali taj bi futur imao značenje imperativa, jer bi se njim izricala volja Božja. A da futur može imati takovo značenje, vidi se iz primjera, što ih navodi Broz u § 9. točki 7. svoje rasprave: Prilozi za sintaksu jezika hrvatskoga („Rad" knj. 76.); n. pr. Kada budeš visu na planinu, *pogledat ćeš* s desna na lijevo, opazit ćeš dvije tanke jele, — onđe *hoćeš* Šarca *okrenuti*, s konja sjaši, za jelu ga sveži, nadnesi se nad bunar nad vodu, te *ćeš* svoje *ogledati* lice, pa ćeš vîđet, kad ćeš umrijeti. N. pj. II, 441. — Zato se futur u rečenom odgovoru i zamjenjuje imperativom, te odgovor doista glasi: *Zakuni se* mnome triput krivo, teke nemoj mojijem imenom. Po tom

Digitized by Google

ono pitanje upravo znači: Je li tvoja volja (ili: dopuštaš li, ili: valja li), da se tobom zakunem krivo? Evo i drugih primjera: „Božja pomoć, djevojčice, b'jela rumena! *Hoću li* ti *doć'* pomoći crpat' vodicu?" — „Dobro doš'o, mlad na konju, mlada delijo! Dođi meni ti, pomozi crpat' vodicu". N. pj. I, 295. (isp. i 294.) — „*Hoću l' ići*, majko, za grad na livadu, trave nakositi, vode napojiti, zopcu ustaknuti?" — „Ajde, ajde, ščeri, ama brže dođi". I, 387. — „Majko moja, vrlo dobro moje! Žedno momče čarnom gorom jezdi, žedno vode, a željno đevojke; od jada se na mač naslonio, *hoću li* mu vode *iznijeti?*" Majka ščerci tiho odgovara: „Sramota je vode iznijeti, nego uzmi u kondijer vina, jedan vina, drugi vode ladne". I, 416. — Jakšić Bogdan ljubi besjedio: „Vukosava, moja vjerna ljubo! — Mitar ište konja i oružje, a i naše Tursko odijelo, i on ište sedlo okovano; *hoću l' dati*, moja dušo draga?" Ljuba njemu tiho odgovara: „Podaj, dušo, Jakšiću Bogdane! Podaj bratu konja i oružje" itd. II, 635. (isp. i 636.).

Kondicional dolazi u deliberativnom pitanju mjesto futura onda, kad onaj, koji pita, sumnja, je li onoga, koga pita, volja, da on neku radnju vrši. Primjera nemam više, negoli ih je u rečenoj mojoj raspravi na str. 69. i 70. navedeno, t. j. osim disjunktivnoga deliberativnoga pitanja iz N. pj. izd. Mat. hrv. I, 203. samo još ovaj: Mili Bože i mila Marijo! *Bi l' ja* ovdi sad *pravio* roblje, silno roblje, od Turaka groblje? ib. 290. Od predašnjih se ovaj primjer razlikuje i tim, što onaj, koji govori (Sekula), ne pita nekoga drugoga, nego sam sebe, pa bi sam sebi i odgovorio onako isto, kako bi odgovorio drugome, da ga tako zapita, t. j. imperativom (ovdi sad pravi roblje!), ali se na pitanje uopće ne kazuje odgovor, nego se samo u pjesmi dalje pripovijeda, da Sekula doista radi ono, za što se pitao.

20. Kod svih pravih pitanja, o kojima se doslije govorilo, onaj, koji govori, ničim ne pokazuje, da bi o onom, za što pita, sâm pouzdano mislio, bilo da biva, bilo da ne biva. On samo prihvaća neku svoju (nepouzdanu) misao zato, da od onoga, komu govori, zaište, da u slučaju, ako ono, što joj je sadržaj, biva, to potvrdi. Tko n. pr. pita: *Pišu li?* — on sâm ne misli pouzdano, ni da neki ljudi pišu ni da ne pišu, nego samo prihvaća svoju (nepouzdanu) misao, da pišu, zato, da od onoga, komu govori, zaište, da u slučaju, ako pišu, to potvrdi. Ali je sasvim prirodno, da onaj, od koga ište, da u slučaju, ako pišu, to potvrdi, razumije to tako, da mu i u slučaju, ako ne pišu, valja izjaviti, da ne pišu, jer se

Digitized by Google

i za onoga, koji pita, može reći, da pored toga, što explicite ište, da mu se u slučaju, ako pišu, kaže, da pišu, implicite ište i to, da mu se u slučaju, ako ne pišu, kaže, da ne pišu (Ako pišu, kaži, da pišu! [ako li ne pišu, kaži, da ne pišu!]). Stoga se na takovo pitanje formalno doduše ište pozitivan odgovor, ali se u istinu ne očekuje nikakav određen odgovor (koliko se očekuje pozitivan, toliko se očekuje i negativan), pa i dobiti se može i pozitivan i negativan odgovor. Takova se pitanja mogu zvati informativna, jer služe za informaciju onoga, koji pita.

Ali ima i takovih pitanja, kod kojih onaj, koji pita, jasno pokazuje, kakav odgovor očekuje, i to, ako je pitanje pozitivno, negativan, ako li je pitanje negativno, pozitivan, t. j. on sâm kod pozitivnoga pitanja pouzdano misli, da ono, za što pita, ne biva, a kod negativnoga, da biva. To se jasno razbira iz upitnoga tona, koji je modificiran tako, te se vidi, da se onaj, koji pita, onomu, za što pita, čudi. Stoga se takova pitanja mogu zvati admirativna. Najprije će se govoriti o pozitivnim admirativnim pitanjima (o negativnima će se govoriti u § 25.), koja ću podijeliti na više skupova, i to:

a) Pitajući onaj, koji pita, suponira nešto, na što ga navodi neka izjava ili vladanje onoga, koga pita. Tako n. pr. na carevo nagovaranje, da se poturči, odgovara kaluđer Savo: Kud te, care, sila zanijela? *Jesi li se*, care, *pomamio?* N. pj. III, 70. Elementi, od kojih je ovo pitanje sastavljeno, ovi su: Što ga car nagovara, da se poturči, to Savu navodi na misao, da se car pomamio. Ali on sâm pouzdano misli, da se car nije pomamio. Otuda dolazi, da ono, na što ga nagovaranje carevo navodi, ne može vjerovati, nego mu se čudi. Stoga misao, na koju ga nagovaranje carevo navodi, meće u supoziciju (ili prihvaća je) zato, da može izgovarajući tu supoziciju s upitnim tonom od cara zatražiti, da u slučaju, ako ono, što on suponira, doista biva, to potvrdi, t. j. pitati ga, ali ujedno modificirajući upitni ton tako, da postaje admirativnim, pokazati, da se onomu, što suponira, čudi, t. j. da ne drži, da to biva, pa stoga da očekuje, da car ono, što on suponira, ne će potvrditi, t. j. da će na svoje pitanje dobiti negativan odgovor. Uopće valja na umu držati, da se ono, čemu se čovjek čudi, ne može izreći drukčije nego u obliku admirativna pitanja, jer čovjek se može čuditi samo nečemu, što ne vjeruje (ili ne drži za istinito), a što ne vjeruje, to ne može tvrditi, nego samo suponirati, supozicija pak nečega, što čovjek ne vjeruje, rađa sama sobom težnju

Digitized by Google

za tim, da se potvrdi, t. j. postaje pitanjem. Po tom rečeno pitanje znači: Ako si se pomamio, kaži, (sc. da si se pomamio), ali se ja tomu čudim t. j. mislim, da se nijesi pomamio, pa stoga očekujem, da ćeš i ti kazati, da se nijesi pomamio, t. j. da ću na svoje pitanje dobiti negativan odgovor. I kad bi car na Savino pitanje odgovorio, nema sumnje, da bi odgovorio negativno. Ali car na njegovo pitanje ne odgovara i ne treba da odgovara, jer 1) Savi u istinu ne treba nikakva obavijest o tom, je li se car pomamio, kad sâm ne drži, da se pomamio; 2) Savinu pitanju i nije prava svrha, da dobije na nj odgovor, nego da pokaže, da se nagovaranju carevu čudi; 3) napokon car već tim, što na pitanje ne odgovara, pokazuje, da pristaje uza Savino mišljenje (da se naime nije pomamio). Odgovor bi prije bio potreban onda, kad se car sa Savinim mišljenjem ne bi slagao, kad bi dakle priznavao, da se pomamio. Resultat je dakle pitanja taj, da se Savo nagovaranju carevu čudi i tim da ga odbija. Nagovaranje bi carevo mogao Savo odbiti i jednostavnom negativnom rečenicom: „Ne ću da se poturčim", ali onda se ne bi vidjelo, kakav je utisak to nagovaranje na nj učinilo, naime takav, da mu se čudi, niti bi Savo cara (pitanjem) potakao, da sâm razabere, da nagovaranje njegovo ne može imati uspjeha, kad Savu navodi na tako nevjerojatnu supoziciju. Što dakle Savo to, da nagovaranje carevo odbija, ne izriče jednostavnom negativnom tvrdnjom, nego admirativnim pitanjem, to ima svoj dubok psihologijski razlog, a samo pitanje veliko retoričko značenje. Stoga je opravdano, da se takova pitanja zovu r e t o r i č k a.

Od istih je elemenata sastavljeno pitanje u primjeru iz N. pj. 287., gdje se pripovijeda, kako je netko nekoga uzeo u službu uz pogodbu, da mu plaća dvanaest cekina na godinu i da ga h r a n i i o b l a č i, a sjutradan, kad sluga dugo nije ustao, gospodar pošao k njemu i našao ga, gdje se digao iz postelje i gô sjedi, pa se začudio i rekao: *„Tako li se služi?"*, a on mu odgovorio, da ga čeka, kada će doći, da ga o b u č e. Gospodar se vladanju sluginu čudi, a to pokazuje tim, što supoziciju, na koju ga to vladanje navodi, da se naime služi tako, kao on što radi, izriče u obliku admirativna pitanja, na koje očekuje negativan odgovor, ali ne dobiva nikakav, a i ne treba da ga dobiva s razlogâ, koji su navedeni naprijed. Resultat je pitanja taj, da gospodar vladanje slugino osuđuje.

Digitized by Google

Takova su i pitanja, kakvo je ovo: Književnici i fariseji pitaju Isusa: „Zašto učenici Jovanovi poste često i mole se Bogu, tako i farisejski, a tvoji jedu i piju?“ A on im reče: „*Možete li* svatove *natjerati*, da poste, dok je ženik s njima?“ (Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος ποιῆσαι νηστεύειν;) Luk. 5, 34. Isus se pitanju književnikâ i farisejâ čudi, a to pokazuje tim, što supoziciju, na koju ga to pitanje navodi, da naime oni mogù svatove natjerati, da poste, dok je ženik s njima, izriče u obliku admirativna pitanja, na koje očekuje negativan odgovor, ali ne dobiva nikakav, a i ne treba da ga dobiva s razlogâ, koji su navedeni naprijed. Resultat je pitanja opet taj, da Isus pitanje književnikâ i farisejâ osuđuje.

Evo i drugih onakovih primjera, o kakvima se sada govorilo. Horjatine i horjatski sine! *Tako li se* konji *provađaju* i gospoda svati dočekuju! N. pj. I, 267. (isp. 375.) — Asan-aga kroz goru jahaše, na vitu se jelu naslonjaše: „Vita jelo, mene boli glava“. — „Asan-aga, *s mene li* te *boli?*“ I, 272. — Kurvo jedna, provizur-Mijajlo! *Ti li nasta* taj junak na zemlji, da zakloniš čisto carsko lice za tvoje skutove? II, 130. — Kurvo jedna, Kraljeviću Marko! *Ti li posta* drugi car na zemlji, da otimlješ roblje od Arapa? II, 374. — (Na prijedlog Sibinjanina Janka, da mu kralj Đurađ od Maćedonije dade dvanaest vojvoda, a on će mu dati tri stotine Madžara, odgovara Đurađ:) „Brate Janko, budalasta glavo! *Jesi l' čuo*, da li zapamtio: Da je bila proja za šenicu? Da li Madžar za Maćedoniju? Da li Srbin za Erdelj-krajinu? II, 486. — Hajd' otole, kurvino kopile! *Ti li si se* care *učinio*, da ti držiš careve haine? III, 352. — Stani, Savo Nevaljaloviću, *tako li se nose* Turske glave? Sad ćeš mene platit' svekoliko. IV, 66. — (Kad je mati sinova Zevedejevih Isusa zamolila, da zapovjedi, da sjedu njezina dva sina, jedan s desne, a jedan s lijeve strane njemu u carstvu njegovu, reče Isus:) Ne znate, šta ištete; *možete li piti* čašu, koju ću ja piti, i krstiti se krštenjem, kojijem se ja krstim? (Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν;) Rekoše mu: Možemo[1]. I reče im: Čašu dakle moju ispit ćete, i krstit ćete se krštenjem, kojijem se ja krstim; ali da sjedete s desne strane meni i s lijeve, ne mogu ja dati, nego kome je ugotovio otac moj. Mat. 20, 22. i

[1] Pozitivan odgovor dobiva Isus preko očekivanja. U ovom je slučaju odgovor i potreban, jer kad sinovi Zevedejevi ne bi ništa odgovorili, bio bi to znak, da pristaju uz Isusovo pitanjem očitovano mišljenje, da naime oni ne mogu piti čašu, koju će on piti, i krstiti se krštenjem, kojim se on krsti.

Digitized by Google

23. (isp. Mark. 10, 38—40.) — Filip nađe Natanaila i reče mu: Za koga Mojsije u zakonu pisa i proroci, nađosmo ga, Isusa sina Josifova iz Nazareta. I reče mu Natanailo: Iz Nazareta *može li biti* što dobro? (Ἐκ Ναζαρὲτ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι:) Reče mu Filip: Dođi i viđi[1]. Jov. 1, 45. i 46. — (Na Isusove riječi: Zašto tražite, da me ubijete?) odgovori narod i reče: *Je li* đavo u tebi? Ko traži, da te ubije? (Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι:) Jov. 7, 20. — (Kad je Petar izbavljen iz tamnice došao nekoj kući, gdje bijahu mnogi sabrani, i kucnuo u vrata, pristupi djevojka, da čuje, i poznavši glas Petrov od radosti ne otvori vrata, nego utrči i kaže, da Petar stoji pred vratima.) A oni joj rekoše: *Jesi li ti luda?* (Μαίνῃ.) A ona potvrđivaše, da je tako[2]. Dj. ap. 12, 15. — *Tijem li* vam *postadoh* neprijatelj istinu vam govoreći? (Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;) Gal. 4, 16.

b) Od takovih pitanja držim da su postala onakova, u kojima pitajući onaj, koji pita, suponira nešto sâm bez direktna povoda. Tako n. pr. ako vladika Petar sokoleći Crnogorce spominje, kako Srbe kore Turci od žalosna polja Kosovoga, pa kaže: „*Je li* kaka rana *žestočija* no strijela, kad ud'ri u srce? A ni ona nije tako jaka kao takvi ukor i sramota“ (N. pj. IV, 82.), ne razabira se ništa, što bi ga bilo navelo na supoziciju, da je kaka rana žestočija no strijela, kad ud'ri u srce, nego on to suponira sâm samo zato, da čudeći se tomu pa stoga izričući u obliku admirativna pitanja može pokazati, da ne drži, da to stoji, i slušaoce potaknuti, da isto priznadu. Pitanje vladičino ima upravo ovaj smisao: Ako je kaka rana žestočija no strijela, kad ud'ri u srce, kažite, (sc. da je kaka rana žestočija itd.), ali ja ne držim, da to stoji. Vladika traži dakle na svoje pitanje pozitivan odgovor, ali očekuje negativan (jer sâm ne drži, da je kaka rana žestočija itd.), a ne dobiva nikakav, pa i ne treba da ga dobiva, jer je svoje mišljenje, da naime ne drži, da je kaka rana žestočija itd., jasno očitovao tim, što je pitanje izgovorio s admirativnim tonom, a slušaoci ne odgovarajući na vladičino pitanje pokazuju, da uz njegovo mišljenje pristaju. Tako je resultat pitanja zajedničko priznanje i vladike i slušalaca, da nikaka rana nije žestočija itd., pa stoga takovo (reto-

[1] Filip ne odgovara na pitanje, nego hoće da dokaže, da je ono istina, što Natanailo svojim pitanjem poriče.

[2] Djevojka ne odgovara na pitanje, nego potvrđuje svoju tvrdnju, koju oni, koji pitaju, svojim pitanjem poriču.

Digitized by Google

ričko) pitanje i djeluje jače negoli bi djelovala jednostavna tvrdnja: Nikaka rana nije žestočija itd. Isp. i N. pj. IV, 72.

Takovi su i ovi primjeri: Ne vali se, Boičić Alile! Ti nijesi ni čuo junaka, da kamo li očima vidio: *Jesi l' čuo* od Janoka Janka, koji Janko svake godinice on pokupi Janočke katane, pa dovede u polje Udbinsko, kad prispiju za žetvu šenice, te odvodi naše žetelice, njima ženi Janočke bećare? N. pj. III, 254. — Izidite, lale i veziri! Nešto sjaji more od zapada: *Je li* koji kadgod *sapamtio*, da se sjaji more od zapada? III, 346. — *Može li* slijepac slijepca *voditi?* Ne će li obadva pasti u jamu? (Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν;) Luk. 6, 39. — *Vjerova li* ga ko od knezova ili od fariseja? (Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;) Jov. 7, 48. — *Smije li* koji od vas, kad ima tužbu na drugoga, *ići* na sud nepravednima, a ne svetima? (Τολμᾷ τις ὑμῶν πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;) 1. Kor. 6, 1. — *Gledate li* na ono, što vam je pred očima? (Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε. Quae secundum faciem sunt videte.) 2. Kor. 10, 7.

c) Pitajući onaj, koji pita, suponira, da onaj, koga pita, nešto misli. Primjerâ za takova pitanja imam samo iz Novoga zavjeta; n. pr. *Mislite li*, da sam došao, da dam mir na zemlju? (Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ;) Ne, kažem vam, nego razdor. Luk. 12, 51. Isus suponira, da učenici njegovi misle, da je došao, da dâ mir na zemlju, samo zato, da čudeći se tomu pa stoga izričući u obliku admirativna pitanja može pokazati, da poriče to, da je došao, da dâ mir na zemlju. Prema onomu, kako je pitanje formulirano, poziva Isus u njemu svoje učenike, da njegovu supoziciju, da naime misle, da je došao, da dâ mir na zemlju, potvrde, jer mu je smisao: Ako mislite, da sam došao, da dam mir na zemlju, kažite, (sc. da tako mislite). A budući da se pitanje svakako izgovara s admirativnim tonom, valjalo bi, da on uza sve to očekuje na nj negativan odgovor, koji bi imao dobiti od svojih učenika (eventualno tako, da bi oni ne odgovarajući na pitanje pokazali, da pristaju uz Isusovo mišljenje), a glasiti bi imao ovako: „Ne mislimo, da si došao itd.“ Ali kad tamo, na pitanje ne odgovaraju učenici, nego sâm Isus, a odgovor ne glasi onako, kako bi imao glasiti, nego ovako: „Ne (t. j. nijesam došao, da dam mir na zemlju), kažem vam, nego razdor!“ Pita se, otkud dolazi to, da na pitanje ne odgovaraju učenici, nego sâm Isus, i da odgovor ne glasi onako, kako bi imao glasiti, nego drukčije.

Digitized by Google

To dolazi otuda, što admirativnomu tonu, s kojim se pitanje izgovara, nije uzrok to, što se Isus čudi tomu, da njegovi učenici misle, da je došao itd., nego što se čudi tomu, da njegovi učenici misle, da je on došao, da dâ mir na zemlju. Isus bi dakle imao u supoziciju metnuti misao, da je došao, da dâ mir na zemlju, kojoj se upravo čudi, ali onda ne bi bilo izrijekom kazano, da suponira, da je to misao njegovih učenika. Ako hoće izrijekom da kaže, da suponira, da je ono, čemu se čudi, misao njegovih učenika, ne može u supoziciju metnuti samo ono, čemu se čudi, nego mora to učiniti zavisno o glagolskom obliku „mislite" pa onda čitavu složenu rečenicu metnuti u supoziciju, za koju se formalni znak *(li)* može dodati samo finitnomu obliku glagolskomu „mislite". Isus se dakle čudi upravo onomu, što je sadržaj zavisne rečenice sa *da*. To zna on da ne stoji, to hoće on da se u odgovoru na pitanje poreče; a upravo to ne može Isus očekivati da će učenici poreći, i to s dva razloga: 1) Kako je pitanje formulirano, oni mogu potvrditi ili poreći samo ono, što znači glagolski oblik „mislite", koji je upravo u pitanju, t. j. oni mogu odgovoriti samo ili „Mislimo, (sc. da si došao itd.)" ili „Ne mislimo, (sc. da si došao itd.)"; 2) Budući da Isus dopušta, da upravo njegovi učenici misle, da je došao itd., ne može očekivati, da će oni to poreći. Drukčije je u admirativnim pitanjima, o kojima se napriječ govorilo, gdje ono, što pitalac dopušta, dopušta kao svoju misao, a o mišljenju onoga, koga pita, nema ni spomena, pa stoga može pitalac i očekivati, da će onaj, koga pita, u poricanju onoga, što sâm suponira, uza nj pristati. A ovdje ono, što Isus dopušta, dopušta upravo kao misao svojih učenika, pa zato ne može ni očekivati, da će oni to poreći, nego poriče sâm. Moglo bi se ukratko reći i tako, da kad Isus to, da je došao itd., suponira kao misao svojih učenika, pitaju u neku ruku oni, a odgovoriti ima on. Uputa o tom, je li Isus došao itd., ne treba njemu, koji dobro zna, da nije došao itd., nego učenicima, za koje on suponira, da misle, da je došao itd., pa stoga im je on i daje t. j. na pitanje odgovara on.

Drukčije izriče Isus istu misao kod Mat. 10., 34., gdje kaže: „Ne mislite, da sam ja došao, da donesem mir na zemlju (Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν); nijesam došao, da donesem mir, nego mač." Ovdje Isus svoje učenike odvraća od eventualnoga mišljenja, da je došao itd., jer nije istinito, a u našem pitanju poriče istinitost njihova eventualnoga mišljenja, da je došao itd.

Digitized by Google

Takovi su još ovi primjeri: ***Mislite li***, da su ti Galilejci bili najgrješniji od sviju Galilejaca, jer tako postradaše? (Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο;) Ne, kažem vam, nego ako se ne pokajete, svi ćete tako izginuti. Ili oni osamnaest, što na njih pade kula Siloamska i pobi ih, ***mislite li***, da su oni najkrivlji bili od sviju Jerusalimljana? (Δοκεῖτε ὅτι αὐτοὶ ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους κατοικοῦντας ἐν Ἰερουσαλήμ;) Ne, kažem vam, nego ako se ne pokajete, svi ćete tako izginuti. Luk. 13, 2—5.

Od navedenih primjera razlikuju se neki samo po tom, što u njima ono, što onaj, koji pita, hoće da poreče, nije formalno učinjeno zavisno o obliku glagola „misliti“ i on metnut u supoziciju, nego je sámo izrečeno kao supozicija; n. pr. Što ćemo dakle reći? ***Je li*** zakon ***grijeh?*** Bože sačuvaj (Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο). Rim. 7, 7. I ovo pitanje držim da znači upravo: „Mislite li (ili možda: Misli li tko), da je zakon grijeh?“ Ali ono, što onaj, koji pita, hoće da poreče (da je naime zakon grijeh), nije formalno učinjeno zavisno o obliku glagola „misliti“ i on metnut u supoziciju, nego je sámo izrečeno kao supozicija. Sada bi se moglo misliti, da onaj, koji pita, ono, što suponira, suponira kao svoju misao; ali da u istinu nije tako, nego da on ono, što suponira, suponira kao tuđu misao, vidi se otuda, što na pitanje odgovara sâm. Ovaj moment očito upućuje ovakova pitanja u jednu kategoriju s predašnjima. A zašto onaj, koji pita, ono, što hoće da poreče, ne čini i formalno zavisno o obliku glagola „misliti“, tomu je možda uzrok u tom, što lice, čija misao ima biti ono, što on suponira, nije određeno ili bar onaj, koji pita, ne misli ni na kakvo određeno lice.

Evo i drugih takovih pitanja, koja sam također našao samo u Novom zavjetu, i to samo u poslanicama Sv. Pavla: Što dakle? ***Jesmo li bolji*** od njih? Nipošto. (Τί οὖν; προεχόμεθα; Οὐ πάντως.) Rim. 3, 9. — Gdje je dakle hvala? Prođe. Kakijem zakonom? ***Je li*** zakonom djelâ? Ne, nego zakonom vjere. (Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; Οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.) Rim. 3, 27. — ***Kvarimo li*** dakle zakon vjerom? Bože sačuvaj! nego ga još utvrđujemo. (Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; Μὴ γένοιτο.) Rim. 3, 31. — Šta ćemo dakle reći? ***Hoćemo li ostati*** u grijehu, da se blagodat umnoži? Bože sačuvaj! (Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ; Μὴ γένοιτο.) Rim. 6, 1. — Šta dakle? ***Hoćemo li grijeŝiti***, kad nijesmo pod zakonom, nego pod blagodaću? Bože

Digitized by Google

sačuvaj! (Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.) Rim. 6, 15. — *Dobro li* dakle *bi* meni smrt? Bože sačuvaj! (Τὸ οὖν ἀγαθὸν ἐμοὶ γέγονεν θάνατος; Μὴ γένοιτο.) Rim. 7, 13. — Ne znate li, da su tjelesa vaša udi Hristovi? *Hoću li* dakle *uzeti* ude Hristove i od njih načiniti ude kurvine? Bože sačuvaj! (Ἆρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.) 1. Kor. 6, 15. — Šta ću vam reći? *Hoću li* vas *pohvaliti* za to? Ne ću. (Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; Ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.) 1. Kor. 11, 22.

d) Pitajući onaj, koji pita, suponira nešto, što je onaj, koga pita, ustvrdio; n. pr. Kad je neki čovjek tražeći svoju sreću našao sijedu matoru djevojčuru i ona mu na pitanje, tko je ona, rekla: „Ja sam tvoja sreća", stao se on busati: „I *ti li si* moja *sreća*, Bog te ubio!" N. prip. 73. Ovdje taj čovjek pitajući suponira ono, što je djevojčura ustvrdila. A to čini on zato, što se onomu, što je ona ustvrdila, čudi; ono pak, čemu se čovjek čudi, ne može se izreći drukčije nego u obliku admirativna pitanja. Po tom naše pitanje znači: Ako si ti moja sreća, kaži, (sc. da si ti moja sreća), ali ja to ne vjerujem. Ali uza sve to, što onaj, koji pita, traži, da mu se ono, što suponira, potvrdi, ipak očekuje na svoje pitanje negativan odgovor, jer sâm ne vjeruje ono, što suponira. A napokon ne dobiva nikakva odgovora, a i ne treba da ga dobiva, jer po predašnjoj tvrdnji djevojčurinoj i onako zna za njezino mišljenje t. j. zna, da mu ona na njegovo pitanje može dati samo pozitivan odgovor. Tu dakle neodgovaranje na pitanje ima drugo značenje nego u primjerima, o kojima se govorilo naprijed pod a) i b), jer tamo je neodgovaranje značilo pristajanje uz pitačevo mišljenje, a ovdje znači protivljenje njegovu mišljenju. A to dolazi otuda, što je ovdje prethodna tvrdnja onoga, koji se pita, pouzdan znak, kako bi on na pitanje odgovorio. Osim toga treba na um uzeti, da je prava svrha pitanju, da se njim izreče, da onaj, koji pita, ne vjeruje ono, što onaj, koga pita, tvrdi, i da se tomu čudi, a to je postignuto i bez odgovora. U ostalom kadšto se na pitanje dobiva i odgovor, i to dakako pozitivan; isp. primjere iz Luk 23, 3., Jov. 8, 57.

Evo i drugih takovih primjera: A odakle si ti, kmete? — J. sam, kado! s onoga svijeta. — *Je li.* Boga ti! N. prip. 301. — I počeše ga tužiti govoreći: Ovoga nađosmo da otpađuje naro naš, i zabranjuje davati ćesaru danak, i govori, da je on Hristo car. A Pilat ga zapita: *Ti li si car* Judejski? (Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺ

Digitized by Google

τῶν Ἰουδαίων;) A on odgovarajući reče mu: Ti kažeš. Luk. 23, 2. i 3. (isp. Mat. 27, 11.; Mark. 15, 2.; Luk. 22, 70.). — Avram, otac vaš, bio je rad da vidi dan moj; i vidje, i obradova se. Tada mu rekoše Jevreji: Još ti nema pedeset godina, i *Avrama li si vidio?* (Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;) A Isus im reče: Zaista, zaista vam kažem: ja sam prije nego se Avram rodio. Jov. 8, 56—58. — Petar mu reče: Gospode! zašto ne mogu sad ići za tobom? dušu ću svoju položiti za te. Odgovori mu Isus: *Dušu li ćeš svoju položiti* za me? (Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις;) Zaista, zaista ti kažem: ne će pijetao zapjevati, dok me se triput ne odrečeš. Jov. 13, 37—38.

e) Pitajući onaj, koji pita, suponira nešto, što bi trebalo da konstatira; n. pr. A *tu li si*, Petre Pustahija! N. pj. IV, 58. Tako je poviknuo Čengić Alaj-beg, pošto je ne znajući, da ga Petar Pustahija s dvojicom pobratima na drumu čeka, sâm zaželio, da se s Petrom sukobi, a Petar mu iznenada sinuo kao munja pa za uzdu mu konja ugrabio, a Čengić ugrabio sjajan dževerdar i na Petra ga pripravio. Čengić dakle pitajući suponira ono, što bi trebalo da konstatira. A to čini on zato, što je Petar tako iznenada preda nj izišao, te ne vjeruje, da je on tu, pa se tomu čudi. Ono pak, čemu se čovjek čudi, ne može izreći drukčije nego u obliku admirativna pitanja. Po tom naše pitanje znači: Ako si tu, kaži, (sc. da si tu), ali ja to ne vjerujem. Čengić dakle traži, da mu ono, što on suponira, Petar potvrdi. Ali uza sve to očekuje na svoje pitanje negativan odgovor, jer sâm ne vjeruje ono, što suponira. A napokon ne dobiva nikakva odgovora, a i ne treba da ga dobiva, jer po tom, što Petra svojim očima pred sobom vidi, zna, da mu on na njegovo pitanje može dati samo pozitivan odgovor. K tomu je pitanju njegovu prava svrha, da se njim izreče, da ne vjeruje, da je Petar tu, i da se tomu čudi, a ova je svrha postignuta i bez odgovora. Često se takovim pitanjem izriče radost ili žalost onoga, koji pita, kad naime ono, što bi valjalo da konstatira, ne vjeruje te mu se čudi stoga, što mu donosi nenadnu radost ili žalost.

Takovi su i ovi primjeri: A. Bi li ona pošla za njega? B. Bi, i dušo, *tu li si!* N. posl. 97. — *Jesu l' ovo* tvoji dvori? N. pj. I, 93. — Ta *ti li si*, moj brate Nenade! II, 80. (isp. 81.) — Ta *ti li si*, dijete Milošu! Ta ti li si, moj mili nećače! II, 154. — Avaj mene, dragi pobratime! *Tu li si* mi, bolan, *dopadnuo!* II, 247. — A *tu li si?* jedan kopilane! II, 281. — Ta i *ti li* mome

Digitized by Google

bracu *dođe,* mome bracu a u dugovanje? II, 570. (triput) — Zaručnico, mlada Ljeposava! *Tu li* tebe suđen danak *nađe!* III, 521. — Tada dođe Isus iz Galileje na Jordan k Jovanu, da se krsti. A Jovan branjaše mu govoreći: Ti treba mene da krstiš, a *ti li dolaziš* k meni? (Καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;) Mat. 3, 14. — Ako se čovjek u subotu obrezuje, da se ne pokvari zakon Mojsijev, *srdite li se* na mene, što svega čovjeka iscijelih u subotu? (Ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;) Jov. 7, 23. — *Tako li ste nerazumni?* Počevši Duhom sad tijelom svršujete? *Tako li* uzalud *postradaste?* Kad bi bilo samo uzalud! (Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε; τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴγε καὶ εἰκῇ.) Gal. 3, 3. i 4.

20.[a] Ovdje mi se čini zgodno, da se ukratko osvrnem na razlike između informativnih i admirativnih pitanja. Najglavnije su razlike između jednih i drugih pitanja ove:

a) Misao, koja čini informativno pitanje, zamišlja pitalac sâm na iznutrašnji poticaj; a misao, koja čini admirativno pitanje, zamišlja ili pitalac sâm, ali na izvanji poticaj, ili onaj, koga pita, pa mu je svojom izjavom gotovu podaje; u svakom mu se dakle slučaju nameće izvana.

b) I kod informativnoga i kod admirativnoga pitanja izriče se ona misao, koja čini pitanje, u obliku hipotetičke protaze s težnjom za obaviješću kao apodozom, ali je motiv tomu načinu izricanja kod svake vrste pitanja drugi: kod informativnoga pitanja pitalac doista teži za obaviješću o vršenju neke radnje, a kod admirativnoga pitanja pitalac ne teži doista za obaviješću o vršenju neke radnje, jer sâm pouzdano misli, da se ne vrši, nego izriče izvana nametnutu mu misao u rečenom obliku zato, da pokaže, da ono, što joj je sadržaj, ne vjeruje, nego mu se čudi.

c) Kod informativnoga pitanja uz pozitivnu hipotetičku protazu s težnjom za pozitivnom obaviješću kao apodozom može se svagda u misli dodati negativna hipotetička protaza s težnjom za negativnom obaviješću kao apodozom, a kod admirativnoga pitanja to nije moguće, jer pitalac pouzdano misli, da se radnja glagolska doista ne vrši, a ono, što se pouzdano misli, ne može se izreći u obliku hipotetičke protaze.

d) Stoga se na informativno pitanje formalno ište pozitivan, ali se u istinu ne očekuje nikakav određen odgovor, a dobiti se može i pozitivan i negativan; na (pozitivno) admirativno pitanje ište se formalno također pozitivan, ali se očekuje samo negativan, a ne

Digitized by Google

dobiva se obično nikakav odgovor, jer mu ni motiv nije težnja za obaviješću, nego čuđenje.

e) Informativnih pitanja ima direktnih i indirektnih, a admirativna mogu biti samo direktna, jer im je izvanji znak admirativni ton, koji je osobita modifikacija upitnoga tona, a indirektna se pitanja ne izgovaraju s upitnim tonom, pa se ne mogu izgovarati ni s admirativnim.

2. Negativna pitanja.

21. Negativna pitanja sa *li* dijele se na dvije vrste. Kao tipičan primjer za jednu vrstu neka služi ovaj: *Nisam li* ti *besedio*, babo. da ne prosiš prošene devojke? N. pj. III, 510., a za drugu ovaj: *Nije l'* mati *rodila* junaka, da otide oganj da uvodi —? N. pj. III, 289. Općene formalne razlike između jednoga i drugoga pitanja nema, ali ima materijalna, jer kod prvoga pitanja govornik misli, da je doista besjedio, a kod drugoga, da je možda mati rodila junaka, pa stoga na jedno i na drugo pitanje očekuje pozitivan odgovor, ali na prvo pouzdanije nego na drugo.

Da bi se ova razlika pravo razumjela, valja nam se obazreti na grčki jezik, gdje nalazimo iste dvije vrste negativnih pitanja, ali se one ne razlikuju samo materijalno, nego i formalno, jer u jednoj dolazi negacija οὐ, a u drugoj μή. Evo nekoliko primjera najprije za jednu, a onda za drugu vrstu: Ἀργέιοι ἰόμωροι, ἐλέγχεα, οὔ νυ σέβεσθε; Δ 242. — Ἦ οὐ μέμνῃ, ὅτε σ' ἐκρέμασ' ὑψόθεν; O 18. — Οὔ νύ τ' Ὀδυσσεὺς Ἀργείων παρὰ νηυσὶ χαρίζετο ἱερὰ ῥέζων Τροίῃ ἐν εὐρείῃ; α 60. — Ἦ οὐκ οἶσθ' ὅτε δεῦρο πατὴρ τεὸς ἵκετο φεύγων; π 424. — Πῶς εἶπας; οὐ γὰρ πᾶν στράτευμα βαρβάρων περᾷ τὸν Ἕλλης πορθμὸν Εὐρώπης ἄπο; Esh. Pers. 789. — Οὐχ ὁρᾷς ὅτι ἥμαρτες; Esh. Prom. 262. — Οὐκ ἀναστήσῃ τάχος; Esh. Eum. 124. — Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη οὐκ ἀνθρωπεία ἀρετή; Καὶ τοῦτ' ἀνάγκη. Plat. Drž. 335c. — Καί μοι εἰπέ' οὐ καὶ πείθεσθαι μέντοι τοῖς ἄρχουσι δίκαιον φῂς εἶναι; Ἔγωγε. ib. 339b. — Βία δὲ καὶ ἀνομία τί ἐστιν; ἆρ' οὐχ ὅταν ὁ κρείττων τὸν ἥττω μὴ πείσας, ἀλλὰ βιασάμενος ἀναγκάσῃ ποιεῖν ὅτι ἂν αὐτῷ δοκῇ; Ἔμοιγε δοκεῖ. Ksen. Mem. 1, 2, 44. — Ἆρά γε οὐ χρὴ πάντα ἄνδρα, ἡγησάμενον τὴν ἐγκράτειαν ἀρετῆς εἶναι κρηπῖδα, ταύτην πρῶτον ἐν τῇ ψυχῇ κατασκευάσασθαι; ib. 1, 5, 4. — — Ἦ μή πού τινα δυσμενέων φάσθ' ἔμμεναι ἀνδρῶν; οὐκ ἔσθ' οὗτος ἀνὴρ διερὸς βροτὸς οὐδὲ γένηται, ὅς κεν Φαιήκων ἀνδρῶν ἐς γαῖαν ἵκηται δηιοτῆτα φέρων. ζ 200. — Ἦ μή τίς σευ μῆλα βροτῶν ἀέκοντος ἐλαύνει; ἦ μή τίς σ'

Digitized by Google

αὐτὸν κτείνει δόλῳ ἠὲ βίηφιν; ι 405. 406. (Odgovor: Οὔτίς με κτείνει δόλῳ οὐδὲ βίηφιν). — Ἀλλ' ἄρα μὴ οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, οἱ ἐκκλησιασταί, διαφθείρουσι τοὺς νεωτέρους; ἢ κἀκεῖνοι βελτίους ποιοῦσιν ἅπαντες; Κἀκεῖνοι. Plat. Apol. 25ᵃ. — Ἆρά γε μὴ ἐμοῦ προμηθεῖ καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων; Καὶ ταῦτα προμηθοῦμαι καὶ ἄλλα πολλά. Plat. Krit. 44ᵉ. — Ἆρα μή που καὶ σέ τι τούτων ἐτάραξεν ὧν δδε εἶπεν; Οὐδ' αὖ οὕτως ἔχω· καίτοι οὔτι λέγω ὡς οὐ πολλά με ταράττει. Plat. Fed. 103ᶜ. — Ἀλλὰ μή τις τῶν κρειττόνων παρὼν αὐτὰ ἐφθέγξατο; Ναὶ μὰ Δία· τῶν κρειττόνων μέντοι τις ἐμοὶ δοκεῖ, καὶ πολύ γε. Plat. Eutid. 291ᵃ. — Ἀλλὰ μὴ ἀρχιτέκτων βούλει γενέσθαι; Οὔκουν ἔγωγε. Ἀλλὰ μὴ γεωμέτρης ἐπιθυμεῖς γενέσθαι ἀγαθός; Οὐδὲ γεωμέτρης. Ksen. Mem. 4, 2, 10. — Ἀλλὰ γὰρ μή σε κατακωλύω ἀπιέναι ἤδη βουλόμενον; Μὰ Δία· ἐπεὶ οὐκ ἂν ἀπέλθοιμι πρὶν παντάπασιν ἡ ἀγορὰ λυθῇ. Ksen. Ekon. 12, 1. Isp. Bäumleina, Untersuchungen über griech. Partikeln, str. 280—281., 302—303. Kühnera-Gertha, Ausf. griech. Gramm. II, 2³. str. 523—524.

Kad bi se grčki primjeri preveli na hrvatski, pripadali bi hrvatski prijevodi grčkih pitanja s negacijom οὐ u našu prvu, a hrvatski prijevodi grčkih pitanja s negacijom μή u našu drugu vrstu; a obrnuto u grčkom prijevodu primjerâ naše prve vrste valjalo bi upotrijebiti negaciju οὐ, a u grčkom prijevodu primjerâ naše druge vrste negaciju μή. Da su grčka pitanja s negacijom οὐ onakova kao hrvatska naše prve vrste, priznaje se općeno, ali se ne priznaje, da bi grčka pitanja s negacijom μή bila onakova kao hrvatska naše druge vrste, t. j. da bi se i na grčka pitanja s negacijom μή očekivao pozitivan odgovor, nego se drži, da se na njih očekuje negativan odgovor. Tako kažu n. pr. Kühner-Gerth, Ausf. griech. Gramm. II, 2³. str. 524.: „(Die Satzfrage wird eingeleitet) durch das subjektiv ablehnende μή, wenn eine verneinende Autwort erwartet wird: es ist doch nicht etwa so?“ Istina je doduše, da se na pitanja s negacijom μή dobiva ponajviše negativan odgovor (ali se često dobiva i pozitivan, kao što i navedeni primjeri dokazuju), ali otuda ne izlazi, da se negativan odgovor i očekuje. Kad bi negacija u pitanjima sa μή značila „doch nicht etwa“, ja sam uvjeren, da ne bi glasila μή, nego οὐ (što će se vidjeti poslije, kad će se govoriti o značenju tih negacija). Pa onda kad bi n. pr. Nausikaja u primjeru iz ζ 200. na svoje pitanje očekivala negativan odgovor, ne bi imale smisla potonje njezine riječi: Οὐκ ἔσθ' οὗτος ἀνήρ itd. Stoga držim, da ovaj primjer (a mutatis mutandis i druge) treba prevesti: „Ne mislite

Digitized by Google

li, da je tko od neprijateljâ?“ (ili također: „Da ne mislite, da je tko od neprijateljâ?“ — isp. § 31, III.), tako da Nausikaja misli: „Možda mislite, da je tko od neprijateljâ“, a na svoje pitanje da očekuje pozitivan odgovor, ali manje pouzdan, nego da je u pitanju οὐ.

22. Kao što su hrvatska pitanja upravo hipotetičke rečenice, tako su i grčka, pa se pita, ne javlja li se razlika između negacija οὐ i μή, koju smo u pitanjima našli, i u pravim hipotetičkim rečenicama. Javlja se doista, i stoga nam se valja obazreti i na negativne prave hipotetičke rečenice. Ali prije treba ogledati sámo značenje tih negacija.

Obično se različno značenje grčkih negacija određuje tako, da se kaže, da se negacijom οὐ nešto poriče, a negacijom μή nešto odbija (stoga se ova negacija zove i prohibitivna negacija ili partikula). Isp. Brugmannovu grč. gram.[3] str. 498. i njegovu Kurze vergl. Gramm. str. 612. Nema sumnje, da je tako negaciji οὐ dobro određeno značenje, ali negaciji μή držim da nije, jer ako bi se i moglo razumjeti, da μή kod imperativa, a i kod drugih oblika glagolskih, koji imadu postulativno značenje, dolazi zato, što je prohibitivna negacija, ne može se razumjeti, zašto μή kao prohibitivna negacija dolazi u hipotetičkim rečenicama pa kod infinitiva. Stoga valja negaciji μή drukčije odrediti značenje. Ja bih to učinio tako, te bih rekao, da se negacijom οὐ poriče neka tvrdnja, a negacijom μή da se poriče sâm glagolski pojam od prilike onako, kako se tako zvanim α privativnim poriče nominalni pojam. Tako se n. pr. u rečenici οὐ λέγουσι negacijom οὐ poriče tvrdnja λέγουσι (govore), te čitava rečenica znači: „poričem, da govore (= ne govore)“. I kad bi se pred imperativ λέγε (govori! = zapovijedam, da govoriš) metnulo οὐ, značilo bi οὐ λέγε: „poričem, da zapovijedam, da govoriš (= ne zapovijedam, da govoriš)“. Da bi se dobio grčki oblik, koji bi značio ono, što znači hrvatski: „ne govori! (= zapovijedam, da ne govoriš)“, valja dakle drukčije postupati, i to tako, da se najprije negacijom μή negira pojam glagola λέγειν t. j. načini negativan glagol μὴ λέγειν (ne govoriti), a onda ovaj negativni glagol metne u imperativ μὴ λέγε (ne govori! = zapovijedam, da ne govoriš). U rečenici οὐ λέγουσι pristupa dakle negacija οὐ gotovomu obliku glagolskomu λέγουσι negirajući ono, što on znači, dakle tvrdnju, a u rečenici μὴ λέγε ne pristupa negacija μή gotovomu obliku glagolskomu λέγε, nego infinitivu λέγειν (u kojem je izrečen čisti pojam glagolski) negirajući

Digitized by Google

ga, a istom ovaj tako negirani glagol meće se u imperativ. Tako se lako razumije, zašto je negacija infinitiva μή, a ne οὐ, zašto kod imperativa i kod drugih oblika glagolskih s postulativnim značenjem dolazi negacija μή, a ne οὐ, i zašto je tako ponajviše i u hipotetičkim rečenicama.

Ali u hipotetičkim rečenicama dolazi pored negacije μή i negacija οὐ, kao što je već spomenuto. Ogledat ću najprije primjere s negacijom οὐ, a ograničit ću se (kao i poslije kod primjerâ s negacijom μή) samo na one iz Homera, jer se na njima može najlakše pokazati razlika, o kojoj se ovdje radi.

Uzmimo primjer iz μ. 382. Helije je doznao, da su Odisejevi drugovi njegova goveda poklali, pa moli Zeusa, da ih za to kazni (τῖσαι δὴ ἑτάρους Λαερτιάδεω Ὀδυσσέως, οἵ μευ βοῦς ἔκτειναν ὑπέρβιον), te dodaje:

εἰ δέ μοι οὐ τίσουσι βοῶν ἐπιεικέ' ἀμοιβήν,
δύσομαι εἰς Ἀΐδαο καὶ ἐν νεκύεσσι φαείνω.

Zašto se ovdje kaže εἰ οὐ τίσουσι? Ja mislim, da je ova hipotetička rečenica postala ovako. Helije misli (t. j. tvrdi) sâm: τίσουσι (platit će), jer je moleći Zeusa kazao: τῖσαι [kazni (ih)!], pa se nada, da će Zeus to i učiniti, da će mu dakle oni platiti (ili dati) zadovoljštinu. Ali on ipak dopušta, da mu oni ne će platiti, i to samo zato, da može na tu supoziciju nadovezati rečenicu δύσομαι εἰς Ἀΐδαο itd. kao glavnu rečenicu; misao njegova ostaje jednako, da će mu oni platiti. Rečenu pak supoziciju izriče tako, da dopušta poricanje gotove svoje tvrdnje τίσουσι, koje se može izreći samo negacijom οὐ, jer se poriče tvrdnja; ali to on ne dopušta u tom smislu, da se radnja poricanja vrši ili da poricanje biva t. j. da tko poriče (jer onda bi u supoziciji morao biti glagol, koji poricanje znači), nego u tom smislu, da poricanje s t o j i ili v a l j a. Helije dakle u hipotetičkoj rečenici εἰ οὐ τίσουσι dopušta valjanost poricanju svoje tvrdnje τίσουσι; njegova supozicija znači: Ako stoji poricanje moje tvrdnje: platit će, (onda) —. Sadržaj je njegove supozicije negativan, ali objekt joj je (v a l j a n o s t poricanja) pozitivan; stoga je supozicija sama pozitivna. Tako valja razumjeti sve primjere s εἰ οὐ, kojih kod Homera nema mnogo (u svemu 11). Imperativ ili drugi oblik, koji ima isto značenje, dolazi pred takovom hipotetičkom rečenicom još Γ 289., O 162. (isp. O 178.), Υ 129., Ω 296. Ali i ondje, gdje nema naprijed imperativa ili drugoga oblika s istim značenjem, onaj, koji govori, sâm misli (ili tvrdi) ono, što

Digitized by Google

se u supoziciji poriče. Takovi su primjeri Υ 139., τ 85. Osobit je primjer β 274., gdje držim da u rečenici εἰ δ' οὐ κείνου γ' ἐσσὶ γόνος καὶ Πηνελοπείης dolazi οὐ stoga, što ono ne pripada glagolu, nego riječi κείνου; misli se: εἰ δ' οὐ κείνου γ' (ἀλλ' ἄλλου τινός) ἐσσὶ γόνος καὶ Πηνελοπείης (isp. dalje primjer ξ 398.) K tomu dolaze još tri primjera, u kojima je rečenica s εἰ koncesivna, te ono, što se u njoj izriče, doista biva, tako da se negacija οὐ još lakše razumije nego u pravim hipotetičkim rečenicama; n. pr.

εἴ περ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν,
ἐκ δὲ καὶ ὀψὲ τελεῖ.

Takovi su još ovi primjeri Δ 55., ν 143.

A sada ogledajmo primjere (Homerove) za hipotetičke rečenice s negacijom μή. Uzmimo primjer iz A 137., koji je već u § 5. naveden:

ἀλλ' εἰ μὲν δώσουσι γέρας μεγάθυμοι Ἀχαιοὶ
ἄρσαντες κατὰ θυμόν, ὅπως ἀντάξιον ἔσται,
εἰ δέ κε μὴ δώωσι, ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἕλωμαι.

Što Agamemnon misli, izrečeno je rečenicom εἰ δώσουσι itd., koja znači: ako (= možda, dopuštam da) će dati (isp. § 5.), te se može nazvati samostalnom supozicijom. Agamemnon dakle dopušta, da će mu Ahejci dati dar, ali on ipak hoće da izreče, što će učiniti u slučaju, ako mu ga ne dadu, dakle u slučaju, koji je negacija njegove samostalne supozicije. Stoga treba da svoju samostalnu supoziciju negira i učini je podložnu rečenici, kojom će izreći, što će u tom slučaju učiniti. A kako će je negirati? Moglo bi se misliti, da će to učiniti tako, da će u svoju samostalnu supoziciju umetnuti negaciju οὐ, dakle tako, da će kazati εἰ οὐ δώσουσι. Ali tim ne bi negirao svoje samostalne supozicije εἰ δώσουσι, nego bi po onom, što je naprijed rečeno, metnuo u supoziciju valjanost negacije svoje tvrdnje δώσουσι, a to on ne može, jer ne tvrdi, nego samo dopušta, da će mu Ahejci dati dar. On dakle svoje samostalne supozicije ne može negirati drukčije nego tako, da u njoj pozitivni glagol δοῦναι zamijeni negativnim μὴ δοῦναι u istom obliku, u kojem je i pozitivni, t. j. u futuru (ili, što je isto, da pozitivni glagol δώσειν zamijeni negativnim μὴ δώσειν u istom obliku t. j. u indikativu); a što je futur u istinu zamijenjen konjunktivom (sa κε), to je učinjeno poradi glavne rečenice ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἕλωμαι, da bi se pokazalo, da je sámo izvršenje radnje glagola μὴ

Digitized by Google

δοῦναι, koje znači konjunktiv (a ne sämo gotovost subjektova za njezino izvršenje, koju znači futur; isp. „Rad" knj. 134. str. 21. bilj. 1.), uvjet onomu, što se izriče glavnom rečenicom, te nema nikakva posla s negacijom. Ne obazirući se na glavnu rečenicu možemo s hipotetičkom rečenicom εἴ κε μὴ δώωσι postupati, kao da je u njoj futur. Pa tako ćemo i raditi već zato, da je možemo lakše isporediti sa samostalnom supozicijom Agamemnonovom εἰ δώσουσι, u kojoj je futur.

Što znači dakle εἰ μὴ δώσουσι? Odgovor na ovo pitanje stoji do odgovora na pitanje, što znači εἰ δώσουσι. Ovdje pak nije već gotov oblik glagolski δώσουσι metnut u supoziciju, nego je glagol δώσειν istom u supoziciji metnut u oblik δώσουσι onako isto, kao što se onda, kad δώσουσι znači tvrdnju, glagol δώσειν istom u tvrdnji meće u oblik δώσουσι. Po tom εἰ δώσουσι znači dopuštanje, da subjekt vrši radnju glagola δώσειν, kao što δώσουσι u tvrdnji znači tvrđenje, da subjekt vrši radnju glagola δώσειν. Ako pak εἰ δώσουσι znači dopuštanje, da subjekt vrši radnju glagola δώσειν, znači εἰ μὴ δώσουσι dopuštanje, da subjekt vrši radnju glagola μὴ δώσειν ili da ne vrši radnju glagola δώσειν. Rečenice εἰ δώσουσι i εἰ μὴ δώσουσι razlikuju se dakle tako, da se prvom dopušta v r š e n j e, a drugom n e v r š e n j e radnje glagola δώσειν, ili da se prvom dopušta p o z i t i v n o s t, a drugom n e g a t i v n o s t vršenja radnje glagola δώσειν. Sadržaj je supozicije u prvoj i u drugoj rečenici isti t. j. vršenje radnje glagola δώσειν, dakle pozitivan; različan je samo objekt pa po tom kvaliteta supozicije, koja je u prvoj rečenici p o z i t i v n a, jer joj je objekt pozitivnost vršenja rečene radnje, a u drugoj n e g a t i v n a, jer joj je objekt negativnost vršenja rečene radnje, kao što je n. pr. i zapovijed, kojoj je objekt pozitivnost vršenja neke radnje, pozitivna (n. pr. Piši!), a ona, kojoj je objekt negativnost vršenja neke radnje, negativna (n. pr. Ne piši!). Budući da se u drugoj rečenici dopušta ono, što negacija μή znači, t. j. n e g a t i v n o s t vršenja radnje glagola δώσειν, to negacija μή, koja upravo pripada glagolu δώσουσι, prianja uz εἰ, te se εἰ μή shvaća kao znak negativne supozicije, kao što je εἰ znak pozitivne supozicije.

Tim, što se u već gotovu supoziciju mjesto pozitivnoga glagola uzeo negativan, nije se u supoziciju kao supoziciju ni najmanje dirnulo; ona je jednako ostala supozicija, samo je mjesto pozitivne postala negativna (i mjesto samostalne podložna). Ni mišljenje Agamemnonovo izrečeno samostalnom supozicijom εἰ δώσουσι nije

Digitized by Google

se ništa promijenilo; on jednako dopušta, da će mu Ahejci dati dar, jer ovu je svoju misao negirao samo zato, da može na nju nadovezati izjavu ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἕλωμαι. Tako je jezik u tom, da se u već gotovoj supoziciji pozitivan glagol zamijeni negativnim, stekao sredstvo za negiranje supozicije.

Samostalna supozicija neizrečena negira se u rečenici s εἰ μή na ovim mjestima: A 324., ι 410. A podložna supozicija izrečena negira se u rečenici s εἰ μή u ovom primjeru iz ξ 398.

εἰ μέν κεν νοστήσῃ ἄναξ τεὸς ἐς τόδε δῶμα,
ἔσσας μὲ χλαῖνάν τε χιτῶνά τε εἵματα πέμψαι
Δουλίχιόνδ' ἰέναι, ὅθι μοι φίλον ἔπλετο θυμῷ·
εἰ δέ κε μὴ ἔλθῃσιν ἄναξ τεός, ὡς ἀγορεύω,
δμῶας ἐπισσεύας βαλέειν μεγάλης κατὰ πέτρης.

Rečenica εἰ δέ κε μὴ ἔλθῃσι pretpostavlja već gotovu supoziciju εἰ μέν κεν νοστήσῃ (= ἔλθῃ), koja se u njoj kao takova negira. Takav je postupak kod negativnih antitetičnih hipotetičkih rečenica pravilan. Izuzetak čini primjer iz β 274., o kojem vidi naprijed str. 155. (55.)

Veći je broj onakovih primjera, kakav je ovaj iz B 387.:

οὐ γὰρ παυσωλή γε μετέσσεται, οὐδ' ἠβαιόν,
εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν.

Ja mislim, da se ovaj primjer ima razumjeti tako, da Agamemnon, koji ovo govori, najprije misli: οὐ γὰρ παυσωλή γε μετέσσεται, οὐδ' ἠβαιόν, a onda mu pada na pamet: εἰ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν [ako (= možda, dopuštam da) će noć rastaviti bijes junakâ]. Ali ova se rečenica ne može složiti s predašnjom kao hipotetička protaza s apodozom, jer to, da će noć rastaviti bijes junakâ, može biti uvjet tomu, da će biti odmor, a ne tomu, da ne će biti odmora. Da bi se ove rečenice mogle složiti kao hipotetička apodoza i protaza, imala bi ili prva postati pozitivna ili druga negativna. Prvo ne može biti, jer je prva rečenica već izrečena u negativnom obliku, prije negoli je druga postala. Valja dakle, da druga postane negativna, što se doista i dogodilo. Ali druga je misao Agamemnonova u njegovoj glavi jednako ostala pozitivna: ako (= možda, dopuštam da) će noć rastaviti bijes junakâ —, a kao takova jednako traži, da i prva rečenica ima pozitivan oblik. To se pak može postići samo tako, da se prva rečenica iza negativnoga oblika u misli ponovi u pozitivnom obliku kao hipotetička apodoza

Digitized by Google

drugoj misli Agamemnonovoj kao protazi; dakle ovako: Odmora ne će biti; (odmor će biti), ako će noć rastaviti bijes junakâ. A što se sada najprije kaže, da odmora ne će biti, a onda se misli, da će biti odmor uz uvjet, da će noć rastaviti bijes junakâ — tim se od onoga, što se kaže u prvoj rečenici, izuzima (isključuje) jedan poseban slučaj, za koji ono ne vrijedi. Tako čitava hipotetička perioda dobiva smisao: Odmora ne će biti, osim (već, van) ako će noć rastaviti bijes junakâ. Dakle ukratko: Da bi se druga misao Agamemnonova mogla složiti s prvom kao hipotetička protaza s apodozom, valja da postane negativna. A za negaciju se ne uzima οὐ, nego μή, jer se ne negira tvrdnja, nego samostalna supozicija (εἰ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν). Budući pak da druga misao Agamemnonova uza sve to, što se negirala zato, da bi se mogla složiti s prvom kao hipotetička protaza s apodozom, ostaje u njegovoj glavi kao pozitivna samostalna supozicija, dobiva εἰ μή značenje „osim (već, van) ako". Tako se razumije i to, zašto je u svima takovim primjerima rečenica s εἰ μή postpozitivna. Takovi su još ovi primjeri: B 261. (glavna je rečenica željna), B 491., Π 32. (glavna je rečenica pitanje, na koje se očekuje negativan odgovor), Σ 91., ε 178., λ 159, ξ 373., τ 346.

Samo formalno se od ovih primjera razlikuju onakovi, u kojima je glavna rečenica pozitivna; n. pr. H 98.:

ἦ μὲν δὴ λώβη τάδε γ' ἔσσεται αἰνόθεν αἰνῶς,
εἰ μή τις Δαναῶν νῦν Ἕκτορος ἀντίος εἶσιν.

„Sramota će biti, ako ne će (= osim ako će) tko od Danajaca Hektoru na mejdan izići". Takovi su još ovi primjeri: E 177., 215. (glavna je rečenica željna), I 231., X 55., β 71., π 103. (glavna je rečenica željna), ω 434.

Ovamo idu po mom sudu i irealne rečenice, gdje je također rečenica s εἰ μή svagda postpozitivna; n. pr. Γ 373.:

καί νύ κεν εὖρυσσέν τε καὶ ἄσπετον ἤρατο κῦδος,
εἰ μὴ ἄρ' ὀξὺ νόησε Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη.

Čitava je hipotetička perioda zamišljena ovako: ἐρύσει καὶ ἀρεῖται· εἰ νοήσει [Menelaj će ga (Aleksandra) dovući i steći golemu slavu; ako (= možda, dopuštam da) će opaziti Afrodita], pa onda, da bi se druga rečenica mogla složiti s prvom kao hipotetička protaza s apodozom, druga negirana (kao samostalna supozicija negacijom μή) i futur zamijenjen konjunktivom (kao u naprijed navedenom

Digitized by Google

primjeru A 137.): ἐρύσει καὶ ἀρεῖται, ἐὰν μὴ νοήσῃ (M. će ga dovući i steći golemu slavu, ako ne opazi A.). Ali budući da druga misao (εἰ νοήσει) uza sve to, što se negirala, ostaje u glavi pjesnikovoj kao pozitivna samostalna supozicija, dobiva εἰ μή značenje „osim (već, van) ako“: M. će ga dovući i steći golemu slavu, osim (već, van) ako opazi A. Napokon je glagol jedne i druge rečenice metnut u preterit, jer je vrijeme, u koje im se radnje vrše, prošlo; a tim je čitava hipotetička perioda postala irealna: M. bi ga bio dovukao i stekao golemu slavu, ako ne bi bila opazila A. Zanimljivo je, da se sada ne može kazati: M. bi ga bio dovukao i stekao golemu slavu, osim (već, van) ako bi bila opazila A. — i to stoga, što bi to (prema onomu, što je razloženo naprijed kod primjera B 387.) značilo: M. bi ga bio dovukao i stekao golemu slavu; ne bi ga bio dovukao i stekao golemu slavu, ako bi bila opazila A. —, a ovdje bi rečenica: „ne bi ga bio dovukao i stekao golemu slavu“ kao apodoza rečenice: „ako bi bila opazila A.“ bila irealna te bi značila, da je Menelaj Aleksandra doista dovukao i stekao golemu slavu, što ne bi bilo istina. Ali da i ovaj i drugi ovakovi primjeri pripadaju među onakove primjere, o kojima se ovdje govori, vidi se jasno iz onoga (futurskoga) oblika njegova, od kojega mu je irealni oblik postao, kao što je i pokazano. Ujedno se otuda vidi, da su ovakovi primjeri doista onako postali, kao što je za ovaj pokazano, jer im se prava narav razbira u onom (futurskom) obliku, od kojega su postali.

Takovih primjera ima vrlo mnogo; stoga ih ne navodim svih (pobilježeni su u Ebelinga, Lex. Hom. I, 1089.b).

Pošto se u negativnim hipotetičkim rečenicama s glagolom shvatilo μή kao negacija od εἰ, stalo se εἰ negirati negacijom μή i u hipotetičkim rečenicama bez glagola, te se εἰ μή bez glagola ima posve onako prosuđivati kao εἰ μή s glagolom; n. pr. P 477.:

Ἀλκίμεδον, τίς γάρ τοι Ἀχαιῶν ἄλλος ὁμοῖος
ἵππων ἀθανάτων ἐχέμεν δμῆσίν τε μένος τε,
εἰ μὴ Πάτροκλος θεόφιν μήστωρ ἀτάλαντος
ζωὸς ἐών;

„Alkimedonte, tä tko ti je drugi od Ahejaca bio ravan (t. j. nitko ti drugi nije bio ravan) konjma besmrtnima krotiti žestinu, ako ne (= osim) Patroklo?“ Što uz εἰ μή nema glagola, izostavlja se u hrvatskom prijevodu „ako“ uz „osim“. Ali bi se točnije prevelo ono, što se u grčkom jeziku kazuje, kad bi se i u hrvatskom ka-

Digitized by Google

zalo „osim ako“[1] (isp. Na mejdan ne vjerujemo da će mu izići, makar ih koliko zvao, već ako gdje u mraku. Vuk, Pisma 71. — I zakunu se, da ih ne će drugo ništa razdvojiti vako (= već ako ili van ako) crna zemlja. N. prip. 120. — Vidi „Rad“ knj. 134. str. 33.) Isp. i Langea, Partikel εἰ str. 249. i d. Takovi su još primjeri Σ 193., Ψ 792., μ 326., ρ 383.

Kakova je dakle razlika između hipotetičkih rečenica s εἰ οὐ i onih s εἰ μή? Na temelju onoga, što je naprijed razloženo, može se ova razlika pokazati u ovih nekoliko točaka:

a) Hipotetička rečenica s εἰ οὐ pretpostavlja pozitivnu tvrdnju, a hipotetička rečenica s εἰ μή pozitivnu supoziciju govornikovu (bilo samostalnu ili podložnu).

b) Negacijom οὐ u hipotetičkoj rečenici s εἰ οὐ negira se tvrdnja, a negacijom μή u hipotetičkoj rečenici s εἰ μή negira se supozicija govornikova.

c) Hipotetička rečenica s εἰ οὐ nova je supozicija, a hipotetička rečenica s εἰ μή negacija je već gotove supoziciję.

d) U hipotetičkoj rečenici s εἰ οὐ suponira se valjanost negacije tvrdnje govornikove, a u hipotetičkoj rečenici s εἰ μή negativnost vršenja neke radnje.

e) Hipotetičkoj je rečenici s εἰ οὐ sadržaj negativan, a sama je supozicija pozitivna, jer joj je objekt (valjanost negacije) pozitivan, a hipotetičkoj rečenici s εἰ μή sadržaj je pozitivan (vršenje neke radnje), a sama je supozicija negativna, jer joj je objekt negativan (negativnost vršenja neke radnje).

f) U hipotetičkoj rečenici s εἰ οὐ negacija οὐ prianja uz glagol, a u hipotetičkoj rečenici s εἰ μή negacija μή prianja uz konjunkciju (n. pr. εἰ < οὐ δώσουσι: εἰ μὴ < δώσουσι).

Odnošaj između pozitivne hipotetičke rečenice, n. pr. εἰ δώσουσι, i obadviju vrsta negativnih hipotetičkih rečenica, n. pr. εἰ μὴ δώσουσι i εἰ οὐ δώσουσι, mogao bi se pokazati ovako:

---

[1] Da je grčko εἰ μή malo pomalo dobilo značenje samoga našega „osim“ (otuda što dolazi i bez glagola), vidi se odatle, što mu se onda, kad je s glagolom, kadšto dodaje još jedno εἰ (εἰ μή = osim, εἰ μὴ εἰ = osim ako); n. pr. οὐ γὰρ τὸ ἑαυτῶν, οἶμαι, ἕκαστοι ἀσπάζονται, εἰ μὴ εἴ τις τὸ μὲν ἀγαθὸν οἰκεῖον καλεῖ καὶ ἑαυτοῦ τὸ δὲ κακὸν ἀλλότριον. Plat. Simp. 205.[e] — Τῆς δὲ σῆς γενέσεως . . . οὐδενὶ μέλει, εἰ μὴ εἴ τις ἐραστής σου τυγχάνει ὤν. Plat. Alk. I. 122.[b] (isp. Kühner-Gertha, Ausf. griech. Gramm. II, 2[3]. str. 487.) I u latinskom dolazi pored *ni* (= εἰ μή) i *ni-si* (= εἰ μὴ εἰ), pače i *ni-si si*, isp. Schmalčevu lat. sint. (I. Müller, Handbuch II.[2]) str. 526.

Digitized by Google

εἰ δώσουσι: dopuštam, da stoji vršenje radnje glagola δώσειν;
εἰ μὴ δώσουσι: dopuštam, da ne stoji vršenje radnje glagola δώσειν;
εἰ οὐ δώσουσι: dopuštam, da stoji (valja) negacija tvrdnje δώσουσι.

Negativni pendant pozitivnoj hipotetičkoj rečenici nije dakle negativna hipotetička rečenica s εἰ οὐ, nego ona s εἰ μή:

εἰ
εἰ μή } δώσουσι.

23. Sada se napokon može razumjeti i razlika između pitanjâ s negacijom οὐ i s negacijom μή. Negacija οὐ dolazi u pitanju onda, kad se u njemu negira tvrdnja onoga, koji pita, a negaciji je ponajviše uzrok kakva izjava ili vladanje onoga, koji se pita, tako da se onomu, koji pita, već gotova negacija njegove tvrdnje nameće. A negacija μή dolazi u pitanju onda, kad se u njemu negira ne tvrdnja, nego samo supozicija onoga, koji pita. Po tom je sasvim prirodno, da se u jednom i u drugom slučaju na pitanje očekuje pozitivan odgovor, jer je misao onoga, koji pita, u jednom i u drugom slučaju pozitivna, ali u prvom se slučaju pozitivan odgovor očekuje pouzdanije nego u drugom, jer je u prvom slučaju misao onoga, koji pita, tvrdnja, a u drugom samo supozicija. Ako dakle Atena u navedenom primjeru iz α 60. Zeusa pita: Οὔ νύ τ' Ὀδυσσεὺς Ἀργείων παρὰ νηυσὶ χαρίζετο ἱερὰ ῥέζων Τροίῃ ἐν εὐρείῃ; — ona sama u misli tvrdi ἐχαρίζετο, ali joj vladanje Zeusovo, koji ne da, da se Odisej kući vrati, nameće gotovu negaciju njezine tvrdnje, t. j. οὐκ ἐχαρίζετο; a tomu se ona čudi, pa stoga tu vladanjem Zeusovim nametnutu negaciju svoje tvrdnje meće u supoziciju [(εἰ) οὐκ ἐχαρίζετο] zato, da može izgovarajući supoziciju s upitnim tonom od Zeusa zatražiti, da potvrdi ono, što ona suponira, a on svojim vladanjem očituje, dakle da poreče ono, što ona u misli tvrdi, u slučaju ako ne stoji, t. j. pitati ga, ali ujedno modificirajući upitni ton tako, da postaje admirativnim, pokazati, da se sadržaju svoje supozicije čudi, t. j. da ne drži, da će Zeus učiniti ono, što ona (pitajući ga) od njega traži, nego da će joj na njezino pitanje dati pozitivan odgovor (ἐχαρίζετο), koji ona indirektno i dobiva u stihovima 64—67., ali joj upravo ne treba, jer njezinu pitanju i nije prava svrha, da dobije na nj odgovor, nego da pokaže, da se Zeusovu vladanju čudi i da ga osuđuje. Naše je dakle pitanje negativno admirativno pitanje (isp.

Digitized by Google

§ 20.); a smisao mu je: Ako stoji to, da ti Odisej nije ugađao, kaži, (sc. da ti nije ugađao), ali se ja tomu čudim (t. j. tvrdim, da ti je ugađao) te očekujem, da ćeš i ti kazati, da ti je ugađao, t. j. da ću dobiti pozitivan odgovor. U ostalom treba na umu držati, da kad Atena svoje tvrdnje ne bi u pitanju negirala, ne bi ni mogla pitati, jer je za pitanje potrebna supozicija, a čovjek ne može suponirati ono, što tvrdi. Napokon valja spomenuti i to, da upravo tim, što u pitanju upotrebljava negaciju οὐ, Atena pokazuje, da tvrdi, da Odisej ἐχαρίζετο, čim se motivira njezino čuđenje Zeusovu vladanju, koje joj nameće negaciju njezine tvrdnje, i očekivanje pozitivna odgovora.

Ako li Kriton u navedenom primjeru iz Plat. Krit. 44.e Sokrata pita: ἆρά γε μὴ ἐμοῦ προμηθεῖ καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων; — on sâm misli: ἦ (= εἰ) ἄρα[1] γε ἐμοῦ προμηθεῖ t. j. ako (= možda, dopuštam da) si za me zabrinut. Ovu svoju misao, koja je samostalna supozicija, negira on negacijom μή pa izgovarajući je s upitnim tonom traži od Sokrata, da potvrdi ono, što on u njoj suponira, t. j. da poreče, da je za nj zabrinut, u slučaju ako nije za nj zabrinut, ali ne drži, da će Sokrat to učiniti, jer sâm misli, da Sokrat možda jest zabrinut, nego očekuje na svoje pitanje pozitivan odgovor; ipak je to očekivanje manje pouzdano nego kod pitanja s negacijom οὐ, jer je i misao onoga, koji govori, ovdje (gdje je samostalna supozicija) manje pouzdana negoli kod pitanja s negacijom οὐ (gdje je tvrdnja). Pa on na svoje pitanje i dobiva pozitivan odgovor. Smisao je dakle pitanja: Ako ne stoji to, da si za me zabrinut, kaži, (sc. da nijesi za me zabrinut), ali ja držim, da si možda zabrinut, te očekujem, da ćeš možda i ti kazati, da si zabrinut, t. j. da ću na svoje pitanje možda dobiti pozitivan odgovor. Pita se još samo, zašto onaj, koji pita, svoju misao (samostalnu supoziciju) u pitanju negira. Prvo zato, da uopće može pitati, jer u pitanje može doći samo nešto, što se suponira zato, da se na temelju toga može tražiti izjava (odgovor) onoga, koji se pita; samostalna supozicija dakle, kojom se izriče stalno mišljenje onoga, koji pita, ne može doći u pitanje; po tom Kriton, kojega je stalno mišljenje izrečeno pozitivnom samostalnom supozicijom ne može ove supozicije ni metnuti u pitanje. A onda se samostalna supozicija u pitanju negira i zato, da onaj, koji pita, tim, što upotrebljava negaciju μή, pokaže, da sâm misli ono, što bi se

[1] ἆρα = ἦ ἄρα.

Digitized by Google

izreklo samostalnom supozicijom, i tako motivira očekivanje pozitivna odgovora[1].

Razlika između pitanjâ s negacijom οὐ i onih s negacijom μή poglavito je dakle u tom, što ona pretpostavljaju tvrdnju, a ova samostalnu supoziciju onoga, koji pita. Otuda dolazi to, da se na ona pozitivan odgovor očekuje pouzdanije negoli na ova; ali i to, da odgovor na ona nije upravo potreban, a na ova jest, jer mišljenje onoga, koji pita, kod onih nije nesigurno, a kod ovih jest. Stoga se na ona odgovor obično ne dobiva, a na ova se dobiva (bilo pozitivan ili negativan, isp. § 21.).

24. Tako smo našli podlogu za pravo razumijevanje analognih dviju vrsta pitanjâ i u hrvatskom jeziku. Ali prije nego k njima prijeđemo, valja mi konstatirati, da onu istu razliku, koju smo u grčkom jeziku našli između hipotetičkih rečenica s εἰ οὐ i onih s εἰ μή nalazimo i u hrvatskom jeziku kod hipotetičkih rečenica s *ako ne*, samo što u hrvatskom jeziku ta razlika nema onakva formalna izraza kao u grčkom, jer u njemu ima samo jedna negacija *ne*. Ali kako je ova jedna negacija preuzela funkcije dviju indoevropskih negacija, koje u grčkom jeziku glase οὐ i μή, tako se razlika između jednih i drugih funkcija i kod ove jedne hrvatske negacije *ne* još jasno razbira. Kod hipotetičkih rečenica pače ova razlika dobiva i neki formalan izraz. U onim hipotetičkim rečenicama, u kojima je *ako ne* = εἰ οὐ, dolazi indefinitni pronomen u negativnom obliku (n. pr. *nitko)*, a u onim hipotetičkim rečenicama, u kojima je *ako ne* = εἰ μή, dolazi indefinitni pronomen u pozi-

[1] Kadšto pitanje sa μή i gubi karakter pitanja te postaje tvrdnja, u kojoj μή znači „možda", osobito u potonjem jeziku; n. pr. Μήποτε (možda) δὲ δεῖ γράφειν ἀντὶ τῆς Ἀνθείας Ἄντειαν. Aten. 586.e (Kühner-Gerth II, 2[3], 396.) Ako takove misli nije zamislio govornik sâm, nego mu je nametnuta čijom izjavom ili vladanjem, te se on, misleći sâm protivno, onomu, što se njom izriče, čudi, meće je opet u supoziciju te traži od onoga, kome govori, da je za slučaj, ako je drži za istinitu, potvrdi, ali očekuje, da je ne će potvrditi, jer sâm misli protivno. Tako rečenica sa μή postaje admirativno pitanje, na koje se očekuje negativan odgovor. Takovih pitanja ima mnogo u Novom zavjetu; n. pr. Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; Može li slijepac slijepca voditi? (upravo bi trebalo kazati: Može li m o ž d a slijepac slijepca voditi?) Luk. 6, 39. Isp. Blassa, Grammatik des neutestam. Griechisch, str. 248. Valjalo bi istražiti, koliko takova admirativna pitanja sa μή dolaze već u klasičkom jeziku. Svakako su ona bila glavni povod, te se stvorilo pravilo, da se na pitanja sa μή očekuje negativan odgovor (isp. § 21. i 37.).

Digitized by Google

tivnom prostom obliku (n. pr. *tko*, ne *netko)*. Evo za to par primjera: Ako *nigđe* kuma ne nađem, da mi budeš kum (kao ukor onome, koji dođe kome za što, pošto je drugima išao, pa se nije mogao pomoći). N. posl. — Dočekajte njega iz busije. Ako njemu *ništa* ne učiniš, bježi pred njim u Police stijene. N. pj. Juk. 543. — Govedar ga zapita: „Kakav zanat zna carev sin?" Vezir se upropasti: „Bog s tobom, čoeče! Kako će carev sin znati zanat?" . . . . Govedar kaže opet: „E, ako ne zna *nikakva* zanata, ja mu ne dam svoje kćeri". N. prip. 174. — Ja sam se udala za cara zmajskog, i moj je čoek zmaj, nego, brate, da te dobro sakrijem, jer moj čoek veli, da bi svoje šure isjekao, kad bi ih samo viđeti mogao; ja ću njega najprije kušati; ako ti *ništa* ne ćene učiniti, ja ću mu kazati za tebe. N. prip. 197. — — E moj ćoso! ako ti više *što* ne znaš, to je sve ništa. N. prip. 160. — A Filip pritrčavši ču ga, gdje čita proroka Isaiju, i reče: A razumiješ li, što čitaš? A on reče: Kako bih mogao, ako me *ko* ne uputi? (Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με;) Djel. ap. 8, 30—31. — Tada rekoše oni ljudi: Ne ćemo naći na toga Danila ništa, ako ne nađemo *što* na nj radi zakona Boga njegova (Οὐχ εὑρήσομεν κατὰ Δανιὴλ πρόφασιν, εἰ μὴ ἐν νομίμοις θεοῦ αὐτοῦ). Daničić, St. zavj., Danilo 6, 5. — Hoće li riknuti lav u šumi, ako nema lova? hoće li lavić pustiti glas svoj iz pećine svoje, ako ne uhvati *što?* (Εἰ δώσει σκύμνος φωνὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς μάνδρας αὐτοῦ καθόλου, ἐὰν μὴ ἁρπάσῃ τι;) Daničić, St. zavj., Amos 3, 4.

Negativni indefinitni pronomen dolazi u onim primjerima, gdje je negativna hipotetička rečenica postala tako, da se negacija tvrdnje govornikove metnula u supoziciju (jer negiranoj tvrdnji pripada upravo negativni indefinitni pronomen), a pozitivni indefinitni pronomen nalazimo u onim primjerima, gdje je negativna hipotetička rečenica postala tako, da se pozitivna supozicija (kojoj upravo pripada pozitivni indefinitni pronomen u prostom obliku) već kao gotova supozicija (bilo samostalna bilo podložna) negirala, ali je indefinitni pronomen zadržan u onom obliku, koji je imao u pozitivnoj supoziciji. Tko dakle kaže: „Ako *nigđe* kuma ne nađem, da mi budeš kum", — on sam misli (tvrdi), da će *negdje* kuma naći, ali također suponira, da ga *nigdje* ne će naći, t. j. on negaciju svoje tvrdnje meće u supoziciju, i to samo zato, da može na tu supoziciju nadovezati glavnu rečenicu: „da mi budeš kum". A tko kaže: „Ako ti više *što* ne znaš, to je sve ništa", — on sâm misli: „Ako (= možda, dopuštam da) ti više *što* znaš";

Digitized by Google

ali ova njegova misao nije tvrdnja, nego (samostalna) supozicija; i nju on kao već gotovu supoziciju negira, da može na nju nadovezati glavnu rečenicu: „to je sve ništa“, ali zadržava indefinitni pronomen u onom obliku, koji je imao, dok je supozicija bila pozitivna, t. j. u obliku *što*. A ostala tri navedena primjera s indefinitnim pronominom u pozitivnom prostom obliku, u kojima je rečenica s *ako ne* postpozitivna, rekao bih da su postala onako, kao oni grčki, u kojima je εἰ μή = „osim ako“ [str. 157. (57.) i d.] Još dodajem, da su ovakovi primjeri u hrvatskom jeziku rijetki, jer se mjesto *ako ne* radije kaže *osim (već, van) ako*. U ostalom držim, da i ono nekoliko primjera, koliko ih je navedeno, dokazuje, da je razlika između hrvatskih negativnih hipotetičkih rečenica s negativnim i onih s pozitivnim prostim indefinitnim pronominom ista, kao razlika između grčkih negativnih hipotetičkih rečenica s εἰ οὐ i onih s εἰ μή.

25. Kao što se u grčkom jeziku razlika između dvije vrste negativnih hipotetičkih rečenica, onih s εἰ οὐ i onih s εἰ μή, ogleda u razlici dviju vrsta negativnih pitanja, onih s negacijom οὐ i onih s negacijom μή, tako se i u hrvatskom jeziku razlika između analogne dvije vrste negativnih hipotetičkih rečenica ogleda u razlici analognih dviju vrsta negativnih pitanja, kojima su tipički primjeri navedeni na početku § 21

Hrvatska pitanja s *ne li*, na koja se pouzdano očekuje pozitivan odgovor, jesu kao i grčka pitanja s negacijom οὐ hipotetičke rečenice, u kojima je metnuta u supoziciju negacija tvrdnje onoga, koji pita. U tipičkom primjeru iz N. pj. III, 510. *Nisam li* ti *besedio*, babo, da ne prosiš prošene devojke? — Ćira, koji ove riječi govori, dobro zna te u misli tvrdi, da je svome ocu, knezu Milutinu, besjedio: Ne prosi prošene djevojke! Ali mu vladanje njegova oca, koji ga nije poslušao, nameće gotovu negaciju njegove tvrdnje (Nijesi mi besjedio), a tomu se on čudi, pa stoga tu vladanjem očevim nametnutu negaciju svoje tvrdnje meće u supoziciju (Nijesam li ti besjedio = ako ti nijesam besjedio) zato, da može izgovarajući supoziciju s upitnim tonom od oca zatražiti, da potvrdi ono, što on suponira, a otac svojim vladanjem očituje, dakle da poreče ono, što on u misli tvrdi, u slučaju ako ne stoji, t. j. pitati ga, ali ujedno modificirajući upitni ton tako, da postaje admirativnim, pokazati, da se sadržaju svoje supozicije čudi, t. j. da ne drži, da će otac učiniti ono, što on (pitajući ga) od njega traži, nego će mu na njegovo pitanje dati pozitivan odgovor (Be-

Digitized by Google

sjedio si mi); a napokon Ćira ne dobiva nikakva odgovora, jer mu i ne treba; njegovu pitanju i nije prava svrha, da dobije na nj odgovor, nego da pokaže, da se očevu vladanju čudi i da ga osuđuje [isp. § 20. str. 142. (42.)]. Smisao je dakle našega pitanja: Ako stoji to, da ti nijesam besjedio, kaži, (sc. da ti nijesam besjedio), ali se ja tomu čudim (t. j. tvrdim, da sam ti besjedio) te očekujem, da ćeš i ti kazati, da sam ti besjedio, t. j. da ću dobiti pozitivan odgovor. O smislu negacije vrijedi i za hrvatski jezik ono, što je na str. 162. (62.) za grčki rečeno.

Takova su pitanja negativni pendant onim pozitivnim pitanjima, o kojima se govorilo u § 20. i koja sam nazvao admirativnim pitanjima; stoga ih možemo zvati negativna admirativna pitanja. A pokazano postanje od negativnih hipotetičkih rečenica, u kojima je negacija tvrdnje govornikove metnuta u supoziciju, potvrđuje im to, što u njima, kao i u tima hipotetičkim rečenicama, indefinitni pronomen dolazi u negativnom obliku (isp. dalje primjer iz Mark 2, 25).

Navest ću još primjerâ za takova pitanja iz narodnih umotvorina, gdje dolaze u pitanju ponajviše verba dicendi, i iz Novoga zavjeta, gdje ih ima vrlo mnogo, ali sam izabrao samo nekoliko ponajzgodnijih, poglavito iz evanđeljâ. Na diobu, koja je provedena u § 20. kod pozitivnih admirativnih pitanja, držim da se ovdje ne treba osvrtati, jer svi primjeri, što ću ih navesti, pripadaju u prvu ili drugu tamošnju vrstu [pod a) ili b)].

Ne l' se sinoć nama *zaklinjaše,* da ne staneš kod tuđina? N. pj. I, 6. — *Nisam li* ti, Mijo, *govorila*[1]*:* Ne pij vode, ne ljub' udovice, jer je voda svaka grozničava, udovica srca žalostiva. I, 228. — Ustaj gore, Omer-beže sine! Visoko je oskočilo sunce! *Nisi li se naljubio* lica lepe Fate sestre Atlagića? I, 250. — Jao Marko, Bogom pobratime! Jao brate, vila me ustreli! A *nisam li* tebe *besedio*, da ne pevam kroz Miroč planinu? II, 216. — A moj brate, Leka kapetane! *Ta l' ne vidiš*[2], đe pogiboh ludo od silnoga Kraljevića Marka? II, 241. — Gospodare, silan Vlah-Alija! *Ta l' ne vidiš?* ispale ti oči! Ono nije carevi delija, moj gospodar Strahiniću bane. II, 280. — Car Suleman, i otac i majko! *Nijesi li* jasak *učinio*, da s' ne pije uz ramazan vino . . .; . . . Marko pije uz ramazan vino. II, 430. — O Jerina, luda ženska glavo! Šta

[1] Za primjere s glagolima dicendi isp. § 13. str. 128. (28.).
[2] Za primjere s glagolom „vidjeti" isp. § 15. str. 130. (30.) i d.

Digitized by Google

s' tražila, još si malo našla; a *nisam li* tebe *besedio:* „Ostavi se, Jerina gospođa, od neveste ljube Todorove?“ II, 498. — Ujko Janko, nemereno blago! *Nisam li* ti lepo *govorio,* kad si pošo sanak boraviti, da ne daješ umlje za bezumlje, da ne streljaš zmiju šestokrilu, već da streljaš sivoga sokola? II, 508. — O Ivane, naša poglavice! Kamo vjera? stigla te nevjera! *Nijesmo li* vjeru *učinili,* da mi dara nitko ne dijeli? A sad ste se tome prisjetili! II, 555. — Bog t' ubio! vilo posestrimo! *Nijesi l'* mi Božju vjeru *dala,* kad mi bude najveća nevolja, da se mene na nevolji nađeš? III, 33. — Jao Ćiro, rođeni devere! *Nisam li* ja tebe *besedila,* ja ću moju preboleti ruku, ranu tvoju ti prebolet' ne ćeš? III, 511. — *Ne znadeš li*[1], moj krvniče stari! kad pos'ječe glava četrnaes na Grebice nasred od Rudina, pos'ječe mi dva Verizovića, Verizović-Usa i Aliju? IV, 519. — A! pobratime, što ćeš ti ovđe? *Nijesam li* ja tebi *kazao,* da ti više ne ideš za mnom? N. prip. 147. — Anatetemate bilo! Kako ti nijesam dala večerati? Ta *nijesam li* te *zvala* i nudila više od deset puta! N. prip. 282. — Jer ako ljubite one, koji vas ljube, kakovu platu imate? *Ne čine li* to i carinici? I ako Boga nazivate samo svojoj braći, šta odviše činite? *Ne čine li* tako i neznabošci? (Οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν;) Mat. 5, 46. i 47. — Za to vam kažem: ne brinite se za život svoj, šta ćete jesti, ili šta ćete piti; ni za tijelo svoje, u što ćete se obući. *Nije li* život *pretežniji* od hrane, i tijelo od odijela? (Οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστιν τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;) Mat. 6, 25. — Mnogi će reći meni u onaj dan: Gospode! Gospode! *nijesmo li* u ime tvoje *prorokovali,* i tvojijem imenom čudesa mnoga *tvorili?* I tada ću im ja kazati: nikad vas nijesam znao; idite od mene koji činite bezakonje (Οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν etc.;) Mat. 7, 22. — *Ne prodaju li se* dva vrapca za jedan dinar? pa ni jedan od njih ne može pasti na zemlju bez oca vašega (Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται;) Mat. 10, 29. — Tada dođoše sluge domaćinove i rekoše mu: Gospodaru! *nijesi li* ti dobro sjeme *sijao* na svojoj njivi? Otkuda dakle kukolj? (Οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ;) Mat. 13, 27. — *Nije li* ovo drvodjeljin sin? *ne zove li se* mati njegova Marija, i braća njegova Jakov, i Josija, i Simon, i Juda? I sestre njegove *nijesu li*

[1] Prije toga dolazi u st. 32. polupitanje: „Znaš Murate, moj stari krvniče!“ i u st. 36.: „Pa znadeš li, moj stari krvniče“, a poslije toga u st. 45.: „Pa znadeš li, Murate krvniče!“ (isp. str. 137. (37.)

Digitized by Google

sve kod nas? Otkud njemu ovo sve? (Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ . . .; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσίν;) Mat. 13, 55—56. — Sto vam se čini? Kad ima jedan čovjek sto ovaca pa zađe jedna od njih, *ne ostavi li* on devedeset i devet u planini, i ne ide da traži onu, što je zašla? (Οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐνενηκονταεννέα ἐπὶ τὰ ὄρη, πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;) Mat. 18, 12. — Tada ga dozva gospodar njegov, i reče mu: zli slugo! sav dug onaj oprostih tebi, jer si me molio. *Nije li trebalo* da se i ti smiluješ na svoga drugara, kao i ja na te što se smilovah? (Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;) Mat. 18, 32—33. — A on odgovarajući reče jednome od njih: prijatelju! ja tebi ne činim krivo; *nijesi li pogodio* sa mnom po groš? (Οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;) Mat. 20, 13. — A on reče im: *Nijeste li* nikad *čitali*, šta učini David, kad mu bi do nevolje i ogladnje s onima što bijahu s njim? (Οὐδέποτε ἀνέγνωτε . . .;) Mark. 2, 25. — I učaše govoreći im: *Nije li pisano:* dom moj neka se zove dom molitve svima narodima? A vi načiniste od njega hajdučku pećinu (Οὐ γέγραπται . . .;) Mark. 11, 17. — I dođe i nađe ih gdje spavaju, i reče Petru: Simone! Zar spavaš? *Ne može li* jednoga časa postražiti? (Οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;) Mark. 14, 37. — I kaza im priču: Može li slijepac slijepca voditi? *Ne će li* obadva *pasti* u jamu? (Οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται;) Luk. 6, 39. — A Gospod mu odgovori i reče: Licemjere! svaki od vas u subotu *ne odrješuje li* svojega vola ili magarca od jasala, i ne vodi da napoji? (Ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ . . .;) Luk. 13, 15. — Jer koji je veći, koji sjedi za trpezom ili koji služi? *Nije li* onaj, koji sjedi za trpezom? A ja sam među vama kao sluga (Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος;) Luk. 22, 27. — Drugi govorahu: Ovo je Hristos. A jedni govorahu: Zar će Hristos iz Galileje doći? *Ne kaza li* pismo, da će Hristos doći od sjemena Davidova, i iz sela Vitlejema, odakle bješe David? (Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν . . .;) Jov. 7, 42. — A susjedi i koji ga bijahu vidjeli prije, da bješe slijep, govorahu: *Nije li* ovo onaj, što sjeđaše i prošaše? (Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος καὶ προσαιτῶν;) Jov. 9, 8. — Reče jedan od slugu poglavara svešteničkoga, koji bješe rođak onome, što mu Petar odsiječe uho: *Ne vidjeh li* ja tebe u vrtu s njim? (Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;) Jov. 18, 26. — A Pilat mu reče: Zar meni ne govoriš? *ne znaš li*, da imam vlast raspeti te, i vlast imam pustiti te? (Οὐκ οἶδας ὅτι ἐξου-

Digitized by Google

σίαν ἔχω σταυρῶσαι σε;) Jov. 19, 10. — A Petar reče: Ananija! za što napuni sotona srce tvoje, da slažeš Duhu svetome i sakriješ od novaca, što uze za njivu? Kad je bila u tebe, *ne bješe li* tvoja? I kad je prodade, *ne bijaše li* u tvojoj vlasti? Za što si dakle takovu stvar metnuo u srce svoje? Ljudima nijesi slagao nego Bogu (Οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενεν, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχεν;) Djela 5, 3—4. — A kad ih dovedoše, postaviše ih pred sabor, i zapita ih poglavar sveštenički govoreći: *Ne zaprijetismo li* vam oštro, da ne učite u ovo ime? i gle, napuniste Jerusalim svojom naukom, i hoćete da bacite na nas krv ovoga čovjeka (Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ;) Djela 5, 27—28. — Otkuda ratovi i raspre među vama? *Ne otuda li*, od slasti vašijeh, koje se bore u vašijem udima? (Οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;) Jak. 4, 1. — *Nijesam li* ja apostol? *Nijesam li* sam svoj? *Ne vidjeh li* ja Isusa Hrista, Gospoda našega? *Nijeste li* vi djelo moje u Gospodu? (Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστὲ ἐν κυρίῳ;) 1. Kor. 9, 1. — A na koje mrzi četrdeset godina? *Nije li na one*, koji sagriješiše, koji ostaviše kosti u pustinji? (Οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν;) Jevr. 3, 17.

Isp. Akad. rj. VI, 31.[b]

26. Hrvatska pitanja s *ne li*, na koja se manje pouzdano očekuje pozitivan odgovor, jesu kao i grčka pitanja s negacijom μή hipotetičke rečenice, u kojima je negirana gotova supozicija onoga, koji govori. U tipičkom primjeru iz N. pj. III, 289. *Nije l'* mati *rodila* junaka, da otide oganj da uvodi? — Senjanin Tadija, koji ove riječi govori, sâm misli: Ako (= možda, dopuštam da) je mati rodila junaka. Ovu svoju misao, koja je samostalna supozicija, on negira pa izgovarajući je s upitnim tonom traži od svojih drugova, da potvrde ono, što on u njoj suponira, t. j. da poreku, da je mati rodila junaka, u slučaju ako nije mati rodila junaka, ali ne drži, da će oni to učiniti, jer sâm misli, da možda jest mati rodila junaka, nego očekuje na svoje pitanje pozitivan odgovor; ipak je to očekivanje ovdje manje pouzdano nego kod admirativnih pitanja, jer je i misao onoga, koji govori, ovdje (gdje je samostalna supozicija) manje pouzdana negoli kod admirativnih pitanja (gdje je tvrdnja). Pa Senjanin Tadija i dobiva na svoje pitanje pozitivan odgovor indirektno tim, što na njegove riječi drug njegov Komnen skače na noge lagane te ide oganj da uhodi. Smisao je dakle pitanja: Ako ne stoji to, da je mati rodila junaka, kažite,

Digitized by Google

(sc. da ga nije rodila), ali ja držim, da ga je možda rodila, te očekujem, da ćete možda i vi kazati, da ga je rodila, t. j. da ću na svoje pitanje možda dobiti pozitivan odgovor. O smislu negacije i o potrebi odgovora vrijedi i za hrvatski jezik ono, što je na str. 162. (62.) za grčki rečeno.

Budući da onaj, koji ovako pita, svagda nešto kao nagađa, mogla bi se ovakova pitanja zvati suspikativna pitanja. Među primjerima, što ću ih sada za suspikativna pitanja navesti iz narodnih umotvorina i iz Novoga zavjeta, ima najviše takovih, u kojima je pitanje samostalno (direktno), ali ima i takovih, u kojima je podložno (indirektno). Od prvih je u narodnim pjesmama najobičnije pitanje, kojim netko pita, nije li majka rodila junaka, da to i to učini, u različnim varijacijama. Što se podložnih pitanja tiče, koja su dosta rijetka, za njih vrijedi sve ono, što je u § 3. za podložna pitanja uopće rečeno; samo valja na umu držati, da rečenica s *ne li* svagda pretpostavlja samostalnu supoziciju govornikovu, koja se u njoj negira. Tako se primjer iz N. pj. II, 432.: Gledi care na četiri strane, *ne ima li* tko bliže do Marka — ima razumjeti ovako: Pjevač kaže, da gledi car na četiri strane, ne ima li (= ako ne ima) tko bliže do Marka, (sc. da vidi, da nema tko bliže do M.), ali on (pjevač tumačeći mišljenje carevo) suponira ili dopušta, da ima tko bliže do Marka, njegova je misao (samostalna supozicija): ako (= možda) ima tko bliže do Marka. U ovom i u mnogim drugim primjerima dolazi indefinitni pronomen u prostom pozitivnom obliku, čim se potvrđuje postanje ovakovih pitanja od negativnih hipotetičkih rečenica, u kojima je negirana samostalna supozicija govornikova, gdje indefinitni pronomen dolazi također u takom obliku, kao što je naprijed u § 24. pokazano Što treba o kojem primjeru napose kazati, kazat će se kod njega.

Oj meseče, moj noćni putniče! Ti prelaziš sela i gradove, jesi l' vid'o gde moju sirotu? Je li gola, il' je odevena? Je li bosa, il' je obuvena? . . . *Ne preza li* iza slatka sanka? *Ne čezne li* očima za majkom? *Ne gleda li*, otkud će joj doći? Otkud li će slatke sise dati? N. pj. I, 374.[1] — *Nije l'* majka *rodila* junaka i kobila konja *ožđr'jebila*, kojino će vodu preploviti itd. I, 601. — Garevice, zelena gorice! *Ne raniš li* u sebi junaka, Predragoga mog brata

[1] Negativna pitanja za razliku od pozitivnih pretpostavljaju misao (samostalnu supoziciju) majčinu: ako (= možda, dopuštam da) preza iza slatka sanka itd., koja je u njima negirana. Otuda se jasno vidi zašto se majka više zabrinula.

Digitized by Google

rođena? *Ne raniš li* u sebi junaka, koji bi me s bracem sastavio? II, 78. — *Nije l'* majka *rodila* junaka i u svate caru *opremila*, da za cara na mejdan iziđe? II, 144. — Oj Boga vam, dva vrana gavrana! Otkuda ste jutros polećeli? *Nijeste li* od polja Kosova? Vidjeste li dvije silne vojske? II, 293. — Oj Boga ti, kneževa vojvodo! Što si tako konja oznojio? *Ne ideš li* sa polja Kosova? *Ne viđe li* čestitoga kneza, gospodara i moga i tvoga? II, 307. — Što bi, sine, u zemlji Latinskoj? Jesi l', sine, ljubu isprosio? *Ne će l'* staru *odmijenit'* majku? II, 578. — Jeste l' čuli, Brđanski knezovi! *Nema l'* ovđe u vašim Brdima ja đevojka, jali udovica, da koja bi bila pašinica? III, 89. — Sestro moja, Hajkuna đevojko! *Nije l'* Bog d'o muka *odminula?* — Jeste brate, milom Bogu vala! III, 125. — Kade tako po planini odaš, *ne znadeš li* Vučka Ljubičića? Gdi je, kurva, sinoć večerao, gdi l' će k noći na večeru doći? III, 426. — Pobratime, Lazo barjaktare, i vas braćo, trideset hajduka! *Nije l'* majka *rodila* junaka, jal' sestrica braca *odnijala* bez bešike na desnici ruci, u četu ga moju *opremila*, da otide u Lijevna grada...? III, 440. — A bora ti, mlada seratlijo! Otkud ideš tako iz daleka? *Nijesi li* od Lijevna grada? Ja viđe li svate Smiljanića? I vode li Maru Đurkovića? III, 481.[1] — Braćo moja, do tridest Turaka! *Nije l'* majka *rodila* junaka, jal' sestrica brata *odgojila* na čistome đevojačkom krilu i muškim ga *opasala* pasom i junačkim *dozivala* glasom, *spremila* ga u četu junačku, da je danas u mojoj družini, ko bi znao selo nerobljeno...? IV, 103. — O družino, braćo Srbadijo! *Nije li se* u kog *dogodilo* ja višeka, da nama dokuči. IV, 173. — Ja dva vrana, dva po Bogu brata! Jeste l' skoro od donje krajine, od Mišara polja širokoga a od Šapca grada bijeloga?... Jeste l' vid'li moga gospodara, gospodara Kulin-kapetana...? Ide li mi Kulin-kapetane? Vodi l' vojsku od Bosne ponosne? Ide li mi, hoće l' skoro doći? *Ne goni li* Mačvanskijeh krava? *Ne vodi li* Srpskijeh robinja, koje bi me vjerno poslužile? IV, 204. — Oj Boga vi, dva vrana gavrana! Odakle ste jutros polećeli? Da nijeste od zemlje Srbije? *Ne znate li* za mog gospodara, u Srbiji pašu Ćaja-pašu? IV, 342. — *Nije l'* majka *rodila* junaka, da mu dadem silovitu vojsku, da otide u Brda kamena... IV, 368. — A Novica, ako Boga znadeš! *Nejli* mene *osvetiti*, sine! IV, 487. — No *nema li* dobroga junaka,

[1] st. 170—172.: *Nijesi li* od Lijevna grada? *Ne viđe li* svate Smiljanića? I vode li Maru Đurkovića? (isp. i st. 198—200.)

Digitized by Google

al' Turčina ali rišćanina, ko će četu malu pokupiti . . . ? IV, 504. — Ko se ono putem šeće? *Nije l'* Bog d'o k o od Bosne, jal' od Bosne roda moga, da poručim majci mojoj . . . N. pj. herc. 282. — Pa sam došla pitati tvoga sina, ne bi li mi mogao on za njga što kazati, *nije li* ga g d e *video*, jer on preko svega sveta prelazi. N. prip. 56. (isp. 57. i 58.) — Jarko sunce! ti siješ po celome svetu, *nisi li* g d e g o d *videlo* takoga i takoga čoveka? ib. 57. (isp. i dalje). — Ona pomisli, *ne će li* to srećom *biti* k a k v a kuća, pa pođe onamo. ib. 133. — Idući tako nađe u gori jednoga staroga pustinika, i nazvavši mu Boga zapita ga, *ne zna li* on, da ima g d e g o d taki i taki grad. ib. 238. — Eda što, sine? *Nije li* Bog *dao*, da si našao, što si tražio? ib. 241. — Nego *ne znaš li* od vašijeh đetića k a k a v skopak od motike ili od č e g a drugoga? ib. 310. — Zapita ga, *nije li* onud đe putem *viđeo* njegova magarca. N. posl. 47. — I divljahu se svi ljudi govoreći: *Nije li* ovo Hristos, sin Davidov? (Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαυΐδ;) Mat. 12, 23. — A Jevreji rekoše među sobom: Kuda će ovaj ići, da ga mi ne nađemo? *Ne će li ići* među rastrkane Grke, i Grke učiti? (Μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι . . .;) Jov. 7, 35. — Odgovoriše mu (Nikodimu) i rekoše: *Nijesi li* i ti iz Galileje? Razgledaj i viđi, da prorok iz Galileje ne dolazi (Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ;) Jov. 7, 52.

27. Napose mi valja govoriti o takovim pitanjima s *ne ću li* ili *ne bih li*, kojima se, ako su samostalna (direktna), izriče ž e l j a, ako li su podložna (indirektna), želja ili n a m j e r a.

Što se prvih tiče, valja na umu imati, da i p o z i t i v n a samostalna pitanja mogu značiti želju uz tri uvjeta: ako se radnja glagolska vrši u budućnosti, ako vršenje radnje stoji do onoga, koji se pita, i ako je pozitivan odgovor na pitanje onomu, koji pita, ugodan; jer ako mu je takav odgovor ugodan, on ga ne samo traži, nego i želi, a želeći pozitivan odgovor želi i sámo vršenje radnje, jer je gotovost subjektova za vršenje radnje (izrečena futurom) pozitivnomu odgovoru uvjet; a kad vršenje radnje ne bi stajalo do onoga, koji se pita, ne bi pozitivni njegov odgovor zajamčivao to vršenje, a kad ne bi toga bilo, ne bi imalo smisla željeti pozitivan odgovor. Želja za pozitivnim odgovorom pa za vršenjem radnje glagolske očituje se u tom, što se s upitnim združuje željni ton, koji može nad njim i mah preoteti. Među primjerima, što su navedeni u § 11., ima ih više, koji se mogu tako shvatiti. N. pr. O devojko, dušo moja! *Oćeš li* mi ljuba *biti?* N.

Digitized by Google

pj. I, 434. — Čuješ mene, od Ozina kralju! U tebe mi čudnu ćerku kažu na udaju dilber Jefimiju; *hoćeš li* je mene *pokloniti*, neka bude mlada aginica? III, 245. — O Kuline, dragi pobratime! Što ću ti se nešto zamoliti, *hoćeš li* me, pobro, *poslušati?* Prodaj mene svekoliko roblje, išti pusto nebrojeno blago. IV, 198. — *Hoćeš li* mi *dati* ovu svoju kćer, da se ženim njome? N. prip. 4.

Još se lakše želja za pozitivnim odgovorom pa za samim vršenjem glagolske radnje uz rečene uvjete spaja sa suspikativnim pitanjem, jer se na nj i onako očekuje pozitivan odgovor; n. pr. Sluge moje, hodžo i kadijo! *Ne biste li* mene *naučili*, šta ću poslat' u zemlju Moskovsku za uzdarje iz mojega carstva? N. pj. III, 79. Pitanje formalno znači: Ako ne biste mene naučili, kažite, da ne biste mene naučili; a u istinu znači: Ako biste mene naučili, kažite, da biste mene naučili; ali ipak ne glasi: Biste li mene naučili? — jer car sâm misli: Ako (= možda, dopuštam da) biste mene naučili; njegova je dakle misao samostalna supozicija, a samostalna supozicija kao izraz stalnoga mišljenja govornikova ne može doći ni u hipotezu ni u pitanje, već ako se negira, čim se baš na nju i upućuje. Car dakle formalno traži negativan odgovor u slučaju, ako ga hodža i kadija ne bi naučili, ali u istinu očekuje pozitivan, jer sâm suponira, da bi ga oni naučili. Pozitivan mu je odgovor na pitanje ugodan, pa stoga ga ne samo očekuje, nego i želi, a želeći pozitivan odgovor želi i sámo vršenje radnje glagola „naučiti", jer je gotovost onih, koje car pita, za vršenje te radnje (izrečena kondicionalom) pozitivnomu odgovoru uvjet; a budući da vršenje radnje glagolske stoji do onih, koje pita, to njihov pozitivni odgovor zajamčuje i vršenje njezino. Stoga se i ovdje s upitnim druži željni ton, koji često sasvim preotima mah, te rečenica i nema narav upitne, nego željne rečenice, pa se na nju i ne očekuje odgovor niti se iza nje meće znak pitanja.

Kakva je dakle razlika između pozitivnih i negativnih (suspikativnih) željnih pitanja? Ta, da negativno pitanje pretpostavlja govornikovo suponiranje, da će se vršiti radnja, za koju se pita, hoće li se vršiti (ili upravo: ne će li se vršiti), da dakle on pozitivan odgovor i očekuje, pa da upravo zato pitanje i negira, što hoće da pokaže, da je ono, što negira, njegova (samostalna) supozicija; a kod pozitivnoga se željnoga pitanja jednostavno traži i želi pozitivan odgovor za slučaj, da će se neka radnja vršiti, a o tome, što govornik sâm o vršenju te radnje misli, ne kaže se ništa. Po tom su za izricanje želja negativna (suspikativna) pitanja zgodnija

Digitized by Google

od pozitivnih, jer već sama po sebi pokazuju, da što se želi, to se i očekuje.

Od željnih rečenica s *da ako*, o kojima se govorilo u § 10., razlikuju se naša i pozitivna i negativna (suspikativna) željna pitanja tim, što se u onim željnim rečenicama želja za vršenjem radnje glagolske izriče direktno, a u našim se željnim pitanjima ta želja izriče indirektno preko želje za pozitivnim odgovorom i preko izrečene futurom ili kondicionalom gotovosti subjektove za vršenje radnje glagolske, koja je pozitivnomu odgovoru uvjet.

Pouzdanih primjera za željna suspikativna pitanja imam samo takovih, u kojima dolazi kondicional. To dolazi otuda, što se već u samostalnoj supoziciji govornikovoj, koja se u pitanju negira, upotrebljava kondicional, a u njoj se (kao i inače u samostalnim rečenicama) kondicional upotrebljava stoga, što govornik hoće da jače istakne spremnost ili sposobnost (uopće gotovost) subjektovu za vršenje radnje glagolske [n. pr. (ne) biste li mene naučili = (ni)jeste li spremni mene naučiti]. Isp. moju raspravu o kondicionalu u „Radu" knj. 127. § 17. i 18. Osim toga utječe na porabu kondicionala mjesto futura i to, što se ni u pravim željnim rečenicama (n. pr. onima sa *da)* ne upotrebljava futur, ali se upotrebljava kondicional (isp. „Rad" knj. 142. str. 115. i d.).

Evo i drugih primjera za negativna (suspikativna) željna pitanja: *Ne bi li se* duša *našla*, koja bi se smilovala i na Boga pogledala, mene slepa darivala. N. pj. I, 141. — O za Boga, dvanaest vladika i četiri stare patrijare! *Ne biste l'* mi *mogli* duvovati: Jesam težak grije učinio: jesam bio svoje roditelje, kako bih se grija ostajao? II, 90. — Bogom sestro, lijepa đevojko! Ti ćeš biti ljuba Radulova, tamo su mi dva nejaka brata u tavnici Vlašića Radula, *ne bi li* ih kako[1] *izbavila!* II, 522. — Čuješ more, od Dobnja Mujo! Mene jesu sluge ostavile, *ne bi li se*, more, *pogodio*, da mi činiš izmet u odžaku, evo tebi stotina dukata, te s' oduži Zadraninu banu? III, 135. — A oćeš li ti opet natrag? *Ne bi li* mu *mogao* ponijeti, da mu pošljem malo ašluka? N. prip. 301.

28. Namjernim rečenicama mogu postati i podložna pozitivna i podložna negativna (suspikativna) pitanja, ako im se radnja glagolska vrši u budućnosti i ako je pozitivna obavijest onomu, tko

[1] Kako su to upravo suspikativna pitanja, dolazi u njima po pravilu indefinitni pronomen u prostom pozitivnom obliku [isp. § 26. str. 170. (70.)].

Digitized by Google

za njom teži, ugodna. Da bi se to razumjelo, valja kod jednih i drugih polaziti od pitanja zavisnih o glagolu studendi (isp. § 3.). Tako je — da i ovdje najprije ogledamo podložna pozitivna pitanja — za primjer iz N. pj. II, 449.: Često gleda beže Radul-beže, često gleda u bijele dvore, *hoće li* mu kumče *donijeti* — u § 3. kazano, da upravo znači: Često gleda beže Radul-beže, ako će mu kumče donijeti, da vidi, da će mu ga donijeti. Pjevač dakle kaže, da Radul-beg gleda s težnjom za (pozitivnom) obaviješću (da vidi), da će mu kumče donijeti, ako će mu ga donijeti. Iz situacije se razbira, da je Radul-begu ta obavijest ugodna; on dakle ne samo teži za njom, nego je i želi, a želeći nju želi i to, da mu kumče donesu, jer je gotovost onih, koji imadu kumče donijeti, za to, da kumče donesu (izrečena futurom), toj obavijesti uvjet. Ali rečenica: „hoće li mu kumče donijeti", za koju bi se moglo misliti, da će postati namjernom, jer se njom izriče ono, što subjekt glavne rečenice vršeći svoju radnju želi, pošto je načinom pokazanim u § 3. došla do toga, te se shvatila kao indirektno pitanje, ostala je to, a nije postala namjernom rečenicom, jer odnošaj između radnje glavne rečenice i njezine radnje nije takav, da bi se vršenjem prve postizalo vršenje druge („gledanjem" ne postiže se to, da kumče „donesu"). Jedino bi se moglo reći, da je to podložna upitna željna rečenica.

Drukčije je onda, ako je odnošaj između radnje glavne rečenice i radnje podložne upitne rečenice takav, da se vršenjem prve postiže vršenje druge, kao u ovom primjeru: Već uvat'te zmiju prisojkinju, te turajte Radu u njedarca, *hoće li se* od nje *uplašiti*. N. pj. III, 359.[1] I ovaj primjer držim da znači: Turajte (zmiju) Radu u njedarca, ako će se od nje uplašiti, da vidim (ili uopće doznam), da će se od nje uplašiti. Glagol „turati" nije doduše sam po sebi glagol studendi, ali je učinjen takovim tim, što je upotrebljen tako, da i vršenje njegove radnje biva s težnjom za nekom (pozitivnom) obaviješću, t. j. s težnjom, da Bećir-aginica, koja sužnjima tu radnju nalaže, vidi (ili uopće dozna), da će se Rade od zmije uplašiti, ako će se uplašiti. Da Bećir-aginica ne samo teži za tom obaviješću, nego da je i želi, pa da želi i to, da se

[1] Isp. na istoj strani stih 46.: Nalož'te mu vatru na prsima, *hoće li se pomaknuti*, kurva; stih 65.: Već uzmite dvadeset klinaca, udrite ih pod noktove Radu, *hoće li se pomaknuti*, kurva; pa na str. 360. stih 75.: Sakupite kolo đevojaka i pred njima lijepu Hajkunu, *hoće li se nasmijati* na nju.

Digitized by Google

Rade od zmije uplaši, jer je gotovost njegova za to, da se od zmije uplaši (izrečena futurom), toj obavijesti uvjet, — razbira se već otuda, što sužnjima nalaže, da mu turaju zmiju u njedarca, t. j. da vrše radnju, kojom se postiže izvršenje radnje glagola „uplašiti“ (to, da se Rade uplaši). Poradi toga odnošaja između tih radnja rečenica: „hoće li se od nje uplašiti“, kojom se izriče ono, što Bećir-aginica nalažući radnju glavne rečenice želi, od podložne upitne postaje namjernom.

Tako je i onda, kad je podložna upitna rečenica negativna (suspikativna); n. pr. Obzire se (ban Strahinić) ka Kruševcu b'jelu, *ne će li se* šure *prisjetiti*, *ne će li se* njima *ražaliti*. N. pj. II, 271. Pravi je smisao primjeru: Obzire se ka Kruševcu bijelu, ako će se šure prisjetiti, da vidi, da će se prisjetiti, ali je hipotetička protaza (pitanje) negirana, tako da izlazi formalni smisao: Obzire se ka Kruševcu bijelu, ako se ne će šure prisjetiti, da vidi, da se ne će prisjetiti — jer je samostalna supozicija govornikova (pjevačeva, koji tumači mišljenje Strahinićevo): Ako (= možda, dopuštam da) će se šure prisjetiti — a ona ne može doći u hipotezu, dakle ni u pitanje, već ako se negira. Pjevač dakle kaže, da se Strahinić obzire formalno s težnjom za (negativnom) obaviješću (da vidi), da se šure ne će prisjetiti, ako se ne će prisjetiti, ali u istinu s težnjom za (pozitivnom) obaviješću, da će se prisjetiti. Situacija pokazuje, da mu je ta obavijest ugodna; on dakle ne samo teži za njom, nego je i želi, a želeći nju želi i to, da se šure prisjete, jer je gotovost njihova za to, da se prisjete (izrečena futurom), toj obavijesti uvjet. No rečenica: „ne će li se šure prisjetiti“ (sa smislom: hoće li se šure prisjetiti), makar da se njom izriče ono, što subjekt glavne rečenice vršeći svoju radnju želi, ostala je indirektno pitanje, a nije postala namjernom rečenicom, jer odnošaj između radnje glavne rečenice i njezine radnje nije takav, da bi se vršenjem prve postizalo vršenje druge („obziranjem“ se ne postiže to, da se šure „prisjete“). Jedino bi se moglo reći, da je to podložna upitna željna rečenica.

Takav je odnošaj između radnje glavne i podložne rečenice u primjeru iz N. pj. III, 359. (gdje se uz već spomenutu pozitivnu upitnu namjernu rečenicu odmah prislanja negativna): Već uvat'te zmiju prisojkinju, te turajte Radu u njedarca, hoće li se od nje uplašiti, *ne će li se*, kurva, *pomaknuti*. Pa stoga i rečenica: „ne će li se pomaknuti“ onako kao i rečenica: „hoće li se od nje uplašiti“, koja je pred njom, od indirektne upitne postaje namjernom.

Digitized by Google

Inače vrijedi za (negativni) oblik ove rečenice ono, što je za isti oblik podložne rečenice kod predašnjega primjera spomenuto.

Češće dolazi u takovoj indirektnoj suspikativnoj upitnoj rečenici, bila namjerna ili samo željna, kondicional s istoga razloga, koji je naprijed kod samostalnih suspikativnih upitnih rečenica sa značenjem želje spomenut [§ 27. str. 174. (74)]. Budući da i inače u željnim i namjernim rečenicama ne dolazi futur, a kondicional dolazi, rekao bih, da se i ove rečenice s futurom osjećaju više kao (indirektna) pitanja, a s kondicionalom više kao željne i namjerne rečenice. Ali često dolaze futur i kondicional u istom primjeru jedan pored drugoga (isp. primjere), otkud se vidi, da se smisao za razliku izgubio.

Razlika između pozitivnih i negativnih od indirektnih pitanja postalih željnih i namjernih rečenica analogna je spomenutoj u § 27. na str. 173. (73.) razlici između pozitivnih i negativnih samostalnih željnih rečenica postalih od direktnih pitanja. Ali pozitivna i negativna namjerna rečenica može se nalaziti i jedna pored druge bez osjetljive razlike (isp. primjere iz N. pj. III, 359. i 360.).

Samo se po sebi nameće i pitanje o razlici između ovih od indirektnih pitanja postalih namjernih rečenica i namjernih rečenica sa *da*. U namjernim rečenicama sa *da* tiče se težnja, s kojom se radnja glavne rečenice vrši ili nalaže, direktno radnje podložne rečenice, a u namjernim rečenicama postalim od indirektnih pitanja tiče se ta težnja upravo obavijesti, da će se radnja podložne rečenice vršiti, ako će se vršiti, a istom po tome (dakle indirektno) same radnje podložne rečenice. Tako se u primjeru iz N. pj. III, 118.: Ode beže u Kunar planinu, *da* on lovi lova po planini — težnja Mustaj-bega, s kojom ode u planinu, tiče direktno lovljenja. A u navedenom primjeru iz N. pj. III, 359. tiče se težnja, s kojom Bećir-aginica sužnjima nalaže, da turaju zmiju Radu u njedarca, obavijesti, da će se od nje uplašiti, ako će se uplašiti, da će se pomaknuti, ako će se pomaknuti, a istom po tom samih radnja glagola „uplašiti“ i „pomaknuti“. A osim toga namjerna je rečenica sa *da* upravo tvrdnja (*da* = te, isp. „Rad“ knj. 142. str. 18. i d.), a namjerna rečenica postala od indirektna pitanja upravo je hipoteza, pa stoga se vršenje naumljene radnje, dakle i izvedenje namjere, u prvoj vrsti namjernih rečenica u svakom slučaju prikazuje pouzdanije negoli u drugoj vrsti. Uopće je dakle razlika između namjernih rečenica sa *da* i namjernih rečenica postalih od

Digitized by Google

indirektnih pitanja analogna razlici između deklarativnih rečenica sa *da* i indirektnih pitanja zavisnih o glagolima dicendi i sentiendi (isp. § 8. str. 117. (17.) bilj.).

Kao što bi se za namjerne rečenice sa *da* moglo misliti, da su postale od samostalnih željnih rečenica sa *da*, tako bi se i za one namjerne rečenice, za koje je rečeno, da su postale od indirektnih pitanja, moglo misliti, da su postale od željnih rečenica postalih od direktnih pitanja (§ 27.), da se dakle u primjeru iz N. pj. II, 323. kaže: Jedno Ture izmaknulo bilo, *ne bi l'* Janku *ugrabilo* glavu — mjesto: Jedno Ture izmaknulo bilo (misleći:) „Ne bih li Janku ugrabio glavu?" — Ali kao što bi takovo mišljenje bilo krivo za namjerne rečenice sa *da* (isp. „Rad" knj. 142. str. 24. bilj. 1.), tako bi bilo krivo i za one namjerne rečenice, za koje je rečeno, da su postale od indirektnih pitanja. Ako indirektna pitanja nijesu postala od direktnih, što sam pokušao dokazati naprijed u § 7., nijesu ni rečene namjerne rečenice, koje su upravo indirektna pitanja, mogle postati od rečenih željnih rečenica, koje su upravo direktna pitanja, makar koliko se takovo postanje činilo vjerojatno, osobito onda, kad težnja za obaviješću dolazi od govornika (§ 8.).

A sada evo još primjera za podložne suspikativne upitne rečenice bez obzira na to, jesu li namjerne ili samo željne. Ali će se učiniti razlika između onih s futurom i onih s kondicionalom.

Primjeri s futurom[1]: A to gleda Leka kapetane, gleda sestru, pogleda vojvode, *ne će l'* koji junak *progovorit'* jali š njime, jal' s tankom đevojkom. N. pj. II, 237. — Otišlo je trideset katana, odveli su dvije vojevode, hoće ti ih danas objesiti; no se moli gospođi Jerini, *ne će l'* ti ih ona *pokloniti*. II, 500. — Sluge moje, zatvor'dete vrata . . . Eto ozdo dva dobra junaka đe s' ćeraju uz goru zelenu i sad će se tuna dogoniti: kad ne nađu otvorena vrata, *ne će li se* Porča *povratiti*, *ne bi l'* Porča *pogubio* Vuka. II, 591.[2] — Na svake ga probe udaraše, *ne bi li* ga kako *prevario*, *ne će li se* junak *poturčiti*. II, 610. — A zatvori vrata dvan'estora, da ne gleda sunca ni mjeseca ni bijela danka ni junaka: *ne će li se* njemu *dodijati*, *ne bi li se* kaur *poturčio*. II, 611. — Podaj njemu bocu trusovine, da s' umije i da se napije, *ne ćeš li ga* kako

[1] Navode se i primjeri, gdje futur i kondicional dolaze jedan pored drugoga.

[2] Za glavnu rečenicu držim: Zatvor'dete vrata.

Digitized by Google

prevariti, *ne bi li se* momak *poturčio*, da te uzme za vjernu ljubovcu. II, 613. — Hajd', Šćepane, u lov da idemo; jesam juče bio u planinu, ranio sam plavoga jelena, *ne ćemo l'* ga danas *ufatiti*. II, 629. — Naženi mu srne i jelene, *ne će li* ga jelen *razbučiti*, da ti bude pred ljudma isprava, pâ njegove ti dojavi ovce, *ne bismo l' se* od rđe *oteli*. II, 631. — No ako ste braća od osvete, da dajemo mito u Turakah, *ne ćemo l'* mu *izgubiti* glavu. IV, 129. — Hajde brže u Ţušimnju kuli, da udarim Čengijć-Smail-agi, *ne ću li* mu *pogubiti* glavu, da osvetim braću Petroviće, a da skinem zemlji zulumćara. IV, 498. — Oni se onda zatvore u jednu kamaru, i ona počne najprije obukovati gaće, a on podviruj, *ne će li* joj biljegu *viđeti* đegođ na nogama. N. prip. 102. — Muž joj reče, neka ide popu te mu kaže, da je on umr'o, već neka ga nose u crkvu, oko koje je po brdu bilo i groblje, *ne će li* pobratim onda *otići*. ib. 171. — I motrahu za njim, *ne će li* ga u subotu *iscijeliti*, da ga okrive (Εἰ τοῖς σάββασιν θεραπεύσει αὐτόν). Mark. 3, 2.

Primjeri s kondicionalom: Vrisni, konju, dobro moje, *ne bi l' čula* moja majka, *ne bi l'* vode *donijela*, tebe vode, mene vina. N. pj. I, 198. — Snaho naša, dilber Sofijano! Jesi l' lasna, hoćeš preboljeti? Da tražimo lagahne ećime; *ne bi li* nam, snaho, *preboljela!* I, 285. — Tako ti Boga, Lauš-ban! Vodi me sestri Ivinoj, *ne bi l'* je mladu *video*, mož' da će poći na susret. I, 592. — A ja idem u goru zelenu travu pasti, a rosicu piti, *ne bih li se* grija *ostajao*. I, 612. —. Jevrosima, moja mila sejo! Pušti meni jednu krpu platna, *ne bih li* ti u grad *utekao*. II, 112. — Ja ću ovđe čekati Balačka, *ne bi li* ga kako *ustavio*. II, 152. — Staja care letnji dan do podne, *ne bi l'* gdi ko čedu *izišao*, al' nikoga čuti ni videti. II, 155. — Svaki vadi po dvaest dukata, age vade po triest dukata, meću Marku na skut na dolamu, *ne bi li se* beda *ostavila*, al' se beda ostaviti ne će. II, 437. — Id'te, jadne, devet kukavica! te molite svog mila ujaka, *ne bi li* vam brata *poklonio*, da ne vodi njega u Kosovo. II, 510. — Ja povika tuda kroz planinu, *ne bi li se* dete *uplašilo*, i *ne bi li* u goru *zabeglo*, *ne bi l'* mene *ostanulo* blago, al' je dete srca junačkoga. III, 36. — Sa njim kažu trideset topova i trideset crni kaluđera, te se mole Bogu bez prestanka, *ne bi l'* našeg *osvojili* grada. IV, 178. — Ti pokupi vojske nekoliko po tvojemu Gacku širokome; povedi je u Drobnjake ravne, *ne bismo li* kako *prevarili*, prevarili tri Drobnjačka bana, da im ruse pogubimo glave; činili bi po našem Drobnjaku, činili bi što je nama drago. IV, 466. — Ja u tome sitne knjige

Digitized by Google

pisah na glavare niz Hercegovinu, *ne bi li* se Srbin *namjerio*, ko bi braću moju osvetio na Turčinu Čengijć-Smail-agi. IV, 487. — No nema li dobroga junaka, al' Turčina ali rišćanina, ko će četu malu pokupiti, š njome poći krajem gore Crne, *ne bi l'* dobar šićar *uvodio* na krajini lomne gore Crne? IV, 505. — On ne lovi, da lova ulovi, no *ne bi li ugledao* Ajke. N. pjes. herc. 59. — Sve pristaje bego joj đevere, *ne bi l'* snasi *ugledao* lišce. ib. 87. — Kad se šeta, svud očima striže po pendžer'ma s desne i s lijeve kao soko vrh guste planine, *ne bi l'* za se *ulovio* lova. ib. 103. — Zanoći u jednoga pustinika, pa ga zapita, *ne bi li* mu *znao* kazati što za devet zlatnih paunica. N. prip. 19. — Kad dođe zmaj, pitaj ti njega, gde je dobio onoga konja, pa ćeš mi kazati, da i ja tražim onakoga, *ne bismo li* mu kako *utekli*. ib. 22. — Onda i treći sin pođe u lov, *ne bi li* i braću *našao*. ib. 44. — Nevolja me, majko, naterala, pa sam došla pitati tvoga sina, *ne bi li* mi *mogao* on za njga što kazati, nije li ga gde video, jer on preko svega sveta prelazi. ib. 56. — Baci desnu ruku preko mene, *ne bih li se rastala* s tvojim detetom. ib. 59. — Đak u onoj koži ovnujskoj stane se primicati s ovcama, *ne bi li* i njega *izbacio*. ib. 149. — Obrnem se tamo amo, *ne bih li se* kako *izvadio*. ib. 162. — Po tom on načini opet čast, *ne bi li* i ona *došla*. ib. 225. — Idem, majko, da i ja pogađam carevoj devojci belege, *ne bi li* Bog *dao*, da pogodim. ib. 257. — I vidjevši iz daleka smokvu s lišćem dođe, *ne bi li* što *našao* na njoj (Ἦλθεν, εἰ ἄρα τι εὑρήσει ἐν αὐτῇ) Mark. 11, 13. — A kad im to govoraše, počeše književnici i fariseji vrlo navaljivati k njemu i mnogijem pitanjem zabunjivati ga, vrebajući i pazeći na njega, *ne bi li* što *ulovili* iz usta njegovijeh, da ga okrive (Ἐνεδρεύοντες αὐτόν, ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ). Luk. 11, 53—54. — Jer kad ideš sa svojijem suparnikom knezu, gledaj, *ne bi li se* na putu s njim *poravnao*, da te ne pritegne sudiji (Δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ). Luk. 12, 58. — I pažahu na njega, i poslaše vrebače, koji se građahu, kao da su pobožni: *ne bi li* ga *uhvatili* u riječi, da ga predadu poglavarima i vlasti sudijnoj (ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου). Luk. 20, 20. — Jer, budući da sam ja apostol neznabožaca, hoću da hvalim svoju službu: *ne bih li* kako *razdražio* svoj rod i *spasao* koga od njih (Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν). Rim. 11, 13—14.

Ovdje dodajem posve singularni primjer iz Vukova predgovora I. knjizi Nar. pjesama 2. izd. (Lipiska 1824.), str. XXXIV. drž.

Digitized by Google

izd. (Biograd 1891.): Tako sam i onu pjesmu o plemenitoj Asan-aginici ostavio za sad, dok *ne bi li* je đe kako *čuo* od kakva Krajišnika ili Dalmatinca. — Ja držim, da se ovaj primjer ima razumjeti ovako. Rečenica: „ne bi li je . . . čuo“ više je željna negoli namjerna, a „dok“ je metnuto pred nju poradi izraza „za sad“ u glavnoj rečenici, koji „dok“ objašnjuje pokazujući, da ono, što „za sad“ znači, seže do vremena, kad se ima ispuniti želja piščeva izrečena rečenicom sa „ne bi li“, kao da bi se kazalo: Tako sam i onu pjesmu o plemenitoj Asan-aginici ostavio (t. j. izostavio) za sad, dok mi se ispuni želja: ne bi li je đe kako čuo od kakva Krajišnika ili Dalmatinca. Isp. Poslije je više za to nijesam štampao, što sam sve očekivao, ne ću li je u narodu gdje od koga čuti; no do sad nigdje ni spomena. N. pj. III, 527.

II. Pitanja bez upitne partikule.

29. Poznato je, da rečenice, koje dolaze s konjunkcijama, svoga značenja nijesu dobile od konjunkcija, nego da su konjunkcije dobile svoje značenje od rečenica, u kojima dolaze. To se najbolje vidi otuda, što u svima jezicima indoevropskima ima primjerâ, da se rečenice bez konjunkcija upotrebljavaju u istom značenju kao i s njima. Između ostalih ima u hrvatskom jeziku i hipotetičkih rečenica bez konjunkcije; n. pr. *Nesta* (= ako nesta) vina, nesta razgovora, *nesta* blaga, nesta prijatelja. N. posl. — Varoš *prođoh* (= ako prođoh), a dva draga nađoh, svijet *prođoh*, a brata ne nađoh. N. pj. herc. 118. — Bilo (= ako bilo) glava, bit će bareta. N. posl. — Laž *čuo* (= ako sam laž čuo), laž kazao. N. posl. — *Bila* (= ako bila) zdrava glava moja, rodit će mi ljuba sina; *bila* krepka miška moja a i oštra đorda moja, sjeći će mi sablja Turke; *bio* sobom junak dobar, bit ću stiman u družinu. N. pj. I, 182. Isp. Maretića, Veznici, § V. — Po tom nije nikakvo čudo, da i pitanja kao hipotetičke rečenice dolaze bez upitne partikule. Metodički bi bilo, da se o takovim pitanjima govorilo najprije, jer pokazuju najprimitivniji oblik pitanjâ. Ali sam ih ja s taktičkih razloga metnuo na ovo mjesto, jer sam držao, da ću pravo značenje i postanje pitanjâ moći lakše razložiti kod najobičnijih i najbujnije razvitih pitanja, t. j. kod pitanjâ s partikulom *li*, pa sam zato najprije o njima i govorio.

Digitized by Google

Primjere za pitanja bez upitne partikule navest ću po vrstama, što smo ih našli kod pitanjâ s partikulom *li*, i kod svake naznačiti paragraf, u kojem su navedeni analogni primjeri sa *li*.

I. Informativna (pozitivna) pitanja (isp. § 11.). Najčešće dolazi u takovim pitanjima glagol „hotjeti“ s infinitivom ili bez njega. Mnoga pitanja imadu željni smisao (isp. § 27.): *Oćeš*, majko, *oženiti* Đurđa? Ne ženi ga mladom udovicom, već ga ženi lepotom devojkom. N. pj. I, 232.[1] — Lepa Pavo, *oćeš poći* za me? I, 264. — Snaho naša, dilber Sofijano! Jesi l' lasna, *hoćeš preboljeti?* I, 285. — A Boga ti, lipa Mejro! Da te prosim, *hoćeš* za me? I, 366. — *Hoćeš*, Mujo, lijepu đevojku? Eto tebe lijepe đevojke, a đevojke zelene travice. I, 486. — Kako si mi, čelebija Mujo? *Jes' hodio* uz Ercegovinu? *Jes' do'dio* dvoru Ljubovića? I, 563. — Čuješ more, mlađano Bugarče? *Hoćeš dati* konja na razmjenu? Dat ćemo ti konja još boljega. II, 141. — Već me ču li, od Horvata Mato! *Možeš dati* mene dugovanje? *Možeš dati* orahovu lađu . . .? itd. III, 344. — No ti, pobro, od Sokola Rade! Đe ćeš, brate, zimovati zimu? *Imaš* koga od roda svojega? III, 364. — Gospodine, bane Zadranine! *Hoćeš* mene *pustit'* na otkupe? Je li meni mlogo dugovanja? III, 403. — *Hoćeš poći* za me, Hasanagu, pak ćeš biti u dvoru gospođa? III, 477. — Ta Jakove, Srpski komendate! *Oćeš*, bolan, više *dovest'* vojske? IV, 167. — *Hoćeš* mene *učiniti* ise? Ja bez tebe što sam ulovio, sve ću, pobro, tebe pokloniti. IV, 197. — *Hoćeš*, pobro, sad *voditi* roblje? IV, 199. — Dobro doša', silan Đurđeviću! Jes' li kakvu vojsku pokupio? *Hoćeš* brzo na Srbiju slavnu? IV, 328. — O Bogu ti, skoro dovedena! *Stojiš* blizu Đerđelez Alije? Imade li u njega sestrica? N. pj. herc. 149. — Sinoć sam čedo rodila, *hoćeš* me, kralje, *kumiti?* ib. 240. — Šta ste izišli u pustinji da vidite? *Trsku*, koju ljulja vjetar? Ili šta ste izišli da vidite? *Čovjeka* u meke haljine obučena? Eto, koji meke haljine nose, po carskijem su dvorovima. Ili šta ste izišli da vidite? *Proroka?* Da, ja vam kažem, i više od proroka (Τί ἐξήλθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον; . . . ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; . . . προφήτην;) Mat. 11, 7—9. (cf. Luk. 7, 24—26.) — Ali Fist, hoteći Jevrejima učiniti na volju, odgovori Pavlu i reče: *Hoćeš da ideš*

[1] Možda je ovdje i još u nekim primjerima ono, što je kao pitanje označeno, u istinu hipotetička protaza, a ono, što iza njega dolazi, hipotetička apodoza. Onda je to hipotetička rečenica bez hipotetičke konjunkcije (isp. § 6.).

Digitized by Google

gore u Jerusalim i ondje da ti sudim za to? (Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;) Djela apost. 25, 9.

II. Polupitanja:

A) s glagolom *vidjeti:*

[§ 15. b), α)] *Vidiš*, brate, sužničara, sužničara, tavničara... N. pj. I, 140. — *Vidiš*, Maro, suvi javor? Onđe ću te objesiti. I, 283. — *Vidiš*, care, Ođubar planinu? Diži vojsku, idi pod planinu, te raskopaj Ođubar planinu. II, 87. — Gle, vidiš li, vojvoda Milošu! *Vidiš* našu crkvu Dimitriju, kakova je i kolika li je? Vi nejmate takovijeh crkvi. II, 211. — *Vidiš*, dušo, ona koplja bojna ponajviša a i ponajgušća, onde j' pala krvca od junaka... II, 319. — *Vidiš*, sejo, Ljubovića kado! *Vidiš* ovu trostruku kandžiju, kad te njome stanem udarati, prosjeć' ću ti svilenu veredžu... III, 437. — Ovo nije Bosanska delija, već je ovo Daničićeu Vide! *Vidiš*, brate, toke babajkove! III, 443. — *Vidiš*, brate, Janko i Vuica! Vidite li sirotinjskog pl'jena! IV, 187.

[§ 15. b), γ)] Prođi me se, hajde putem s mirom, *vidiš*, da sam čovek siromašan. III, 3. — Čuješ more, Kuno Hasan-aga! *Vi'š*, da ću te sada objesiti! III, 210. — Stan', Turčine, kud si nasrnuo? *Vidiš*, more, da si poginuo. IV, 232. — A fariseji govorahu među sobom: *Vidite*, da ništa ne pomaže? gle, svijet ide za njim (Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν). Jov. 12, 19.

[§ 15. b) δ)] *Vidiš*, brate milostivi! Mene vode tuđe oči... N. pj. I, 139. — *Vidiš*, onu smo poslali pa se ne vraća. N. prip. 135

B) s glagolom *čuti:*

[§ 16. α)] *Čuješ*, devojko, *čuješ*, lepoto! Tvoje su oči morske trnjine. I, 324. — *Čuješ* mene, kralje od Budima! Ti mi idi u Budima grada, te ti pitaj zmiju u duvaru... II, 55. (isp. i stih 112.) — Već *čuješ* me, oče igumane! Ako znadeš Boga istinoga, daj ti mene tvojega đogata. II, 65. — *Čuješ* more, mlađano Bugarče! Hoćeš dati konja na razmjenu? II, 141. — *Čuješ*, Bože, vidiš li, sabore! Car veruje detetu jednome, ne veruje devet vezirima bijelije brada do pojasa! II, 164. — O *čujete*, vile drugarice! Ne streljajte po gori junaka, dok je glasa Kraljevića Marka. II, 219. — *Čuješ* mene, Smederevče Đuro! Kada dođeš Smederevu tvome, te ti staneš kupiti svatove, ti ne zovi Srba u svatove. II, 470. (isp. i stihove 30. i 92.) — *Čuješ*, kume, Debelić-Novače! Eto gore na bijeloj kuli, onđe ima dvoje Latinčadi, zovu tebe na mejdan junački. II, 475. (isp. i stihove 217. i 257.). — *Čuješ* mene, Niko patrijare! Piši knjigu caru čestitome... III, 62. (isp.

Digitized by Google

i stih 64.) — *Čuješ* mene, mladi kaurine! Pozdravi mi od Kotara Janka... III, 109. — Nego *čuješ*, moja kćeri draga! Eto blizu Senja bijeloga... III, 200. — *Čuješ* mene, od Ozina kralju! U tebe mi čudnu ćerku kažu na udaju dilber Jefimiju. III, 245. (isp. i stih 220.) — *Čuješ*, Zule, Udbinjski dizdare! Dobro slušaj, što ti knjiga piše... III, 328. — Čujete li, lale i veziri! Vid'te kurve, Lakić-Huseina, đe ispusti crna kaurina! No *čujete*, lale i veziri! Dobar tumbas vatre načinite... III, 346. — Oj *čuješ* me, moj rođeni babo! Ja ću ići, makar ću ne doći. III, 385. — *Čuješ* more, beže Ljubovića! Ne ljubih ti pasa među oči, ni tvojijeh konja u kopita, da bih znao, da bih poginuo, nego ću ti na mejdan izići. III, 467. — *Čuješ*, Velo, zlo jutro ti bilo! Al' ne čuješ, al' se čut' ne smiješ, ka' udari Piper na Kopilje. IV, 122. — *Čuješ*, brate, Anto i Stojane! Vas dvojica Turke uzbijajte. IV, 232. — Već *čujete*, tri Drobnjačka bana! More li se dobar junak naći u vašemu zenđilu Drobnjaku, koj' bi agi glavu izgubio... IV, 464. — *Čuješ* mene, Čengijć-Smail-aga! Zašto slušaš Malovića Đoka, što za blago panjka sirotinju? IV, 495. — Ali se ne šalim, *čuješ?* nego su mi ga ukrali. N. prip. 299.

[§ 16. β)] *Čuješ*, gospo, *čuješ*, dušo, ptice što vele, da ja uzmem ljubu ljepšu nego što si ti? I, 270.

C) s glagolom *znati:*

[§ 17. b), α)] *Znaš*, koja je u Koritim' guja, ljuta guja Limun harambaša. III, 455. — Đe si, Đoko? niđe te ne bilo! *Znaš*, đe si se zarekao lani, da poodiš zemlju Šumadiju i bijele u Topoli dvore. IV, 313. — *Znaš*, Murate, moj stari krvniče! kad pos'ječe Mrke u Dubočke, pos'ječe mi dva Verizovića, Verizović-Đura i Ahmeta? IV, 519. (isp. st. 36. Pa znadeš li, moj stari krvniče!, st. 40. Ne znadeš li, moj krvniče stari!). — *Znaš*, Mehmede, ne znali te ljudi! kad udari mene kod ovaca u ravnome dolu Dubočkome...? IV, 522. — *Znaš*, dragane! kad se kunijaše, kad ti ruka na moj đerdan bješe i božju mi vjeru zadavaše. N. pj. herc. 189. — Ovamo se mogu uzeti i ovakovi primjeri: *Možeš znati* i pametovati, kad izgibe vojska na Kosovu i obadva cara poginuše...? II, 328. (isp. i stih 52.) — *Možeš znati*, možʼ li zapamtiti? kadno naša umiraše majka, kada nama ruho dijeljaše... N. pj. herc. 181.

[§ 17. b), β)] *Znadeš*, brate, što ti konj posrće? Žali Šarac tebe gospodara, jer ćete se brzo rastanuti. II, 440. — *Znaš*, sestriću, ne znali te ljudi! Dosta mi je i muke i ruge. II, 542. (isp. i st. 522.) — *Znadeš*, Lazo, *znadeš* mili sine! Mene Arap na mejdan

Digitized by Google

poziva. IV, 301. — *Znaš*, šta je, čoveče! Ja velim, neka ide i ova moja devojka u svet, da traži sreću. N. prip. 135. — Nego *znaš*, šta ćemo raditi? Da napunimo džepove pepela, pa putem za sobom pomalo da prosipamo. ib. 137. — *Znaš*, sinko, šta je? Ovu pogaču ako podijelimo, nema ni meni ni tebi. ib. 160.

D) Ostali primjeri (§ 18.): *Jes' išao* niz to polje? *Jes' video* trnjinice? Onake su oke moje. I, 325. — Viđe greben na polîcu: *Ovo* mi *je* talov češalj, čim mi tale bradu češlja? I, 518. — I bijaše u zbornici njihovoj čovjek s duhom nečistijem, i povika govoreći: Proði se, što je tebi do nas, Isuse Nazarećanine? *Došao si*, da nas pogubiš? Znam te, ko si, svetac Božij (Ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς;) Mark. 1, 23—24.

III. Deliberativna pitanja (§ 19.): Na što ću se jadna povratiti? *Na svekrvu jednu Crnogorku?* N. pjes. herc. 215. (t. j. *Hoću li se povratiti* na svekrvu jednu Crnogorku? Na pitanje se očekuje negativan odgovor; stoga je to pitanje deliberativno-admirativno, kakva nema među deliberativnim pitanjima s partikulom *li* nijednoga). — Ovdje se može spomenuti i ovaj primjer: Tada pristupi k njemu Petar i reče: Gospode! koliko puta, ako mi sagriješi brat moj, da mu oprostim? *do sedam puta?* Reče njemu Isus: Ne velim ti do sedam puta, nego do sedam puta sedamdeset (Ἕως ἑπτάκις;) Mat. 18, 21—22. (t. j. da mu oprostim do sedam puta? = valja li, da mu oprostim do sedam puta? isp. „Rad" knj. 142. str. 87. i d.)

IV. Admirativna pitanja:

1. Pozitivna:

[§ 20. a)] Oj kaduna, Mamut-pašinice! *Ti si veća* od mene *gospođa?* Moj je Mujo danas na umoru; sve su mi ga kade oblazile, a ti ne šće doći ni obići. I, 569. — Id' odatle, od Boga morijo, devet si mi sina umorila, i men' *hoćeš* ostarilu majku? II, 42. — Šuti, dužde, okâmenio se! *Palo* ti *je* nam poginuti? II, 335.

[§ 20. c)] Ako li se mi, koji tražimo, da se opravdamo Hristom, nađosmo i sami grješnici, dakle *je* Hristos grijehu *sluga?* Bože sačuvaj! (Ἆρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος.) Galat. 2, 17.

[§ 20. d)] A kad mu čoek kaže, da mu je tu prije nekolika dana upala žena, i da je došao sad, da je izvadi, onda đavo poviče: Šta, pobratime, ako Boga znaš! Pa *to tvoja žena!* i ti mogao s njom živjeti! I opet došao, da je izvadiš! N. prip. 145. — Izišla moja žena iz jame, pa što traži mene, kojekako; ali tebe! što mi je nijesi dao izvaditi iz jame. — „Šta naopako! *izišla* tvoja žena!"

Digitized by Google

poviče đavo. ib. 147. — Isus odgovori: Carstvo moje nije od ovoga svijeta; kad bi bilo od ovoga svijeta carstvo moje, onda bi sluge moje branile, da ne bih bio predan Jevrejima; ali carstvo moje nije odavde. Onda mu reče Pilat: Daklem *si* ti *car?* Isus odgovori: Ti govoriš, da sam ja car. (Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ;) Jov. 18, 36—37. (isp. Jov. 18, 33).

[§ 20. e)] Ti se *hoćeš* dijeliti od svijeta bijeloga, od crkovne te gospode? I, 92. — A veli joj bane od Budima: „Muč', ne luduj, draga dušo moja! I još *kaješ* Ivana mlađana!" A veli mu gizdava divojka: „Vira moja, bane od Budima! Ja ću biti u tvom bilom dvoru, još ću kajat' Ivana mlađana". III, 514. — Kako ga đavo opazi, on mu progovori: „*Tu si* pobratime?" — „Tu sam". N. prip. 146. — I mnogi, koji slušahu, divljahu se govoreći: Otkud ovome to? I kakva mu je premudrost dana? I čudesa takova rukama njegovijem *čine se?* (Καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίγνονται;) Mark. 6, 2. — Učenici mu rekoše: Ravi! sad Judejci šćadijahu da te ubiju kamenjem, pa opet *hoćeš* da ideš onamo? (Καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;) Jov. 11, 8. — Tako li ste nerazumni? Počevši Duhom sad tijelom *svršujete?* (Ἐναρξάμενοι πνεύματι νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;) Galat. 3, 3.

Ovamo pripadaju po mome sudu neki primjeri, o kojima treba napose nešto kazati. Jedan je takav primjer ovaj: Veseo ide Ivan ban, veseo ide na divan, neves'o doma dolazi; pita ga sestra Jelica: „Tako ti Boga, Ivan-ban! Veseo ideš na divan, *neves'o* doma *dolaziš?*" Ivan ban sestri besedi: „Oj sestro moja Jelice! Kako ću biti veseo, kad sam se juče kladio..." I, 589. — Jelica konstatira, da joj brat Ivan ban neveseo s divana doma dolazi, i čudi se tomu, a čudi se ne stoga, što ne bi to vjerovala, nego stoga, što ne zna tomu razloga. A da se čudi, ne može izreći drukčije nego tako, da ono, čemu se čudi, metne u supoziciju pa od brata zatraži, da joj supoziciju potvrdi (Ako neveseo doma dolaziš, kaži, da neveseo doma dolaziš!). Ali tako ona od brata traži, da joj potvrdi ono, što ona i onako zna. Stoga se brat u odgovoru na ono, što ona u pitanju od njega traži, i ne osvrće. No prava svrha njezinu pitanju i nije bila, da ona od brata dobije potvrdu svoje supozicije, nego da izreče, da se čudi i čemu se čudi. A tim, što je izrekla, čemu se čudi, potakla je brata, da razmisli, zašto se ona tomu čudi, i on je pogodio, da se ona tomu čudi stoga, što mu ne zna razloga, pa joj odmah i kaže razlog. Tako je pitanje dobilo smisao: Zašto neveseo doma dolaziš? — Takovo je

Digitized by Google

i ovo pitanje, samo što prije njega dolaze druga pitanja, koja mu označuju smisao: „O bora ti, dragi gospodaru! A što si se tako zamislio? Što je tebi? kakva je nevolja? Svi svatovi šemno i veselo, a ti *jesi* teško *neveseo?* Ah! kaži mi, ako sam ti mila!“ Tad' govori Smiljanić Ilija: „Čuješ mene, Maro Đurkovića! Pred nama je Prologa planina... nije lasno proći kroz planinu; zato sam ti danas neveseo“. III, 479.

2. Negativna (§ 25.): Tako ti Boga, Lauš-ban! *Nisi* me *mogao* poznati po mome konju doratu...? I, 592. [isp. § 20. e)] — Mili kume, Vukašine kralje! Kad ja zaptih sve moje vojvode po svoj mojoj redom carevini, a ti *ne mo'š,* koga si rodio? II, 188. [isp. § 20. e)] — „Gospodaru, *ne znaš* nesreće?“ „Koje?“ zapita trgovac. „Krepao kotao“. N. prip. 289. [isp. § 20. e)] — Licemjere! svaki od vas u subotu ne odrješuje li svojega vola ili magarca od jasala, i *ne vodi,* da napoji? (Οὐ λύει... καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;) Luk. 13, 15. [isp. § 20. a)] — Oči imate i *ne vidite?* uši imate i *ne čujete?* I ne pamtite li, kad ja pet hljebova prelomih na pet hiljada, koliko kotarica punijeh komada nakupiste? (Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε, καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε, καὶ οὐ μνημονεύετε;) Mark. 8, 18—19. [isp. § 20. e)] — Ženo! gdje su oni, što te tužahu? Nijedan te *ne osudi?* (Οὐδείς σε κατέκρινεν;) Jov. 8, 10. [isp. § 20. e)] — Toliko sam vrijeme s vama i *nijesi* me *poznao,* Filipe? (Καὶ οὐκ ἔγνωκάς με, Φ.;) Jov. 14, 9. [isp. § 20. e)]. — Ovaj je primjer onakav, kakvi su među pozitivnima spomenuti iz I, 589. i III, 479.: „Ne zovem te, da ti zapov'jedam, već te zovem, da te nešto pitam: Koje mlade s tobom dovedene, svaka nosi čedo u naručju, a i drugo nosi pod pojasom; ti ga jošte pod pojasom *nemaš?*“ — „Ne pitaj me, moj đevere Petre! Već ti pitaj tvoga brata Pavla...“ I, 616.

V. Suspikativna pitanja (§ 26.): Jetrvice, po Bogu sestrice! *Ne znaš* kaka bilja od omraze? II, 15. — Da moj brate, Jure barjaktare! *Ne znaš* đegod kamene pećine, đe bi mogli vatru naložiti i junački život povratiti? III, 419. — Ustavi se njemu u odžaku, te ti agu dobro, sinko, služi, *ne ćeš* kako Zlatku *izbaviti.* III, 133. (namjerna rečenica, isp. § 28.).

Digitized by Google

III. Pitanja s partikulom *da (li)*.

30. Partikula *da li* dolazi u pitanjima u jeziku staroslovenskom, bugarskom i hrvatskom, i to u različnim pitanjima (direktnima i indirektnima) kao i *li* (isp. Maret. Vezn. § 126.). Već nas to navodi na misao, da će poput *li* biti i *da li* postalo upitna partikula od hipotetičke konjunkcije. Ali *da li* se nigdje ne upotrebljava kao hipotetička konjunkcija. Ne dolazi ni u disjunkciji, već ako u pitanjima; n. pr. Mili bože, čuda velikoga! *Da l' pucaju* zadarski topovi? *Da l' duhaju* primorski vjetrovi? N. pj. III, 492. (isp. Akad. rj. II, 241.[b]). Uopće ga u koncesivno-hipotetičkom značenju mogu potvrditi samo iz novoslovenskoga jezika: Usliši zdihovanje tvoje *da li* (= makar) nevredne stvari (Pleteršnik, Slovar s. v. *da;* isp. i Mikl. Sint. str. 258.). Ali zato se elementi njegovi *da* i *li* svaki za se doista upotrebljavaju u koncesivno-hipotetičkom značenju u različnim jezicima slavenskima, tako da se može reći, da im je to značenje pripadalo još u praslavenskom jeziku. Za *li* o tom ne može biti sumnje, jer dolazi gotovo u svima jezicima slavenskima u hipotetičkom značenju (isp. Maret. Vezn. § 127.), a za *da* evo nekoliko primjera iz različnih jezika slavenskih:

novoslov. *da, da si* (= etsi): Sprejemamo vsako darilce, *da* je še tako majhno (Plet. Slov. s. v. *da*). — Dete je veselo, *da si* ni zdravo (Maret. Vezn. § 68.).

bug. кой *да* е „wer immer es ist" (Mikl. Etym. Wörtb. s. v. *da*). — Дѣ *да* е Стоян, да доде (Maret. Vezn. § 68.). — Дойди въ къщъ, ако и *да* е сиромашка, гости щем те (ib.).

rus. Твоими бы устами *да* (= makar) медъ нить (Словарь русс. языка сост. II. отдѣл. имп акад. н. s. v. *да*). — Изъ огня *да* въ поломя (ib.) — Всякій человѣкъ имѣетъ хоть какіянибудь *да* связи (ib.).

malorus. i slovač. *Da* podaje indefinitnomu pronomenu generalno značenje; mrus. *да* кто „aliquis", *да* що „aliquid"; slovač. *da* kto, *da* čo (*da* č). Maretić u Vezn. § 68. drži to *da* za restriktivnu partikulu (*да* що = makar što, išto), a Miklošić u Sint. str. 89. drži, da je postalo od *кѣда* (isp. hrv. *gdje-kto* = къде къто).

donjoluž. *dajš* (= etsi) od *da i že: Dajš* voni bogate su. Mikl. Sint. str. 258.

hrv. Хоте нѣксую *да и* (= licet) малоую чьсть приюти отъ мене (Daničić, Rječnik iz knjiž. starina srp. I, 250.) — Niste li

Digitized by Google

da (= saltem) jednu uru z manum virostovat mogli? (Mikl. Sint. 259.) — *đaj* (= saltem) od *da i* (Maret. Vezn. § 68.): Ki sada nije znan, biti će odkriven *daj* na pokojni dan (Akad. rj. II, 224.[a]) — Ne misli o tomuj, ne vrijeđaj *daj* rana (ib.) — Ponesi danas na sajam *dajbar* (= daj — bar) pet vreća (Akad. rj. II, 225.[a]) — Kad gazim gostoprimstvo i vjeru, *dajbudi* (= daj — budi) ću ponijeti blaga dosta (ib.) — Da bih ja *dar* (= da — že „saltem") toliko suz prolil, koliko vi proliste (Akad. rj. II, 275.[b]) — Kao koncesivna konjunkcija držim da se nalazi *da* i u ovakovim rečenicama: Kakav sam *da* sam, tvoj sam. N. posl. — Kako je *da* je, naše je. ib. — Što je *da* je. ib. — Kud puklo *da* puklo. ib. (Akad. rj. II, 165.[b])

U svojoj raspravi o rečenicama s konjunkcijom *da* (u „Radu" knj. 142.) nastojao sam pokazati, da su hipotetičke i koncesivne rečenice sa *da* upravo eksplikativne, a *da* upravo kopulativna konjunkcija (§ 19. i § 24.). Na to me je mišljenje navelo to, što hipotetičke i koncesivne rečenice sa *da* ponajviše nijesu jednake rečenicama s *ako*, te se *da* u njima ne može zamijeniti s *ako*. Ali neke su rečenice sa *da* ipak posve jednake rečenicama s *ako;* n. pr. *Да* (= ako) приду у Дубровьникь, да на ме не устане никьторѣ, де ꙗ смь у свою землю седа. Mon. serb. 29. (Akad. rj. II, 193.[b], gdje se kaže, da je ovo značenje konjunkcije *da* starije, ali rjeđe, i gubi se po prilici oko 17. vijeka). — Nijedna misao, *da* je najgora i gnusnija, nije grijeh (Akad. rječn. II, 198.[a]) (isp. Mati *ako* je najgora, opet je rada da joj kći bude dobra. N. posl.) — Hoću poći, *da* ne ću ni doći. N. pj. herc. 187. (= 129.). — Ne će, *da* mu na rep staneš (ujesti. Kaže se za mirno ili upravo za lijepo i nevaljalo pseto). N. posl. (Akad. rj. II, 198.[b]) (isp. Makar *da* si i sam car, ja ti kazati ne ću. N. prip. 268.; Akad. rj. II, 199.[b]) — Trebalo bi potanje istražiti, koje su rečenica sa *da* jednake onima s *ako*, koje li nijesu. Ja to sada ne mogu učiniti, nego hoću samo da konstatiram, da hrv. *da* može biti i čista hipotetička i koncesivna konjunkcija. Isto vrijedi i za staroslovensko i rusko *da;* n. pr. stsl. Аште ис пазоухъı истрѧсеши любо и ѥдинъ съвалъмъ, и *да* падетъ на земи, то да вѣси etc. (Maret. Vezn. § 67.) — Аште *да* ѥсте сынове сиѡн҃и, ликоуите съ чѧдъı своими (ib.) — *Да* хочешь, такъ дамъ (Даль, Толковый Словарь s. v. *да).*

Koncesivno-hipotetičko *da* postalo je jamačno od aseverativnoga, kao što je i hipotetičko *li* postalo od aseverativnoga (isp. § 5.).

Digitized by Google

(*Da* lud ti si, mio pobratime! N. pj. IV, 25. — *Da* čudno ti ga prevari! *Da* lijepa ti je, jadi je ubili! *Da* Bogme — Vuk, Rj. s. v. *da;* isp. „Rad" knj. 142. str. 2.) U drugu je ruku od aseverativnoga postalo adversativno *da*, kao što je i adversativno *li* postalo od aseverativnoga (isp. Maret. Vezn. § 123.) (Nebo će i zemlja projti, *da* riči moje ne će projti. Akad. rječn. II, 202.[b] — Ne uvedi nas u napast, *da* oslobodi nas oda zla. ib. 204.[a]). I aseverativnomu i adversativnomu *da* može prionuti analogno *li*, te postaje aseverativno *da li* (Dragi brate, Galija Tomiću! *Da l'* nemilo ti junak poginu! N. pj. III, 423. isp. *Da* lud *li* si, čelebija Mujo. I, 563.) i adversativno *da li* (Nebo će i zemlja projti, *da li* riči moje ne će projti. Akad. rj. II, 239.[a] — Ne nami, *da li* imenu tvomu daj slavu. ib. 240.[a])

Kao hipotetička konjunkcija (= ako) došlo je *da* i u pitanja onako, kako je naprijed pokazano za *li*. A budući da uz *da* kao hipotetičku konjunkciju još ne prianja *li*, vjerojatno je, da je *li* stalo prianjati uza nj, te je postalo *da li*, istom onda, kad je *da* kao hipotetička konjunkcija već bilo postalo upitna partikula, a to se potvrđuje i tim, što *da* još kao upitna partikula (u suspikativnim pitanjima) dolazi bez *li* (isp. § 31., III.).

31. Pitanja sa *da (li)* mogu biti i informativna i admirativna i suspikativna. Za Novi je zavjet karakteristično, da u njemu nema ni informativnih ni admirativnih pitanja sa *da li*, nego samo suspikativnih sa *da*.

I. Informativnih pitanja (isp. § 4. i § 11.) ima i direktnih i indirektnih; n. pr. Tako t' Boga, Budimski trgovče! Jesi li baš mestom iz Budima? *Da li znadeš* Budimliju Jovu? Je li zdravo, je l' se oženio? N. pj. II, 640/1. — Mlav-planino, i planino Stara! *Da l' ćeš* danas moj' *ojadit'* majku? *Da li* sestru u crno *saviti? Da li dati* moju zaručnicu za Gruicu sina Novakova? III, 26. i 27. — Hodi brate, Sijenjanin-Ive! Sedi s drustem u zelenu lugu, dok se vrnem iz Udbine bele, da ja idem tevdil u Udbinu, da uvodim po Udbine bele, *da l' su doma* Udbinski junaci, koji dižu četu na Srbina: *Da l' je doma* Hrnjo Mustaf-aga, je li doma Gledić Osman-aga itd. (izmjenjuje se *da li* i *je li).* III, 179. (isp. i 180.). — Ne znate li za mog gospodara, u Srbiji pašu Ćaja-pašu? Je l' sišao zemlji Srbadiji? Je li paša zemlju osvojio, i zadosta roblja narobio? Je l' vojvode Srpske povatao? *Da l' je* od njih blago *pokupio?* itd. (izmjenjuje se *je li* i *da li).* IV, 342/3. — Car zaželi doznati, *da li se* zaista više *zna*, kad se nanovo proživi. N.

Digitized by Google

prip. 71. — Car to posluša, osobito da vidi, *da li je istina*, da će i gora poći da gleda, đe car cara gubi. ib. 156. — Kako svane, oni odmah stanu gledati, *da l' ima* kakogagod traga, kud je ona sila išla od dvora carskog, ali se ništa znati ne more. ib. 186 (bis). — Jedan bogat čoek namisli ogledati, *da li je* to *istina*. ib. 310. — Dosta sam puta preko ove brvine prelazio, hajde sad da ogledam, *da li mogu* žmureći preko nje *preći*. ib. 310. — Mlada se onda popne na tavan i nađe lemeš te ga zbaci dolje i zapita Ciganina, *da li će* to *dosta biti*. ib. 311.

Ako je *li* rastavljeno od *da*, onda bih rekao, da je pred gotovo pitanje sa *li* metnuto adversativno *da;* n. pr. Siv sokole, đe si doletio, *da hoćeš li* zdravo *izletiti* i iznijet' ticu prepelicu? N. pj. III, 258. — Dvije tice, da vas Bog ubije! *Da znaste li*, čija bješe vojska? IV, 390. (Isp. „Rad" knj. 142. str. 3., gdje se krivo kaže, da su od ovakovih pitanja postala pitanja sa *da li).*

II. Admirativnih pitanja ima i pozitivnih (manje) i negativnih (više) (isp. § 20. i § 25.); n. pr. *Da li* ti *se ne ražali* na svakoga od tvojijeh? N. pj. I, 96. — Fala Bogu, čuda velikoga! *Da li je se* paša *pomamio?* I, 157. — Ljubo moja, velika žalosti! *Da l ne vidiš*, gde si poginula? II, 120. — Jesi l' čuo, *da li zapamtio:* da je bila proja za šenicu? da li[1] Madžar za Maćedoniju? da li Srbin za Erdelj-krajinu? II, 486. — Ne, za Boga, Ćuprilijć-veziru! A *da li* mu vjeru *ne zadade*, da mu glavu izgubiti ne ćeš? II, 611. — A ne boj se, Stojkoviću Mato! *Da l' nijesmo* vjeru *ufatili?* IV, 120. — Zašto si ti to od mene učinila? *Da li* ti *nijesam rekao,* da više nijesi moja žena? N. prip. 108. — Za Boga, *da li* ti *nijesam* još onu večer *kazala,* kakva je gora? ib. 119. — *Da li ne znaš*, da mi je s mojega brata Nikole i sveti Nikola omrznuo, a kamo li nijesi ti! ib. 279. — Kako u četvrtak? *Da li* ja taj dan *ne ženim* sina? ib. 284.

III. Suspikativna se pitanja u Akad. rječniku II, 169.[a] tumače kao rečenice bojazni, dakle kao negativne željne rečenice. Ali na istom se mjestu priznaje, da „u nekim primjerima pokazuje se ufanje i želja onoga, što se pita", dakle baš protivno od onoga, što bi se po gornjem tumačenju imalo u njima pokazivati. Stoga to tumačenje ne može vrijediti. Po onom, što je u § 26. o

[1] Ovo *da li* i ono, koje za njim dolazi, nije upravo upitna partikula, nego je deklarativnomu *da* (koje imamo i naprijed u rečenici: da je bila proja za šenicu) dodano adversativno *li.*

Digitized by Google

suspikativnim pitanjima sa *li* rečeno, moraju ova pitanja biti hipotetičke rečenice, u kojima je negirana gotova samostalna supozicija govornikova. Uzmimo konkretan primjer: Moj posinko, Kraljeviću Marko! Što si mi se tako razljutio! *Da* ti ***nije nestanulo*** blaga? N. pj. II, 429. Car, koji ovo govori, sâm misli, da je možda Marku nestanulo blaga. Ovu svoju misao mogao bi izreći ovako: Da ti je nestanulo blaga — i ova bi rečenica bila samostalna supozicija careva, a *da* bi imalo onakovo značenje („možda“) kao *ako* u primjerima, što su spomenuti u § 5. (n. pr. Da s' donio Bugarsku kopanju, *ako* bih ti i usuo vina). Ali car hoće Marka da pita, pa stoga svoju samostalnu supoziciju negira i izgovarajući je s upitnim tonom traži od Marka, da potvrdi ono, što on u svojoj negiranoj supoziciji suponira, t. j. da poreče, da mu je nestanulo blaga u slučaju, ako mu ga nije nestanulo, ali ne drži, da će on to učiniti, jer sâm misli, da mu je možda nestanulo blaga, nego očekuje na svoje pitanje pozitivan odgovor, ako ga doista i ne dobiva. Tako su ova suspikativna pitanja posve jednaka onima sa *li*, o kojima se govorilo u § 26.

Samo dva momenta valja ovdje još napose da istaknem. Ovo razlaganje suponira, da partikula *da* može značiti „možda“. To se značenje, istina, ne može direktno potvrditi[1], ali po onom, što je u § 5. str. 109. (9.) rečeno, svaka hipotetička konjunkcija može u samostalnoj rečenici (u samostalnoj supoziciji) imati takovo značenje, pa tako i *da*. Nadalje valja istaknuti, da u suspikativnim pitanjima obično dolazi samo *da* bez *li*, veoma rijetko *da li*. To mislim da se ima tumačiti tim, što se suspikativna pitanja slabo osjećaju kao pitanja, nego se shvaćaju više kao izraz misli govornikove, u kojoj je „možda“ [isp. § 24. str. 163. (63.) bilj.], te se *da ne* uzima kao da znači „možda“ (*Da* ti *nije nestanulo* blaga? = Možda ti je nestanulo blaga). Ali u istinu su to prava pitanja (inače ne bi u njima bilo negacije), te se taj njihov karakter kadšto i markira tim, da se uz *da* dodaje još *li*.

Evo primjera:

Šarengaća, dugo jadna bila! *Da* ti ***nije ozebao*** vojno? N. pj. I, 528. (isp. i niže). — Ja sam sinoć vrlo pijan bio, *da* što[2] loš *besjedio nisam?* II, 131. — Anđelija, moja vjerna ljubo! Da mi

[1] Možda se ima tako shvatiti singularni primjer iz Nalješkovića , 243. (Akad. rj. II, 169.[a]): Kamo ona plitica? *Da si* ju ***razbila?*** — Onda ovo ne bi bilo pitanje.

[2] Što se tiče oblika indefinitnoga pravnomena, isp. § 26. str. 170 (70. .

Digitized by Google

nisi brata *otrovala?* II, 629. — Da moj brate, čobanine Đuro! *Da nijesi pogubio* društva? III, 94. — Ja molim te, Bogom posestrimo! Znaš li štogod za Hajkunu kazat' sestru milu Frče Ibrahima: *Da* ju *nije* kogod *zaprosio?* I ako je mlada zaprošena, tek *da nije* samo *odnešena?* III, 181. — O moj sine, čobanče Ivanče! Što si mi se, sine, umorio? Jesu l' zdravo ovce i čobani? Jal' *da nisi* dušmane *gledao?* III, 234. — Bogu vama dvije tice crne! Otkud ste mi jutros doranile? *Da* ve *nije* sreća *donijela* od Trebinja od Hercegovine? IV, 7. — *Da nijeste* đegođ *ugledali*, eda bismo šićar šićarili i dosta se blaga nauzeli? IV, 50. (isp. i niže). — Veće, more, mlada poturice! Ti okle si, iz koga li grada? Kako li se zoveš po imenu? Je li tebe u životu majka? *Da se nisi* skoro *oženio?* IV, 234. (isp. na predašnjoj strani: Jesi li se, more, oženio?) — Oj Boga vi, dva vrana gavrana! Odakle ste jutros polećeli? *Da nijeste* od zemlje Srbije? Ne znate li za mog gospodara u Srbiji pašu Ćaja-pašu? IV, 342. — Božja pomoć, dva mrnara mlada! *Da* m' odovud' *ne prođe* đevojka? I provede l' konja i sokola? N. pj. herc. 172. — Došavši onđe, pomisle, *da ne će* u onome čardaku *biti* njihova sestra. N. prip. 7. — Pak sam se bila prepala, *da nijesi* počem onamo *pošao*. ib. 119. — (Maćija) kad je vidi, uplaši se, *da nije* pastorka *došla*, da joj se osveti. ib. 135. — I zabrinuvši se vrlo počeše svaki govoriti mu: *Da nijesam* ja, Gospode? (Μήτι ἐγώ εἰμι;) Mat. 26, 22. (isp. *Da ne* ja? Mark. 14, 19.). — A kad narod bješe u sumnji i pomišljahu svi u srcima svojijem za Jovana: *Da nije* on *Hristos?*, odgovaraše Jovan svima govoreći . . . (Μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός). Luk. 3, 15. — Hodite, da vidite čovjeka, koji mi kaza sve, što sam učinila: *da nije* to *Hristos?* (Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;) Jov. 4, 29. — A Isus reče dvanaestorici: *Da ne ćete* i vi *otići?* (Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;) Jov. 6, 67. — I gle, kako govori slobodno i ništa mu ne vele: *da ne doznaše* naši knezovi, da je on zaista Hristos? (Μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;) Jov. 7, 26. — Tada rekoše Jevreji: *Da se ne će* sam *ubiti*, što govori: Kud ja idem, vi ne možete doći? (Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν . . .;) Jov. 8, 22. — Onda reče sluškinja vratarica Petru: *Da nijesi* i ti učenik ovoga čovjeka? On reče: Nijesam (Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;) Jov. 18, 17. (isp. 18, 25.).

Primjeri sa *da li:* Braćo moja i moja družino! Što nam nema od Konjica Janka? *Da l'* ga *nije* nevjera *izjela* od Turčina Bogom

Digitized by Google

pobratima? N. pj. III, 374. — *Da li* ovo pretvaranje slova u Crnu goru *nije došlo* iz Talijanskoga jezika, u kome se (po Mletačkome narječiju) onuda po primorju tako čini? Vuk, N. posl. XXX.

U ovom se primjeru suspikativno pitanje sa *da ne* kontaminiralo sa suspikativnim pitanjem sa *ne li*: A šta ono poljem zv'jezdi, *da nije li* ko od Bosne? N. pj. Vila 1868. str. 624. (Akad. rj. II, 239.[a])

32. *Da* dolazi i u deliberativnim pitanjima, o kojima se mimogred govorilo već u „Radu" knj. 142. str. 88. Budući da nemam zgodna primjera iz narodnih umotvorina, spomenut ću primjer iz Milićevićevih „Deset para" str. 40., koji navodi Akad. rj. II, str. 169.[b] Sviloruníć govori u tamnici sam sa sobom ovako: „Kako da podnesem tu kaštigu? *Da skočim* u vodu, da se udavim? E, a kamo mi srce za to? . . . *Da se ubijem? Da dignem* ruku sam na se, *da pogledam* u usta strašnoj cevi? To je junaštvo, koje mnogi nazivlju bezumljem, a ja bih se ponosio, da ga imam; ali ga nemam ni trunke! . . . *Da begam* u tuđ, nepoznati svet, da ogledam, ne ću li moći tamo tekar otpočeti život poštena čovjeka? Pretvorit ću se u nadničara, u slugu, u argatina itd." — Istina, Sviloruníć govori sve to sam sa sobom, ali je za narav pitanja isto, kao da govori s kim drugim. Pita se samo, što njegova pitanja znače. Svagdje je u pitanje stavljena željna rečenica sa *da*; n. pr. Da skočim u vodu!, koja kao takova znači: Želim ili hoću da skočim u vodu. Tim pak, što je ova rečenica stavljena u pitanje, promijenilo se to, da govornik ne kaže više, da je njegova želja ili volja, da skoči u vodu, nego da u onoga, koga pita, traži obavijest, je li njegova želja ili volja, da on skoči u vodu. Po tom pitanje: „*Da skočim* u vodu?" znači: Želiš li ili hoćeš li ili također uopće valja li, da skočim u vodu? Ili ako rečenica: „Da skočim u vodu!" kao željna po onom, što je u „Radu" knj. 142. na str. 92. rečeno, znači: Ako dođe vrijeme ili zgoda, da skočim u vodu, bit će mi ugodno — znači ista rečenica kao upitna (*Da skočim* u vodu?): Ako će ti biti ugodno, ako dođe vrijeme ili zgoda, da skočim u vodu, kaži, (sc. da će ti biti ugodno). Kod prvoga i drugoga pitanja dobiva Sviloruníć od onoga, koga pita, t. j. sam od sebe, negativan, a kod trećega pozitivan odgovor, ali indirektno, jer direktni bi odgovor imao glasiti kod prvoga pitanja n. pr. Da skočiš u vodu (Skoči u vodu)! ili: Da ne skočiš u vodu (Ne skoči u vodu)!

Digitized by Google

Iz ovoga se razlaganja vidi, da su takova pitanja informativna, koja se od običnih informativnih pitanja razlikuju samo tim, što je u njima u pitanje stavljena želja ili volja, uopće postulacija, te bi se mogla zvati informativna postulativna pitanja. Također se vidi, da u njima riječ *da* nema s pitanjem kao takovim nikakva posla; ona nije interogativna, nego postulativna partikula, a interogativne partikule nema nikakve, nego je pitanje označeno samo tim, što se postulativnomu tonu pridružio interogativni ton. Po tom ovakova pitanja upravo i ne idu ovamo, nego među pitanja bez interogativne partikule, ali ih uza sve to spominjem ovdje, da pitanja, koja se počinju sa *da*, budu na okupu.

Po svoj prilici ide ovamo ovaj primjer iz narodnih umotvorina, koji Vuk doduše nije označio kao pitanje, možda zato, što iza prve (upitne) rečenice sa *da* dolaze tri finalne rečenice sa *da*, ali se u prilog pitanju može navesti to, da se na nj odgovara. Primjer glasi: (Pošto je Smiljanić Ilija ranjen zamolio Mandušića Vuka, da ga nosi njegovu [Smiljanićevu] dvoru, da mu majka rane vida, ljuba da stere postelju, a seja da ga vodom poji —) Veli njemu Mandušiću Vuče: „*Da te nosim*, pobro, mome dvoru, mati moja da ti rane vida, ljuba moja da stere postelju, seja moja da te vodom poji". Progovara Smiljanić Ilija: „Aja Bogme, dragi pobratime! Tuđa majka rane povređuje, tuđa ljuba bregovito stere, tuđa seja gorkom vodom poji". N. pj. III, 226.

Često takovo postulativno pitanje nije informativno, nego admirativno. Između primjerâ, što ih navodi Akad. rj. str. 169.[b] iz starih pisaca, spominjem najprije ovaj iz Gundulićeve Proserpine st. 1222., gdje na Plutonove riječi: „U momu kraljestvu ako ćeš milos steć', oholas sniži tvu prida mnom govoreć" odgovara Cerera: „*Da govorim* poniženo ja božica prid tobome, kojoj uze ukradome, jaoh, sve dobro ti ljubljeno?" — I ovdje Cerera tim, što željnu rečenicu Plutonovu: „Oholas sniži tvu prida mnom govoreć" (= Da govoriš poniženo!) — stavlja u pitanje, u Plutona traži obavijest, je li doista njegova želja ili volja, da ona govori poniženo, ali to čini ona samo zato, da pokaže, da se Plutonovu zahtjevu čudi; do odgovora Plutonova nije joj stalo, jer i onako zna, kako bi glasio, pa on na njezino pitanje upravo i ne odgovara (isp. § 20., d). Drugi su primjeri: Bojnik: „Zato, kralju vrijedni i znani, ako je tebi mila glava, ne stoj veće u ovoj strani, iz nemilijeh bjež' država." Pavlimir: „Ja *da utečem*, ja *da* dilo meni *učinim* nedostojno! Nije se bježat naučilo moje pred nikijem

Digitized by Google

srce bojno". Palmotić I, 57. — Krvnik: „Tako; zato ti se sada odi spravi veće umriti, ni se ufa, ni se nada, da ćemo ti mi prostiti". Jerina: „— i što mu sam verna bila, *da* smrt *primim* strahovitu?" ib. I, 379. — Jazon: „Ili glavu odsijeci mi, moja lijepa zatočnice, ili blago ukaži mi i smireno tvoje lice". Ipsipile: „*Da odsiječem* glavu tebi u bojnom prikom ijedu? Ne bješe je kazat trijebi, drag viteže, mom pogledu". ib. II, 404. (Akad. rj. II, 169.[b]).

Admirativno postulativno pitanje imamo i u ovom primjeru: Na riječi Strahinića bana: „Izlazi mi na megdan junački!" odgovara Vlah-Alija: „Što j' u cara vojske državine, čini mi se sva careva vojska kao mravi po zelenoj travi; a ti, more! megdan *da dijeliš!*" N. pj. II, 281—282. Razlika od predašnjih primjera samo je u tom, što ona željna rečenica (Strahinićeva), koju Vlah-Alija stavlja u pitanje, naime rečenica: „Izlazi mi na megdan junački!" = Da megdan dijelim! — nije u 2., nego u 1. licu, pa po tom ni admirativno pitanje nije u 1., nego u 2. licu. Vlah-Alija se čudi želji Strahinićevoj: Da megdan dijelim! Isp. Akad. rj. 169.[b]

33. Ovdje ću prisloniti još rečenice sa *da li*, koje nijesu upravo upitne, nego željne (i hipotetičke); n. pr. *Da li* mi te, dušo, *poljubiti!* N. pj. I, 428. Ova je rečenica onakova željna rečenica, o kakvima se govori u „Radu" knj. 142. str. 92. i d., te bi u njoj imalo dolaziti samo *da*. Pita se, kako je u nju došlo *li?* Da bi se to razumjelo, treba na um uzeti, da bi se ova rečenica mogla shvatiti i kao pitanje, na što nas upućuje i to, što djevojka na nju odgovara: Mo'š, junače, koliko ti drago. Onda je uz *da* po analogiji pitanjâ sa *da li* prionulo i *li*. — U primjeru iz N. pj. III, 277. *Da da li je pogledati* kome, kad im Srpska sila keisala! — metnuto je pred takovo *da li* iznova željno *da*.

Tako valja razumjeti i hipotetičke rečenice sa *da li*, koje su sve željne; n. pr. Lijep ti si, Rade neimare! *Da l' se hoćeš* junak *poturčiti*, dala bih ti pola Sarajeva i po blaga brata teftedara. N. pj. I, 478. Držim, da bi prema smislu bolje bilo tako interpungirati, da bi se iza „poturčiti" metnuo znak pitanja. Onda valja rečenicu sa *da li* shvatiti onako, kao u primjeru iz N. pj. I, 428., koji je netom spomenut. Drukčije se ima tumačiti ovaj primjer: Evo danas ceo mesec dana, kako stojim na kraljevi vrati te se molim kralju Latinskome, *da bi li* te *pustio* za blago. N. pj. II, 568., gdje je posljednja rečenica očito postala kontaminacijom od rečenice: *da* bi te pustio — i rečenice: bi *li* te pustio (isp. § 28.).

Digitized by Google

Pošto je *da li* rečenim načinom došlo u željne rečenice sa *da*, stalo se mjesto samoga *da* upotrebljavati i onda, kad se rečenica već ne može shvatiti kao pitanje.

Za *da li* u željnim (i hipotetičkim) rečenicama imam još ove primjere: *Da li* mi *je* jedna litra zlata, da pozlatim Bogdanova vrata! N. pj. I, 261. — *Da li* mi *se* natrag *povratiti*, umjela bih sada đevovati. I, 300. — Oj devojko u košulji tankoj! *Da li* mi te *rastaviti* s majkom! I, 322. — *Da li* mi *se* muom *pretvoriti!* Ja bi znao, gde bi zimovao. I, 437. — *Da li* mi ga Bog u sreći *dade!* Pod njega bi karanfil sterala. I, 451. — Bože mili, da čudna junaka! *Da l'* me *hoće* junak *zaprositi*, ja bih mlada sutra pošla zanjga. I, 531. — *Da li znade* gospođa banica, da ponese mrežu od bisera, . . . imala bi zlatoruka sina. II, 61. — *Da li* ti *je*, pašo, *pogledati*, mlogo li je zlata crkovnoga! III, 67. (isp. Akad. rj. II, 241.[b]).

IV. Pitanja s partikulom *(j)eda (li)*.

34. Partikula *eda* ili *jeda* (na početno *j* držim da se ne treba napose obazirati) dolazi samo u staroslovenskom i hrvatskom jeziku. U hrvatskom jeziku može se *(j)eda* složiti sa *li* te postaje *(j)eda li;* u staroslovenskom jeziku čini se da to ne biva. Osim pitanjâ nalazi se *(j)eda (li)* u ovim funkcijama:

a) u značenju „možda"; n. pr. hrv. Ми одьписасмо господьству ти; али како се величьство ти оньди одьпралюше господару, *юда* онаи писаниꙗ *не бише* ви *дана* (Dan. Rj. III, 510., gdje ima još jedan sličan primjer, samo mj. *юда* stoji *юда ли).* — Ne vim ja, česa dil svoj obraz gizdavi sakriva ova vil, *jeda se* uroka što *boji* (Akad. rj. IV, 510.). — Čini se, da ovamo ide i ovaj primjer: Pobržajmo brzim putem, amo čusmo žamor ljudi, *eda* onđe Isus *bude.* N. pj. herc. 329. — Isp. Tko zna, a k o s e o b r a t i, i prosti nam gospodin bog: *jeda se* kako *odvrati* od gnjeva srčbe svoje, i da ne poginemo? N. Ranj. Lekc. str. 165. (Reš. — isp. Akad. rj. I, 51.[b]) (Daničić ima [Jona 3, 9.]: Ko zna, *eda se povrati* i raskaje Bog, i povrati se od ljutoga gnjeva svojega, te ne izginemo. Τίς οἶδεν εἰ μετανοήσει ὁ Θεός, καὶ ἀποστρέψει ἐξ ὀργῆς θυμοῦ αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ ἀπολώμεθα;) — Isp. naprijed § 5.

Digitized by Google

b) u značenju „ako“; n. pr. stsl. *eda* си бо. (Mikl. Lex. s. v. *еда*). — hrv. *Jeda* te pečao *dopade,* prizovi mudra muža, da te utješi (Akad. rj. IV, 510.[a]) — *Jéda se uzmore,* svrši nam križ ovi svakako do zore (Akad. rj. IV, 511.[a]). — Uze upit iz glasa: *Jeda je tkoga,* pomozite! (ib. 510.[b]) — *Еда ли бисмо потворили,* тада да смо проклети (Dan. Rj. III, 510.). — *Еда ли би* кнезь Владисавь *посегнуо* у дио брата своога кнеза Влатка, иа молю господара великога, да узамь дио кнезу Владисаву и пода все кнезу Влатку (ib.) — Isp. Akad. rj. IV, 513.[a]

c) u samostalnim željnim rečenicama (lat. „utinam“); n. pr. hrv. Udovica Boga moli: *Eda* đegođ da *zazvoni, eda* kome žena *umre, eda* mene mladu *uzme* (U Stolivu). N. posl. 327. — *Eda* Bog *da,* te nam dođe. N. pj. I, 176. — Što za Boga udelite i za dušu namenite, *eda bi* vam *dobro bilo* ovog sveta i onoga. I, 137. — *Eda bi* me *ne rodila* majka, već kobila, koja konje ždrebi, te ja Turke osvetiti ne ću. IV, 268. — *Eda Boga* i Bogorodice! . . . *Eda* i sad Turke *razbijemo,* od Turaka šićar dobijemo! IV, 246. (Akad. rj. III, 20.[b]) — *Jeda* Bog *da,* srećna bila! Nar. pjes. Petr. I, 94. — Tko mene okrivi, ma vilo, *jeda* ga *ognjivi* višnji Bog nemilo! (Akad. rj. IV, 510.[b]) — *Jeda koga* za Boga! (ib. 511.[a]) — Prošahu govoreći: Utinam dirumperet coelos, t. j. *jeda li bi razbil* nebesa! (ib. 513.[a])

Željna je partikula *(j)eda (li)* postala bez sumnje od hipotetičke konjunkcije, i to onako, kako je naprijed u § 10. razloženo za *ako.* Izvršenje radnje izrečene glagolom u rečenici s *(j)eda (li)* shvatilo se kao uvjet postignuću nekoga cilja, koji se želi, pa se želi i ono, što mu je uvjet, dakle izvršenje radnje izrečene glagolom u rečenici s *(j)eda (li)* Tako ako se n. pr. kaže: *Jeda* Bog *da!* — želi se cilj, koji će se postići, jeda (= ako) Bog da, pa onda i samo to, da Bog da. Tako su i grčke željne rečenice s εἰ i latinske sa *si* postale od hipotetičkih; n. pr. Ἀλλ᾽ ἄγετ᾽, αἴ κέν πως θωρήξομεν υἷας Ἀχαιῶν. B 72. — Ἀτὰρ πελέκεάς γε καὶ εἴ κ᾽ εἰῶμεν ἅπαντας ἑστάμεν. φ 260. — Αἲ γὰρ ἐμοὶ τοσσήνδε θεοὶ δύναμιν περιθεῖεν. γ 205. — Εἴθε σε μήποτ᾽ εἰδόμαν. Sof. Ed. Kr. 1218. — *Si* nunc *se* nobis ille aureus arbore ramus *ostendat* nemore in tanto! Verg. Aen. 6, 187. — *O si* angulus ille proximus *accedat,* qui nunc denormat agellum! *O si* urnam argenti fors quae mihi *monstret!* Hor. Sat. II, 6, 8—10. (Kühner-Gerth, Ausf. griech. Gramm. II[3], 1, 206. i d.; 226. i d.; 2, 534. i d.; Landgraf, Hist. lat. Gramm. III, 1, 134.)

Digitized by Google

d) u namjernim rečenicama; n. pr. hrv. Ljuto savi i otud i otud, *eda bi* mu glavu *osjekao*. N. pj. II, 283. — I on vrativši se natrag privuče se polagano pod crkveni prozor, *eda bi* što *čuo*. N. prip. 172. — Da moliš Boga ti, *eda* mi nevolju i tuge *prikrati* (Akad. rj. III, 20.[b]) — Daj mi bojno kopje koštanovo, da ja pođem u Jedrenu b'jelu, *jeda*, majko, Bog i sreća *dade*, da oprostim brata rođenoga. N. pj. Bog. 271. (Ak. rj. IV, 510.[b]) — Много ихъ молисмо, *еда би хотѣль* кои одь нихь *поки* (Dan. Rj. III, 510.) — Grozno suzim gork plač sada, gorko plačem grozne suze, *jeda* i moje grijehe *oplaču* suze u suzah, plač u plaču (Akad. rj. IV, 511.[a]) — U dvore ću ja njegove uputit se sad ureda, *jeda* srdžbe plam njegove tiho *ugasi* ma besjeda (ib.) — Lupeži putnikom otimlju, *jeda bi* sebe *obogatili* (ib. IV, 512.[a]) — Tere stani po putu drobnu spendzu prosipati, *eda li se* kleti Turci spendzici *oblakome* (ib. III, 20.[b]) — Svast do svaka često hoda, *jeda l'* sebe gdigod *proda* (ib. IV, 513.[a])

I finalno se značenje partikule *(j)eda (li)* bez sumnje razvilo iz hipotetičkoga. Cilj se radnji glavne rečenice postiže izvršenjem radnje izrečene glagolom u rečenici s *(j)eda (li)*, koje je uvjet njegovu postignuću, pa stoga onaj, koji teži za tim ciljem, teži i za onim, što je njegovu postignuću uvjet, t. j. za izvršenjem radnje izrečene glagolom u rečenici s *(j)eda (li)*. Tako ako se n. pr. kaže: Gorko plačem grozne suze, *jeda* i moje grijehe *oplaču* suze — cilj, za kojim subjekt glavne rečenice teži plačući, postići će se jeda (= ako) i njegove grijehe oplaču suze, pa stoga teži i za samim tim, da i njegove grijehe oplaču suze. Isp. Priporučiše ju jednoj ženi, *ako bi* ju *mogla privariti* (Akad. rj. I, 51.[b]) Tako dolaze i u drugim jezicima hipotetičke rečenice u značenju finalnih rečenica; n. pr. Τοῦτο δέ τοι ἐρέουσα ἔπος Διὶ τερπικεραύνῳ εἰμ' αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴ κε πίθηται. Α 420. — Ἀλλὰ σέ περ προέτω, ἄμα δ' ἄλλος λαὸς ἑπέσθω Μυρμιδόνων, αἴ κέν τι φάος Δαναοῖσι γένηαι. Καί τοι τεύχεα καλὰ δότω πόλεμόνδε φέρεσθαι, αἴ κέ σε τῷ ἴσκοντες ἀπόσχωνται πολέμοιο Τρῶες, ἀναπνεύσωσι δ' ἀρήιοι υἷες Ἀχαιῶν τειρόμενοι. Λ 796. etc. — Γλαυκιάων δ' (sc. ὁ λέων) ἰθὺς φέρεται μένει, ἤν τινα πέφνῃ ἀνδρῶν ἢ αὐτὸς φθίεται πρώτῳ ἐν ὁμίλῳ. Υ 172. — Ἐγὼ δὲ θεοὺς ἐπιβώσομαι αἰὲν ἐόντας, αἴ κέ ποθι Ζεὺς δῷσι παλίντιτα ἔργα γενέσθαι. α 379. — Ἤλυθον, εἴ τινά μοι κληηδόνα πατρὸς ἐνίσποις. δ 317. — Basilum cum omni equitatu praemittit, *si* quid celeritate itineris atque opportunitate temporis *perficere possit*.

Digitized by Google

Caes. Bell. Gall. 6, 29. Isp. Kühner-Gerth, Ausf. griech. Gramm. II³, 2, 534.

e) *(j)eda (li)* dolazi u rečenicama, kojima se pokazuje, čega se tko b o j i; takove rečenice mogu biti:

α) samostalne; n. pr. stsl. Помъисли, *еда* како *отъпадетъ* и оумьретъ и врѣдитъ ми доушѫ. Sup. 129. — hrv. Оубоявь се притьче глаголаше: *еда* како на мнѣ грѣшнѣмь *съвръшитъ се* притьчное слово (Dan. Rj. III, 510.) — *Еда* како сіа мала и врѣменнаа почьсть великоую оноу и вѣчноуюштоу *застоупит* ми (ib.).

Ovi se primjeri ni u čemu ne razlikuju od onih, što su spomenuti pod a). Ovamo sam ih metnuo samo poradi srodstva s onima, koji će se spomenuti pod β) i γ).

β) zavisne o glagolu „bojati se"; n. pr. stsl. Не боимь се, *еда погрезнемь* (Mikl. Lex. s. v. *еда*). — Бою се, *еда не виждоу* ихь (ib.) — Боиште же се, *еда* како вь сурьть *отъпадоуть*, ниаложьше ѭдриноу тако влаѭхоу се Šiš. 42. (Act. apost. 27, 17. Φοβούμενοί τε, μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσιν). — Оубоявъ сѧ народа, *еда* крамолѫ *въздвиѥ'нѫтъ*, дастъ о нею͡ отъвѣтъ. Sup. 10. — И боѭше сѧ, *еда* како *отъврьжетъ сѧ*. ib. 59. — Боѫ сѧ, *еда* како бесѣмене дѣтиштоу *обадитель бждѫ*. ib. 175. (Maret. Vezn. § 88.)

Ove primjere držim da valja shvatiti onako kao i grčke, u kojima je o glagolu timendi zavisna rečenica s εἰ; n. pr. ὥσθ' ἡδέως εὔδουσαν ἐκπηδᾶν ἐμὲ φόβῳ, φίλαι, ταρβοῦσαν, εἴ με χρὴ μένειν πάντων ἀρίστου φωτὸς ἐστερημένην. Sof. Trah. 176. — Ἀθυμῶ δ', εἰ φανήσομαι τάχα κακὸν μέγ' ἐκπράξασ' ἀπ' ἐλπίδος καλῆς. ib. 666. — Τοὺς δὲ θεατάς, εἰ καινοτομεῖν ἐθελήσουσιν καὶ μὴ τοῖς ἠθάσι λίαν τοῖς ἀρχαίοις ἐνδιατρίβειν, τοῦτ' ἔσθ' ὃ μάλιστα δέδοικα. Aristof. Ekl. 584. — Ὁ δὲ ἴσως ἄν τινες ὑμῶν φοβηθεῖεν, εἰ δεήσει πόρρω τῆς ἑαυτῶν φρουρεῖν, μηδὲ τοῦτο ὀκνήσητε. Ksen. Kir. 6, 1, 7. (Kühner-Gerth, Ausf. griech. Gramm., II³, 2, 396.) U primjeru iz Sof. Trah. 666. kazuje se rečenicom s εἰ uvjet onomu, što znači ἀθυμῶ: očajavam. ako će se pokazati, da sam možda zlo veliko učinila u nadi dobroj, t. j. očajavam toliko, koliko dopuštam, da će se pokazati itd. Tako se i u navedenom primjeru Бою се, *еда* не виждоу ихь rečenicom s *еда* kazuje uvjet onomu, što znači *бою се:* bojim se, ako ih ne ću vidjeti, t. j. bojim se toliko, koliko dopuštam, da ih ne ću vidjeti. Budući da objekt bojazni nije napose izrečen,

Digitized by Google

uzima se, da je uvjet (povod) bojazni ujedno njezin objekt, te rečenica s *ꙗда* dobiva gotovo onakovo značenje kao eksplikativna rečenica sa *da:* bojim se, da ih ne ću vidjeti (isp. „Rad" knj. 142. str. 41.). Futur u grčkim primjerima pokazuje, da i prezent u staroslovenskim primjerima ima futursko značenje.

γ) zavisne o glagolu, koji, istina, sam sobom ne znači bojazan, ali je ipak bojazan motiv vršenju njegove radnje; n. pr. stsl. Повели оубо оутврѣдити гробъ до третиѣго дьне, *еда* како пришьдъше оученици ноштиѫ *оукраджтъ* и (Κέλευσον οὖν ἀσφαλεσθῆναι τὸν τάφον, μήποτε οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψωσιν αὐτόν) Zogr. Mat. 27, 64. — Вьнемлѣте же себѣ, *еда* когда *отѧгчаѫтъ* сръдьца ваша обѣданьемь и пьѣньствомь (Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρηθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι) Zogr. Luk. 21, 34. — Помилоуй мѧ, рабе божии, *еда* како вьѣрьми *изѣдена бѣдѫ* прѣдъ главоѭ твоеѭ. Sup. 398. — Блюдѣте же, *ꙗда* како власть ваша сиц *прѣтыканиѥ боудетъ* немощьнымь (Βλέπετε δέ, μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενέσιν). Šiš. 214. (1 Kor. 8, 9.). — hrv. Блюди се, *ꙗда* како *останеши* вьнѣюдоу тлькоушти (Dan. Rj. III, 510.) (Isp. Maret. Vezn. § 88., Akad. rj. IV, 510.[a])

I ovdje se rečenicom s *ꙗда* kazuje uvjet onomu, što se izriče glavnom rečenicom. Tako prvi od navedenih primjera znači: Zapovjedi dakle utvrditi grob do trećega dne, ako će ga kako došavši učenici noću ukrasti, t. j. toliko te molimo, da zapovjediš utvrditi grob, koliko dopuštamo, da će ga učenici ukrasti. Budući da je motiv molbi glavara svešteničkih i fariseja bojazan, ako će ga učenici ukrasti, mogao bi se smisao ovoga primjera (a što vrijedi za nj, vrijedi i za druge) izreći i ovako: Zapovjedi utvrditi grob, jer se bojimo, ako će ga učenici ukrasti. A ako se tako umetne kausalna rečenica s glagolom „bojati se", onda su i ovi primjeri analogni onima pod β), pa se i u njima, kao i u onima pod β), rečenica s *ꙗда* približava eksplikativnoj rečenici sa *da:* Zapovjedi utvrditi grob, jer se bojimo, da će ga učenici ukrasti.

Maretić u Veznicima § 88. drži, da je u onakovim primjerima, kakvi su navedeni pod β) i γ), s interogativnošću pomiješana namjera. Ja ne mogu u njima naći ni interogativnosti ni namjere. Istina je, da n. pr. u prvom od navedenih pod γ) primjera (a tako i u drugima) mjesto rečenice s *ꙗда* nalazimo u grčkom originalu finalnu rečenicu sa μή, a i u Vukovu prijevodu dolazi

Digitized by Google

finalna rečenica sa *da ne* (Zapovjedi, da se utvrdi grob, da ne dođu kako učenici njegovi noću i da ga ne ukradu), ali je to moguće samo po tom, što je ta finalna rečenica negativna (jer namjera, s kojom glavari sveštenički i fariseji mole Pilata, da zapovjedi utvrditi grob, jest ta, da ga učenici ne ukradu), a u staroslovenskom je primjeru rečenica s *иеда* pozitivna. Isp. kako u Sup. 398. nekoliko redaka iza primjera navedena pod γ) isto lice istu molbu ponavlja u ovom obliku: Да молѫ тѧ, чловѣче божии, помилоуи мѧ, и приими, *да не бѫдѫ* звѣрьми *изѣдена*.

35. Iz svega se ovoga razbira, da je naša partikula prava hipotetička konjunkcija (= ako), kod koje se osobito jasno vidi i to, da joj je hipotetičko značenje u svezi sa značenjem „možda". A kao hipotetička konjunkcija upotrebljava se *(j)eda* i u pitanjima onako kao *li*. Ali prije negoli joj ogledamo ovu porabu, valja nam se osvrnuti na postanje njezino.

Miklošić u Sintaksi na str. 259. nagađa, da je *(j)eda* postalo od иесть да, franc. „est-ce que"; ali kod toga ima na umu samo interogativnu porabu njegovu. U Lex. palaeoslov. i u Etym. Wörtb. uspoređuje *(j)eda* sa staroindijskim *yadi*, koje znači „ako", a postalo je od relativnoga pronominalnoga korijena, tako da upravo znači „kada" (isp. njem. *wenn = wann)*; no onda bi i *(j)eda* moralo biti relativna riječ, pa od značenja „kada" biti došlo do značenja „ako", ali ono ne pokazuje nikakva traga relativnomu značenju niti mu je značenje „ako" postalo od značenja „kada", nego je u svezi sa značenjem „možda", kao što je naprijed pokazano. Maretić u Veznicima § 87. i Budmani u Akad. rječniku IV, 509. drže *(j)eda* za riječ složenu od partikule (Budmani kaže: interjekcije) *(j)e* i partikule *da*. Tako sam prije i sâm mislio. Ali tomu se protivi to, što pored oblikâ *иеда* i *ида* (Mikl. Sint. 259.) dolaze i oblici stsl. *иеде (иеде кыи)*, bug. *еди (еди кой)* (Mikl. Sint. 89.) Stoga sada držim, da prvi dio partikule *(j)eda* doduše jest partikula *(j)e*, koja u slavenskim jezicima (pa i u hrvatskom) dolazi u različnim značenjima i svezama (n. pr. hrv. *e*, *e-ja*[1], *e-vo*, *e-no*, *e-to;* isp. Mikl. Etym. Wörtb. 56. i Maret. Vezn. § 86.), a ima je i u drugim indoevropskim jezicima (stind. *á-ha* „doista", grč. ἐ-γε̃, ἐ-χθές, lat. *e-quidem;* Brugmann Kurze Vgl. Gramm. str. 401.), — a drugi joj dio nije partikula *da*, nego nekakav sufiksalni element,

[1] *ẻja*, (u C. g.) vide *eda: Eja* bi mi hajter učinio — *Eja* znadeš đe l'jepe đevojke — (Vuk, Rj.).

Digitized by Google

srodan s grč. -θι, -θε(ν) -θα (Brugmann Kurze Vgl. Gramm. str. 454.), tako da bi *(j)eda* po svojim elementima bilo srodno s grč. εἰ-θε, koje je također hipotetička partikula te dolazi u željnim rečenicama. Za završetni bi se glas *a* moglo misliti, da se ustalio pod utjecajem partikule *da*, s kojom se partikula *(j)eda* često slaže[1].

36. U pitanjima dolazi hipotetička konjunkcija *(j)eda (li)* u staroslovenskom i u hrvatskom jeziku, u jednom i u drugom i u informativnim i u admirativnim, u hrvatskom (veoma rijetko) i u suspikativnim pitanjima.

Evo najprije par primjera iz staroslovenskoga jezika: Послоушайте, *еда* отъ камени сего *изведемъ* вамъ водоу (Ἀκούσατέ μου, οἱ ἀπειθεῖς· Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξομεν ὑμῖν ὕδωρ;) Num. 20, 10. (Mikl. Lex.) — Аште въспроситъ сынъ твои хлѣба, *еда* камень *подастъ* емоу (Ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;) Mat. 7, 9. (Zogr.). — Помышлѣяшитемъ вѣмъ въ сръдьцихъ своихъ о иоаннѣ, *еда* тъ *естъ христъ* (Διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός) Luk. 3, 15. (Zogr.) — *Еда можетъ* слѣпьць слѣпца *водити* (Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν;) Luk. 6, 39. (Zogr.) (Maret. Vezn. § 87.). — U prvom i trećem primjeru imamo informativno, a u drugom i četvrtom admirativno pitanje. Grčko je pitanje u prvom i trećem primjeru suspikativno, a u drugom i četvrtom također admirativno. O μή u admirativnim pitanjima isp. str. 163. (63.) bilj.

Prelazeći na hrvatska pitanja valja da spomenem, da je kako uopće tako i u pitanjima u starih pisaca oblik *jeda* kud i kamo

[1] Miklošić kaže u Etym. Wörtb. 102.: „*edin* sehe ich auch in alt *jede kyj*, jünger *edi koj* irgend einer“. On dakle *једе*, *једи* izvodi od *единъ*. Ja bih rekao, da bi se lakše izvelo *единъ* od *једа*, i to tako, da je hipotetičko-koncesivna partikula *једа* pristupila k riječi *-нъ* ili *инъ*, koja upravo znači „jedan“ (isp. Vondráka, Vgl. slav. Gramm. I, 65.), te *једьнъ*, *единъ* znači „makar, bar, samo jedan“. Na takovo postanje pomišlja i Budmani u Akad. rj. IV, 526. Svakako mi se to čini vjerojatnije od onoga, što kaže Brugmann u Kurze vgl. Gramm. 364., da je u *једьнъ*, *единъ* adv. **e-dhi* (postao od pronominalne osnove **o-*, od koje su postale i druge riječi za „jedan“: **oino-*, **oiuo-)* raširen s pomoću *-no-*.

Jamačno valja *једа* tražiti i u adv. *једва*, tako da bi *једва* bilo složeno od *једа* i *ва* koje samo znači „jedva“ (isp. lit. *vos)*. Češ. etc. *ledva* bilo bi tako isto složeno od *leda* „samo“ i *va*. Po tom bi *једва* i *ledva* značilo upravo „samo jedva“. Isp. Mikl. Etym. Wörtb. i Akad. rj. s. v.

Digitized by Google

običniji nego *eda*, a u današnjem narodnom govoru tako isto preteže oblik *eda* (u Vukovu Rječniku *jeda* uopće ne dolazi); pitanja s oblikom *jeda* vrlo su rijetka (u Ivekovića i Broza spominju se samo primjeri iz Daničićevih Poslovica, u Akad. rječniku ima IV, 510.[a] jedan primjer iz Narodnih pjesama Bogišićevih). Inače dolazi u današnjem jeziku u pitanjima i *eda* i *eda li*, ali je ovo običnije od onoga, dok je u starih pisaca *jeda* običnije od *jeda li*. Otuda se vidi, da uz upitno *(j)eda* sve radije prianja također upitno *li*, kao što smo naprijed vidjeli, da i uz hipotetičko *(j)eda* kadšto prianja također hipotetičko *li*. Isp. Akad. rj. s. v. *eda*, *jeda* i *jedali*, gdje ima obilje primjerâ iz starih pisaca, na koje se ja ovdje ne ću više obazirati. Pitanja sa *eda* mogu biti i informativna i admirativna; ona iz narodnih umotvorina sva su, što ih ja poznajem, do jednoga jedinoga informativna, a ona iz Novoga zavjeta sva do jednoga jedinoga admirativna; u jednom je primjeru iz Narodnih pripovijedaka pitanje i suspikativno. Pitanja sa *eda li* iz narodnih umotvorina (Narodnih pripovijedaka) sva su informativna, a ona iz Novoga zavjeta sva admirativna. U oči udara, da su gotovo sva pitanja iz narodnih umotvorina informativna, a gotovo sva iz Novoga zavjeta admirativna. Primjere ću podijeliti na one za informativna i na one za admirativna pitanja uz jedan primjer za suspikativno pitanje, a svagdje ću navesti najprije primjere sa *eda*, a onda one sa *eda li*. Negativnih pitanja ne ću dijeliti od pozitivnih ni indirektnih od direktnih.

I. Informativna pitanja: *Eda viđe* đe pogibe Maksim? I znade li, šta bi od đevojke? N. pj. II, 563. — Kad dođu kući, otac ih jedva dočeka: „Dobro došli, deco! *Eda je* Bog *dao*, da ste našli vodu?“ N. prip. 242. — *Eda* ga *nađe?* Vuk, Rj. s. v. (gdje se za upitno *eda* kaže: „fragende [mit Wünschen verbundene] Partikel“). — A Isus im reče: Djeco! *eda* što *imate* za jelo? Odgovoriše mu: Nemamo (Μή τι προσφάγιον ἔχετε;) Jov. 21, 5.[1] — — Došavši k njemu zapita ga, *eda li ima* što za jelo. N. prip. 3. — Za Boga, bako! *eda li* ti što *znaš* za devet zlatnih paunica? N. prip. 17. — Za Boga, brate! *eda li si čuo* kad o koga, gde su dvori zmaja cara? N. prip. 21. — Kad iziđe pred cara, zapita ga, *eda li će* joj sad za sina *dati* đevojku. N. prip

[1] Grčko je pitanje suspikativno, hrvatsko ne mogu shvatiti drukčij nego kao informativno (isp. primjer iz N. prip. 3.).

Digitized by Google

52. — Brate, čuo sam, da se ti znaš s ticama razgovarati, a one lete svuda; *eda li si čuo* kad od koje, da ima taki i taki grad? N. prip. 238.

II. Admirativna pitanja: Đe si danas, posestrimo vilo? Đe si danas? niđe te ne bilo! *Eda si se* krivo *zaklinjala*, đegođ mene do nevolje bude, da ćeš mene biti u nevolji? N. pj. II, 409. — Kad vas poslah bez kese i bez torbe i bez obuće, *eda* vam što *nedostade?* A oni rekoše: Ništa (Μή τινος ὑστερήσατε;) Luk. 22, 35. — *Eda* zaklanja i žrtve *prinesoste* mi za četrdeset godina u pustinji, dome Izrailjev? (Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι;) Djela ap. 7, 42. — *Eda može* ko vodu *zabraniti*, da se ne krste ovi, koji primiše Duha svetoga kao i mi? (Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις;) Djela ap. 10, 47. — A što neki ne vjerovaše, šta je zato? *Eda će* njihovo nevjerstvo vjeru Božiju *ukinuti?* Bože sačuvaj! (Μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ καταργήσει;) Rim. 3, 3—4. — — *Eda li se bere* s trnja grožđe, ili s čička smokve? (Μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;) Mat. 7, 16. — *Eda li mogu* svatovi *plakati*, dok je s njima ženik? (Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν, ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστὶν ὁ νυμφίος;) Mat. 9, 15. — *Eda li ste* i vi još *nerazumni?* (Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;) Mat. 15, 16. — *Eda li se* svijeća *užiže*, da se metne pod sud ili pod odar? a ne da se na svijetnjak metne? (Μήτι ἔρχεται ὁ λύχνος . . .;) Mark. 4, 21. — *Eda li će* on *zahvaliti* sluzi tome, kad svrši, što mu se zapovjedi? Ne vjerujem (Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ;) Luk. 17, 9. — Kako se može čovjek roditi, kad je star? *eda li može* po drugi put *ući* u utrobu matere svoje i roditi se? (Μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν καὶ γεννηθῆναι;) Jov. 3, 4. — *Eda li si* ti *veći* od našega oca Jakova, koji nam dade ovaj studenac, i on iz njega pijaše i sinovi njegovi i stoka njegova? (Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ;) Jov. 4, 12. — Kad dođe Hristos, *eda li će* više čudesa *činiti* nego ovaj što čini? (Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;) Jov. 7, 31. — *Eda li* zakon naš *sudi* čovjeku, dokle ga najprije ne sasluša i dozna, šta ini? (Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον καὶ γνῷ, τί ποιεῖ;) Jov. 7, 51. — I čuše ovo neki od farisejа, koji bijahu s njim, i rekoše mu: *Eda li smo* i mi *slijepi?* (Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;) Jov. 9, 40. — *Eda li može* izvor iz edne glave *točiti* slatko i gorko? Može li smokva masline rađati ili vinova loza smokve? Tako nijedan izvor ne daje slane

Digitized by Google

i slatke vode. (Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν; Μὴ δύναται συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι ἢ ἄμπελος σῦκα;) Jak. 3, 11—12. — Ako li nepravda naša Božiju pravdu podiže, šta ćemo reći? *Eda li je* Bog *nepravedan*, kad se srdi? Po čovjeku govorim: Bože sačuvaj! (Μὴ ἄδικος ὁ θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν;) Rim. 3, 5—6. — Šta ćemo dakle reći? *Eda li je* nepravda u Boga? Bože sačuvaj! (Μὴ ἀδικία παρὰ τῷ θεῷ;) Rim. 9, 14. — A ko si ti, o čovječe! da protivno odgovaraš Bogu? *Eda li* rukotvorina *govori* majstoru svome: Zašto si me tako načinio? Ili zar lončar nema vlasti nad kalom...? (Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι...; Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ;) Rim. 9, 20—21. — *Eda li* Bog *odbaci* narod svoj? Bože sačuvaj! (Μὴ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ;) Rim. 11, 1. — *Eda li se spotakoše*, da padnu? Bože sačuvaj! (Μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσιν;) Rim. 11, 11. — *Eda li se* Hristos *razdijeli? Eda li se* Pavle *razape* za nas? (Μεμέρισται ὁ Χριστός; Μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν;) 1. Kor. 1, 13. — *Eda li nemamo* vlasti jesti i piti? *Eda li nemamo* vlasti sestru ženu voditi, kao i ostali apostoli, i braća Gospodnja, i Kifa? (Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;) 1. Kor. 9, 4—5. — *Eda li* ovo *govorim* po čovjeku? Ne govori li ovo i zakon? Jer je u Mojsijevu zakonu napisano: Da ne zavežeš usta volu, koji vrše. *Eda li se* Bog *brine* za volove? Ili govori jamačno za nas? (Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ, ἢ καὶ ὁ νόμος ταῦτα οὐ λέγει; — Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ;) 1. Kor. 9, 8—10. — Ili da prkosimo Gospodu? *Eda li smo* mi *jači* od njega? (Μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν;) 1. Kor. 10, 22. — *Eda li* dakle *nemate* kuća, da jedete i pijete? (Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν;) 1. Kor. 11, 22. — Ako reče noga: Ja nijesam ruka, nijesam od tijela; *eda li* zato *nije* od tijela? I ako reče uho: Ja nijesam oko, nijesam od tijela; *eda li* zato *nije* od tijela? (Οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;) 1. Kor. 12, 15—16. — I jedne dakle postavi Bog u crkvi prvo apostole, drugo proroke, treće učitelje, a po tom čudotvorce, onda darove iscjeljivanja, pomaganja, upravljanja, različne jezike. *Eda li su* svi apostoli? *Eda li su* svi proroci? *Eda li su* svi učitelji? *Eda li su* svi čudotvorci? *Eda li* svi *imaju* darove iscjeljivanja? *Eda li* svi *govore* jezike? *Eda li* svi *kazuju?* (Μὴ πάντες ἀπόστολοι; ... Μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων;...) 1. Kor. 12 28—30. — *Eda li* od vas riječ Božija *iziđe?* ili samijem vama dođe? (Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;) 1. Kor. 14, 36. — Ali kad sam ovo htio, *eda li san*

Digitized by Google

dakle što nepostojano *činio?* (Τοῦτο οὖν βουλευόμενος μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρησάμην;) 2. Kor. 1, 17. — *Eda li* vas što *zakidoh* preko koga od onijeh, koje slah k vama? Umolih Tita, i s njim poslah brata: *eda li* vas Tit što *zakide?* Ne hodismo li jednijem duhom? ne jednijem li stopama? (Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;) 2. Kor. 12, 17—18. — *Eda li je* dakle zakon *protivan* obećanjima Božijim? Bože sačuvaj! (Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ θεοῦ;) Gal. 3, 21. — O μή u grčkim admirativnim pitanjima isp. str. 163. (63.) bilj.

Primjere za negativna admirativna pitanja nijesam odijelio od primjerâ za pozitivna, jer ih je vrlo malo. Spomenuta su samo tri primjera za negativna pitanja sa *eda li* iz Novoga zavjeta, i to: 1. Kor. 9, 4—5; 1. Kor. 11, 22; 1. Kor. 12, 15—16.

III. Suspikativno pitanje: Obijajući kroz kamaru tamo amo, *eda se nije* kakva đevojka đe *sakrila*, ugledaju i ono malo zvonce. N. prip. 260.

V. Pitanja s partikulama *ali, ili, oli.*

37. Partikula *ali* dolazi u pitanjima u jeziku staroslovenskom, novoslovenskom, hrvatskom, ruskom i (složena sa *bo: albo)* u poljskom, i to svagdje u admirativnim pitanjima, samo u jeziku novoslovenskom dolazi također u informativnim (direktnim i indirektnim) pitanjima (Maret. Vezn. § 125. 126.). Nadalje udara u oči, da se *ali* nigdje ne upotrebljava kao hipotetička konjunkcija (= ako), samo u jeziku novoslovenskom, u kojem jedinom dolazi u informativnim pitanjima, upotrebljava se i kao hipotetička konjunkcija. Ali zato se u svima jezicima, u kojima *ali* dolazi u pitanjima, osim jedinoga staroslovenskoga, upotrebljava i kao disjunktivna konjunkcija. Otuda se vidi, da poraba partikule *ali* u admirativnim pitanjima mora biti u nekoj svezi s porabom njezinom u disjunkciji. Stoga se pita, koje je pravo značenje partikule *ali* u disjunkciji i kako je došla do toga značenja, a onda, u kakvoj je svezi poraba njezina u admirativnim pitanjima s porabom u diskunkciji.

Disjunktivne su konjunkcije ponajviše upravo hipotetičke partikule; tako n. pr. slav. *li* (isp. i češ. *či-li)*, grč. ἠ-Fέ (ἠ = εἰ), εἴ-τε, lat. *si-ve.* Po tom n. pr. Иже оставитъ домъ *ли* братриж *ли*

Digitized by Google

сестръı *ли* отьца *ли* матерь *ли* женж *ли* чада *ли* села мене ради (Zogr. Mark. 10, 29.) — znači: Koji ostavi (m o ž d a) dom m o ž d a braću m o ž d a sestre itd. Stoga je i *ali* kao disjunktivna konjunkcija jamačno hipotetička partikula, te n. pr. U petak će majke prokukati *ali* turske *al'* naše rišćanske (N. pj. V, 381.) — znači: m o ž d a turske m o ž d a naše rišćanske.

A hipotetičko se značenje partikule *ȁli* lako i razumije, ako se uzme na um, da su i elementi, od kojih je ona složena, partikule *a* i *li*, morali još u praslavenskom jeziku dolaziti i u hipotetičkom značenju. Za *li* o tom ne može biti sumnje, kao što je već u § 30. rečeno, a za *a* evo nekoliko potvrda iz različnih jezika slavenskih. Još u hrvatskom jeziku dolazi *a* u značenju „ako“ u frazi *već a* (= već ako); n. pr. Poče govoriti, da ne može blagovati ništa, *već a bi* mu sestra *došla* (Akad. rj. I, 27[ab]). Osim toga dolazi u hrvatskom jeziku *a* u značenju „ili“; n. pr. Je li od tvoje volje *a* od nevolje? Vrčević, Niz 103. (Akad. rj. IV, 382.[b]) Isto ovo *a* bit će *ja* u primjerima kao: *Ja* pravo, *ja* nikako. — *Ja* sad, *ja* nikad. N. posl. (Akad. rj. IV, 382.[b]) Da bi ovo *ja* bilo turska riječ (kao što dopušta Budmani u Akad. rj. l. c.), teško je misliti u jednu ruku stoga, što u istom značenju dolazi i *a* (kao što navedeni primjer dokazuje), a u drugu ruku stoga, što *ja* dolazi i u adversativnom značenju (= a); n. pr. Ne ćeš izić' ni iznijet' glave, *ja* nekmoli izvesti đevojke. N. pj. II, 470. Hipotetičko se *a* nalazi i u hrvatskom *a-ko*, a jamačno i u staroslovenskom *aume*.[1] Nadalje dolazi u češkom (i ruskom) jeziku *ať (= a-ti)* u željnom i namjernom značenju, koje je postalo od hipotetičkoga; n. pr. Kdo nevěří, *ať* tam *běží*. — Jdi, sestřičko, pro vínečko, *ať okřeje* mé srdečko (Maret. Vezn. § 35.; isp. „Rad“ knj. 134. str. 38.) Napokon se hipotetičko *a* samo ili složeno sa *že* u *aže* često (osobito u zapadnim jezicima) veže s kondicionalom u hipotetičkom ili od njega izvedenom željnom, namjernom i t. d. značenju; n. pr. stsl. *абы не молилъ сѧ* не бы въставилъ мрътваго. — češ. *Aby* nas pán bůh *miloval*, miloval, nebe dal! — Víš dobře, že zralé ovoce opadává, *aby udělalo* místo jinému. — polj. *Ażeby* cię djabli *wzięli* z takim trunkiem! — Patrzajżeż, *ażebyś* mi wstydu *nie zrobiła*. (Maret. Vezn. § 30., 31., 32., 41.)

Partikulama pak *a* i *li* držim da se hipotetičko značenje osniva na aseverativnom, koje je jamačno isprvično značenje jedne i druge

[1] Vidi Archiv f. sl. Phil. 29, 625.

Digitized by Google

partikule [isp. hrv. A. Je li tako? B. Jest *ja*. — *Ja* bogme. (Vuk, Rj. s. v. *ja*); češ. *a-no*. (Maret. Vezn. § 4.); za *li* isp. § 5.] Od aseverativnoga su im lako mogla postati druga dva glavna značenja: u jednu ruku (kopulativno-) adversativno (isp. Maret. Vezn. § 2., 3., 123.), a u drugu hipotetičko (isp. § 5.).

Po svemu tomu držim da je opravdano mišljenje, da je hipotetičko *ali* postalo tako, da se hipotetičko *a* složilo s hipotetičkim *li*. Tako ss isto aseverativno *a* i aseverativno *li* složilo u aseverativno *ali* [hrv. *Ali* vi sam junak trudan sanak noćas snio. N. pjes. Bog. 191. (Akad. rj. I, 73.[b]) — novosl. Nesi li bil v cerkvi? *Ali*. (Plet. Slovar). — češ. *Ale* tu jest horko! (Jungm. Slovn.)] pa adversativno *a* i adversativno *li* u adversativno *ali*, tako da svima glavnim značenjima partikulâ *a* i *li* odgovaraju i značenja njihove složenice *ali*.[1] To se slaganje može shvatiti kao potkrepljivanje (isp. kaus. *jerbo* = kaus. *jer* i kaus. *bo*).

Ako isporedimo partikulu *ali* s partikulom *da li* (isp. § 30.), vidimo, da se i one same i elementi, od kojih su složene, ne samo u glavnim značenjima, nego i u razvoju tih značenja podudaraju. Glavna je razlika između njih, što je hipotetičko *da li* postalo istom kao upitna partikula slaganjem upitnoga *da* i upitnoga *li*, dok je hipotetičko *ali* postalo slaganjem hipotetičkoga *a* i hipotetičkoga *li* prije, negoli se stalo upotrebljavati u pitanjima, jer se tako složeno javlja već kao disjunktivna konjunkcija.

Još valja odgovoriti na pitanje, u kakvoj je svezi poraba partikule *ali* u admirativnim pitanjima s porabom u disjunkciji. Uzmimo konkretan primjer. (Jovo se s Ajkom okladio u svoga dora i u njezine đerdane, pa ko prvi počne vragovati, neka vodi konja i đerdana; a kad je Jovo zaspao, a ona ga ne mogla probuditi kitom bosioka, udari ga rukom uz obraze te srdito reče:) Probudi se, ti se ne naspao! *Ali žališ* pretila dorina? Da bog da ga zaklali kurjaci, a moj đerdan popili hajduci! N. pj. herc. 80.[2] Kad u pitanju ne bi bilo *ali*, nego *li* (Žališ li pretila dorina?), pitanje bi jednako bilo admirativno, a značilo bi po onom, što je u

[1] Moglo bi se misliti, da su se partikule *a* i *li* složile u *ali* samo jedanput, i to kao aseverativne partikule u aseverativno *ali*, koje je već tako složeno od aseverativnoga postalo u jednu ruku adversativna, a u drugu hipotetička partikula. Mišljenju, koje je izloženo u tekstu, u prilog je to, što se i samo *a* i *li* upotrebljavaju u adversativnom i u hipotetičkom značenju. — To vrijedi i za *da li*.

[2] Isp. N. pj. III, 105. sličan primjer sa *zar*, koji je naveden u § 40.

Digitized by Google

§ 20., a) rečeno, da vladanje Jovovo Ajku navodi na misao, da on žali svoga dorina, ali to ona ne može vjerovati, nego mu se čudi, pa stoga odmah tu misao meće u supoziciju, koju izgovara s upitno-admirativnim tonom, da pokaže, da od Jova traži, da ono, što ona suponira, ako doista stoji, potvrdi, a ujedno da ona očekuje, da on to ne će potvrditi. Dakle: Žališ li pretila dorina? = Ako žališ pretila dorina, kaži, (sc. da ga žališ), ali ja to ne vjerujem, nego mu se čudim, pa stoga očekujem, da ne ćeš to kazati. A tim, što je u pitanju hipotetička partikula *ali* (= možda), naznačeno je to, da vladanje Jovovo Ajku navodi ne na misao, da on žali pretila dorina, nego na misao, da on možda žali pretila dorina, pa ona takovu misao i meće u supoziciju i stavlja u pitanje; stoga admirativno pitanje: *Ali žališ* pretila dorina? — znači: Ako možda žališ pretila dorina, kaži, (sc. da ga žališ), ali ja to ne vjerujem, nego mu se čudim, pa stoga očekujem, da ne ćeš to kazati. Razlika je dakle između admirativnoga pitanja sa *li* (Žališ li pretila dorina?) i admirativnoga pitanja s *ali (Ali žališ* pretila dorina?) jedno u tom, što se tamo u supoziciju meće misao: Žališ pretila dorina, a ovdje misao: *Ali* (= možda) *žališ* pretila dorina; a drugo u tom, što je tamo supozicija označena kao supozicija osobitom hipotetičkom konjunkcijom *li* (= ako), koja u pitanju postaje upitnom partikulom, a ovdje supozicija nije nikakvom hipotetičkom konjunkcijom označena kao supozicija, pa stoga u pitanju i nema prave (od hipotetičke konjunkcije postale) upitne partikule. *Ali* označuje pitanje samo kao admirativno. Jer kako čovjek za ono, što se njegovu mišljenju protivi, što ne vjeruje, nego mu se čudi, lakše suponira, da možda stoji, negoli da upravo stoji, upotrebljava se riječ, koja znači „možda", osobito rado u admirativnim pitanjima, tako da je postala za njih upravo karakteristična. Stoga se kao ono, čim se razlikuju admirativna pitanja: Žališ li pretila dorina? — i: *Ali žališ* pretila dorina? — može spomenuti i to, da je prvo pitanje (partikulom *li)* označeno kao pitanje, ali nije kao admirativno, a drugo da je (partikulom *ali)* označeno kao admirativno, ali nije kao pitanje. Što nije učinjeno riječima, valja u jednom i u drugom slučaju da učini ton, s kojim se rečenica izgovara. Napokon se partikula *ali*, pošto joj je pravo značenje poblijedjelo, stala shvaćati kao prava upitna partikula, ali u tom, što može dolaziti samo u admirativnim pitanjima, sačuvao se trag pravomu njezinu značenju

Digitized by Google

S razloga, koji je za *ali* spomenut, dolaze rado u admirativnim pitanjima i druge riječi, koje znače „možda“, služile one inače kao disjunktivne konjunkcije ili ne. Tako dolaze u admirativnim pitanjima u hrvatskom jeziku još partikule: *ili* (i u staroslovenskom i ruskom, § 38.), *zar* (i u bugarskom, § 40.). I u grčkom jeziku dolazi u pitanjima ἤ, koje je inače disjunktivna konjunkcija; n. pr. α 298:

οὐδ' ἔτι σε χρὴ
νηπιέας ὀχέειν, ἐπεὶ οὐκέτι τηλίκος ἐσσί.
ἦ οὐκ ἀίεις, οἷον κλέος ἔλλαβε δῖος Ὀρέστης —;

(isp. Kühner-Gerth, Ausf. griech. Grammatik II^3, 2, 532.) Tako i lat. *an;* n. pr. Causa Milonis semper a senatu probata est. *An* vero *obliti estis*, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? Cic. Mil. 23, 62. (isp. L. Meyer, *An* im Griech., Lat. u. Goth. Berl. 1880. str. 8.) U bilješki uz § 23. na str. 163. (63.) spomenut je zanimljiv slučaj, kako u grčkom jeziku gotova suspikativna pitanja sa μή, koje je dobilo značenje „možda“, mogu postati pozitivna admirativna pitanja.

Još dodajem, da nam lijep primjer, kako riječ, koje je značenje pače vrlo daleko od značenja nužna za to, da postane upitna partikula, ipak u admirativnim pitanjima dobiva karakter upitne partikule, — podaje lat. *num*, koje znači upravo „sada“ (isp. *nun-c* mj. *num-c;* Delbrück Vergl. Synt. III, 264., Brugmann, Kurze Vergl. Gramm. 617.); n. pr. *Num* igitur hunc (Sophoclem), *num* Homerum, *num* Hesiodum . . . coëgit in suis studiis obmutescere senectus? Cic. Sen. 7, 23.

U jeziku hrvatskom nije se hipotetičko *ali* razvijalo dalje, nego je ostalo kod toga, da služi kao disjunktivna konjunkcija i kao upitna partikula admirativnih pitanja. Tako i u drugim jezicima slavenskima. Samo u jeziku novoslovenskom postalo je *ali* (kao što je već rečeno) i hipotetička konjunkcija (= ako); n. pr. *Al' se* suho drevce *vzeleni*, ti bodo grehi odpuščeni. — Na sredi mojga srca edna rožica cveti, *al'* jej ti *ne boš prlila*, se mi gvišno posuši. (Maret. Vezn. § 127.) Pa stoga dolazi u tom jeziku *ali* (pored admirativnih) i u informativnim (direktnim i indirektnim) pitanjima; n. pr. *Ali prideš* nocoj k nam? — Vprašal me je, *ali sem zadovoljen* s službo (Pleteršnik, Slovar s. v.) — Ga prašajo: *Ali se hočeš* našiga dela *lotiti?* — Cesar je štea ministre skušati, *ali*

Digitized by Google

kaj *vejo* (Maret. Vezn. § 126.) — Tako i u kajkavskom: Mama, *ali sem imel* ja bratov? — Išel je k pastiru pak ga je pital, *ali bi* on *štel.* (ib.) — U jeziku je dakle novoslovenskom (i u kajkavskom) *ali* u informativnim pitanjima prava (od hipotetičke konjunkcije postala) upitna partikula (= *li).*

Evo još hrvatskih primjera (pozitivnih i negativnih) za admirativna pitanja s *ali: Ali si* mi prasicu *šišao?* (Kad koji koga zovne: kume, a nije mu kum.) N. posl. — *Ali ne znaš*, prokleto ti bilo! Kavade sam u majke razdrla. N. pj. I, 390. — Dobri brate, što ne gledaš na me? *Ali si se* na me *rasrdio*, da ti nisam na indatu bio? III, 556. (isp. A što ćutiš, što mi ne besediš? Ili si se na me rasrdila, što se majka čedu radovala? I, 607.) — Što se oni starac pomamio te pod starost ide kod ovaca? *Ali nema* u dvoru nikoga[1], ko će njemu razuzbijat' ovce? IV, 508. — Što 'vo nema Begane đevojke? Nema bega, ni Begine majke! *Ali* mu *se* jutros *zabavila* rađajući čedo premaleno? N. pjes. herc. 27. — Koji ti je, Mare, vrag? *Al'* ti, zlato, *n'jesam drag?* N. pjes. herc. 254. — Isp. Akad. rj. I, 70—71.

38. Pored *ali* dolazi u admirativnim pitanjima (i to opet samo u njima) i *ili* osim jezika hrvatskoga, još u staroslovenskom i ruskom (Maret. Vezn. § 126.) Evo nekoliko primjera (pozitivnih i negativnih) iz hrvatskoga jezika: A što ćutiš, što mi ne besediš? *Ili si se* na me *rasrdila*, što se majka čedu radovala? N. pj. I, 607. (isp. naprijed sličan primjer s *ali* iz III, 556.) — Da l' je kula slavnog knez-Lazara? *Il'* u kuli nigđe nikog[1] *nema?* II, 292. — Ne možeš da ideš. *Ili si pijan?* P. Budmani u Akad. rj. III, 790.[b] — Davno mi nijesi pisao. *Ili si* me *zaboravio?* ib. — Više primjerâ ima u Novom zavjetu, ali ih često nije lako razlučiti od primjerâ za disjunktivna pitanja. Dosta sigurni čine mi se ovi: Ko je tebe postavio knezom i sudijom nad nama? *Ili* i mene *hoćeš da ubiješ*, kao što si juče ubio Misirca? (Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;) Djela ap. 7, 28. — *Ili je* samo *Jevrejski* Bog, a ne i neznabožački? Da, i neznabožački. (Ἢ Ἰουδαίων ὁ θεὸς μόνος: οὐχὶ καὶ ἐθνῶν;) Rim. 3, 29. — *Ili ne znate*, da svi, koji se krstismo u Isusa Hrista, u smrt nje govu krstismo se? (Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χ. Ἰ., εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;) Rim. 6, 3. — *Ili ne znate*, braćo da zakon vlada nad čovjekom, dokle je živ? (Ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι

[1] O obliku indefinitnoga pronomena isp. str. 166. (66.)

Digitized by Google

νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ;) Rim. 7, 1. (isp. još Rim. 11, 2., 1. Kor. 6, 9. i 19.). — *Ili* jedan ja i Varnava *nemamo* vlasti ovo činiti? (Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;) 1. Kor. 9, 6. — *Ili* grijeh *učinih* ponižujući sebe, da se vi povisite? (Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα ἐμαυτὸν ταπεινῶν, ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε —;) 2. Kor. 11, 7. — Sami sebe okušajte, jeste li u vjeri, sami sebe ogledajte. *Ili ne poznajete* sebe, da je Isus Hristos u vama? (Ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτούς, ὅτι Ἰ. Χ. ἐν ὑμῖν ἐστίν;) 2. Kor. 13, 5.

Nema sumnje, da je poput *ali* došlo i *ili* u admirativna pitanja sa značenjem, koje ima kao disjunktivna konjunkcija, t. j. sa značenjem „možda", jer upravo u onim jezicima, u kojima *ili* dolazi u admirativnim pitanjima, služi i kao disjunktivna konjunkcija (Maret. Vezn. § 119.) I *ili* je hipotetička partikula, a postalo je onako kao i *ali*, t. j. tako, da se hipotetičko *i* složilo s hipotetičkim *li*.[1] *I* dolazi u hipotetičkom (ili upravo u koncesivnom) značenju (isp. grč. εἰ, s kojim je *i* jamačno identično; isp. Brugmann, Kurze vergl. Gramm. § 914.) n. pr. u hrv. *i*-gda, *i*-gdje, *i*-kako, *i*-tko itd. (= makar kad, makar gdje itd.), onda u hrv. *daj* (= *da i* „makar, bar"; isp. § 30.), pa u rečenicama, kakve su n. pr. ove: hrv. Bolje je *i* prijatelj na blizu neg *i* brat na daleko. Dan. Posl. — Kazuj groblje, gdi je ukopana, da ja vidim *i* mrtvu devojku. N. pj. II, 23. — Bolje je mnogo *i* malijeh krava nego malo najvećijeh. Vuk, N. posl. 197. — *I* sijeda mi 'e brada, a ne čuh ja toj. M. Držić 51. — Ako *i* jest kriva vrata (ljubica), ama lijep miris dava. N. pj. I, 226. (Akad. rj. III, 762—763.) — rus. *И* тѣсенъ домъ, да просторенъ онъ. — Съ дуракомъ *и* найдешь, да не раздѣлишь. — češ. *I* budou jísti, avšak se nenasytí. (Maret. Vezn. § 56.) — Hipotetičko (koncesivno) *i* bit će postalo od aseverativnoga [hrv. Ako cvili, *i* nevolja mu je. N. pj. II, 320. (Akad. rj. III, 764.b) — češ. Když jsem to viděl očima svyma, *i* uvěřil jsem (Maret. Vezn. § 52.). — isp. i hrv. *i*-pak], od kojega je postalo u drugu ruku i kopulativno [isp. *a*, § 37. str. 209. (109.)].

Kod *ali* smo vidjeli u § 37., da je u novoslovenskom jeziku postalo i hipotetička konjunkcija, pa stoga da dolazi i u informativnim (direktnim i indirektnim) pitanjima. Upravo tako upotre-

[1] Tim ispravljam, što sam u „Radu" knj. 134. str. 54. i 55. *i* u *ili* (kao i *a* u *ali*) držao za kopulativno (adversativno).

Digitized by Google

bljava *ili* Ant. Dalmatin (pisac Čakavac 16. vijeka); n. pr. *Ili jest slobodno* razdiliti se sa ženu svoju? Mat. 19, 3. (Vuk: Može li čovjek pustiti ženu svoju?) — Ne znam, *ili sam* koga inoga *krstil.* 1. Kor. 1, 16. (Vuk: Dalje ne znam, jesam li koga drugoga krstio.) (Akad. rj. III, 791.[a])

39. Kao *ali* i *ili* tako se upotrebljava i *oli* i u disjunkciji i u admirativnim pitanjima, ali mu je poraba u pitanjima tako rijetka, da imam za nju iz narodnih umotvorina cigli jedan primjer: O jadan brate Manojlo! *Oli* me *poznať ne možeš?* N. pj. I, 311.

Postanje partikule *oli* nije mi jasno. Budući da dolazi samo u govoru jugozapadnih krajeva, a pored *oli* upotrebljava se kao disjunktivna konjunkcija i samo *o,* moglo bi se misliti, da je *o* talijanska riječ (= ili), kojoj je prema *ali, ili* prionulo slavensko *li,* te je postalo *oli.* Ali *oli* dolazi i u novoslovenskom jeziku, kao što čitam u Pleteršnikovu Slovaru s. v. „*oli*, conj. Trub. Boh., pogl. *ali*“. Po tom, što u jeziku staroslovenskom i ruskom (pa i u češkom: *jeli-ž)* dolazi ѥли u značenju „ako“, n. pr. stsl. ѥли распинаѥмь *цѣсарьствоуетъ*, то како боудеть вѣньчаѥмь; — Како имаши вѣровати, ѥли о неплодви *не вѣроуѥши;* (Mikl. Lex. s. v. ѥс-) — rus. *Ель не придешь*, худо буде (Словарь русс. яз. сост. II. отдѣл. имп. акад. н. II, 1. str. 86.); u ruskom i u aseverativnom značenju: А что, хозяинъ, сѣно-то есть? — *Ель* (= есть), батюшка (ib.) — moglo bi se također misliti, da imamo posla s praslavenskom hipotetičkom partikulom ѥли, koja je u hrvatskom (i u novoslovenskom) jeziku dobila oblik *oli;* isp. stsl. ѥште: hrv. *(j)ošte*, stsl. ѥль: hrv. *i-ole.*

VI. Pitanja s partikulom *zar.*

40. Partikula *zar* dolazi u tvrdnjama u značenju „etwa, vielleicht, ni fallor, ut puto“ (Vuk, Rj.); n. pr. Ti si moja žena, tako je *zar* Bog osudio. N. prip. 115. — Dijete samo a *zar* i gladno stane plakati. ib. 214. — Jedan dan *zar* su mu se bile gusle nešto pokvarile, kako li, ele nikako ne mogaše započeti da s njima napreduje. ib. 285. — Doći će *zar* i on. (Vuk, Rj.) — Ima *zar*. ib.

Što se etimologije tiče, Miklošić drži (Sint. 169.), da je *zar* postalo od *za-že,* jer *za* dolazi kao upitna partikula u jeziku ruskom, češkom i poljskom [češ. i polj. također u obliku *zaž, zali;* češ.

Digitized by Google

još u obliku *eza* (frgm. glag.), a polj. još u obliku *aza*, *azaz*, *azali*, *iza*, *izali*, *izališ;* Mikl. Sint. 169., Etym. Wörtb. s. v. *za* 2.], a u značenju „forsan“ u poljskom *(zaž, aza;* Maret. Vezn. § 327.). S Miklošićem se slaže i Maretić. Ali ako se uzme na um, da u nekih starih pisaca hrvatskih mjesto *zar* dolazi *zajer* i da sámo *zâr* duljinom glasa *a* pokazuje, da je sažeto od *zajer*, za ovo se pak poradi značenja ne može misliti, da bi bilo složeno od *za* i *jer* (isp. Maret. Vezn. § 328.), valja pristati uz misao, što ju je izrekao M. Rešetar u Archivu f. slav. Philologie 27, 609, da je *zajer* i od njega postalo *zâr* upravo turska riječ *zahir*, koja po tursko-njemačkom rječniku C. Ružićke-Ostoić znači „scheinbar, anscheinend“. Od toga je značenja lako moglo postati ono, što ga *zar* ima u tvrdnjama i u pitanjima, t. j. „po svoj prilici, jamačno, možda“. Tomu mišljenju ide u prilog i to, što riječ *zar* osim hrvatskoga dolazi samo još u bugarskom jeziku (Maret. Vezn. § 328.)

Pitanja su sa *zar* sva admirativna. A postanje im se lako razumije, ako se uzme, da je *zar* u njih došlo u značenju „možda“, jer za njih vrijedi sve ono, što je naprijed u § 37. kazano za admirativna pitanja s *ali* (= možda). Po tom u primjeru: Kad (Međedović Brka) udari treći put, Brko se opet pipne onđe i srdito poviče (đevojci): „Ta *zar si slijepa?* Evo ovđe me nešto kolje“. Nar. prip. 4. — admirativno pitanje: *Zar si slijepa?* znači: Ako si zar (= možda) slijepa, kaži, (sc. da si slijepa), ali ja to ne vjerujem, nego mu se čudim, pa stoga očekujem, da ne ćeš to kazati. Kao *ali* tako je i *zar* tek neprava upitna partikula. Ali je danas najobičnija partikula admirativnih pitanja. Između mnogo primjerâ navest ću one, za koje držim, da ih je vrijedno navesti. Na one kategorije, na koje su razvrstani primjeri za pozitivna admirativna pitanja sa *li* u § 20., držim da se ovdje ne treba osvrtati. Ali poradi mnoštva primjerâ za pozitivna i negativna pitanja (osobito iz Novoga zavjeta), odijelit ću negativne od pozitivnih. Tomu ću još dodati primjere za admirativna postulativna pitanja sa *zar da.*

a) Pozitivna pitanja: *Zar* iz njega mlijeko *ide* (a ne ide krv?) (Ne valja ga se bojati, nego ga čekati i braniti se). N. posl. — *Zar* na ušima *sjediš?* (te ne čuješ). ib. — *Zar* ti ga *je* mati *rodila?* (te ga žališ). ib. — Ge si, bane, uputio? *Zar u b'jelu manastiru,* ge su naša velja dobra? N. pj. I, 91. — O Milošu! *zar se* mene *nadaš?* II, 153. — Što je, bolan! slugo Milutine? *Zar izdade* cara na Kosovu? II, 293. — Snaho moja, tanka An-

Digitized by Google

đelija! *Zar je* mene pobro *preminuo*, te ti vodiš dora na prodaju? II, 464. — O Jovane, ne digao glave! *Zar* ti *žališ* tvojega đogata? III, 105.[1] — Kurvo slugo, od Dobuja Mujo! *Zar si*, more, dobro *uvardao*, đe mog baba doma ne imade, te si meni doš'o u kaveza? III, 138. — *Zar si*, Čulko, riječ *pogazio?* III, 331. — *Zar* ti *malo ćara* po krajinam', no t' donese đavo u planinu? III, 332. — Memed-aga! *zar ćeš* je *brojiti?* Ta ja sam je jednom izbrojio. IV, 140. — A za Boga, buljubaša Meho! *Zar* ti vlasi plijen *oćeraše?* IV, 412. — *Zar* ti *je napalo* na oči, te ne vidiš, da to nije košeno, nego striženo? N. prip. 144. — Na to reče brat najmlađi: „Ja je dajem, ako je vi ne date; *zar ste zaboravili*, šta je otac na samrti nama preporučio, to nije davno bilo. ib. 187. — E careviću, *zar* ti *ukrade* ženu? ib. 201. — Boga ti, *zar* ti *je* tako *omrznulo* živjeti, te si se vratio po mene? ib. 202. — Što je tebi do nas, Isuse, sine Božij? *zar si došao* amo prije vremena, da mučiš nas? (Ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;) Mat. 8, 29. — Ili zar ja nijesam vlastan u svojemu činiti, šta hoću? *Zar je* oko tvoje *zlo*, što sam ja dobar? (Ἢ οὐκ ἔξεστίν μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; εἰ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;) Mat. 20, 15. — *Zar ste* i vi tako *nerazumni?* Ne razumijete li, da štogod u čovjeka spolja ulazi, ne može ga opoganiti? (Οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;) Mark. 7, 18. — Šta mislite, što hljeba nemate? Zar još ne osjećate, niti razumijete? *Zar je* još *okamenjeno* srce vaše? (Ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;) Mark. 8, 17. — Simone! *Zar spavaš?* Ne može li jednoga časa postražiti? (Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;) Mark. 14, 37. — Juda! *zar* cjelivom *izdaješ* sina čovječijega? (Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;) Luk. 22, 48. — *Zar* kao na hajduka *izišloste* s noževima i s koljem, da me uhvatite? (Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;) Luk. 22, 52. — A Pilat čuvši za Galileju zapita: *Zar je* on *Galilejac?* (...ἐπηρώτησεν, εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστιν.) Luk. 23, 6. — *Zar si* ti *jedan od crkvara* u Jerusalimu, koji nijesi čuo, što je u njemu bilo ovijeh dana? (Σὺ μόνος παροικεῖς Ἰερουσαλὴμ καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;) Luk. 24, 18. — A Isus znajući u sebi, da učenici njegovi viču na to, reče im: *Zar* vas ovo *sablažnjava?* (Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;) Jov. 6, 61. — Drugi govorahu

[1] Isp. N. pj. herc. 80. sličan primjer s *ali*, koji je naveden § 37.

Digitized by Google

Ovo je Hristos. A jedni govorahu: *Zar će* Hristos iz Galileje *doći?* (Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;) Jov. 7, 41. — Drugi govorahu: Ove riječi nijesu ludoga: *zar može* đavo slijepima oči *otvorati?* (Μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;) Jov. 10, 21. — (Rekoše mu učenici njegovi: —) Po tome vjerujemo, da si od Boga izišao. Isus im odgovori: *Zar* sad *vjerujete?* (Ἄρτι πιστεύετε;) Jov. 16, 31. — A kad on ovo reče, jedan od momaka, koji stajahu ondje, udari Isusa po obrazu i reče: *Zar* tako *odgovaraš* poglavaru sveštеničkome? (Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ ἀρχιερεῖ;) Jov. 18, 22. — A kad šćaše Pavle da uđe u oko, reče vojvodi: Je li mi slobodno govoriti što tebi? A on reče: *Zar umiješ* Grčki? (Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;) Dj. ap. 21, 37. — I kad ga pritegoše uzicama, reče Pavle kapetanu, koji stajaše ondje: *Zar* vi *možete biti* čovjeka Rimljanina, i još bez suda? (Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;) Dj. ap. 22, 25. — A oni, što stajahu naokolo rekoše: *Zar psuješ* Božijeg poglavara sveštеničkoga? (Τὸν ἀρχιερέα τοῦ θεοῦ λοιδορεῖς;) Dj. ap. 23, 4. — Šta? *Zar* vi *mislite*[1], da se ne može vjerovati, da Bog mrtve podiže? (Τί ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν, εἰ ὁ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;) Dj. ap. 26, 8. — Kakva je korist, braćo moja, ako ko reče, da ima vjeru, a djela nema? *Zar* ga *može* vjera *spasti?* (Μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;) Jak. 2, 14. — *Zar* ja sad ljude *nagovaram* ili Boga? Ili tražim ljudima da ugađam? Jer kad bih ja još ljudima ugađao, onda ne bih bio sluga Hristov? (Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν θεόν;) Gal. 1, 10.

b) Negativna pitanja: Jovane, brate rođeni! *Zar nema* one milosti, štono je bila kod majke? N. pj. I, 213. — Da Boga ti, mila zaovice! *Zar* ti *ne znaš* za Omera tvoga? I, 258. — *Zar* ti *nisi*, sine, *muška glava? Zar* ti *nemaš* na srdašcu bilja? I, 618. — Ko se ljubi na bijeloj kuli, nek izlazi iz bijele kule. *Zar ne vidi*, đe je poginuo? II, 260. — Horjatkinjo, Bugarka đevojko! *Zar ne može* mene *pričekati*, dok dođemo do bijela dvora i rišćanski zakon savršimo? II, 338. — *Zar ne znadeš*, od Sibinja Janko, da mi jesmo gn'jezda sokolova, a Turci su gn'jezda gujinjega? II, 512. — Božja pomoć, sirotico stara! *Zar* ti *nemaš* nikoga[2] mlađega, da tebeka vinograd uradi, već posrćeš stara i

[1] Isp. § 20, c).

[2] O obliku indefinitnoga pronomena u ovom i u nekim drugim primjerima isp. § 25. str. 166. (66.)

Digitized by Google

nevoljna? III, 170. — Pobratime, Krla kapetane! *Zar ne žališ*, sam te Bog ubio! zar ne žališ pretila zelenka? III, 242. — Ne fali se, Senjski kapetane! *Zar ne znadeš*, Senjski kapetane, kad razbismo pašu Bosanskoga —? III, 422. — *Zar ne vidiš* do tri samokresa za mojijem svilenijem pasom? III, 422. — Igumane, jedan papazino! *Zar* ti ljudski *poslušati ne ćeš?* IV, 105. — *Zar ne vidiš* (njima ne viđeo!), đe se tvoja odmetnula raja? IV, 354. — O ču li me, Mališa serdare! A *zar* jutros niko *ne udari* do jadnoga Vuka i Mališe, no izdaše, ljeto ih izdalo! IV, 427. — Moj bisere, ja te čekat' ne ću. „Srmo moja, *zar* me *čekat' ne ćeš?*“ N. pj. herc. 112. — Ali najmlađi veli: „Ja je dam, ako je vi ne date; *zar ne znate*, što je naš otac kazao?“ N. prip. 186. (isp. i dalje). — Ustaj, nesrećnico! *Zar ne vidiš*, da te hoće u raku da nose? ib. 280. — A *zar nijesi vidio*, da mi je toliko žito prostrto na guvno, da se suši? ib. 283. — *Zar* još *ne znate*, da sve, što ulazi u usta, u trbuh ide i izbacuje se na polje? (Οὐ νοεῖτε —;) Mat. 15, 17. — *Zar* još *ne razumijete* niti pamtite pet hljebova na pet hiljada, i koliko kotarica nakupiste? (Οὔπω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε —;) Mat. 16, 9. — Pristupiše k Petru oni, što kupe didrahme, i rekoše: *Zar* vaš učitelj *ne će dati* didrahme? (Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;) Mat. 17, 24. — Ili *zar* ja *nijesam vlastan* u svojemu činiti, šta hoću? Zar je oko tvoje zlo, što sam ja dobar? (Ἢ οὐκ ἔξεστίν μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς;) Mat. 20, 15. — *Zar nijeste* nikad *čitali:* iz usta male djece i koja sisaju načinio si sebi hvalu? (Οὐδέποτε ἀνέγνωτε;) Mat. 21, 16. — I došavši k učenicima nađe ih, gdje spavaju, i reče Petru: *Zar ne mogoste* jedan čas postražiti sa mnom? (Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;) Mat. 26, 40. — I ustavši poglavar svešteničkí reče mu: *Zar* ništa *ne odgovaraš*, što ovi na tebe svjedoče? (Οὐδὲν ἀποκρίνῃ. τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;) Mat. 26, 62. — *Zar ne razumijete* ove priče? A kako ćete sve priče razumjeti? (Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην, καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;) Mark. 4, 13. — A on na krmi spavaše na uzglavlju; i probudiše ga i rekoše mu: Učitelju! *zar ti ne mariš*, što ginemo? (Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;) Mark. 4, 38. — I razumjevši Isus reče im: Šta mislite, što hljeba nemate? *Zar* još *ne osjećate*, niti razumijete? Zar je još okamenjeno srce vaše? (Οὔπω νοεῖτε οὐδὲ συνίετε;) Mark. 8, 17. — *Zar nijeste čitali* u pismu ovo: Kamen, koji odbaciše zidari, onaj posta glava od ugla? (Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε;) Mark. 12, 10. — Gospode! *zar* ti *ne*

Digitized by Google

mariš, što me sestra moja ostavi samu, da služim? Reci joj dakle, da mi pomože. (Οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπεν διακονεῖν;) Luk. 10, 40. — A drugi odgovarajući šutkaše ga i govoraše: *Zar se* ti *ne bojiš* Boga, kad si i sam osuđen tako? (Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;) Luk. 23, 40. — *Zar ne vjeruješ*, da sam ja u ocu i otac u meni? (Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστιν.) Jov. 14, 10. — A Pilat mu reče: *Zar* meni *ne govoriš?* Ne znaš li, da imam vlast raspeti te, i vlast imam pustite te? (Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς;) Jov. 19, 10. — O napunjeni svakoga lukavstva i svake pakosti, sine đavolji! neprijatelju svake pravde! *Zar ne prestaješ* kvariti pravijeh putova Gospodnjijeh? (Οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς κυρίου τὰς εὐθείας;) Dj. ap. 13, 10. — *Zar ne čuše?* Još otide po svoj zemlji glas njihov, i po krajevima vasionoga svijeta riječi njihove. (Μὴ οὐκ ἤκουσαν;) Rim. 10, 18. (isp. i 19.) — Na sramotu vašu govorim: *zar nema* među vama ni jednoga mudra, koji može rasuditi među braćom svojom? (Οὕτως οὐκ ἔνι ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;) 1. Kor. 6, 5.

c) Napose valja spomenuti admirativna postulativna pitanja sa *zar da*, koja su postala onako, kao i admirativna postulativna pitanja sa *da*, o kojima se govori u § 32., samo im je za znak, da su admirativna, po analogiji prostih admirativnih pitanja pred *da* metnuto još *zar*. Evo primjerâ: Mati kad to čuje, udari se rukama u prsi: „Kuku mene kukavici! *Zar da* majka *ostane* i bez sina!“ pa ga stane odvraćati i moliti, da ne ide. N. prip. 27. — Odgovoriše i rekoše mu: Ti si se rodio sav u grijesima, pa *zar* ti nas *da učiš?* (καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς;) Jov. 9, 34. — Onda dođe k Simonu Petru, i on mu reče: Gospode! *zar* ti moje noge *da opereš?* (Κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;) Jov. 13, 6. — Onda reče Isus Petru: Zadjeni nož u nožnice. Čašu, koju mi dade otac, *zar da* je *ne pijem?* (Τὸ ποτήριον, ὃ δέδωκέν μοι ὁ πατήρ, οὐ μὴ πίω αὐτό;) Jov. 18, 11. — A oni vikahu: Uzmi, uzmi raspni ga. Pilat im reče: *Zar* cara vašega *da razapnem?* (Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω;) Jov. 19, 15.

(Svršit će se.)

Digitized by Google

Rodu o jeziku.

Primljeno u sjednici razreda historičko-filologičkoga Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 4. travnja 1908.

Napisao počastni član Ivan vitez Trnski.

Ovom razpravicom odužujem se u neku ruku slavnoj Jugoslavenskoj akademiji, koja me je odlikovala svojim počastnim članstvom, a u drugu ruku ne bi rad, da moje mnogogodišnje trudbovanje oko čistoće i pravilnosti našega književnoga jezika ostane nepodpuno prikazano i po tome zaludno.

Krstim tu razpravicu naslovom pjesme moga pokojnoga druga Prerada, jer je i on revnovao za nepovriedjenu divotu majčina sbora povladjujuć moje nastojanje kao i pokojni Šulek i Veber, te se tako nadam, da će uz tu prijateljsku povladu te trojice i gospoda mladji naši drugovi povladit mi nastojanje.

Ali nam i jest jezik divotan i milozvučan!

Kao što je Talijan pretvorio rieči: *Deus* u *Dio*, *meus* u *mio*, *tuus* u *tuo*, *lex* u *lege*, *sexaginta* u *sessanta*, *insimul* u *insieme* i tako stotine latinskih rieči ublagoglasio, tako je i naš narod pretvorio *bil* u *bio*, *mil* u *mio*, *umrl* u *umro*, *Bělgrad* u *Biograd*, *žalba* u *žaoba*, *selba* u *seoba*, *světilnik* u *svjetionik*, *dělnik* u *dionik*, *dělba* u *dioba*, *grěhota* u *griota*, višebrojnik *stolci* u *stoci*, *pratilci* u *pratioci*, *pětel* u *pietao*, *smjelni* u *smioni*, te tako prema drugim slavenskim jezicima stvorio zamjerno blagoglasje mile nam majčine rieči, kojom mi je djetetu majka Banovka tepala i kojoj sam rieči upojmio ponajpače glagolsko bogatstvo i divotu baš u Banovini, gdje sam mnogo godina službovao, i gdje je sadašnji predsjednik svetojeronimskoga družtva prečastni gospodin kanonik Leber poviedanjem svojih Majskih župljana Banovaca uglavio, da su djedovi im iz Hercegovine pobjegli i naselili se na medji u Banovini.

Isti prečastni gospodin povladio mi je naustice, da u riečima gdje drugi štokavci rabe dvie emolicije, primjerice *nedjelja*, on-

Digitized by Google

dašnji narod pretvara jednu emoliciju u *i*, dakle mjesto *nedjelja: nedilja*, mjesto *ponedjeljak: ponediljak*, mjesto *zasjedjelica: zasidjelica*, što i Vuk tako ima, mjesto *sjedjeti: sidjeti* ili *sjediti*, što je i po mom sudu blagoglasnije, a tako sam i ja u Banovini čuo (Sjetila se prelja *kudilje*, skoči presti svete *nedilje)*.

To nam blagoglasje zavide za cielo ostali Slaveni, a tu nam zavist zasvjedočava glasoviti nekadašnji poljački učenjak i kardinal Stanislav Hozius latinskom priznajom: Quamlibet nos ipsos amemus, tamen illud fateamur necesse est, Slavorum aut Dalmatarum linguam esse multo elegantiorem quam sit nostra.

Appendini tumači tu eleganciju ovako: Dialectus autem Dalmatica et Bosniaco-Ragusina reliquis et vocum ubertate et selectarum phrasium dicendique modorum ad grandem imprimis et magnificam orationem, hoc est ad quarumcunque materiarum pertractationem apprime accomodatorum et numero praesertim cujuscunque generis poeticorum operum praestat et antecellit.

Prvak češki dr. Hermenegild Jireček preporučio je nedavno svojom razpravicom u Pražkoj „Osvěti", neka bi se na temelju njegova iztraživanja prihvatio i proglasio hrvatski jezik, kako se govori u Boki i Hercegovini, sveslavjanskim običilom; jer i Niemac nauči taj jezik lakše nego koju drugu slavenštinu i jer je hrvatski pravopis najjednostavniji.

Vriedi dakle i prieka nam je dužnost, da ta krasota našega jezika ne vene, da mu milota ne gine, da se ne nagrdjuje robskim prievodima iz drugih jezika, ponajpače iz njemačkoga, napokon da se okanimo, koliko možemo, rieči tudjica, i kad već moramo koji latinski glagol ponašiti, primjerice *legitimare*, da ne usvajamo infinitivne tvorke njemačkoga jezika legitim*iren*, pa da istom na njemačku tvorku infinitiva nadovezujemo našu legitim*ir-ati*, već da latinskome korienu *legitim* pripojimo namah našu tvorku: *legitimovati*. Dakle ne *apelirati*, *demonstrirati*, *akceptirati*, već *apelovati*, *demonstrovati*, *akceptovati*, i t. dr., ako nikako ne bi mogli tih tudjica zamieniti posvema naškim glagolima.

Što se tiče navalne uporabe tudjica, osobito u novinama, osudio tu navalu neki neimenovani gospodin učenjak u „Nar. Novinama" g. 1903. br. 294., a ne će mi taj gospodin zamjeriti, što njegov sud posvema usvojavam te što slavnu akademiju molim, da imenuje trojicu gospode akademičara, koji bi prema ovome naputku sabrali i u rječnik poredali te tudjice pa preporučili gdjekoje već prihvaćene naše zamjenice ili domislili se novim bolje dolikujućim izrazima.

Digitized by Google

Što je glavni zadatak ovoj razpravici, valja mi pripomenuti, da smo griešili svi već u preporodno doba, a da griešimo još i danas ponajviše s toga, što prečesto prevodimo doslovce njemačku substantivalnu rečenicu, kako i naše milostive prevode žalibože onu njemačku: *Nehmen sie gefälligst Platz: Izvolite uzeti mjesto!* A prosti našinac, koji ne zna njemački, veli jednostavno: *Izvolite sjesti!*

Takve su prevedene grdobe: *držati govor, držati predavanje, držati sabor* mjesto: *govoriti, predavati, saborovati*, (Kaiser, König sein) *car* ili *kralj biti* mjesto *carovati, kraljevati*, i tako nebrojene druge rečenice. Čitao sam neki dan, da nešto *vuče svoje korienje* iz ljubovnog germanskog idealizma!!

Navest ću ovdje dvadesetak najobičnijih njemačkih glagola, kojima se tek pridanim samostavnikom izražuje predikatno značenje:

Bekommen (Krankheit, Muth, Gelegenheit).

Fassen (Vorsatz, Wurzel, sich kurz).

Führen (Mauer, Wort, Rechnung, zu Ende).

Geben (Geschenke, Ruhe, Kuss, Schlag, Antwort, Wink).

Haben (recht, Freude, Noth, Geduld).

Halten (Schule, Vortrag, Wort, Maul).

Kommen (auf Etwas, auf einen Gedanken, zum Schluss, zu Ende).

Leiden (Hunger, Durst, Noth, Schaden).

Leisten (Hilfe, Schutz, Gehorsam, Dienste).

Machen (Geschäfte, Dummheiten, Verdruss).

Pflegen (Ruhe, Freundschaft, seinen Leib).

Stehen (in Verbindung, auf gutem Fuss, im Zweifel).

Stellen (in Schatten, in Abrede, in Zweifel, sich zufrieden, närrisch stellen).

Thun (Fund, Sprung, Unrecht, es thut Noth).

Tragen (zur Schau, auf den Händen, Baum tragt Früchte, sich mit einem Gedanken).

Treten (Pflaster, in den Ehestand).

Versetzen (einen Schlag, Stich, einen Backenstreich).

Werden (Kaiser, Pabst, gute Freunde, arm, grosser Mann, besser, gesund, krank).

Ziehen (in die Länge, in Betracht, sich zu Gemüthe ziehen Blumen).

Zunehmen (Mond nimmt zu, an Alter, an Weisheit).

Ne valja dakle takve substantivalne rečenice prevoditi od rieč do rieči.

Digitized by Google

Ne valja *Muth bekommen* ponašiti riečima *dobiti smjelost*, već *osmjelit se.*

„ „ *Wink geben* „ „ *dati mig*, već *mignuti.*

„ „ *Hunger, Durst leiden* „ *trpljeti glad, žedju*, već *gladovati, žedjati.*

„ „ *Reden halten* „ „ *držati govore*, već *govoriti.*

Imade do duše i u nas substantivalnih rečenica, ali puno manje i uz pristalije glagole, primjerice: *baviti se trgovinom, lovom, biljarenjem, slikanjem, sprovoditi dan bezposlicom, oduška dati prepunu srcu, kivan biti na koga (na što), mjesec ide na manjak, zla volja uze mah, naći se u škripcu, pustiti u nemar, uzeti put pod noge, sijati nemir, otići u nevid, okrenuti na bolje, biti na oprezu, oteti mah, nije mi bilo ni nakraj pameti, nema tome pametara* (mjesto: *to nitko ne pamti*), *biti komu na uvar, kome u prilog, biti zlotvor, zanovetalo, činiti dobro (zlo), obavljati posao, ugnati koga u tjesnac (u škripac), biti na opazu* (na oprezu). A sad *se igrajmo razlaza!*

Čuo sam u Banovini i ove u knjizi jedva gdje rabljene rečenice: Gdje si pušku objesio, odanle ju *svjesi. Zavoditi u krivu ulicu. Raskriliti jedra* (nečega se podhvatiti). *Izgubiti se* (fassungslos werden). *Sreća mu spava. Zdenci žedjaju* (nastala je suša). *Koliko mu pamet potegne. Odkinuti vrieme. Stisnuti srce* (übers Herz bringen). *Prisjelo mu* (übel ankommen). *Zavoljeti se* (sich befreunden). *Onemiljeti komu* (unliebsam werden). *Uroniti u noć, u brigu* (in die Finsterniss, in Sorgen gerathen).

Ne valja pojedine glagole ponašivati uz krive enklitike ili s krivim padežom, primjerice: *Setze dich: sjedi se*, već valja reći *sjedi. Ich rathe Dir: svjetujem ti* ne valja, već *svjetujem te. Denken sie sich: pomislite si* ne valja, već jednostavno *pomislite! Es wundert mich: čudi me* ne valja, već *čudim se. Behalten für sich: zadržati za se* ne valja, već *ne odati što* ili *premučati.*

Tako je i za *begeistern* stvoren nespretni glagol *oduševiti* i od toga perfektivnoga glagola stvoreno je *oduševljenje*, ali *oduševiti* znači zamrlu čeljadetu povratiti dušu, a rieči *sich begeistern* ili *enthusiasmiren* tumači naš narod glagolima *zanositi se, zanieti se* (nebu nad oblake) ili *zagrijati se, razigrati se.* Glagol *sich zerstreuen: raztresti se* užasan je prievod; po mom sudu možeš se raztresti samo jašući na konju ili vozeći se na kolima. Njemačkome *sich zerstreuen* dolikuje samo naš glagol *razgaliti se (sollevarsi)* ili *pozabaviti se.*

*

Digitized by Google

Pružiti kome priliku, sgodu ne valja, već *upriličiti priliku, sgodu; uplivati* ne valja, već *poticati, koga zaokupiti; sich beziehen, in Beziehung* protumačeno glagolom *odnositi* nije valjano pošlo za rukom, meni se čini bolje *obzirati se, pozivati se, upirati na što, mit Bezug auf das Vermögen: glede* ili *obzirom na imovinu* ili *koliko se tiče imovine; verantworten* prevodi se u Banovini glagolom *odkapati* i samostavnikom *ja sam odkapac; es freuet mich* ne valja robski prevoditi *raduje me*, već *radujem se* il *milo mi je; auf Jemanden erbittert werden* liepo je naški *zlosrdnuti se na koga; schlechter Laune werden* valja reći *ozlovoljio se.*

Tako prevodimo adjektivne rečenice *gesund, krank, reich, dumm werden* glagolima: *ozdraviti, oboljeti, obogatiti, pobenaviti; leicht, unglücklich, fertig machen* glagolima: *olakšati, unesrećiti, dogotoviti; ängstlich, kund, schön, gross, gleichgiltig thun* glagolima: *predati, oglasiti, umiljavati se, razmetati se, ne brinuti se; sich toll, trotzig, übermüthig geberden* glagolima: *bjesniti, prkositi, goropadnjeti; geizig, ruhig, lästig, müssig sein* glagolima: *tvrdovati, mirovati, dodijavati, bezposličiti* ili *ljenkovaniti;* tako i uz pridavnike, koji označuju svojstvo subjekta, liepo pristaje infinitiv glagola bez ikakove prepozicije, primjerice: *voljan pomoći (geneigt zu helfen),* tako: *brz povadit se, vikao zanovetati, gotov pomiriti se, željan napredovati, vješt udvarati se, nagao zamjeriti se, dokon ne ženiti se, rad znati, spreman goditi koga (beschwichtigen), lien odazvati se, lačan jesti, zalagati, neuk pokoriti se, vrstan opošteniti se, jak junakovati.*

Sich worauf beziehen dobro se prevodi ovako: *ticati* ili *taknuti se,* kadšto samo *spomenuti se čega; in Beziehung* ili *in Bezug darauf* reci: *naprema tomu; in Bezug auf das Vermögen* prevedi: *naprema imovini; solche Beziehungen sind zwischen uns* pohrvati: *takve su nam medjusobne napremice,* a *odnositi se* i *odnošaj* valja napustiti posvema, jer te rieči ne će naš narod nigda posvojiti.

Biti u stanju u kajkavštini i *biti u stanu* u štokavštini znači, da netko biva u nekoj sgradi, a njemačko *im Stande* ili *nicht im Stande sein* tumači naš glagol *mogu* il *ne mogu* pudpunoma, a ja sam često čuo i ovako: *jak sam* to pregorjeti, *niesam jaka* po nositi to zlostavljanje.

Dobro je izpalo! hrdjav je to prievod njemačkoga: *Es ist gut ausgefallen.* Štokavac veli: *Pošlo je za rukom!*

Die Aufmerksamkeit auf sich ziehen hrdjavo je prevedeno rieči ma: *vući pozornost na se.* Doličnije bi bilo: *zavredjivati* ili *zavrieditи pozornost* ili *priznaju.*

Digitized by Google

Uživati glas izvrstna činovnika — ljepše bi glasilo: *Ponositi se glasom* izvrstna činovnika.

Sich vornehmen nemoj prevoditi glagolom *preduzeti*, već glagolom *naumiti* ili *nakaniti*. A aktivno: eine Arbeit *vornehmen* znači: *latiti se* kakva posla. Tako i *poduzeti (unternehmen)* ne valja, već *podhvatiti se; zauzeti se za koga* ili *za što* ne valja, već pišimo: *prilagati komu*, ili *biti mu u prilog*, *zagovarati što;* ni *preuzeti se (sich übernehmen)* ne valja, već *drznuti se*, *uzoholiti se*, biti *drzak*, *nabrčko*.

Ne valja *pasti pred neprijateljem*, već *poginuti u ratu*.

Igrati se kamena s ramena znači bacati kamenje, tko će dalje, ali *predbacivati komu što* grdoba je, već mjesto njemačkog *vorwerfen* bolje je *spočitovati* ili *spočitnuti*. Plastično je: *Uprtit se u zlo*. *Prekinuti dlaku medju sobom (sich entzweien)*. *Nametati se komu (sich Jemanden aufdrängen)*. *Od mene daleko bilo! Upojmiti (erfassen)*. *Miču mi se oskomine* na banovu stolicu. *Ulamati zub na koga*. *Stade cika vika*. *Mani se toga nečoeka, manite se svadje!* Čuo sam rieč: *Bistrimo!* (kad je ugledan graničar uzeo razlagati, zašto se nešto udesiti ima, ako i nije svima po volji.). *Bistriti* znači dakle i razlagati. A bistri se i voda i oblačno nebo.

Niesu vredniji naši glagoli, ali izilaze tim kićeniji, kad se pojedinim pridodaje gdjekad substantiv istoga koriena, primjerice: *cvasti cvatom*, *čudit se čudom*, *mučati mûkom*, *mignuti migom*, *čamati čâmom*, *dičit se dikom*, *guknuti gukom*, *poniknuti nikom*, *ciknuti cikom*, *loviti lov*, *igrati igru*, *plesati ples*, *mučiti mûku*, *stražiti stražu*, *sboriti sbor*, *misliti misli*, *rano uraniti*. Mili mi se uz to kićenje i onu pjesmu zapjevati: Ajde *selo da selimo*, i *slobodom da se slobodimo!*

Iza tih pripomena o vrednoći i valjanosti naših glagolskih rečenica čini mi se vrlo umjestno osuditi tvorenje samostavnikâ na *-anje* i *-enje* od perfektnih glagola. Tu su nepravilnost udomaćili u našoj knjizi te žalibože i u narodu starinski prevoditelji svetih knjiga. Kad bi se kome neuku početniku izmaklo, da od perfektivnoga glagola *skočiti* rime radi s *bočenjem* stvori samostavnik *skočenje*, svi bi naši filolozi graknuli: to je grdoba! to je sramota! A jer su crkveni oci udomaćili u svetim knjigama i u narodu *narodjenje*, *oproštenje* griehov, *spasenje*, božje *poslanje* i druge takve grdobe, to i stari i mladi naši pisci ne ustručavaju se osobito u novinarskim člancima rabiti takove grde tvorbe, kao što je *oslobodjenje*, *izpunjenje* želja, *zavjerenje*, *namještenje*, a smatraju

Digitized by Google

mojim kovanicama: *navještaj*, *odobraj*, *izpunjaj*, *namještaj* ili *uvjerbu*, *zavjeru*, *navjestbu* i t. d. A ipak upotrebljuju po narodu usvojene tvorbe: *skočaj*, *slučaj*, *koračaj*, *okušaj*, *uzdisaj*, *oproštaj*, *dogodjaj*, *pomišljaj*, *pomećaj* (Fehlgeburt), *zamašaj*, *domišljaj*, *položaj* i stotine drugih takovih oznaka.

A možda će mi ipak sva gospoda drugovi vjerovati, da ljepše zvoni *oproštaj* nego *oproštenje*, *osvjedočaj* nego *osvjedočenje*. Iztriebimo dakle taj kukolj iz naše pšenice!

Osim tih od perfektivnih glagola stvorenih substantiva imam još spomenuti od imperfektivnih glagola stvorene čudne samostavnike, da pravo reknem od participija praeteriti temporis neznanoga spola medju substantiva ubrojene mužke pridjevke, primjerice: od *cendrati: cendralo*, od *cjenkati: cjenkalo*, tako *davalo*, koji odviše daje, *mrtvopuhalo*, *trampalo*, *karalo*, *klepetalo*, *kvečalo*, *čekalo*, *lagalo* (koji odviše laže), *peckalo*, *varalo*, *vikalo*, a ženskom spolu na *-ica* dokrajčane prišipetlje: *cendralica*, *davalica*, *lagalica*, *varalica*. Puno više takvih substantiva označuje orudje ili sredstvo kakvoga obavljanja, te nam vriede puno više nego navedeni porugljivi pridjevci. Evo ih dvadesetak i više, što mi na um padaju: *bljedilo*, *crtalo*, *čudilo*, *čulo* (uho), *disalo* (nos), *držalo*, *gladilo*, *česalo*, *jedrilo*, *kadilo*, *klecalo*, *klepalo*, *laštilo*, *krasilo*, *plašilo*, *pudilo* (Insecten-Pulver), *rastvaralo*, *rŭdalo* (kojim se rudaju vlasi), *strašilo*, *ogledalo*, *bjelilo*, *crnilo*, *rumenilo*, *žutilo*, *lječilo*, *sjenilo* (parazol), *vabilo*, *glasilo*, *gnojilo*. A ne bi li naše krasotice bar liepomu *sjenilu* izvojštile uporabu mjesto *suncobrana?*

Ima u našem jeziku i adjektiva stvorenih od glagola, doduše riedko kad rabljenih, ali ipak vrlo nuždnih za oznaku uporabe onih životinja i stvari, čijim se samostavnicima dodaju. Primjerice: *jahaći* konj, *šivaća* ili *pletaća* igla, *pisaće* pero, *pisaći* sto, *jedaća* ili *spavaća* ili *dočekaća* soba, *spavaća* košulja, *pasaći* remen (od glagola *pasati se*), *pasaće* polje (od glagola *pasti*), *oraća* zemlja, *šetaća* palica, *dojaća* krava, *kretaće* kolo, *brisaća* krpa ili spužva, *šetaći* puteljak, *šivaći* konac (ima i Parčić), *spasaći* vienac (a ne *spasujući vienac*, kako je na primorskim žalovima napisano na stupovima iznad svakoga vienca). Po tom imala bi se vještina il umjetnost po onom, čemu je, nazivati *pjevaćom*, *plesaćom*, *slikaćom*, *tesaćom*, *risaćom*, *glumaćom*.

U obseg mojih pripomena o porabi naših glagola spada i to, d upozorim, kako su nespretne i naše uho vriedjajuće niekalice *ohn zu* i *ohne dass*, kad se doslovce prevedu u naš jezik. Tako sa

Digitized by Google

više puta čitao u našim novinama onu njemačku rečenicu: *ohne zu bedenken* naški ovako prevedenu: *bez da uzmemo na um.* A naški treba reći: *ne uzevši na um. Ohne zu beachten das Wetter* čuo sam naški: *Ne pazeći mraka ni oblaka ni kroz goru puta svakojaka.* Du warst in Nöthen, *ohne dass du mich* davon zeitgemäss *verständigt hättest* — naš bi čoek to ovako pravo ponašio: Snašla te nevolja, *a meni o tom niesi* za dobe *ništa saobćio. Ohne ein Wort zu sagen* ging er davon — mnogo li puta čuo sam u krajini istu rečenicu naški ovako: Ode — *ne rekav ni cigle.*

Koliko je nehrvatski uporabljivati *bez da*, toliko isto ne podnosi naš jezik ni *um zu: za* ili *za da*, ni talianski *per (za)*, pa ipak se pisalo i robski prevodilo: Pjeva neliepo, nije *za čuti*, dojurio *za da vidi* izložbu. U nas je dosta samo *da*, ili sâm infinitiv, pa i *ne bi li*, pače i *kako*, primjerice: jedemo, *da živemo;* dodje, *da vidi* (bolje: dodje *vidjeti);* poniknu, *ne bi li* ga zrno *premašilo;* dopade, *da* tuj *prenoći;* grdo pjeva, *muka je slušati; mrzko je gledati; lakše je vjerovat nego ići* te pitati; *lakše je steći nego sačuvati; bolje je* s mudrim *plakati nego li* s ludim *pjevati.*

Osudjujem doslovne prievode njemačkih substantivalnih rečenica sa priedlogom *in (u)*, koje imadu navieštati razloge štokakvim mislima, priedlozima ili odlukama, kao što su: *in Anbetracht, in Erwägung, in der Verfassung, in der Ueberzeugung, im Wahne, im Zweifel, in seines Nichts durchbohrendem Gefühle, in Gewärtigung, im Eifer, in der Besorgniss.* Dakle ne prevodimo: *u pogledu, u prosudjivanju, u osvjedočbi, u dvojbi* i t. dr., već zamienimo taj *in* i njemačke samostavnike glagolskom dikcijom ovako: *Uzev na um, sudeć, dušom dahnuv, obziruć se na prilike, osvjedočen, sumnjajuć, dvoumeći, podav se kukavnoj bojazni, izgledajuć, revnujući, starajući se* ili *zabrinut.*

Amo spada i ona *im Betrage von: u iznosu*, koju su žalibože svi naši uredi prihvatili, da bude najavom količine, koju količinu i onako označuje brojka. Naša su gospoda uredovnici prevela taj *im Betrage von* doslovce *u iznosu od*, primjerice: plaćam poreza *u iznosu od 30 kruna*, imaš još platiti duga *u iznosu od 30 kruna*, a naš seljak veli jednostavno: *plaćam 30 kruna* poreza, a imam još platiti isto toliko duga.

Njemački: *bald hätten sie sich geprügelt* — ne valja prevesti *skoro su se pobili*, već ovako: *malo se ne pobiše* ili *malo što ne dodje do šaka*, jer *skor, a, o* znači *pronto, recente, fresco, a skoriti:*

Digitized by Google

accelerare, te štokavac veli: *skoro* je tuj bio = *jüngst* war er hier. Što *skorije*, to bolje. To svjedoči i samostavnik *skoroteča* (teklić).

Pa pošto smo uz glagole *odnositi* i *uplivati* osudili i nastavak uporabe samostavnika *odnos* ili *odnošaj*, te *uplív* i *utisak*, to se još usudjujem predložiti iztrebljaj dviju potudjica, i to najprije samostavnika *mjesto* za *naselja*, jer se u narodnom govoru obično tim nazivom razumievaju mali prostori, primjerice: nemam više ni za jedno blažče *mjesta* u staji, *s mjesta* ili namah poći, dakle odanle, gdje stojiš, a ne veli se: eno dosta *mjesta* za vježbanje vojnika, već eno *prilike* ili *prostora;* ima dapače poslovica: *s mjesta čovjek* i druga: *sjelo mi srce na mjesto*, napokon veli se adverbijalno *mjesto mene, tebe, mjesto bana* pa i substantivalno *namjestnik* (Stellvertretter); pa ipak jerbo Niemac označuje svaki naseljaj riečju *Ort*, s toga se i najveća naša sela na velikim stupovima i velikim pismenima imenuju „Mjesto Babina greda, mjesto Virje", a to je sbilja smiešno. Ta svaki čovjek stoji na svome mjestu te *mjestimice* znači „tuj i tamo", primjerice: na onoj strani nema šume, već samo *mjestimice* po koji grmečak, a ima u narodu rečenica: *s mjesta čovjek*, koja znači: persona di proposito, dakle ljudinu odrešita, a ne domaćega čoeka. Zatrimo dakle trag tudjinstvu i dajmo gdje treba, primjerice uza željeznicu na stupovima napisati „Selo Babina greda, selo il buduće trgovište Virje".

Znam ja, da su u nekom predjelu Dalmacije od rieči *terrazzano* stvorili si *mješťane* i *mješťanke*, ali ja ipak volim *seljanima* i *seljankama* i ne bi nikada pjevao: ajde *mjesto da smješťamo*, već onu preliepu: ajde *selo da selimo!*

Tako je i prema njemačkoj *Doppelgänger*, ne znam čijom domišlju, uzelo se upotrebljavati rieč *dvojak*, a *dvojak* ili *dvojci* znači *Zwillinge*, dočim u Parčiću ima pridavnik *istačan* (del tutto simile ad un altro), te bi dakako samostavnik *istačnik* podpunoma odgovarao njemačkoj *Doppelgänger*. A ja sam u Banovini po više puta čuo: *isti istovetni Rukavina*, a taj istovetnik umio Rukavinu i hodom i glasom za čudo poistovetiti.

Dakle bila dva ili tri ne baš istodobna čeljadeta istoga spola vrlo slična, zovimo ih *istačnicima* ili *istovetnicima*, a ne *dvojcim* koji k j e d n u i i z j e d n e iste utrobe na sviet dolaze, a ni trebaju naličit si.

Nije mi do toga, da pronesem što novoga, već samo upozoruje mlade drugove, kako naš čovjek rado skraćuje rečenice te tor za volju od pridavnikâ stvara samostavnike, a i ovim, kad mu

Digitized by Google

do povećavanja (augmentacije) nadodaje nastavke, primjerice: *crn čovjek: crnac, vješt čovjek: vještak, lud čovjek: ludjak, divlji čovjek: divljak, zao dječak: zlić, gô ptić: golić, mali dječak: malić, pošten čovjek: poštenjak* i *poštenjaković, neznan čovjek: neznanović, dragi drug* ili *prijatelj: dragović, bedast čovjek: bedak* ili *bedaković.* Povećice postaju nastavkom *-ina, -una*, primjerice: *trupina, orlina, sovurina, ženetina, vrećetina, lienčina, zidina, vratina, lončina, kesetina, psina* i *psetina, kućetina, ljudina, junačina, panjina, brdina, glasina, klečina* (uz klečinu mudračina, niz klečinu junačina), *glavura* ili *glavurda, djevojčura, klafura, kladura* i *kladurina, pijandura.*

I za neke pridavnike imao bi mladoj braći prikričati, da nemaju biti isti na našem i na njemačkom jeziku. Smiešno bi bilo, da naše *mlado* ljeto protumačimo njemački pridavnikom *junges* (Jahr). Isto bi tako smiešno bilo, da njemačku želju: *gute Nacht!* ili talijansku *buona notte!* moramo ponašiti riečima: *dobru noć!* mjesto: *laku noć!*

Želeći olakšati posao onim, koji su voljni raditi u prilog čistoći i kićenosti našega jezika, poredat ću ovdje samo dvadesetak takovih pridavnika sa onim samostavnicima, kojima najbolje dolikuju:

Bistar um, glava, vid, voda.

Bridka sablja, bridka zima.

Crni glasi, crn ti obraz, do crne noći, klanjam ti se do crne zemlje.

Čist posao, dobitak, nebo, zlato, dohodak, (čistim pute dobroj sreći), dakle i čist put i doći na čisto.

Čudno čudo, čudan čovjek (čudak), čudna stvar (čudilo), čudan pojav, čudna prikaza.

Debela bolest, nemoć, magla, debeo glas, mrak, hlad, tri debela sata.

Drag nam prijatelj, živež, dragi Bog, dragi kamen, drage volje, dodji kad ti drago, šta mu drago, vas dragi dan.

Druge strehe, drugi poslovi. Drugi dani, druga ti briga.

Dubok glas, more, pladanj, uzdisaj, starost.

Gola glava, ptica, vino, voda, istina. Gola duša, a bez sreće (Poslovica.)

Golemo blago, čudo, golem grieh, golema nevolja, bieda, jad.

Gromka slava, gromki smieh.

Digitized by Google

Jak čovjek, glas, jaka bolest, jaka zima, (tko je jači, onaj kobači), dva jaka sata.

Jalov napor, jalova šala.

Jatna strka, riba, dječurlija.

Kr vi čovjek, novac, put, kriva vjera, mjera, krivo govoriš, krivo gledaš (gledaj krivo, a radi pravo).

Krupan čovjek, glas, rieč (uvaliti u krupne rieči), krupna pogreška, krupna drvljad (običnije krupnogorica).

Kruto željezo, zlato, tielo, zima.

Krvav zalogaj, suze, krvna osveta, krvno kolo.

Lak posao, laka mu crna zemlja! s laka (facilmente), laku noć! lake ruke (lakoruk), laka uma (lakoum), lako jadnu zaplakati a veselu zapjevati, lakokril, lako je osnovati, ali je težko podtkati.

Ljuta studen, zima, bôl, ljut ocat, siromah, bježi s puta, ide baba ljuta, ljut kạo zmija, ljuto se varaš.

Luda ljubav, lud brat, lud svat, luda sreća, ludo čeljade.

Mali prst, dobitak, dječak, od mala, iz mala, do mala, malo srce i zla sreća, mala ti hvala.

Meko čeljade, vrieme, žito, pecivo, meka put, rakija, kora, usta.

Mladi naraštaj, mjesec, mlada nedilja, mlado ljeto, vino, za mlada.

Mrtav san, mrtva gora (mrtvogorica), mrtva voda (koja ne otječe), mrtva kost, jesen, tišina, kopriva, mrtvopuhalo, mrlutina.

Prieki put (na prečac), sud, dohodak, pogled, čovjek (persona brusca), popriek: poprečke.

Puki otac, on, lažac, siromah, puka istina, zloba.

Pun puncat, pune oči, puno srce, puna lica, mjesec, puno meni!, puno posla, puno svega.

Puste rieči, pusta nada, želja, radost, pusto polje, trči pust kao biesan, ala je pust lakom, liepa je pusta ljepotica!

Ravan put, ravna ravnica, čovjek ravne ćudi, ravno u Zagreb.

Rujna zora, rujno vino, pivo, rujna mjed.

Slab posao, vrieme, pomoć, um, slabo kad, slaba vjera ili slabo mu se vjeruje.

Težka žedja, žena, pijanica, zemlja, težko meni, tebi!

Vedro lice, vrieme, nebo, časovi, duša.

Zla sreća, zla vremena, u zô čas, zlo da ne može gore biti, zl i naopako!

Pridavnikom *isti, ista, isto* može se njemački *derselbe, dieselbe dasselbe* samo onda pohrvatiti, kad se hoće naglasiti, da nije tk

Digitized by Google

drugi ili što, drugo primjerice: *derselbe Bettler* ist vor der Thür, der gestern hier war: eto onog *istoga prosjaka*, koji je jučer tu bio; *dasselbe Schauspiel* wird aufgeführt, welches wir gestern gehört: *ista* se *gluma* danas glumi, koju juče čusmo; *dieselbe Strasse* benützen wir zur Heimkehr: *istim* ćemo se *putem* vratiti, kojim dodjosmo. A kad njemačka rečenica ne ističe te istosti, primjerice: ich bekam ein Buch, *dasselbe* gewährte mir viel Vergnügen, onda tu rečenicu valja ovako prevesti: dobih knjigu, vrlo me je razveselila, ili *ta* me je (a ne: ista me je) vrlo razveselila. Ich bitte Euer Excellenz, *Hochdieselben* mögen mir verzeihen: molim Vašu Preuzvišenost, da mi oprostite (a ne valja: da mi visokoista oprosti).

Niemac uploške mora uz samostavnike upotrebljavati svoj *der, die, das, derselbe, dieselbe, dasselbe* ili *ein, eine, ein*, a uz glagole *ich, du, er, wir, ihr, sie*. U nas je *der Mensch: čovjek, der Wald: šuma, das Haus: kuća, ich sage: velim, du hast gehört: čuo si, die Frauen haben geweint: gospoje su plakale*, dapače mjesto *moj, tvoj, svoj, njegov, njezin, njihov* imademo liepu kraticu, dakle mjesto *kum tvoj: kum ti*, mjesto *njegva mati: mati mu*, mjesto *njezina vještina: vještina joj*, mjesto *njihov neposluh: neposluh im, volja im doći ili ne doći*, i tako nebrojene druge rečenice. Uz tu pripomenu naših enklitika imam kruto požaliti, što ih neki naši novinarski pisci na krivo mjesto smještaju, primjerice: Zadaća, koju mi je dao ministar, me sjeća.

Našim *kao* nemojmo prevoditi njemački *als*, jerbo taj *kao* odgovara samo njemačkom *wie*, primjerice: ganjaju se *kao* dan i noć: sie verfolgen einander *wie* Tag und Nacht, brz *kao* zec: schnell *wie* ein Hase, viri *kao* spuž iz ljuske: guckt hervor *wie* eine Schnecke aus dem Gehäuse, visi *kao* kaplja s lista: hängt *wie* ein Tropfen vom Blatte, dosjetljiv *kao* šijak: witzig *wie* ein šijak, nije nuždan *kao* ni peć ljeti: unnütz *wie* ein Ofen im Sommer. U preko stotine poslovica, u kojima je naš *kao*, ne mogoh ga ni jedanput poistovetiti s njemačkim *als*.

Kad je dakle prevoditi njemački *als*, padoše mi na um u krajini čuvene rečenice: ich war dort drei Jahre *als Hauptmann* und Božo *als mein Diener:* bio sam tamo tri godine *kapetanom*, a Božo *mojim sluganom;* često čuh: man betrachtete mich nicht *als Hausherrn:* ne smatrahu me *kuće gospodarom*, ich bin *als Gast* dort geladen: pozvan sam tamo *gostom;* čuo sam još i komparative: stärker, fleissiger, gesünder *als du, er* u. so w., gdje vele: jači,

Digitized by Google

marljiviji, zdraviji sam *od tebe* i svih drugih. Ne valjaju dakle prievodi: Označili su ju *kao* nećakinju cara Napoleona III.; taj gospodin slovio je *kao* poštenjak; prikazivali su ih *kao* izdajice; izišao *kao* treći kandidat, već: označili ju *nećakinjom*, prikazivali ih *izdajicama*, izišao *trećim kandidatom*, pa tako bez *kao* liepo glase i kite naš jezik rečenice: volim mriet neg *robom* življet, umro je *tužnim izgnanikom*, prodan je *robom*, redjen je *biskupom*, zacaren *carem*, zaplienjen *djetetom;* a kad je *als* uz komparativ, onda mjesto 7. padeža bez priedloga rabi nam priedlog *od* s drugim padežom: šire je nebo *od mora*, duže je more *od polja*, brže su oči *od konja*, što je ljepše *od slave* božje?, jače selo *od svatova* i eto pristaliji *od* od *kao!*

Kadšto se taj *als* tumači liepo gerundijem, primjerice: *als Soldat: vojnikujuć, als König: kraljujuć, als Ban: banujuć, als Kranker: bolujuć.*

Začudio bi se čudom, kad bi tko pokušao ljudski poniemčiti ove naše rečenice sa samostavnikom u 7. padežu bez priedloga: ići *tragom*, izilaziti *nediljom i svecem*, grnuti vatru *rukama*, *glavom* nadvisiti, reći *velikim glasom*, moriti *gladju i žedjom*, oženiti koga *udovicom*, zaklinjati koga *nebom i zemljom*, *ludim* brod kušati, roditi *grožđjem*, nestati *noćju*, mirisati *bosiljem*, velik *tielom*, malen *djelom*, *otačbinom* Istranin, *nikom* poniknuti, povrviti *gomilom*, da sam ja *tobom*, stvoriti se *biserom*, postaviti koga *vojvodom*, majku *majkom* zvati i t. drugih stotine.

Da sam tobom preveo bi ja: wäre ich *an deiner Stelle*, a *tragom ići: die Spur verfolgen, mnogi čoek nije nazadan Bogom već sobom:* so mancher ist im Rückschreiten begriffen nicht *durch Gottes Fügung*, sondern *durch sich selbst.*

I njemački se priedlog *unter* često krivo tumači našim *pod*, primjerice: Was versteht man *unter Musik?* Was verstehst du *unter dem Worte* „drastisch"? Kann man den Tod *unter dem Bilde* des Schlafes darstellen? Ne valja: Što se razumieva *pod glasbom* ili *pod riečju* „drastično"? ne valja: Može li se smrt predočiti *pod likom* sna? U sva tri slučaja izporučuje nam našinstvo sedmi padež bez priedloga ovako: Što razumievaš *glasbom?* Što razumievaš *riečj* „drastično?" Može li se smrt predočiti *likom* sna? Dapače i on već u pravnikâ udomaćena rečenica: *pod uvjet* ili *pod uvjeto* bolje bi naški glasila: *uz uvjet, uz pogodbu.*

Kako i *koliko* treba dobro razlikovati, naime *kako* je tko lie dobar, ugodan, i *koliko* veći, viši, pametniji, sretniji, *kako* tre

Digitized by Google

koga miriti, i *koliko* više koga poticati. *Kako* i čim se bavite? *Koliko* vas svieh ima? Vidi se kozi na rozih, *koliko* je stara. *Koliko* je gô, i još mu je zima.

Čudom sam se čudio naišav jednom ne znam već u kom listu na sbilja sramotni prievod njemačke psovke: *Schande über euch!* Sbilja preveo je taj Nekogović tu psovku od rieči do rieči ovako: *Sramota na vas!* Kanda je prevodilac htio sramotu svoje nevještine svaliti sa sebe na druge. Sram ga bilo, a bilo i budi sram i nas, ako se već jednom svojski ne opremo tome oponašanju švabštine!

Dalje! Tome *dalje* i *tako dalje* dovikujem: dalje ti kuća! Pa nestalo ti traga, gdje si dosle nespretno zamjenjivao talijanski *lungi*, a njemački *weiter* i *und so weiter!* Komparativ si adjektiva *daleko*, dakle si nam tudjinče iz daleka, iz daljine, čuvida si, kad te sile, da nam dovikuješ: *weiter und so weiter!* Naš si znanac, naša materinska rieč si, kad nam sloviš o *daljim mjestima*, kuda imaš *dalje putovati, dalje lećeti, dalje se voziti, dalje glasom dosizati*, kad nam silnicima dovikuješ: *odaljite se dalje* od naše mile domovine! Ali kad tudjinski laneš, da ti je *dalje govoriti*, mjesto *govor duljiti* ili *nastaviti*, kad usudiš se zapoviedati: *radite, pišite, pjevajte, ljubite se dalje!* mjesto da ustupiš mjesto glagolu *nastavite* (raditi, pjevati, ljubiti se), onda nestalo te bez traga, onda dalje ti kuća!

Tako isto ne valja njemački *fernerhin* ponašiti tim nespretnim *dalje*, primjerice: sei *fernerhin* mein Freund: budi *nadalje* moj prijatelj, već tome *fernerhin* dolikuje puno ljepše *u napredak*, dakle: Ostani mi i *u napredak* prijateljem! A ako ti nije bio dosad, reci mu: budi mi *odsle* prijateljem.

I onu: Entziehe dich *weiteren* Verlegenheiten — prevedi ovako: Ukloni se *novim* neprilikama.

Čini mi se, da su u kajkavskim predjelima, dakle i u gradjanskim slojevima glavnoga grada slabo koji prilozi na *-ice* u običaju, da im dakle djeca nikad ne čuše takvih priloga, izim možda jedinog priloga *pješice*. A ni iz škole ti prilozi ne dospievaju naustice ni u gospodske ni u obrtničke, a kamo li u pučke domove. Ima tih priloga preko tri stotine, ja sam ih već jednom svu silu s talijanskim prievodom u 31. broju „Vienca“ g. 1884. saobćio, a rad bi najnužnije tieh priloga i ovom razpravicom u što više majčinih usta udomaćio.

Evo ih dakle petdesetak poredanih i njemački protumačenih:

Digitized by Google

Bezumice: unvernünftig
Djelomice: theilweise
Dnevice: täglich
Dogodice: zufällig
Doslovce: wörtlich
Gologlavce: barhaupt
Hametice: gänzlich
Hitimice: eilig
Izmjenice: abwechselnd
Iznovice: neuerlich, vom Neuen
Izprvice: anfänglich
Jatomice: schwarmweise
Jedva jedvice: kaum
Kradimice: diebisch
Kriomice: verhohlen, versteckt
Letimice: im Fluge
Mahom mašce: sofort, augenblicklich
Mjestimice: hier und dort
Mrtvosrdice: theilnahmlos
Naumice: vorsätzlich
Naustice: mündlich
Nauznačice ležati: am Rücken
Navalice: absichtlich
Nehotice: unwillkürlich
Nemilice: lieblos
Neopreзice: unbedacht
Neštedice: schonungslos
Neuklonice: unvermeidlich
Nuzgredice: nebstbei
Objeručke: mit beiden Händen
Osovce: aufrecht
Podpunce: vollauf
Poimence: namentlich
Poklečke: kniend
Posamce: allein
Posebice: besonders
Postrance: seitwärts
Potrbušice: am Bauch liegend
Prekidice: mit Unterbrechung
Prigodice: zufällig

Digitized by Google

Primjerice: zum Beispiel
Skočimice: springend (skokom)
Slučimice: zufällig
Stranputice: abseits, nicht am rechten Weg
Strelimice: pfeilschnell
Svesrdice: aus vollem Herzen
Trkimice: laufend
Ucjelice: im Ganzen
Uploške: überhaupt
Ustopice: sofort
Uzbrdice: bergauf, *nizbrbice:* bergab
Zlosrdice: böswillig
Žapimice: sich genirend
Žurimice: eilend.

Imam doduše pobilježenih uporaba sviju prepozicija, ali ovdje poredat ću samo one, koje se mjestimice u našim listovima i uredima često pogrešno upotrebljuju.

Evo kad i kako narod uporabljuje priedlog *iz:*

Stojan se kreće, *iz* doma ne će. — Ne izbiva kao kuga *iz* Sarajeva. — *Iz* livade, *iz* šume, *iz* gore zelene došao. — Nije meni to ni u kesu ni *iz* kese. — Ide kiša kao *iz* rukava. — *Iz* tvojih usta u božje uši. — *Iz* grla viknuti. — Zaplamtiti srcem *iz* očiju. — Lasno je *iz* puna vrata pjevati. — *Iz* kamena bi suze udarile. — *Iz* oka *iz* boka, *iz* tiha, *iz* čista mira, *iz* ovih stopa. — *Iz* prsta izsisao. — Viri kao miš *iz* trica. — *Iz* prevare, *iz* šale, *iz* običaja, *iz* bliza. — Cjeliv *iz* potaje. — Je li to *iz* tvoje glave?

Ali gdje njemački *aus* naznačuje, oda šta što postaje, odakle polieže, dolazi, tuj našemu priedlogu *iz* nema ni u običnom govoru ni u poslovicama nigdje traga, već nam pravilno rabi *od*, primjerice: *Od* zlata jabuka, kruna, prsten, preslica, narukvica, — stolovi *od* srebra, — djerdan *od* dukata, — vienac *od* cvieća, — igla *od* biljura, — temelj *od* olova, — sablja *od* čelika, — lopata *od* gvoždja, — klin *od* hrastovine, — haljina *od* sukna, — suknja *od* svile. — U ostalom evo i drugih primjera, gdje se *od* pravo upotrebljuje: Čeljad *od* kuće. — Evo knjige *od* brata. — Ne ozlovolji se *od* ove rieči. — *Od* jednog udarca dub ne pada. — *Od* obilnosti (aus Ueberfluss) sviet ne gine. — (Daraus wird nichts) *Od* tog (a ne *iz* tog) ne će ništa biti. — *Od* kamena kuća. — *Od* lieske joj hladak načinio. — Sav je *od* pukotina. — *Od* volje ti! — Da ne bude u koga *od* vas zlo srce. — *Od* straha (aus

Digitized by Google

Furcht) pobjegoše. — Jabuka se *od* milosti (aus Liebe) daje. — Ti si ptić *od* kukavice. — *Od* obiesti (aus Uebermuth) navaljivati na koga. — *Od* djece bivaju ljudi.

Ima tome 32 godine, što sam u pouki „Vienca" g. 1874. u brojevima 19., 21., 22., 24., 27., 28., 31., 32., 36., 43., 47. i 51. uz druge prigovore i upute gospodinu Z. osudio i zamjenjivanje priedloga *od* priedlogom *iz* u spomenutim prilikama, pa ipak pišu i dan danas: Što će biti *iz* toga djeteta? — Što će biti *iz* nas? — Čete sastojale *iz* pričuvnikâ. — *Iz* toga ne će ništa biti. — Mreža *iz* paučine. — Cipelama *iz* ruskog laka. — Proplače *iz* milinja. — Križevi *iz* trula promočena drveta. — Otok je sav *iz* pieska

Ovaj put još pridodajem, gdje je priedlogu *od* inače mjesto: *Od* postanka, — *od* rodjaja, — *od* malena, — *od* malih nogu, — *od* povoja do pokrova, — *od* Sibinja Janko, — *od* Senja Ivo, — *od* Kladuše Mujo, — *od* Boga je: dosta je, — *od* Boga zdravlje, — da *od* Boga nadješ. — Obraz se *od* obraza stidi. — Búčê usta *od* pokrika. — Ne gori obraz *od* sunca, već *od* poštenih ljudi. — Obnevidje *od* silne svjetlosti. — *Od* radosti skočiti na noge. — Dobitak *od* posla. — Težko se čovjeku *od* kuće otisnuti. — Odbi se list *od* bora, grana *od* jergovana. — Krvca kapa *od* obraza, biser *od* groca, zlatna žica *od* vedra neba. Onda glagoli: *tražiti, zahtievati, prositi, odkupiti, dobiti — od koga što,* za tim glagoli: *obratiti se, odpasti, odmetnuti se, tudjiti se, odreći se, odučiti se, proći se, mirovati, braniti se, zakloniti, čuvati, kriti se — od koga* ili *oda šta* i drugi.

Krivo se takodjer prevode njemačke rečenice s priedlogom *vor,* primjerice: *vor* dem Feinde fliehen, er versteckt sich *vor* mir, sich *vor* Jemanden fürchten; često li sam se sgražao čitajuć: *pred* neprijateljem bježao, strah me bilo *pred* njim, sakrio se *preda* mnom, mjesto: umicati il umaknuti *neprijatelju,* strah me bilo ili bojao sam se *njega,* krije se *od mene, vor* dem Feinde fallen: poginuti *u ratu.*

Isto tako i istodobno suprotnuh se porabi priedloga *proti, protiv* i *suprot (suproć),* gdje je u njemačkom jeziku agresivni *gegen,* jer je i kuća *nasuprot* kući, pak ju ne napada, jer napok možemo biti protiv čega ili protiv čemu, možemo biti nenapastni pr tivnici, te ne nasrtati jedan na drugoga. Rekoh onda i velim sad da je uza sve agresivne glagole, samostavnike i pridavnike mjes priedlogu *na,* dakle *navaljivati, udarati, oboriti se, skočiti, nal tati* il *nalećeti, napadati, nahrupiti, četovati, čete naslati, ratov*

Digitized by Google

nasrtati, rat, navala, nasrtaj, vojska — na koga, dapače i *rogoboriti, dignuti galamu,* i *govoriti na koga,* kad je govor napadan.

Njemački priedlog *durch,* kad ima naznačiti posredovanje, ili kad u trpnom načinu rečenice stoji namjesto latinskoga *a* ili *ab,* ne valja prevoditi našim *kroz;* grozota je čuti primjerice: da *kroz* svojega lovca preduzima kućna pretraživanja, a tako stoji u zakonskom članku; grozota je čitati: poslati *kroz* dječaka, ili uhvaćen je *kroz* pandure. Ima li *durch* naznačiti posredovanje, onda ga zamjenjuje valjano naš *po* sa 6. padežom, dakle: poslati pismo *po* dječaku, ne jedu vuci *po* poruci. Stoji li namjesto lat. *a* ili *ab,* može se kadšto zamieniti našim sedmim padežom bez priedloga, primjerice: *durch Umstände* genötigt: *okolnostima* prisiljen, ali će najbolje biti pasivnu rečenicu preobraziti u aktivnu, primjerice: nachdem er *durch sein Unglück* gedemüthigt wurde: pošto ga je *nesreća* ukrotila.

Evo gdje njemačkome *durch* odgovara naš *kroz:*

Strieljati *kroz* prsten jabuku. — Prošao *kroz* sito i rešeto. — Sjaju mu se toke *kroz* brkove. — Nije dobro led ni u marami *kroz* vinograd pronieti. — *Kroz* Gacko ne pjevaj. — Govori *kroz* san. — Propusti ga malo *kroz* ruke. — Slaboj djevojci *kroz* prste gledati.

Da tko prevede hrvatsku rečenicu: Vozim se *na* svojim konjima — na njemački jezik ovako: Ich fahre *auf* eigenen Pferden, — bilo bi zamjere do zla Boga. Budi nam dakle prosto, da i mi njemačku rečenicu: Ich fahre *mit* eigenen Pferden — ne prevodimo: Vozim se *sa* svojim konjima, — jer bi to samo onda valjalo, kad bi se konji s nama vozili, dašto ne na kolima već na željeznici.

Tako ne valja ni njemačka rečenica: Er spricht *für sich* — prevesti ovako: Govori *za se,* — već: Govori *sâm sobom.*

Niemac često prislovni izraz vremena i načina tumači samostavnikom sa priedlogom *in* ili *mît,* primjerice: *in Eile, mit Verachtung.* Mi u takvu slučaju rabimo prislov na *-o* ili *-ice* ili gerundium glagola, a kadšto i samostavnik sa priedlogom *uz,* primjerice: *in Eile: hitimice, mit Verachtung: prezirce, mit Lächeln: smiešeć se, mit Gruss: uz pozdrav, mit Gelächter: uz rozgot.*

Evo u kakvoj nam se porabi prikazuje priedlog *za:* Dokle zadje *za* goricu sunce. — Jezik *za* zube! — Dozvao ga na čast, pa ga posadio *za* peć. — Kad sjedemo *za* stolove zlatne. — Posviraj pa i *za* pas zadjeni. — Jedva bi mu kuća *za* dug zalegla. — Zapeti *za* kamen. — Zadjele se oči djevojkine, a *za* zlatne toke Ivanove.

Digitized by Google

— Uvatio *za* vodjice Šarca. — Lasno je tudjim rukama *za* vrelo gvoždje hvatati. — *Za* jezik se ujeo! — Guju *za* rep ne bi izvukao. — Priveza ih jedno *za* drugoga. — Svašta mu se *za* ruku priliepi. — Rdja ne prianja *za* zlato. — Da pazare jedno *za* drugo. — Toči puno *za* gotovo. — Bit će mišja rupa *za* dukat. — Nemoj dati vjeru *za* nevjeru, umlje *za* bezumlje. — Prodati *za* dobre novce. — *Za* što kupio, *za* to i prodao. — Kupio bi ga *za* mekinje. — Ja ne kazah *za* lažljive oči, koje su me na zlo navodile. — Ne kazuj nikom *za* svoje nedjelo. — Služio tri ljeta *za* djevojku. — *Za* moje dobro slomiše mi rebro. — Dati komu rog *za* svieću. — Izdaje se *za* učitelja. — Svašto *za* zlo primati. — Uzeti *za* ženu. — Vjenčat si ju *za* gospodju. — Koga ćemo *za* kralja? — Uzimljem te *za* pravoga otca. — Zvati kog *za* kuma. — Ne ću te više *za* ženu. — *Za* otca imat bogata plemenika. — Imati koga *za* ugled. — Crno *za* bielo. — Priznati *za* kneza (anerkennen als Fürsten). — Kako on nadje *za* pravo. — Starati se *za* obuću, *za* odielo. — Briga babi *za* udova starca. — Dao bi oko *za* njega. — Tako Tvrdković ostane *za* gospodara (als Herrscher) nad Bosnom. — Što nije *za* govor, ne treba nigdje govoriti. — Nije to tielo *za* opielo. — Bogu *za* slavu, ljudma *za* čudo, *za* liek, *za* ljubav. — Svaka sila *za* vremena, a kneževa *za* godinu dana.

Ali ni u kojoj tieh rečenica ne izražuje taj *za* zastupanje, koje izražuje njemački priedlog *für* u rečenicama: *für* die Regierung, *für* die Geschäftsleitung, *für* den Banus, a ipak podpisuju se vladine odluke *za bana* t. j. njemu u prilog mjesto *u ime bana* ili *mjesto bana*. Kad bi ban komu rekao: podpiši *za me* (tobože meni u prilog), bilo bi smiešno, ako zna dobro hrvatski, imao bi koga ovlastiti: podpisuj *mjesto mene*, ili *u moje ime*.

Isto tako upotrebljuje se taj *za* mjesto talijanskoga *per*, a njemačkoga *zu* u rečenicama *zu haben*, *zu kaufen*, *zu vergeben*, *zu vermiethen*, *zu finden*, *zu beziehen*, te se na sramotu hrvatske priestolnice kite prozori zagrebačkih praznih stanova i dućana barbarizmom *za iznajmiti* mjesto *iznajmljuje se*.

Priedlog *kod* označuje mjesto boravka ili kakve oskudice, a spojen sa samostavnikom *kuća* znači što i *doma*, primjerice: je li otac *kod kuće?* = je li otac *doma?* Tako glase i poslovice: Svagdje je dobro, *kod kuće* je najbolje. — Ko rat želi, *kod kuće* ga imao. — T ne idi u lov u planinu, već ostaj *kod* bielog si dvora. — *Kod* nas je dobra nestalo. — Dokle ti je *kod* majčice, mirnija je od ovčice

Digitized by Google

— Što će meni *kod* bogatstva moga tudja pomoć? — *Kod* mene je ovaka uredba. — Kakov je glas ostavio *kod* svoga prijatelja?

Ali nipošto ne valja njemački *dabei* prevoditi rečenicom *kod toga*, primjerice: *Dabei* habe ich noch zu bemerken: *kod toga* imam još pripomenuti, već *uz to* imam još pripomenuti. Tako ne valja ni rečenicu: *Dabei bleibe ich* prevesti doslovno: *kod toga ostajem*, već treba naški reći: *što rekoh, ne porekoh* ili: od toga *ne odustajem.*

Za priedlog *s, sa* treba znati, da je drugo, kad čoek *perom* piše, a drugo, kad *s perom* za uhom ljenkodani. Kao što je pero orudje, kad se njim piše i kao što je pero za uhom piščev drug, tako je i poštivanje i odanost i pozdravljanje u dopisima drug duše onoga, koji pismo piše, a ne orudje. Dakle valja takva pisma podpisivati ovako: *s* počitanjem, *s* odanošću, *s* pozdravom, ili: *uz* počitanje, *uz* odanost, *uz* bratski pozdrav Vaš — — —, a ne *poštovanjem.*

Evo nekoliko primjera, kako sedmi padež narodu služi sa i bez priedloga *s: S* kim si, onaki si. — Budi Bog *s* nama. — Bog mu dao *sa* životom zdravlja. — Glava je skuplja *s* jezikom nego bez jezika. — Kudgodj hodali, hodali putem širokim i *s* obrazom svietlim. — *S* golim grlom u jagode. — Lako je *s* tudjim dobrom dobar biti. — To govori, a *s* dušom se bori. — Da se mlada *s* tobom družim. — Težko onom, kod koga se mačke *s* miševima okume. — *S* tobom da smo krasni prijatelji. — *S* blažibogom!

Bez priedloga: Otišao pasjom prtinom. — Grnuo bi vatru rukama. — Oprosio bi njime bieli sviet. — Bog ti je medom presjekao! — Bolje je pokliznuti jezikom nego nogom. — I kamen bi riečima podigao. — Kratkim se štapom u duboku vodu odupirati (to će reći: slabe razloge navoditi čemu). — Zamotati komu mozgom. — Neka ti je rodom. — Kada vrba rodi grozdjem, suvi javor jabukama (t. j. nigda). — Zaudara gospodstvom. — Ni dušom nema kad dahnuti. — Budi sobom dobra!

Čitam u Daničiću, da *uz* kriva čoeka propane kadšto i prav. Tako i mi zavedeni Niemcem navikli smo ponašit njegov: *bei dieser Gelegenheit* ovako: *kod te prilike* mjesto *tom prilikom* ili *uzput.* Tako i ja *uz* ove rieči živo želim i nadam se, da će mlada naša gospoda *uz* dobru volju pristati *uza* me i ne dati nagrdjivati naš liepi jezik kojekakvim tudjicama, da će *uz* tamburicu onako svesrdice i upojmljivo zapjevati, kako će se moći dojmiti onih tisuća i tisuća našinaca, što ih plemenitim marom skočiste spoznati s knjigom.

Digitized by Google

Imao bi još stotinu rieči poredati, što ih pobilježih u Banovini, a onda ih još nije bilo u rječnicima, a ja ih namah saobćih Šuleku. Tko bi voljan bio koju tieh rieči zapamtiti ili iz sve sile adverbija na *-ice* prisvojit si po koji, eno ih poredanih u „Viencu“ g. 1884. br. 28., 29., 30., 31.

Imao sam puno prije naglasiti, da je u prilog valjanosti naših prievoda vrlo nuždno pasivne njemačke rečenice pretvoriti u aktivne, primjerice: *Von ihm* wurde die Sache an's Tageslicht gebracht. Ne valja ni pošto: To je *od njega*, već to je *njim* izneseno na vidjelo. Ali je puno razgovjetnije: To je *on* iznio na vidjelo. Ne valja: *od samog* je *otca* prijavljen sudu, već: *sam* ga je *otac* prijavio sudu. Tim ne zazirem od ljepote one poslovice u hvalu valjane djevojke: Ni *otcem* bijena, ni *majkom* karana.

Još mi je poredati neke interjekcije, adverbije i glagolske kratice: *Ajde de! bješe ti* mj. *bilo ti, ni brigeša* mj. *ni brige, cec!* (od *cecnuti), cmok* (odjek poljubca), *cuki!* (tjeralica psu), *tja* ili *ća!* (naznaka daljine mjesta ili vremena), *držga* mj. *drži ga!, gic!* (prasètu ili čeljadetu, kad mu se rigne), *iš!* (tjeralica kokošima), *izdiri!* (tjeralica čeljadetu iz sobe mjesto grdobe: marš van!), *kvrc, kvrc* (oznaka slabog udaranja), *ljus, ljuskac* (oznaka pada), *mahni, mahni!* (prikrik koscima, mlatcima i kopačima, da radom pobrzaju), *ma* tko (wer immer), *šuć muć pa prolij!* (na dogadjaj ili govor bez vrednoće), *nâ, nâ vam* (ponuda), *navri, navri!* (požurica ustajućim i dolazećim radnicima ili vojnicima), *nu, nuder* (poticalica), *nuto* (ecce, sicheda), *opali, opali!* (kad se nemirnici pobiju batinama). *pik!* (ne smiješ, podražica), *pipipi* ili *pilepile!* (vabilica pilićima), *pos pos!* (vabilica teocima), *svojski* (in freundlicher Weise), *ljudski* (jako udariti i ljudski vladati se), u *se* doba (u to doba), *šic!* (tjeralica mačkama), *šutkac!* (umukni, trista ti ništa!), *tres, treskac, valje* (namah), *vašvaž!* (tjeralica guskama), *zor-momak* (krasnik), *žuga žuga!* (mamilica guskama).

U priekoj potrebi, da se i na glumištu pazi na pravilnost, čistoću i zvonkost našega jezika, napisao sam svoj prikrik u 5. br. „Vienca“ g. 1874. te na poziv uprave mjesto nečijega hrdjavoga prievoda preveo sam iznovice Calderonova „Sudca Zalamejskog: te i drugim svojim vlastitim prievodima gledao postignuti isti smje

Makar sve to moje nastojanje, osobito ova moja razpravica iz lazi diletantskom, ne zamjerite mi želji, da bude našoj knjizi n uhar.

Digitized by Google